

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1997

HUNGAROLÓGIA

9

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia 9

Nemzetközi Hungarológiai Központ
Budapest
1997

HUNGAROLÓGIA

9

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Hungarológia

Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek

Szerkeszti: Erdős Katalin, Hegedűs Rita, Kőrösi Zoltánné

ISSN 1217 4343

Felelős kiadó: Tverdota György

Szövegszerkesztő: Princz László

Lektorálta: Hegedűs Rita

Fedélterv: Novák Lajos

Nyomda: Prospektkop 070 97

Felelős vezető: Racskó István

**HATÁRON TÚLI MAGYAR
IRODALMI EMLÉKHELYEK
VEZETŐINEK TALÁLKOZÓJA.
PETŐFI IRODALMI MÚZEUM
1995. OKTÓBER 3-5.**

Bada István

A Jugoszláviai Gyűjtők Egyesületének irodalomszervező munkájáról

A Jugoszláviai Gyűjtők Egyesülete (*JUGYE*) 1970 óta van bejegyezve a polgári egyesületek címjegyzékébe. Keretében 25 klub, társaság, szakosztály dolgozik.

Az irodalmi rendezvények szervezését, a könyvbarátokkal, olvasókkal való kapcsolattartást 1990 óta a *Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre* végzi. A vajdasági óvodákban, általános iskolákban, könyvtárakban és művelődési otthonokban író-olvasó találkozókat, irodalmi vetélkedőket, könyvajándékozást szerveznek, 103 vajdasági iskolában 307 magyar pedagógussal tartják a kapcsolatot. Minden tanévben megszervezik *Az olvasás öröme* című tartományi olvasó versenyt erre az 1994/95-ös tanévben ötven iskolából 450 versenyző küldte be olvasónaplóját. A 15 könyv tartalmát leíró és elemző naplókat az Újvidéki Magyar Tanszék tanárai, gyakorló pedagógusok és írók értékelték.

Ötven-ötven legjobb naplóíró tanulót meghívtak a nyári irodalmi táborba. Az idei nyáron az ötödik és hatodik osztály tanulói Muzslyán, a Majtény Mihály Irodalmi Táborban, a hetedik és nyolcadik osztály tanulói pedig Magyarcsernyén, a Szenteleky Kornél Irodalmi Táborban töltöttek egy-egy hetet. A helybeli iskola 50-50 diákjánál voltak elszállásolva. Az iskolában étkeztek és reggeltől este 10 óráig előadásokat hallgattak a magyar irodalom nagyjairól, játékos irodalmi vetélkedőben versenyeztek, írókkal találkoztak, vitacsoportokban elemezték és mondták el gondolataikat egy-egy népszerű regényről.

A tavalyi és az idei tanévben 12 000 ifjú könyvbaráttal találkoztak.

Az iskolai könyvtáraknak az elmúlt öt évben a Pro Hungaria Kulturális Értékközvetítő Alapítványtól kapott mintegy 15 000 könyvet és 16 000 irodalmi újságot és folyóiratot juttattak el.

A FFKK megalakulása óta szorgalmazza az irodalmi emlékhelyek, emlékszobák megnyitását. Eddig sikerült Kishegyesen Ady-emlékszobát, Újvidéken a József Attila-emlékszobát létrehozni, Bácskren pedig anyagot biztosítottak a Petőfi emlékfaluhoz. Doroszlón a Fehér Ferenc emlékház valamint a Fehér Ferenc tér megnyitásánál segítettek.

Újvidéken a Fehér Ferenc tér tábláit többször leszedték és az utolsó táblát, most Vajdaság-szerzte az író-olvasó találkozók mutatják be.

Az idei tanévben 100 magyar olvasókört szerveznek. Ehhez az iskoláknak valamint a községi könyvtárak 20-25000 könyvre lenne szükségük.

Ehhez kérjük az Alapítványok segítségét.

Dr. Bodó Sándor

Közügyűjtemények az ezredforduló küszöbén

A XX. század utolsó évtizedének közepén és az ezredforduló küszöbén tesztek kísérletet a közgyűjtemények helyzetének (állapotának, gondjainak) és perspektíváinak felvázolására. A viszonyítási pont, ahonnan a vázlat készítése során elindulhatok, 1989 és 1990 - a társadalmi változás időszakának kezdete.

A 80-as évek végén a korábbi évtizedek megszokott "maradványelv" gyakorlatán alapult a kultúra támogatása, mégis a kelet-európai viszonyok között kiterjedt, sokrétű és elfogadhatóan finanszírozott kulturális intézményrendszer működött; viszonylagos biztonságban. 1990 és 1994 között a kultúra gazdasági helyzetén szinte semmi sem változott. A költségvetés kulturális kiadásai megközelítően követték az infláció mértékét. Fokozatosan átalakult viszont a kulturális intézmények költségvetési szerkezete. A fenntartás összege megtöbbszöröződve, egyre jobban elvonta a közvetlen szakmai tevékenység pénzügyi bázisát.

Vitányi Iván egyik elemzése már 1994. januárjában jóslatként vetíti előre: "a kulturális intézményeket illetően a Kormány nehéz helyzet előtt áll. Volt egy, a legapróbb részletig centralizált állami intézményrendszer, amely azonban az adott korlátok között folyamatosan és nem eredménytelenül működött. Most olyan új intézményrendszert kell létrehozni, amely megfelel a plurális demokráciák és piaci gazdaságok elvének és gyakorlatának, de meg tudja őrizni az értékeket, sőt képes hatékonyabb terjesztésükre is. A dilemma a következő: milyen módon és milyen gyorsan lehet és kell ezt a le-, át- és felépítést úgy végrehajtani, hogy a folyamatosság megmaradjon. Nehogy előbb teljesen lebontsunk működő szervezeteket, és amikor már csak a romok meredeznek előttünk, akkor kezdjük gondolkodni az új felépítésén."

Miközben - Marschall Miklós véleménye szerint - a "kultúra demokratizálása sokba kerül", ugyanakkor nem lehet lemondani a reprezentatív kulturális intézmények állami tulajdonáról és a közvetlen állami finanszírozásról. Olyan kormányzati magatartást tart szükségesnek, amely tudomásul veszi ugyan a piac meghatározó szerepét, de nem mond le annak aktív befolyásolásáról és alakításáról.

1994. áprilisában Harsányi László állapítja meg, hogy az állam kivonulása a kultúrából évről-évre folytatódott, s "mivel elmaradt az államháztartás reformja az elmúlt években, nincs kép pillanatnyilag arról, hogy az állam hosszabb távon milyen kötelezettségeket kíván magára vállalni közvetlenül a kultúra finanszírozásban."

1995-től, s a tervezett államháztartási reform révén méginkább 1996-tól a "karcsúbb, de hatékonyabb állam" koncepciója nyomja rá bélyegét

intézményeink tevékenységére és alakuló terveire. Radikálisan felül kívánja vizsgálni a pénzügyi irányítás az állami szerepvállalást, s a kultúra (és néhány más szektor) esetén az eddiginél széleskörűbb munkamegosztást tervez az állam, a civil szervezetek és a piac szereplői között. A "reform költségvetés" csökkentené a központosítás mértékét, mérsékelné az állam újraelosztó szerepét és a központi források eddiginél hatékonyabb felhasználását igényli.

A még mindig formálódó államháztartási reform kultúrát érintő koncepciója mindenféle "karcsúsító" szándék mellett is biztosítani kívánja az országos múzeumok, könyvtárak és levéltárak szakmai teljesítményét, s fontosnak tartja az önkormányzati intézmények feladathoz és teljesítményhez kötött támogatását is - kizárva bizonyos meglévő párhuzamosságokat.

*

*

*

Az elmúlt 5 évben a könyvtárak, levéltárak és múzeumok életét újraszabályozó szakági törvények nem születtek meg. Ez persze nem jelenti azt, hogy kulturális örökségünk jelentős részét gondozó szakterületek nem tettek erőfeszítéseket a jogszabályok előkészítésére. Könyvtári és múzeumi vonatkozásban vannak kész koncepciók, sőt hosszas vitában kiérlelt kodifikált törvényszövegek is. A közeli jövőben mégis csupán a köziratokat, közlevéltárakat és a magánlevéltárakat érintő törvény tervezete kerül palament elé.

Részt vett viszont a Művelődési és, Köznevelési Minisztérium az önkormányzatokról alkotott 1990-es és 91-es törvények előkészítésében és módosításaikban. Összességében nyugodtan megfogalmazhatom, hogy a helyi és megyei önkormányzatokról, a helyi önkormányzatok feladat- és hatásköréről, valamint az egyes állami tulajdonban lévő vagyontárgyak önkormányzati tulajdonba adásáról szóló törvényekben érvényesíteni tudtuk a közgyűjtőmennyi intézmények életében meghatározó folyamatosság elvét. Az évtizedek alatt kialakult intézményi struktúrák - gyűjtőkörük, tevékenységük és szolgáltatásaik - a megyei önkormányzatok kötelezően ellátandó feladatai lettek.

Arról persze szó sincs, hogy a törvények érvényesítése során a szerepek és feladatok vállalása viták, problémák és "ügyek" nélkül történt volna. Számos gond forrása volt épületek, műemlékek, muzeális értékek - egyes esetekben levéltári iratok - tulajdonjoga. A vagyonátadó bizottságok a benyújtott bizonyítékok - olykor minisztériumi szakvélemények alapján - döntöttek a vitás kérdésekben. Természetesen jöttek létre közös tulajdonok. Különösen az ország 19 megyei önkormányzata által fenntartott (egyébként regionális feladatot az egykori járások területén ellátó) városi múzeumok esetén nyújtott be igényt sok város, és jegyeztette be tulajdonjogát. Példa gyanánt hadd

említsék csupán egy kiemelkedő esetet. Szolnok megye - mint a területén működő múzeumi szervezet fenntartója - a tulajdoni törvény szerint vagyontárgyai közé kívánta sorolni a jászberényi Jász Múzeum műkincseit is. A város önkormányzata azonban protestált és igényt jelentett be számos muzeális emlék - köztük a városi címerben is szereplő Lehel kürtje - tulajdonjogáért. A vagyonátadó bizottság végül méltányolta Jászberény kérését. A közös vagyonoknál persze értelemszerűen jelentkezik a közös fenntartás és működtetés lehetősége, illetve igénye.

A közös működtetésre ésszerű keretet kínálnak az önkormányzati törvények. Olyan intézményfenntartó társulások létrehozására nyújtanak lehetőséget, amelyek a megyei és városi (helyi) közös érdekek jobb szolgálata jegyében együtt biztosítják a finansziális költségeket. Ez a forma leginkább a megyei könyvtárak működtetését jellemzi, ahol az érdekelt önkormányzatok alku nyomán állapodnak meg évenként a finanszírozás részleteiben.

Az önkormányzatok életét irányító jogszabályoknak mindeddig kellően ki nem használt alap gondolata ez a közös érdekeket szolgáló intézményműködtető társulás. Tanulságos, hogy vélt vagy valós érdeksérelmek, presztizs szempontok igen sok esetben megakadályozták az ésszerű együttes cselekvést. A törvények további javítása során érdemes kezdeményezni, hogy a kulturális intézmények több önkormányzat által történő közös fenntartását jelentős előnyök nyújtásával jutalmazza, illetve juttassa kivételes előnyökhöz a költségvetést biztosító parlament.

Egyes kiemelkedő városi önkormányzatok tudatosan törekedtek az elmúlt évek során arra, hogy kulturális intézményeiket újak alapításával teljeskörűvé tegyék. Példaként Győr vagy Székesfehérvár városát említhetem, ahol a megyei múzeum és levéltár mellett létrejött a városi (művészeti profilú) múzeum és a városi levéltár. Ezek az intézményalapító törekvések látens módon vagy éppen hogy hangosan követelve régóta jelen vannak másutt is, nem csoda tehát, ha példájukat követni fogják. Az új intézmények gründolása végső soron a finanszírozási feltételek megteremtésének függvénye. E tendencia által a levéltárak szorító raktározási gondjaik egy részét képesek lesznek enyhíteni, a városi múzeumok pedig új - vonzó - értéket hozhatnak létre.

Különös helyzet jellemzi az önkormányzati közművelődési könyvtárak világát. A fővárosi, 19 megyei és 145 városi könyvtár számában nem történt lényegi változás. A falvak könyvtárai csökkentek megközelítően 500-al, így alakult a teljes közművelődési könyvtárak száma 4200-ról 3700-ra. Könyvtári állományuk változatlanul megmaradt 41 millió körül, miközben megszabadultak az évtizedek során felhalmozódott propagandisztikus társadalomtudományi, politikai és szépirodalmi művektől. Szinten maradt az olvasók és a kölcsönzött könyvek száma, közel megháromszorozódott az

állománygyarapításra fordított összeg (142 millióról 382 millióra) - mutatva a drasztikusan megnövekedett könyvtárakat.

Az iskolai könyvtárak esetében (kb. 3500-at tartunk számon) nincs említést érdemlő módosulás. Radikális változás következett viszont be a munkahelyi szakszervezeti könyvtárak esetén. Számuk a közel 4000-ról 1400-ra zsugorodott. Könyvtári állományuk a felére, kölcsönzött műveik ugyancsak a felére, olvasóik száma a harmadára csökkent. Nemzeti könyvtárunk, közel 120 szakkönyvtárunk, valamint felsőoktatási könyvtáraink komoly gondokkal ugyan, de eredményesen működnek.

Mégis - tehető fel a kérdés - milyen irány jelölhető meg a könyvtári hálózat továbbfejlődése számára? A könyvtári rendszer szolgáltatásaihoz állampolgári jogon való hozzájutás nem jelentheti azt, hogy napjainkban a bibliotékák nemzeti könyvtártól a legkisebb települési könyvtárig terjedő, kb. 9000-et kitevő számát továbbra is teljeskörűen szükséges fenntartani. Még mindig nagyon jelentős párhuzamosságok működnek, különösen az önkormányzatok intézményeinél, amelyeknek az ésszerű átalakítása, az anyagi források koncentrációja a mainál kielégítőbb helyzetet teremthet. E tekintetben optimális időn belül elérendő állapot az, hogy tudományos és közművelődési célok érdekében minden könyvtár egyaránt ún. "elérési pont" legyen valamennyi könyvtári szolgáltatáshoz. A könyvtárak között erős kooperatív kapcsolatok szükséges felépíteni a szolgáltatások minimumának biztosítására: képesek legyenek a drámai mértékben növekedő publikus dokumentumokat rendelkezésre bocsátani és e termékből legalább regisztratív szintű tájékoztatást nyújtani. Az elektronizáció kimeríthetetlen tartalékokat ígér egy szilárd rendszeren alapuló és életképes információs infrastruktúra felépítése nyomán a könyvtáros, információ-táros, multimédiatáros szakma és persze a felhasználó publikum részére.

*

*

*

A magyar közgyűjtemények közigazgatási, tudományos és kulturális feladatokat egyaránt ellátó intézményei, a levéltárak kifejezetten felértékelődtek az elmúlt 5 évben. Az évtizedek alatt stabillá vált levéltári hálózat mellett a közelmúltban három megyei jogú város - Székesfehérvár, Győr és Tatabánya - hozott létre önálló levéltárat. A helyi önkormányzatok által létesített levéltárak számában lassú növekedés várható, hiszen az új törvény elkészült tervezete lehetőséget nyújt valamennyi önkormányzat számára levéltár alapítására és fenntartására.

A társadalmi és gazdasági életben bekövetkezett korszakos változásoknak természetes következménye a levéltárak funkciójának felértékelődése. Gondolnunk kell mindenekelőtt a kárpótlási törvények végrehajtásával

kapcsolatos adatszolgáltatási kötelezettségre. A levéltárak munkatársai áldozatkész és felelősségteljes munkával 1991 óta 200 ezer kárpótlási adatszolgáltatással segítették a hozzájuk forduló állampolgárokat. Eközben a kutatást segítő eszközparkjukat kifejlesztették, s ez még akkor is eredmény, ha az eszközök egy része a fokozott igénybevétel következtében elhasználódott. Mellékes, de el nem hanyagolható körülmény, hogy a kárpótlási ügyek intézése háttérbe szorította a levéltárak megszokott belső feladatait. Az átvett, vagy átvételre váró iratanyag nagymértékben felhalmozódott, így az elkövetkező évek egyik fontos feladatát a restancia rendezése, selejtezése, segédletkészítése és állagmegóvása adja.

Ugyancsak fontos feladatokat róttak a társadalmi változások a levéltárakra azáltal, hogy gondoskodniuk kellett - esetenként azonnali átvétellel - a jogutód nélkül megszűnt hivatalok, intézmények és gazdálkodó szervezetek levéltári anyagáról. Átvették és kutathatóvá tették a pártállami időszakban külön kezelt MDP-MSzMP iratokat és a volt Állami Egyházügyi Hivatal iratait.

Az elmúlt évek elemi erővel hívták fel a figyelmet a levéltári raktárak véges befogadói kapacitására. Megfelelő előkészítés után a megyei önkormányzati levéltárak 1991-től közel 50 ezer folyóméter iratanyag befogadására alkalmas raktárakkal bővültek. Megkezdődött a Magyar Országos Levéltár új raktárbázisának felépítése, 50 ezer iratfolyómétert meghaladó raktározási lehetőség kialakításával. Budapest Főváros Levéltára pedig tervezi egy teljesen új levéltári objektum felépítését.

Napjainkban a levéltárak összesen 256 ezer folyóméternyi történeti iratot őriznek. Az utóbbi öt év 40 ezer folyóméternyi gyarapodást hozott. Ebből a Magyar Országos Levéltár 10 ezer, a fővárosi és megyei levéltárak 25 ezer folyóméternyi irattal gazdagodtak. Óriási gond forrása, hogy a ma működő levéltári raktárak egyharmada - sajnos - nem igazán alkalmas iratok őrzésére. Ebből következően az iratok jelentékeny része pusztulófélben van, s megmentésükhöz (az egészséges raktárakon túl) technikai berendezésekre van szükség. Különösen a XX. századi iratok zömének állapota fenyegető, mert a papír és az íróanyag gyenge minősége a szétmállás és az elhalványulás veszélyét hordozza. Több tízezer folyóméter iratanyag igényel mielőbbi konzerválást, restaurálást és sürgős mikrofilmre vitelt.

Az állagvédelem kellő fontosságú kezelése mellett a kutatás feltételeinek javítását is szorgalmazza a felelős ágazati irányítás. A rövidesen parlament elé kerülő törvény prioritást biztosít és könnyítést tartalmaz az igazoltan tudományos célú kutatások számára.

*

*

*

Az ország múzeumainak működését számos tekintetben - persze évtizedek óta - kétarcúság jellemzi. Egyik oldalon sikeres teljesítmények sorakoztathatók fel, másik oldalon ugyanakkora jelentőségű gondok halmozódtak fel. Az országos múzeumok, szakmúzeumok és megyei múzeumok számára 1961-től konstans (meghaladja a 60-at). A szinte semmiből fokozatosan a tájmúzeumok és gyűjteményeik száma küszött fel közel 250-re, a múzeumi kiállítóhelyek pedig 440-re.

1989 és 1994 között a múzeumi létesítmények száma alig változott, megmaradt az összesen 750-es szám körül. Összetételük azonban módosult. Megszűnt 48 intézmény, s létesült 65. A bezárt múzeumi kiállítóhelyek egy részének politikai indítékai voltak (pl. Münnich Ferenc vagy Dobi István emlékkiállításai), de számos esetben a fenntartó szűnt meg (pl. a Beton- és Vasbetonipari Művek) s vele együtt a Szakgyűjteménye, változott sok esetben a fenntartó önkormányzat kulturális igénye és ízlése is.

Az ízlés- vagy igényváltozást. új létesítmények is tükrözik. Korábban a múzeumi térképeken fel sem lelhető települések önkormányzatai összefogva a megyei múzeumokkal - nyitottak tájházakat és falumúzeumokat. De a 90-es évek első felében kezdte meg hivatalos működését a Kodály Zoltán Emlékmúzeum és Archivum, a Ludwig Múzeum, vagy a Postamúzeum Rádió és Televízió-történeti kiállítóhelye. Külön fejezetet érdemelne, mégis csupán említést tehetek arról, hogy az egyházi közgyűjtemények fenntartására 1991-től folyamatosan nyújt jelentős költségvetési támogatást az országgyűlés. Haszna az egyházi múzeumok, kiállítóhelyek - emellett könyvtárak és levéltárak - számának gyarapodásával és eredményes tevékenységével is mérhető.

Múzeumaink műtárgyállománya az 1961-es 3 millióról (különösen a megyei múzeumi szervezetek aktív munkája révén) 1989-re 12 millióra növekedett. Ez a mennyiség 1995-re meghaladta a 17 milliót. Az állandó kiállítások ezret megközelítő számából évente csupán 50-60-at nyitunk meg, de az időszakos tárlatok mennyisége még mindig eléri-meghaladja az ezret. A muzeológusok tudományos tevékenységének mutatói az 1980-as években érték el számszerűen a csúcst, de teljesítményük ma sem lebecsülendő - 2500 tanulmány és 1000 kötet. (E ponton kénytelen vagyok rámutatni arra, hogy bár hagyományai vannak a muzeológusi tevékenység és a tudományos kutatás helyes arányainak, az utóbbi évek néha és néhol jóvátehetetlen fejleménye a klasszikus muzeológusi munka háttérbe szorulása. E tendencia szükségszerű megfordítása a jövő érdeke.)

Mégis! A serpenyő mások oldalára gondok és tennivalók sokaságát kell odasorolni. Vázlatosan és példa gyanánt fogalmazok meg közülük néhányat.

A kevés korszerű múzeumi raktár mellett jelentős az állagromlást előidéző depók száma, ráadásul elvi kérdőjeleket is szükséges megfogalmazni a műtárgy-raktározás örökölt napi gyakorlatában. Nem tudtuk eddig érvényre juttatni a kiemelkedő műkincsek különleges és biztonságos raktározásának örökét, számítva rendkívüli körülményekre (pl. elemi kárra) is. További haladást kell elérjünk a □ muzeális emlékek nyilvántartásának korszerűsítésében, az elektronikus adatbázisok felépítésében. Az ezredfordulóhoz közeledve újra kell gondolni a múzeumi gyűjtemények további fejlesztésének (és selejtezésének) szempontjait. Külön 'kérdésként merülnek fel a jelenkor múzeumi megőrkítésének elvei és gyakorlata. Folytatni kell a magántulajdonú védett műkincsek problémakörének áttekintését, s a védelmet - új szabályozókkal - eredményesebbé kelf tenni. Gondosabb és tudományosan igényesebb (közönségforgalmi érdekeket jobban figyelembe vevő) időszak kiállításokat kell rendezzünk - a megszokottnál lényegesen alacsonyabb számban. Szép számmal iehetne persze ma már kivételeket (kivételesen igényeseket) példaként állítani. Gondok vannak a muzeológusképzés gyakorlati oldalával, magasabb szintte emelése a felsőoktatással közös érdek. Megoldatlan és feszülő viszony fűzi a mú□eumokat a hazai műkereskedelemhez, amelyet elvi és gyakorlati oldalról is sürgősen rendezni kell. De - a példákat befejezve - van tennivalónk a nemzeti kisebbségek múzeumainak bővítésével, sőt országos közgyűjtemények (a nemzeti hangtár vagy a videotár) létesítésével is.

*

*

*

Gyakran érvelünk - s nem alaptalanul - azzal, hogy kulturáli□ intézményeink között a rendszerváltás idején levéltáraink, múzeumaink és könyvtáraink (különböző mértékben wgyan, de) eredményesen talpon maradtak. Remélhető, hogy a közeljövő államháztartási reformja az új működési modeltben is biztosítani fogja a közgyűjtemények alapfeladatainak. kulturális örökségünk ápolásának financiá(is hátterét. Bizonyos ugyanis, hogy a KÖZ gyűjteményei révén tájékozottabb és fejlettebb ízlésű társadalom minden problémára könnyebben talál megoldást, mint az elmaradott.

Csáky Károly

Irodalmi emlékhelyek, emléktáblák az Ipoly mentén

„A közösség nemcsak kegyet gyakorol, ha valamelyik tehetséges fiát megbecsülésével megtiszteli, hanem önmagát is felmagasztalja és értékeli ezáltal.” (Makovecz Imre)

A fenti ajánló sorokkal bocsátotta útjára a világhírű magyar építész, Makovecz Imre 1983-ban azt a válogatást, melyet Kós Károly erdélyi polihisztor születésének 100. évfordulójára készítettek a tudós írásaiból.

Minden valamirevaló nemzet, önmagára valamit is adó nép becsüli nagyfiat, ahogyan azok is büszkén megvallják származásukat és eredetüket. Jeles szülőtteit nyilvántartja a szűkebb szülőföld, az adó közösség; bölcsőhelyüket büszkén emlegetik azok, akik messzire kerültek tőle, hírt szerezve neki s önmaguknak.

Évszázadaink során a Felvidékről is nagyon sokan eljutottak a parnasszusra. Nem csoda, hisz szellemi műhelyek, kulturális központok, intézmények egész sora működött errefelé.

Irodalomról lévén szó, most csak az írók, költők, irodalomtörténészek közül említünk néhányat, mellőzve a rangsorolást és a teljességet. Tájaink szülőtte Amade László, Balassi Bálint, Czuczor Gergely, Czvittinger Dávid és Csengerhy Ferenc. De errefelé ringott a bölcsője Erdélyi Jánosnak, Gvadányi Jánosnak, Jókai Mórnak és Kármán Józsefnek. Aztán innen indult Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Ráday Pál, Rimay János, Szenci Molnár Albert, Szepsi Csombor Márton és Tompa Mihály. Rajtuk kívül a földi világtól vettek megannyian búcsút a Felvidéken. S még több azoknak a száma, akik valamilyen módon kötődtek hozzánk.

A gazdag örökség felelősség is egyben. Mert a szellemi hagyatékot ápolni, gondozni kell. Jeles szülőtteinket emléktábla, emlékszoba illeti. És természetesen folytonos odafigyelés – elsősorban a műveikre.

Vajon hogy is állunk mi a hagyományápolás eme fajtáját illetően? Hosszú időn át tájainkon nem örültek az emlékezésnek. Sok helyen így semmit se tudtak a falu kiváló elődeiről, jelen fiairól. Ezért nem állítottak emléktáblákat, és nem vették körül kegyelettel a már meglévőket sem. Az 1989-es bársonyos forradalom után örvendetes módon e téren is történt előrelépés a felvidéken. Számos helyen készült emléktábla, s rendeztek emléknapot. Településeink visszatértek önmagukhoz, merítkeznek forrásainkban. Az alábbiakban eme fontos eseményeket foglaljuk össze, azokat a helyeket mutatjuk be, ahol a hagyományápolásnak konkrét eredményei, látható nyomai vannak. Mindenekelőtt a honti és nógrádi régió Ipoly menti területeiről lesz szó.

Az Alsó-Ipoly mentén, Hont megye déli részén települt *Ipolyszalkának* több irodalmi vonatkozása is van. Radványi Kálmán (1887-1943) író pedagógus a helység szülőtte. Tinódi Lantos Sebestyén, a török kor kiváló krónikás írója Az szalkai mezőn való viadalról című históriás énekében örököltette meg a nagy Ipoly menti csatát. *Verne Gyula* A dunai hajós című könyvében emlegeti Szalkát. 1842-ben itt született a jeles nagy népszínműíró, Csepreghy Ferenc (1842-1880). A vele kapcsolatos hagyományápolást illetően az író születésének 150. évében tört meg a jég Ipolyszalkán. Az esztergomi Balassi Bálint Múzeum közreműködésével ekkor rendeztek emlékkiállítást a faluban; 1992. szeptember 27-én pedig leleplezték az író szülőházán az emléktáblát. Ennek szövege így hangzik: „Ebben a házban született Csepreghy Ferenc drámaíró. 1842-1880. 150. születési évfordulója emlékét tisztelettel örökíti meg a Csemadok szalkai alapszervezete.” Az avatóbeszédet dr. Turczel Lajos irodalomtörténész tartotta, aki ugyancsak a falu szülőtte.

Hont megye egykori közigazgatási, szellemi-kulturális központjának, *Ipolyságnak* gazdag művelődéstörténeti hagyományai vannak. A város tulajdonképpen az itt létesített premontrei központnak köszönhette felvirágzását. A mai katolikus templom falába építve látható Fegyverneki Ferenc (?-1836) sírköve. Ő a XVI. század elejétől közel harminc éven át teljesített préposti szolgálatot az itteni kolostorban. Az európai hírnév humanista tudós a reformtörekvések híve volt. 1511-ben olyan urbáriumot állított össze Ipolyságon, amely művelődéstörténeti szempontból a „legnagyobb jelentőségű emlékünkné”. Több magyar nyelvű ordináriumot is szerkesztett, s az ő megrendelésére íródott az 219 levél terjedelmű, magyar nyelvű Lányi-kódex. Fegyvernekiről utcát és iskolát is elneveztek Ipolyságon.

Ugyancsak utcát neveztek el a városban Thuróczy Jánosról (1435-? 1490), a kiváló magyar történetíróról és krónikásról, aki egy ideig a sági konvent jegyzője volt.

Ipolyságon 1993. április 7-én leleplezték le az első magyar vonatkozású emléktáblát gróf *Széchenyi Istvánnak*, aki 1830-ban vett részt itt egy megyei tisztújító közgyűlésen, ahol többek közt a megye táblabírájává választották őt. Az emléktáblát Vetrő András szobrászművész Széchenyit ábrázoló, 57 cm átmérőjű plakettje díszíti.

Egy év múlva *Bartók Béla* is emléktáblát kapott Ipolyságon. Az avatóbeszédet Fodor András Kossuth-díjas költő tartotta. A táblán Bartók portréja mellett ez a szöveg áll: „Bartók Béla 1881-1945. Ipolysági népdalgyűjtéseinek emlékére. Állíttatta a város és az Ipolyság és Vidéke Alapítvány 1994-ben.”

A helytörténész, lapszerkesztő és szakíró, *Gyürky Antal* (1817-1890) 1995-ben kapott emléktáblát Ipolyságon a volt Iparoskör székházának falán.

A közeli határ menti palóc kisközség, *Ipolykeszi* neve elsősorban *Ipolyi Arnold* révén vált fogalommal. Mitológiánk kutatója, a jeles népmesegyűjtő és művészettörténész szoros szálakkal kötődik tájainkhoz. Hísz itt ringott bölcsője, 1823-ban a Hont megyei Disznóson született, gyermekéveit Ipolykeszin töltötte. Neki már 1887-ben állítottak emléktáblát a római katolikus templom falán. A táblára került szöveg szerzője Pajor István ipolyinéki születésű költő és műfordító disztihonja így hangzik: „Itt eme hely növelé Ipolyit kora zsenge szakában,/ Míg lőn egyháznak, honnak örökre dísze./ Művészet, tudomány gyászt öltve siratja kimultát,/ S nagy neve emlékét örökre őrzi míg él a magyar.”

Születésének 170. évében emlékeztek csak újra tisztességesen Hont megyében Ipolyira. Ekkor Ipolyi Arnold Emléknap volt a faluban, mely alkalomból Tempfli József nagyváradi megyéspüspök celebrált emlékmisét.

Az Ipolytól északra települt *Csáb* község szülötte *Szeder Fábián* (1784-1859) író, néprajzkutató és nyelvész. Az utódok „hálátlansága” csak *Szeder Fábián* születésének bicentenáriumi évében tört meg. Elkészült egy emléktábla is, melyet azonban csak 1985. október 20-án szenteltek fel a római katolikus templom falán, rajta a következő felirattal:

„1784-ben a Hont megyei Csáb községben született *Szeder Fábián* tudós, tanár, magyar író, benedekrendi szerzetes, a palócság első kutatója.”

Szeder Fábián születésének 210. évében nagyszabású emléknapot tartottak Csábon. Erre elkészült egy *Szeder Fábián* életét bemutató kiállítás is. Az anyag a faluban maradt, melyet a jövőben egy létesítendő tájházban szándékoznak elhelyezni.

Szklabonya hallatán valamennyiünknek *Mikszáth Kálmán* (1847-1910) jut eszébe. Itt született a jó palóc, a magyar széppróza nagy mestere. A szülőház, sajnos, már nem áll. 1968-ban bontották azt le. 1991-ben helyén egy emlékoszlopot állítottak fel. Azt a házat, melyben *Mikszáth* későbbi éveit töltötte, többször átalakították. 1978-ban nyílt meg itt az állandó *Mikszáth*-kiállítás. Ekkor helyezték a régi magyar nyelvű emléktábla mellé a szlovák nyelvűt is. A magyar táblán ez olvasható: „Itt élte át – szülei házában *Mikszáth Kálmán* gyermek- és ifjúkorát 1852–1872.” A szklabonyai házban három szobát szenteltek az író emlékének. Elsősorban fotódokumentumokat, *Mikszáth*-kiadványokat találunk a helyiségekben. A kinagyított képek *Mikszáth* életét, munkásságát, politikai-közéleti tevékenységét mutatják be. Hiányoznak az eredeti relikviák, az irodalmi emlékháznak nincsenek kiadványai stb. 1993-ban a Palóc Társaság jelentetett meg egy kis füzetecskét *A szklabonyai Mikszáth Kálmán Emlékház* címmel *Urbán Aladár* szerkesztésében. A Nagykürtösi járásban egyébként 1984-től rendszeresen megtartják a *Mikszáth Kálmán Irodalmi és Kulturális Napokat*.

A közeli *Kékkő várában* 1994-től ápolják a Balassi-hagyományokat. A Petőfi Irodalmi Múzeum rendezésében és közreműködésével ekkor nyílt itt állandó *Balassi Bálint* kiállítás, s a Palóc Társaság kezdeményezésére ekkor állítottak emléktáblát is a várkastély falán.

Alsósztregova Madách Imre faluja. Az U alakú rokokó-klasszicista, barokk szöglettornyokkal ellátott kastélyban született 1823-ban Madách Imre, a nagy drámaköltő, s itt is írta halhatatlan művét, Az ember tragédiáját. Az épületen elhelyezett emléktábla egyenlőre mindezt csak szlovák nyelven adja az idelátogatók tudtára.

1964-ben nyitották meg a kastélyban a Madách Múzeumot, mely később Járási Honismereti Múzeum lett. 1984-től a ház üresen áll, restaurálják. A költő földi maradványai 1864-től 1934-ig a községi temetőben pihentek. Akkor a kastély parkjában megépített új sírkamrába tették. Efölött áll Rigele Alajos monumentális, a Tragédi-deli Ádámot megjelenítő szobra.

Madách nemrégiben *Nagyzellőben* is kapott emléktáblát, abból az alkalomból, hogy 1854-ben az itteni templomban részt vett azon az esküvőn, melyet itt tartott Madách Károly Csernyus Emmával.

Az Ipolyhoz közeli *Szécsénykovácsi Krúdy Gyula* őseinek faluja. Krúdy több írásában is emléket állít a helynek, illetve a tájnak. Itt született az író nagyapja, s itt vannak eltemetve a dédszülők. A faluban 1993-ban tartottak először Krúdy Gyula Emléknapot.

Losoncnak több kultúrtörténeti emléke is van. A város neves szülöttének, *Kármán Józsefnek* a református temetőben láthatjuk a síremlékét. A református templom melletti Kármán-emlékmű 1895-ben emeltetett. A szülőház helyén álló épületen kétnyelvű emléktábla jelzi az író bölcsőhelyét.

Ugyancsak a református temetőben látható *Sükei Károly* (1824–1854) költő, újságíró és műfordító, a márciusi ifjak egyik vezérének a síremléke.

Losoncon több ízben megfordult *Petőfi Sándor* is. Tiszteletére még 1899-ben helyeztek el egy emléktáblát az egykori Miksch-házon, ahol a költő Steller Antal barátjánál lakott. 1975-ben a magyar tábla mellé egy szlovák nyelvűt is elhelyeztek. Több jeles személyiség fordult meg egykor a híres Losonci Vigadóban. Az épületet 1994-ben szépen rendbehozták, s megörökítették a falai közt megfordult híres személyiségek nevét, irodalmi nagyjaink közül *Madách Imrét* és *Jókai Mórét* is.

Kürtánypusztán Mocsáry Lajos (1829-1916) író és publicista, a dualizmus korának legjelentősebb politikusa született. A 160. születési évfordulón az egykor kúria közelében a Csemadok Losonci, Füleki és Fülekkovácsi Alapszervezete állított emléktáblát.

Kitekintésképp mondjuk el, hogy az érintett régió kívül *Erdély Jánosnak* kiállítása, emléktáblája és szobra van *Kiskaposon*. Az utóbbi Nagy János szlovákiai magyar szobrászművész alkotása. *Komáromban* több *Jókai*-emlék

is látható. A szülőház helyén álló házban Jókai-emlékkiállítás van. A múzeum udvarán áll hatalmas szobra, Berecz Gyula alkotása. *Balassi Bálintnak Híbbén és Zólyomban* is van emléktáblája. Az utóbbit 1994-ben állították. *Batsányinak Kassán* látható az emléktáblája. *Czuczor Gergelynek Érsekújvárbán* áll a szobra. Ugyanitt *Kassák Lajosnak* is van emléktáblája. *Tompának Rimaszombatban* áll a szobra, Holló Barnabás alkotása. A sírja *Hanván* van, ugyanitt látható az emléktáblája s a fejszobra is.

Juhász Gyula Léván kapott nemrégiben emléktáblát. *Krúdyra Podolinban* emlékezik tábla. *Petőfi*nek több helyütt is állítottak emléktáblát (Pl. Eperjesen, Selmecen, Várgedén stb.).

Vannak halottai immár a szlovákiai magyar irodalomnak is. *Fábry Zoltán* sírja *Stószon* van. Ugyanitt áll az író háza a hatalmas könyvtárral, amely kutatóhely is egyben. A ház falán emléktábla látható, a síron az író fejszobra, Löffler Béla alkotása.

Gyurcsó István költő *Garamkövesden*, szülőfalujában van eltemetve. A község főterén látható Gyurcsó fejszobra, Nagy János alkotása.

A két háború közti szlovákiai magyar írók közül *Mécs Lászlónak* is van emléktáblája a Felvidéken. Születésének 100. évfordulója alkalmából több helyen is emlékeztek rá, s táblát állítottak tiszteletére Hernádszentivánon és Királyhelmecen.

Befejezésül hadd éljek egy javaslattal:

A felvidéki irodalmi emlékeinket alaposabban és pontosabban számba kellene már vennünk. Minden tekintetben. Mert hiányzik egy megbízható és teljességre törekvő összefoglaló, eligazító kiadvány. Ezt talán a Petőfi Irodalmi Múzeum is szorgalmazhatná. Mert a Magyar Irodalmi Helynevek című kiadvány bizony e tekintetben még mindig hiányos, sok esetben pontatlan.

A néhány irodalmi emlékszoba munkáját koordinálni és irányítani kellene. Mert nincs ezeknek az emlékhelyeknek a témához értő szakembere, hiányoznak a kiadványok, nem beszélhetünk kutatómunkáról. A magyar vonatkozású emlékhelyek szakmai irányítását a jövőben talán felvállalhatná a komáromi Magyar Nemzetiségi Múzeum, hisz az irodalmi hagyományok is a mi örökségünk részei.

Petőfi Irodalmi Múzeum Budapest, 1995. október 4-én.

Keresztyén Balázs

Kárpátalja irodalmi emlékei

„Ez hát a hon... Ez irdatlan
hegyek közé szorult katlan.
Hány népet vitt temetőre.
S hozott engem, ezer éve,
Árpád török szava, vére
bélyegével homlokomon...
Szerzett ellen, mint a rontás.
Perli-e még ezt a hont más?”
Kovács Vilmos: Verecke

Bizton állíthatom, ha valaki a Kárpátok alján irodalmi kirándulást tesz, a magyar irodalom „bölcsőhelye” körül sétál.

Itt hallotta a „néhai jó emlékü, dicsőséges Bélának” jegyzője, a régi történeteket erősen kedvelő P. mester gyermekkorában a parasztok hamis meséit vagy a regösök csacsogó énekeit, amelyeket hosszú évek után mintha álmából is hallana, bár nemes tudóshoz méltóan igyekezett elhessegetni magától, s „az iratok biztos előadásából meg a történelmi művek világos értelmezéséből fogni fel „a dolgok igazságát”, de – hála legyen neki érte – a nép szép, színes álmai mégis szivárványként, csodaként kísérték a valót pontosan megragadni nem mindig tudó képzeletét. Így aztán ő nevezette el a honszerző magyarokkal azt a helyet, amelyet először foglaltak el, Munkácsnak, „mivel igen nagy munkával fáradsággal jutottak el arra a földre”. Az itteni Laborc folyóról adott nevet a sosem-élt ellenségnek, de még Ungvár nevére a magyaroknak is. „Árpádot Hungvária vezérének; összes vitézeit pedig Hungról hungvárusoknak”

P. mester pompás bevonulást álmodott, gyáván megfutamodó ellenséggel, dicső lakomával és a vezérséget Árpádra átruházó Álmos fejedelemmel. De hogy mindez így történt volna, arról nincs semmilyen történelmi adatunk. Mindez csupán szép regény. Az első, amely tudósít e tájról.

Ungvár kővár a tatárjárás után épülhetett. Először az Aba nembeliek, aztán a Drugethek birtokolták. A Drugethek közül nem egy egyszerűen értett a kard- és a tollforgatáshoz. Talán legkiválóbb volt közülük *Homonnai Drugeth István* (1543-1598) hadvezér és költő. Jól ismerte Balassi Bálint költészetét, barátja volt Rimay János. *Homonnai Drugeth Bálint* (1577-1609) Bocskai István híveként ismert. Vallási költeményeket írt Balassi modorában. 1605-ös naplója korának fontos történelmi eseményeit örökítette meg. *Filiczki János* (1580-1622) latin nyelvű versben állított alakjának emléket.

1564-ben János Zsigmond erdélyi fejedelem ostromolta az ungvári várat sikertelenül. Ebben az időben, pontosabban, 1565-ben járt *Bornemisza Péter* Ungváron mint Balassi János udvari papja bizalmas küldetésben Schwendi Lázár és Balassi Menyhárt seregénél.

A Homonnaiak személyes ismerőse volt *Istvánffy Miklós* (1538-1615), aki Ungváron többször is vendégeskedett.

A XVI. század végén és a XVII. század elején Ungváron a Homonnaiak papja és a környékbeli eklézsiák esperese volt *Tolnai Balog János*. Nagy tudományú és híres ember hírében állott. „Az akkori szokás szerint borostyán koszorús versíró is volt – írta róla Bod Péter. – Sok helyt találtaknak elmés szép versei”. Balassiról írt latin nyelvű költeményeit Rimay János is nagyra becsülte.

Jelentős művelődéstörténeti értéke van az Ung megyei *Pálóczi-Horváthok* által írt Naplónak. Pálóczi-Horváth György és közben egy Ádám – sorrendben a negyedik – folytatott egészen 1790-ig.

A jelenleg Ungvárhoz tartozó Radváncon áll mind a mai napig a XVII. század jeles költőjének, *Gyöngyösi Istvánnak* (1629-1704) a kúriája. A gazdag cserjesi prókátor fia elemi iskoláit Ungváron végezte. Első felesége egy Ung vármegyei nemes ember – Baranyai Gáspár – leánya, Baranyai Ilona volt. Gyöngyösi Homonnai Drugeth Zsigmond ungvári jószágának is a fiskusa. Családja akkor is Radszi váncon lakott, amikor őt máshová szólította a kötelesség. Gyöngyösi ügyvédi szolgálatait igénybe vette Zrínyi Ilona, akinek Thököl Imrével való házasságáról 1683-ban gyönyörű költeményt szerzett.

Fényes korszaka volt Ungvár történetének az az idő, amikor az ungvári vár házassága révén *Bercsényi Miklóstra* szállt. A finom ízlésű főúrnak gazdag könyvtára, festmény- és rézmetszet-gyűjteménye fegyver- és régiségtára volt.

Gyakori vendégként megfordult Bercsényi udvarában a szomszédos Munkács fejedelmi ura, *II. Rákóczi Ferenc*. Rákóczi kíséretében jár Ungváron a fiatal *Mikes Kelemen*, *Beniczky Gáspár*, a fejedelem titkára, *Ráday Pál* kuruc diplomata.

Bacsinszky András püspök és tudós férfiú vendégeként felkereste Ungvárt *Kazinczy Ferenc*.

Ungváron töltötte fiatal életének utolsó esztendejét *Dayka Gábor*. A helyi gimnázium tanára volt. 1795. december 21-én vette át a retorikai osztályt. 1796. október 20-án temették el a Kálvária hegyen lévő temetőbe.

Rövid ideig vendége volt Ungvárnak *Petőfi Sándor*. 1847. július 11 - 12-ike közötti éjjelen szállt meg a Feketesas-vendéglőben. Úti leveleiben beszámolt az itteni élményeiről.

Nyolc évet töltött az ungvári gimnázium falai között *Szabó Ervin*. Itt érettségizett 1895-ben.

1914-től az Ungvári Állami Főreáliskolában magyar-francia szakos tanárként dolgozott *Szabó Dezső*. Két tanulmánya és tizennyolc elbeszélése született itteni tartózkodása idején. első kisregényét, a „Nincs menekvés”-t is az Ungvári Könyvnyomda adta ki 1917-ben, s itt született meg legnagyobb regényének, „Az elsodort falu”-nak az alap gondolata.

Ungvár központja a jelenlegi kárpátaljai magyar irodalomnak is.

A munkácsi vár a magyar történelem dicső színhelye. A magyar irodalomban egyaránt jelképe a Szadabságnak és a Rabságnak.

Hunyadi János, Mátyás király, Corvin János birtokolta. Tomori Pál, Ártándi Pál volt a várnagya. Ferdinánd király és Szapolyai János harcolt birtoklásáért. Izabella királyné nézte ki magának lakhelyül, majd az erdélyi fejedelmek, Bocskai István és Bethlen Gábor kezébe került. 1630-ban I. Rákóczi György szerezte meg s tette fényes lakhelyéül. Lorántffy Zsuzsanna és Báthori Zsófia uralkodott felette, s a Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc legfontosabb erőssége volt.

Birtokolta a várat a Balassi Bálintot és Károli Gáspárt jól ismerő Mágocsy Gáspár.

Rákóczi Zsigmond (1544-1608) itt írta egyetlen fennmaradt költeményét, innen támogatta a külföldön tanuló magyar diákokat s nyomattatta ki a Vizsolyi Bibliát.

Prédikált itt Medgyesi Pál (1604-1663) I. Rákóczi György kedves prédikátora és Kiss Imre (1631-1683) jezsuita pap, aki tizennyolc éven keresztül volt a munkácsi várban Báthori Zsófia gyóntatója.

II. Rákóczi Ferenc életének nagy élménye volt az a pár esztendő amelyet gyerekként, majd később a szabadságharc vezetőjeként töltött a munkácsi várban.

Még felsorolni is nehéz lenne, hány irodalmi alkotás örököltette meg a munkácsi vár 1685 - 1688-as ostromát vagy a Rákóczi-szabadságharc itteni eseményeit.

Több írónk szenvedett súlyos rabságban a munkácsi várban. *Koháry István* (1649-1731) versírással enyhítette szenvedéseit, *Forgách Simon* (1669-1730) itt írta *Rákóczy discursusai* című munkáját. *Kazinczy Ferenc* egy esztendeig szívta a várbörtön dohos levegőjét. Ő is az írással vigasztalódott. Vasdarabokat hányt ecetbe s abból lett a tintája.

1831 esztendejének utolsó napján *Kölcsey Ferenc* epigrammával emlékezett meg a munkácsi várról. 1847. július 12-én pedig *Petőfi Sándor* tartotta fontosnak felkeresni a munkácsi várat. Kínos, gyötrő érzések fogták el, amikor a vár egykori foglyaira s Kazinczy Ferencre gondolt. „A munkácsi várban” című költeményében fejezte ki gondolatait.

A vár és a város múltjának tudós kutatója volt *Balajthy József*, *Tabódy József* és *Lehoczky Tivadar* (1830-1925). Különösen Lehoczky tett sokat a

vidék múltjának megismertetéséért. Tizennégy könyve és közel háromszáz tanulmánya jelent meg.

A Munkáccsal szomszédos Beregszász és környéke is számos irodalmi emlékekkel büszkélkedhet.

„Bertalan pap bereg vármegyei halábori faluból nemzett” az úrnak születése után „ezer öt száz nyolc esztendőben” itt kezdett el magyar nyelven zsoltárokat, himnuszokat, vásár- és ünnepnapra evangéliumokat írni, s próbálkozott meg az ószövetség szent könyveinek a nép nyelvén történő megszólaltatásával. Általa zengett először magyarul az „Énekek éneke”.

Beregszászt a maga korában Nagy Lajos király és édesanyja, Erzsébet királyné emelte a vidék legvirágzóbb városává.

A reformáció eszméi már korán tért hódítottak ezen a vidéken. *Radán Balázs* már 1548-ban esperesként működött Beregszászban. Halála után 1552 végén egy ideig *Kálmáncsehi Sánta Márton* (1500 körül-1557) lett a város prédikátora.

1625-től Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kezébe került Beregszász. 1629-ben épült fel a mostani katolikus templommal szemben az udvarháza. *Kemény János* emlékiró és későbbi erdélyi fejedelem Bethlen Gábor özvegyének, Brandenburgi Katalinnak udvarához tartozva élt itt 1631 és 1633 között. Bethlen idejében volt Beregszászon iskolamester *Geleji Katona István* (1589-1643).

Beregszász a munkácsi uradalommal együtt *II. Rákóczi Ferenc* birtoka lett. A fejedelem többször járt a városban. Esze Tamás Beregszász piacán bontotta ki először a szabadság zászlaját.

Kazinczy Ferenc a „Fogságom naplójá”-ban meleg szeretettel emlékezik meg arról, milyen szívélyesen fogadták őt és fogolytársait a városban 1800. augusztus 21-én, mielőtt a munkácsi várbörtönbe kísérték őket.

Kölcsey Ferenc rendszeresen megfordult a városban. Szatmárcserkéről idejárt a postájáért.

1847. július 12-én késő este érkezett Beregszászba s az Oroszlán vendégfogadóban szállt meg *Petőfi Sándor*. Itt írta „Meleg dél van” című versét.

Fontos szerepet játszott a város kulturális életében az 1983-ban szerveződött Bereg megyei Irodalom- és Műpártoló Egyesület (BIME). 1920 és 1940 között számos emlékezetes irodalmi estet, összejevetelt, írótalálkozót szerveztek, ahol Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Szép Ernő, Fábry Zoltán voltak a vendégek.

Híres volt a város magyar gimnáziuma. Tanárai, diákjai közül sokan foglalkoztak az irodalommal. A beregszászi gimnáziumban tanult többek között: Illés Béla, Tamás (Tvaroska) Mihály, Pálóczi Horváth Lajos, Ilku Pál.

A városban fejtett ki irodalmi tevékenységet egy ideig Czabán Samu és Győry Dezső.

Nem kevesebb irodalmi emléket találunk akkor sem, ha az egykori Ugocsában járunk.

Királyháza mellett Nyalábvárban vigyázták meg Janus Pannonius nem egy művét és Galeotto Marzio Mátyás király jeles cselekedeteiről szóló történetét. Itt, ebben a főúri várkastélyban kezdődött a magyar nyelvű nyomtatott reneszánsz irodalom. Perényi Gáborné Frangepán Katalin kérésére 1532-ben *Komjáti Benedek* lefordította Szent Pál leveleit magyar nyelvre, amelyet 1533-ban Krakkóban kinyomtattak. Ez az első tisztán magyar nyelven nyomtatott könyv. Komjáti Benedek vállalkozása újabb fordításoknak lett az ösztönzője. *Pesti Gábor* éppen az 1530-as években volt ugocsai főesperes, tehát ismerhette Komjáti fordítását. Pesti 1536-ban Bécsben nyomtatta ki a *Négy evangéliumot*.

1532-ben a Krakkóból hazatérő *Sylveszter János* Perényi János Ugocsa és Máramaros vármegye főispánjának pártfogása alatt húzta meg magát, míg 1534-ben Budán és Pápán keresztül Újszigetsárvárra Nádasdy Tamás birtokára nem került, ahol aztán lefordította és 1541-ben kinyomtatta a teljes Újszövetséget.

Perényi János támogatta *Ozorai Imre* és *Batizi András* reformátorok tevékenységét.

A Perényiek birtokán élt a XVI. század ismert énekmondója, *Ilosvai Selymes Péter*. Toldiról szóló históriáját 1574-ben Perényi István Ugocsa megye főispánjának ajánlotta.

Rokoni kapcsolatban állt a Perényiekkel *Balassi Bálint*.

Hosszabb ideig Ugocsa megye főispánja volt gróf *Teleki József* (1738-1796) költő, könyvgyűjtő és a művelődési élet kiemelkedő egyénisége. Főispáni tisztebe egy magyar nyelvű beszéddel 1782. október 15-én iktatta be Nagyszőlősen barátja, *Orczy Lőrinc* (1782-1789) nemesi költő és tábornok.

Nagyszőlősen élt 1889-től 1892-ig édesanyjával, Voit Paulával *Bartók Béla*, aki gyerekként itt kezdett el komponálni, itt mutatta be 1892 május elsején egy nagysikerű hangversenyen „A Duna folyása” című kompozícióját.

Nagyszőlősen született 1877. február 5-én *Nagy Endre* író, újságíró, konferanszié, az irodalmi színvonalú magyar kabaré megteremtője.

A környékbeli falvak: Salánk, Tiszaújlak Mikes Kelemen és II. Rákóczy Ferenc emlékét őrzik. Nagypaládot, Bökényt és Péterfalvát Móricz Zsigmond örökítette meg a magyar irodalomban.

A Máramaros megyei Huszt várában született az első ismert magyar világi lírai költemény, *Bornemisza Péter* „Siralmas énnéköm” kezdetű verse. Bornemisza az Ördögi kísértetekben is megörökítette huszti élményeit. Fiatal költőként éppen innen indult külföldi tanulmányútra.

A Mars és Vénusz kegyelte fiatal *Balassi Bálint*ot is elsodorta sorsa Huszt környékére. 1575-ben Békés Gáspár seregeit támogatva Báthori István erdélyi fejedelem ellen vonult mintegy kétszáz főnyi lovassal. Hagymássy Kristóf huszti várkapitány emberei azonban megtámadták Balassi katonáit, őt pedig megsebesítették. Így ismerkedhetett meg a költő Hagymássy ifjú feleségével, Sanyik Krisztinával, akinek a nevére verset is szerzett.

A huszti vár romjai ihlették *Kölcsey Ferencet* Huszt című epigrammájának megírására, amelyben a himnusz költője minden kor parancsát megfogalmazta:

„Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”

Talán ezek az adatok elég meggyőzően beszélnek arról, hogy a Drugethek, Dobók, Rákócziak, Perényiek földjén mindig volt feljegyzésre méltó, megénekelni való esemény. nincs a magyar irodalomnak egyetlen egy jelese, aki ne járt volna erre felé, vagy ne hagyott volna nyomot ez a táj, az itt élő nép, az itt zajló történelem műveikben.

Aki azt hiszi, mindezzel csupán dicsekedni akarok, nagyon téved. Tudom: Kárpátalja nem Erdély, Ungvár nem Kolozsvár, s ezért „természetesen a kárpátaljai magyar nemzetiségnek nincs Sütő Andrása, sem Kányádi Sándora”.

A múlt kincsei a leomló Kárpátok kövei alatt hevernek, s jó részüket elsodorta a „megrendszabályozásáig” mindig áradó Tisza. De talán még sikerül valami értéket, emléket összeszededegetni és felmutatni azoknak, akik ma mindezekről semmit nem tudnak.

Lábadi Károly

Irodalmi emlékhelyek, értékőrzés és pusztulás a horvátországi magyarságnál

Az anyaország déli határától alig pár nyíllövésnyire egy maroknyi népcsoport, a drávaszögi, horvátországi magyarság és archaizmusokat őrző kultúrája pergő homokszemekként hullik ki a sors kegyelméből. Ha valaki gyászolja ezt a testetlenné, lélektelenné válást, akkor azok, úgy tűnik, legfőleg a világ minden sarkába szétfutottak, akik torkukban hevesen kalimpáló szívvel mentették életüket. Mások pusztta életüket és emlékeiket, valamint sorsuk kilátástalanságát cipelték magukkal, mert minden más kihullott poggyászukból. Az 1991-ben kirobbant délszláv háború szennyes áradata végighömpölygött a horvátországi magyarság által legsűrűbben lakott területeken, ahol a lélekszám már a háború előtt is erősen fogyatkozóban volt. A nyelvterület másik szegletében aligha vagy csak elvétve fordult elő, hogy a magyarság évente egy százalékkal lett kevesebb: 1948-ban a horvátországi magyarok száma még 51399 főből állt, 1971-ben 35 488-an, 1981-ben 25 439-en, 1991-ben ásk 22 355-en maradtak. Az ország összalakosságának mindössze fél százaléka tartozott ahhoz a népcsoporthoz, amelyik a Duna és a Dráva folyók összeszakadását a honfoglalást követően folyamatosan benépesítette. Már a XII. és XIII. században ugyanolyan nevű falvakban éltek, mint amilyenekből a szerb csapatok elől futva menekültek. A magyar összalakosságnak békeidőben is mindössze jó egyharmada élt homogén nyelvi környezetben, a Drávaszögben és Szlavónia szigetmagyarságának négy falvában, Kórógyon, Szentlászlón, Harasztiban és kis számban Rétfaluban. A másik kétharmad szórványokban, a beolvadással dacolt, vagy elerőtlenedve megadta magát, és feladta anyanyelvét. A homogén nyelvi környezetből a lakosságnak több mint egyharmada, elsősorban fiatalok menekültek el: külhonban, az anyaországban vagy a szabad horvátországi területeken kerestek oltalmat. Elkerülhetetlenül diaszpórába sodródtak.

A Drávaszög népének életében mindezidáig volt egy látszólagos ellentmondás, paradoxon - amikor a külső szemlélő legsanyarúbbnak ítélte helyzetét, megmaradásának esélyeit csekélynek látta, talpon tudott maradni, s mint a kagyló, gyöngyöt izzadt ki: értéket teremtett. Amikor települései Pannónia határán a vizesárok szerepét töltötték be, a barbár betörések zajának megcsendesülése után az Eszéket Budával összekötő hadiút mentén csak lehetett élvezni a római kultúra adományait. A Drávaszög ugyanis mindig ütközőzóna volt Kelet és Nyugat között, a nyugati és bizánci kultúra mezsgyéjén állt. Hogy megmaradjon, lakóinak nemcsak erős földsáncokat

kellett emelni, hanem a szellem várait is bevehetetlenné kellett tenni, s ennek érdekében népének tudata mindenkoron túllépte a Duna és Dráva határfolyókat. A hosszantartó török hódoltság ellenére olyan kicsiny, pár személyes vagy magányos szellemi műhelyek alakultak, amelyeknek híre Európa távolabbi tájaira is eljutott. A titok abban rejlett, hogy népe felfogta a történelem kedvező széljárását: a rómaiak által meghonosított, s azóta is szorgalommal ápolt szőlőkultúrát igen magas színvonalon művelte, messze földön híressé váltak borai, s jó minőségű gabonája termett, halászóvizeiből a legnemesebb halat, a vizát is zsákmányolták, s kereskedésükkel megalapozták jólétüket. Munkakultúrájuknak fundamentuma az alaposság és igényesség lett, s ez beleivódott életükbe, gondolkodásmódjukba. Ezért sem csapták be ajtajaikat a feléjük tévedt tudós férfiak előtt. Földrajzilag hiába feküdtek távol fontos helyektől, a Duna hajózható ágai járható közlekedési utakat jelentettek számukra. Elsősorban, ahol kikötni lehetett, ott jöttek létre nemcsak gazdasági, hanem szellemi értelemben is fontos központok. Laskó, a hajdani mezőváros az egész vidék előtt kivívta magának az elsőbbséget. A XII. században szekszárdi egyházi birtok. Volt kolostora, 1475-ben fényűző gótikus templom épült közepén, a dörömbön, ahogy az ott lakók még máig is a dombot hívják. A XVI. századig a ferencesek e templomban őrizték csodatévő Mária-szobrukat. A kolostor iskolájában, e metaforikus magasságú földhalmon szerezhettek tudást a jobb fejű parasztgyerekek. Ebből az iskolából vezetett ki az a keskeny palló, amelyen keresztül az ország és külhon legnevezetesebb egyetemeire is eljutottak a Laskaiak. A ferences kolostor neveltje lehetett Laskai Demeter, akinek kódexe 1982-ben került elő a dalmáciai Sibenik ferences kolostorából. Az 1432 és 1435 között papírra vetett latin nyelvű szövegek között őrződött meg keze írásában a kenyér színe alatt levő Krisztushoz szóló öt soros magyar nyelvű könyörgés, amely az Ómagyar Mária-siralom utáni második legrégebbi verses nyelvemlékünk. A mára faluvá zsugorodott település szülötte Laskai Osvát, aki a Szent Ferenc-rend magyarországi vezetője lett, a teológia professzora, egyházi beszédek szerzője, akinek népszerű könyveit, a Biga salutist és a Gemma fideit Európa-szerte lapozgatták. Ott ringott bölcsője Laskai Ásókás Péternek, aki a tíznyelvű Calepinus-szótár magyar értelmezéseit fogalmazta. Származási helye Laskai Jánosnak, aki 1577-ben Ezópus életét ismertette meg a magyar olvasóval. Nem véletlen, hogy 1543-44 táján Sztárai Mihály is éppen Laskón kezdte hirdetni a reformáció eszméit. A mezővárosi polgárság nemcsak szellemileg állt újat ígérő reformatori működése mellé, hanem anyagilag is segíthette. Magyarított zoltárai először a templomdörömbön szólalhattak meg, de ugyanott hallhatták hitvitázó drámáinak első bátoratlan magyar párbeszédeit. A megnevezettek mellett a Laskai név még szép számban felbukkan a wittenbergi egyetem vagy hazai felsőbb iskola anyakönyvében. Oskolájában

megfordult az énekszerző Tolnai Bálint, Szegedi Kis István, aki pedagógiai fő művét, a *Loci communest* ott kezdte írni. A XV I. században a másik messzire világitó szellemi központ Vörösmart. Gyimóthi István professzorsága idején gimnáziumában kötöttek ki a Tolnát, Baranyát tudás után bejáró diákok. A nagyhírű, Várhegyen álló iskolájának hült helyét mára csak a felkapaszkodó mélyút neve, a Deák szurdok őrzi. Ezen a püspöki székhelyen született Vörösmarti Mihály, aki barokk prózánk első formálójának egyike, s Megtérése históriájában az elsők között rajzolta meg az önmarcangoló lélek félelmetes tájait. Hercegszöllös elsősorban arról nevezetes, hogy 1575. augusztusában negyven prédikátor templomában tartott kánonalkotó zsinatot. Döntéseiket nemcsak az egyházi, hanem a világi élet regulázására is szánták: többek között itt mondták ki az anyakönyvezés szükségességét. E virágzó településen, "az neves Szöllösben" "veszteg ültében" 1544-ben Kákonyi Péter szerzette históriás énekét Asvérus királyról és Eszterről, valamint Sámsonról.

A Drávaszög legkisebb települése, Kő adta Beythe Istvánt, aki a természettudós Clusiusnak volt munkatársa, majd egyházi méltóság lett belőle, s nevét postillái is őrzik. A XVI. században a halászfalu, Kopács szülötte Kopácsi Ferenc, akinek tudós voltáról két teológiai könyvecskéje ad híradást.

Amikor a hajózható Duna-ágak új medret ástak, szárazra vetődtek ezek a települések. Elkerülték a kereskedők és a friss eszmék is, hanyatlani kezdtek, mert kihunytak a szellem lámpásai. A hosszú hallgatás ása a XIX. században törik meg, amikor Baranyába költözött az Ács család. Az atya, László megírta Laskó históriáját. A gyermekek közül, akik követték apjukat a lelkészszékből, az idősebb Gedeon a 48-as eszmák szószólója lett, Kossuth tábori lelkészéül szegődött, s a kormányzót követte a száműzetésbe is. Tizenegy évet töltött Amerikában, s közben majd ötezer lapon írogatta össze tapasztalatait, megfigyeléseit. Naplójában a korabeli Amerika freskóját festette meg, valamint a szülőföld, Alsó-Baranya népeletéről készített kútforrásértékű feljegyzéseket azon a nyelven és stílusban, amelyen a magyar irodalom legjobbjai beszéltek és írtak. Öccse, Zsigmond irodalmi hírnevét műfordításaival, elsősorban Shakespeare magyarra ültetésével alapozta meg. Igazából a "kisebb csillagok" között tartották számon, ám ahol élt, ott más mérce járt. Nagyobbra tartották, mert életvitele, akárcsak atyjáé és bátyjáé, példaértékű: a XIX. század derekától azt mutatta meg, hogy a szellemi központoktól távolabbra is lehet európeerként élni és dolgozni. A vázlatosan elsorolt hagyományok és alkotók szellemiségének élesztgetője volt Baranyai Júlia vörösmarti tanámő, aki a *Vízbe vesző nyomokon* című, esszéstílusban írt könyvében terelte újból a figyelmet a feledésbe merülő gazdagságra. Múzeumot is alapított, amelyet 1982-ban bekövetkezett halála után róla Baranyai Júlia Múzeumi Gyűjteménynek neveztek el. Az általa kutatott

szellemi gazdagságnak még fellelhető emlékei gyűltek benne, akárcsak az 1981-ben megnyílt Laskói Helytörténeti és Néprajzi Gyűjteményben, ahol szorgos méhecskék módjára azok a helybeliek mentettek meg relikviákat az enyészettől, akik hitték, hogy aki szellemi javakban gazdag, sohasem süllyedhet végzetes szegénységbe. A szlavóniai magyarok falvaiban, Szentlászlón, Kórógyon és Harasztiban irodalmi emlékek híján, inkább néprajzi jellegű anyaggal töltötték fel a gyűjteményeket.

A háború forgószele kivétel nélkül magával sodorta ezeket a gyűjteményeket. A szlavóniaiak teljesen megsemmisültek, a laskóit nagyrészt, a vörösmartit részben kifosztották.

Úgy látszik, kieshetett a történelem kerekének egyik visszaforgó küllője, amelyikben e maroknyi népcsoport paradoxona őrződött, mert már múltjából is végképp kifogyni látszik, elillan az az erő, vagy ha úgy tetszik, életösztön, amely a talponmaradáshoz elengedhetetlen.

Ökrész Károly

Szirmai Károly emlékének ápolása

Szirmai Károlyt ekként jellemezte író társa, kortársa Herceg János 1986-ban, amikor Temerinben átvette a róla elnevezett irodalmi díjat: „Szirmai Károly a jugoszláviai magyar irodalom eredeti, senki mással össze nem hasonlítható elbeszélője volt. Mai távlatból visszanézve, amikor életműve határozottabb kontúrokkal áll elénk, egy egészen különös világot mutatva, inkább az európai irodalomban kellene összehasonlítható példát keresni a Szirmai-novella szorongásokat kifejező sötét izzású művészetéhez. Akik Kafkával, Musillel mérték össze, ha volumenjében nem is, de a reménytelen emberi magány lelkiállapotában fogant hasonló kis remekműveit, nem jártak messze az igazságtól...”

Szirmai Károlyt nemcsak mint novellistát tartjuk számon, hanem mint a *Kalangya* szerkesztőjét, irodalomszervezőt, aki harcolt a dilettantizmus ellen, hogy ezáltal is az itteni magyar irodalom szerves részévé váljon az egyetemes magyar irodalomnak.

Herceg a következő szavakkal fejezi be méltatását: „Nem volt vezér, de tiszta kezű, becsületes literátor volt, aki magányossága ellenére híveket és tisztelő barátokat tudott maga köré toborozni. S ha a *Kalangya* a határokon túl is tud némi tekintélyt szerezni, Szirmainak volt köszönhető. A magyar irodalom legjobbait is megnyerve folyóiratának, s Németh László egy időbeni állandó közreműködésével a magyar irodalom berkeiben is izgatott érdeklődést keltett.

Ez a hálátlan, állandó kritikai permanenciát jelentő munkássága visszavetette a novellaírásban. Esztendők múltak el, háború és forradalom zúgott át a tájon, emberi üldöztetésekkel súlyosbítva, s akit elnémitott ez a vihar, mint Szirmai Károlyt is, csak hosszú idő után térhetett magához.

Az ötvenes évek elején aztán újra megszólalt a novellista Szirmai Károly és egyre-másra írta drámai sűrítésű vízióit, hogy elbeszélő művészetének időben rövidebb eredményekben azonban jóval gazdagabb intervalluma felérjen arra a magaslati pontra, amely a mai napig se halványuló fénnel világítja be a jugoszláviai magyar irodalom tájait”.

Szirmai Károly 1890-ben Temerinben született, ahol édesapja - Szkalin Benjamin - aljegyző volt. A kisfiú még alig volt hat hónapos, amikor az apát áthelyezték Urszentivánra, tehát Szirmai születhetett volna a történelmi Magyarország bármely falvában, városában. Diákkorában Újvidéken kezdett írogatni, 17 éves korában jogot végzett, dolgozott mint aljegyző, ügyvédbojtár,

míg azután 1925-ben állást kapott a verbászi cukorgyárban és ott volt állásban 1960-ig. Irodalmi és irodalomszervező munkássága Verbászon teljesedett ki.

Temerinben felnőtt korában tudomásunk szerint egyszer járt, 1940-ben, amikor a temerini Gazdakör által alapított Telepen huszonöt újonnan épült házat adtak át a kétkezi munkából élő napszámos családoknak. Ezt, a temeriniekkel való találkozást írta meg a *Kalangyában* egy lírai hangvételű tárcában, **Szép magyar munka volt**, címmel. Önéletrajzában kétszer villantja fel szülőfalujával kapcsolatos élményeit, gyermekkorában, amikor édesapja szerb búcsúra Temerinből elhozatta a cigány zenészeket „akik Aranyszájú Szent Jánosról nevezett cigányprimásukkal két hétig húzták éjfél utánig a tágas folyosón a régi magyar dalokat és pesti vendég rokonoknak a talpalávaló magyar csárdásokat”. A másik már nem ilyen idilli, ez már szerkesztő korából való, amikor néhány volt írótárs azt kezdte híresztelni a *Kalangváról*, hogy zsidó folyóirat, többen lemondták az előfizetést, így Fernbach Péter temerini nagybirtokos is, aki felvágatlanul visszaküldte a folyóiratot, s akivel Szirmainak e hazug vád miatt „súlyosan odavágó” levélváltása volt.

Mi temeriniek 1969-ben vettük fel vele a kapcsolatot, amikor a község ünnepére meghívtuk, de betegeskedése miatt nem jöhetett el: „pedig oly jól esnék ünnepelni szülő falumban”, írta. Több levélváltás után 1972 januárjában háromtagú küldöttség látogatta meg Verbászon Temerinből, ha már ő nem jöhetett közénk. Ezt a találkozót Matuska Márton újságíró megírta a Temerini Újságban és hangszalag is megörökítette a beszélgetést az akkor már nehezen mozgó, beteg íróval.

1972. október 6-án, 82 éves korában elhunyt Szirmai Károly, október 7-én temették Verbászon. A temetésen ott volt a temerini küldöttség is, szülőfaluja nevében Sárosi István iskolaigazgató vett tőle búcsút.

A verbászi községi temetési bizottságban már akkor megszületett az elképzelés, hogy az író halálának első évfordulóján állítsanak fel mellszobrot valamelyik kulturális intézményben. SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ megalapításának gondolatát elsőnek az író fia, Szirmai Endre vetette fel egy levélben, amelyet a Vajdasági Tartományi Közművelődési Községnek küldött, még az író életében, 1972. szeptember 12-i keltezéssel. Ehhez ő maga aranyéremmel kívánt hozzájárulni.

Halálának első évfordulóján Verbászon irodalmi műsor keretében adóztak az író emlékének és emléktáblát helyeztek el kendergyári, valamint belvárosi lakásának falán, ahol élt és alkotott 1930 és 1968 illetve 1968 és 1972 között.

Közben 1972 őszén és 1973 tavaszán Matuska Márton Temerinben felkutatta Szirmai Károly szülőházát, ezt két riportban meg is írta az újvidéki, *Magyar Szóban*. Így azután 1973 októberére elkészülhetett a nagyméretű bronz emléktábla, Baranyi Károly újvidéki szobrászművész munkája, az író

dombormű arcásával. Az emléktáblát a község ünnepén, október 23-án Németh István író leplezte le, Ladik Katalin színművész pedig az író **Önkeresés** c. versét mondta el. Németh István, a leleplezéskor keresetlen szavakkal emlékezett az íróra és kihangsúlyozta: „...ennek a falunak jutott az a megtisztelő feladat, hogy az író emlékét sajátos módon megőrizze. Nemcsak azáltal, hogy emléktáblát helyezett el Szirmai Károly szülőházára, bár e pillanatban épp ezzel leszünk gazdagabbak; nem egy emléktáblával, hanem egy megjelölt hellyel, egy művelődéstörténeti alappillérrel, amilyenből olyan kevés van ezen a vidéken”. Ezt a napot, ezt az ünnepet a kultúra jegyében tartotta a község: megnyílt Baranyi Károly és a Zlata szobrászművész házaspár állandó kiállítása, dr. Fehér Mihály temerini amatőr festő Temerint bemutató száz festményének tárlata, amelyet a község népének ajándékozott, és Andruskó Károly grafikus kiállítása is. A Helytörténeti Múzeum, amely egy évvel előtte nyitotta meg kapuit, új kiállítási anyaggal gazdagodott. Épülőben volt Temerin második új iskolája. A temerini Műkedvelő Színjátszó Egyesület és a Népkönyvtár, amelyek felvették Szirmai Károly nevét, az ünnepen átvették Baranyi Károly Szirmait ábrázoló domborművét, hogy épületük falára helyezzék.

Az író halálának második évfordulóján Verbászon megalakult a SZIRMAI KÁROLY EMLÉKBIZOTTSÁG, melynek tagjai közéleti munkások, írók, pedagógusok, Verbász és Temerin képviselőinek soraiból kerültek ki, azzal a feladattal, hogy az emléknep megrendezésén kívül, mely Temerin és Verbász közös ünnepe, részt vegyen Szirmai Károly írói hagyatékának gondozásában és az irodalmi díj megalapítása körüli teendőkben és a díj odaítélésében.

1975. október 1-én a temerini valamint a verbászi öngazgatási érdekközösségek közgyűlései a SZIRMAI KÁROLY EMLÉKBIZOTTSÁG javaslata alapján határozatot hoztak a SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ megalapításáról, ennek aláírására október 6-án ünnepélyes keretek között került sor Temerinben. Zsigmond Gyula a verbászi és Halász Károly a temerini érdekközösségek elnökei írták alá a határozatot. A HATÁROZAT és az IRODALMI DÍJ szabályzata szerint a díjat a vajdasági novellairodalom legkimagaslóbb értékeinek elismerésére alapították, azzal, hogy azt magyar illetve szerbhorvát nyelven író szerzők nyerhetik el, váltakozva kétévenként, a bírálóbizottság által legjobbnak ítélt novellás kötetért. A díj meghatározott pénzüsszegeből, oklevélből, és az elismerés más formájából, adott esetben az író fia, Szirmai Endre által ajándékozott arany emlékéremből áll.

Az IRODALMI DÍJAT első ízben 1976-ban ítélték oda Németh Istvánnak a **Lepkelánc** c. novellaskötetért. A díjazott író Szirmai Károlynak a „csillagokon” küldött levelét a következő sorokkal fejezi be: „Légy továbbra is meggyőződve, hogy változatlanul szeretünk, hogy munkádnak méltó örökösei maradunk, mert egyre inkább az a meggyőződésünk, hogy tartósat csakis saját

valóságunk anyagából építhetünk azokra az alapokra, amelyeket itt jó részével Ti raktatok le, kedves Károly bátyám.” A díjátadás alkalmával, október 9-én Verbászon leleplezték Szirmai Károly bronzból készült mellszobrát, Baranyi Károly alkotását, a Testvériség-Egység Általános Iskola előcsarnokában. A szobor másik példányát ugyanezen évben a temerini Kókai Imre Általános Iskola előtt állították fel.

Az elkövetkezendő években is rendszeresen kiosztásra került a díj, másodszor Temerinben, Aleksandar Tiéma szerb írónak, utána pedig kétévenként váltakozva Temerinben és Verbászon. Eddig 19- en kaptak díjat. A díj átadása az ünnepi műsor keretében történik az író emlékének felidézésével és a díjnyertes író és novelláskötetének bemutatásával. Erre rendszerint az író halálának évfordulóját követő hetekben kerül sor. Minden évben halálának évfordulóján, a két község képviselői megkoszorúzzák az író sírját.

Temerin pezsgő, gazdag kulturális életét a 70-es és 80-as években nem kizárólag a Szirmai megemlékezések jellemezték, hanem az amatőr színjátszók szorgos munkája, a képzőművészeti találkozók állandósulása, a főleg fiatalokból verbuválódott Művelődési Kör irodalmi rendezvényei és a Kör keretében működő néprajzi csoport gyűjtése, a helyi, a majd hetven éves tradícióval rendelkező, ma is megjelenő *Temerini Újság* tevékeny részvétele szellemi örökségünk közzétételében, a helytörténeti kutatások eredményeinek publikálása, hogy csak a legjelentősebb tevékenységeket említsük. Ennek a munkának köszönhető, hogy Mészáros Sándor helytörténeti monográfiájának, az *Évszázadok viharában*(1969) megjelenése után a nyolcvanas évek elejétől több helyi vonatkozású néprajzi, egyesülettörténeti, művelődéstörténeti munka jelent meg: Balog Lajos: **Temerin nyelvjárásáról** (1969); Penavin Olga - Matijevics Lajos: **Temerin és környéke földrajzi neveinek adattára** (1982); Harkai Imre: **Temerin népi építésze** (1983); Csorba Béla **Temerini: néphagyományok**(1988); Matuska Márton: **Temerini iparosok** (1989); majd ismét tőle: **A temerini)tűzoltóság száz éve** (1991) és Ökrész Károly: **A temerini plébánia története** (1993).

Visszatérve Szirmai Károly emlékének ápolására külön meg kell említeni az író születésének centenáriuma alkalmával tartott ünnepségsorozatot. Verbászon irodalmi est keretében emlékeztek az íróra, amelyen dr. Bori Imre akadémikus és Bordás Győző magiszter méltatta az író életútját és munkásságát. A temerini ünnepség keretében Herceg János felavatta az író emlékszobáját. Az író verbászi lakásának bútordarabjait, könyvtárának több könyvét, használati tárgyait, öltönyét és néhány festményt Verbász bocsájtott Temerin rendelkezésére. Ezenkívül az író életútját és irodalmi munkásságát bemutató mintegy 20 fénykép került az emlékszoba falaira. A centenárium

alkalmával a Hid és Üzenet irodalmi folyóiratok Szirmai különszámot jelentettek meg. Megjelent Szirmai Károly összes novelláinak első kötete: A veszteglő vonatok. Ebből az alkalomból a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete Újvidéken kétnapos tanácskozást szervezett az író munkásságáról, több szempontból is értékelve a jugoszláviai magyar irodalomban betöltött szerepét. Itt kell még megemlíteni, hogy az író halálának évfordulójára a megszűnő régi verbászi temetőből az író és feleségének földi maradványait áthelyezték az újtemetőbe a község költségén, a síremléket pedig az író fia, Szirmai Endre állíttatta. Temerinben a szülői házat, annak új tulajdonosa lebontotta 1986-ban, így azután most a helyébe épült háznak a falára került a dombormű- emléktábla, kiegészítve egy kisebb táblával, amelyen fel van tüntetve a lebontás éve, és a régi ház utcai formája.

Ezt a beszámolót Bori Imre beszédével fejezhetjük be legmúltobban, amelyet 1993 márciusában, az író fia, Szirmai Endre a Szirmai-díj megalapításának emlékére a temerini könyvtárnak adományozott emléktábla felavatásakor mondott: „Nem Szirmai Károlynak, Temerin jeles szülöttének van szüksége erre az emléktáblára, hanem Temerin polgárainak és a polgárokkal együtt nekünk, vajdasági magyaroknak, hogy kegyelettel emlékezhessünk Szirmai Károly íróra, a *Kalangya* című folyóirat szerkesztőjére. Jó lenne hinni és tudni, hogy szaporodni fognak az ilyen emlékeztető jelek szerre Vajdaságban, és hogy ez a mostani tábla példa és ösztönzés lesz, hiszen alkotóink száma nagyobb, mint a házak, amelyekre tábla áll. Tábla, amely önbecsülésünk tartós és olvasható jelzése, alkotó értékteremtő képességünk dokumentuma, ittlétünk tanúbizonysága is.

Azért kell egyszer már erről is beszélnünk, mert biztatni kellene falvaink és városaink magyar lakosságát, hogy pártfogolja a történelem, a művelődéstörténet, sok évszázados múltja ilyen formájú emlékeit, a házat, ahol azoknak bölcsője ringott, s a sírt, ahol azokat temették, akik tiszteletünket kiérdemlik. Vannak örömteli példáink, Temeriné, Szivácé, Verbászé, Szabadkáé, Kishegyesé, Adáé, Apatiné, és vannak égető, halaszthatatlan adósságaink is.

Ezekkel a gondolatokkal állok Szirmai Károly emléktáblája előtt, és köszönöm a törődő temerineknek, nemkülönben az édesapja emlékét oly áldozatkészen ápoló fiának, Szirmai Endre doktornak, nemcsak a tábla elkészítését, hanem a Szirmai-napok megrendezését és a SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ megalapítását.”

Varga Domokos

A magyar irodalmi társaságokról

A történelmi visszatekintést akár a 15. századi Magyarország humanista köreivel kezdhethetnénk, köztük nem utolsósorban azzal, amelyet Mátyás király alapított Budán. De a mai értelemben vett magyar irodalmi társaságok őseinek inkább a Bécsben szolgált testőrifjak - Besenyeiék - 18. századi irodalmi körét tekinthetjük. Ők 1777-ben egy antológiát is kiadtak *Besenyei György Társasága* ez a névadó író-költőn kívül Orczy Lőrinc, Barcsay Ádám és Báróczy Sándor válogatott verseit közölte, híven tükrözve az anyanyelv ápolásának és a magyar irodalom művelésének, megújításának akkortájt ébredező szellemét, amely egyébként a későbbi társaságokat is áthatotta.

Az 1780-as évektől országszerte megerősödtek a magyar nemzeti törekvések. Ennek nyomán alakult meg 1790-ben Kis Jánosék *Soproni Magyar Társasága*, majd a rákövetkező évben a *Pesti Magyar Társaság* - mindkettő egy-egy túlnyomóan német többségű városban, főleg diákok részvételével. Jelentősebb vállalkozás volt Aranka Györgyé, aki a színmagyar Marosvásárhelyen alapította meg 1793-ban - hosszú küzdelem árán - az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot*, de korántsem csupán helyi jelleggel. Az új társaság titkáráként a „két magyar haza” akkori legjobb szellemeit vonta be a vállalkozásba, köztük Baróti Dávidot, Révai Miklóst, Kazinczy Ferencet, Földi Jánost, Csokonai Vitéz Mihályt, Budai Ézsaiást, Rát Mátyást, Schedius Lajost. Ennek hatására született meg Csokonai híres verse, a *Marosvásárhelyi gondolatok*, amelynek érdemes fölidéznünk néhány sorát:

Te vagy hát, óh Maros jámbor vára,
Hol összefut a jó s a gonosz határa...

Tele oly lelkekkel termékeny kebeled,
Kikben meg-megannyi Mentorid tiszteled,
Kiket a nemzetnek és a két hazának
A biztató egek gyámolúl adának.
Rajta, nemes lelkek! álljunk ki a gátra,
Már Európában csak mi vagyunk hátra,
Hívnak magok után a többi nemzetek:
„Magyarok! derék nép! mit késtek? jőjjetek!
Mit késtek? termékeny bennetek az elme,
Forr szívetekben a dicsőség szerelme,
Vitéz lángotokat jobbra fordítsátok
S a békesség édes hasznát munkáljátok.

A durvaság ellen közös kötést fonjunk,
S Atlástól Pontusig örök sáncot vonjunk.”

E sorok is jelzik, hogy Aranka György társasága nem csupán nyelvművelésre szervezkedett - akkoriban egyébként még jóval tágabb értelemben használták ezt a fogalmat -, hanem egy nagy nemzeti program szolgálatára, amelyben természetesen kitüntetett szerep jutott az irodalomnak. Nem sikerült azonban elegendő anyagi támogatást szerezni hozzá, ezért nyolc évi küszködés után elhalt ez a messze tekintő, nagy vállalkozás. Az 1810-es években Döbrentei Gábor még megpróbálta feltámasztani, de a bécsi udvart hűségeseen kiszolgáló erdélyi főkormányzók keresztülhúzták számításait. Egy lényeges eredményt viszont mégiscsak hozott ez az utóbbi mozgolódás. Döbrentei hirdette meg - erdélyi főurak támogatásával - azt a drámapályázatot, amely Katona Józsefet a *Bánk bán* megírására serkentette. S bár az Aranka György örökségét felvállaló *Erdélyi Magyar Tudós Társaság* végül sem kelt életre, egy évtizeddel később megalakult a Széchenyi István alapította *Magyar Tudós Társaság* - a későbbi *Magyar Tudományos Akadémia* -, amely első titkárnak épp Döbrenteit választotta.

Széchenyi *Tudós Társasága* jeles írókat is tagjai közé fogadott, elsőnek Kisfaludy Károlyt, aki szintén nagy irodalmi szervező volt. 1822-től megjelenő *Auróra*-almanachja köré fiatal írók egész csapatát gyűjtötte, közülük kerültek ki az általa vezetett ún. *Auróra-kör* tagjai (Vörösmarty Mihály, Bajza József, Schedel [Toldy] Ferenc, Helmeczy Mihály stb.). Kisfaludy halála után a kör kitágult: az ő szellemi örökségének ápolására - műveinek gyűjteményes kiadására, emlékmű állítására - szövetkező baráti együttes lett a magva az 1836-ban megalakult *Kisfaludy Társaságnak*, amely hamarosan a magyar irodalmi élet fontos fórumává vált. Hogy mást ne mondjunk, ennek a társaságnak a pályázatára írta meg Arany János előbb *Az elveszett alkotmányt*, aztán a *Toldit*, ez adta ki az első magyar népköltési gyűjteményt - Erdélyi Jánosét -, majd további gyűjtések egész sorozatát, ez a társaság jelentette meg először *Az ember tragédiáját* és így tovább. Zárt létszámmal működött: ötven tagja volt, mint a Francia Akadémiának, s új tagokat mindig csak az elhunytak helyébe választottak. Elnöki tisztét olyanok töltötték be, mint Jósika Miklós, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc, majd húsz éven át Gyulai Pál.

A másik nagyhatású országos irodalmi szervezet, a *Petőfi Társaság* 1876-ban alakult meg Jókai Mór elnöklétével, aki haláláig (1904) viselte ezt a tiszteletet. Petőfi emlékének ápolása, kéziratának, ereklyéinek összegyűjtése, és őrzése, a Petőfi Múzeum fenntartása mellett ez a 60 tagú társaság is támogatta az élő magyar irodalmat, évente adott ki például Petőfi- és Jókai-nagydíjat.

Ebben az időben kezdtek el szervezkedni a vidéki magyar írók és irodalom barátok is. Elsőnek Frankenburg Adolf - az 1840-es évekbeli kiváló folyóirat, az *Életképek* egykori szerkesztője - alapította meg 1878-ban - Tolnai Lajos kezdeményezésére - a *Kemény Zsigmond Társaság*ot „a széptudományok művelésére, a régibb és újabb népköltészeti emlékek felkutatására, gyűjtésére és jelesebb szépirodalmi művek kiadására”. Ezt követte 1881-ben az aradi Kölcsey Egyesület, amely irodalmi-művelődési feladatok vállalása mellett az aradi vértanúk emlékét is ápolta, ereklye-múzeumot alapított, a vesztőhelyen obeliszket állított. 1888-ban született meg Kolozsvárt az erdélyi Irodalmi Társaság, majd 1890-től sorozatosan jöttek létre a helyi irodalmi szerveződések. Egyik város a másik után követte a jó példát: a debreceniek 1890-ben *Csokonai Kört* alapítottak, a kecskemétiak 1891-ben *Katona József Kört*, a szegediek 1892-ben *Dugonics Társaság*ot, a nagyváradiak ugyanebben az évben *Szigligeti Társaság*ot, majd 1893-ban alakult meg a Kassai Irodalmi Társaság (amely öt évre rá Kazinczy nevét vette fel)...

Századunk elején már annyi irodalmi-közművelődési társaság volt szerte az országban, hogy 1903-ban eljött az ideje a harminckilenc szervezet összefogó *Országos Irodalmi és Közművelődési Szövetség* létrehozásának is. Az új társaságok szervezése egyébként ebben az időben is folytatódott: 1903

2-ben alakult meg például Sátoraljaújhelyen a *Zemplén vármegyei Kazinczy Kör*, 1903-ban Máramarosszigeten a *Szilágyi István Kör*, Temesváron az *Arany János Társaság*, 1905-ben Kaposváron a *Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság*, 1906-ban Ungváron a *Gyöngyösi István Irodalmi Társaság* és így tovább. A régebbi és újabb ilyen társaságok tevékenységi körébe sok minden beletartozott: irodalmi estek, kiállítások, évfordulós ünnepségek rendezése, emlékművek és szobrok állítása, emlékhelyek gondozása, irodalmi ereklyék gyűjtése, pályadíjak kitűzése, évkönyvek és egyéb könyvek kiadása, helyi folyóirat fenntartása, sőt helyi könyvtár, múzeum, művelődési ház létesítése is. Igyekeztek mozgósítani mindennek érdekében a számba jöhető helyi erőket, s a nagyobb vállalkozásokhoz természetesen központi támogatást is próbáltak szerezni. hogy csak egy jellemző példát említsünk: a Komáromban 1911-ben megalakult *Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület* külön irodalmi, közművelődési, múzeumi, zenetörténeti és szépművészeti szakosztályt szervezett, és tevékeny része volt a város kultúrházának, múzeumának, nyilvános olvasótermének létrehozásában, ill. fenntartásában.

Aztán jött az első világháború és az azt követő összeomlás. A *Vörösmarty Akadémia* 1918 őszén a többi között már azzal a céllal alakult meg, hogy a magyarság veszélyeztetett irodalmi értékeinek megmentésén munkálkodjék. elnöke Ady Endre lett, Babits Mihályt és Móricz Zsigmondot alelnökké, Schöppflin Aladárt főtitkárrá, Tóth Árpádot titkárrá választották. Ady azonban

hamarosan meghalt, s a proletárdiktatúra magát a szervezetet is elsodorta, csak 1925-ben alakult meg újra.

1920-tól ellenben újabb szerveződések sora indult meg a maradék Magyarországon. Megalakult például a *Magyar Irodalmi Társaság*, a *Magyar Ifjúsági Irodalmi Társaság*, a pedagógusok *Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társasága*, majd számos újabb helyi irodalmi szervezet is: Kiskőrösön a *Petőfi Irodalmi Kör*, Nagykovácsán az *Arany János Társaság*, Győrben a *Kisfaludy Kör*, Pécsen a *Janus Pannonius Társaság*, Debrecenben az *Ady Társaság*, Kiskunfélegyházán a *Móra Ferenc Társaság* stb. 1926-ban jött létre a *Magyar PEN Club*, főleg a magyar irodalom külföldi kapcsolatainak ápolására.

A határon túl rekedt magyarság a változott körülmények között, sajnos, jó néhány addigi irodalmi szervezetét nem tudta fenntartani, hol működési engedély, hol anyagiak híján, hol egyéb okokból. Némelyik csak szünetelt egy ideig, mások fel is oszlottak. Más szervezetek viszont épp akkoriban alakultak, köztük a legjelentősebb, az 1924-ben alapított *Erdélyi Szépművészeti Céh*, amely saját folyóiratot és számos könyvet is kiadott. Egy ideig hasonló szerepet töltött be Kassán a kisebbségi helyzetben új erőre kapott *Kazinczy Társaság*. Valamivel később a Jugoszláviához csatolt területen is megindult - Szenteleky Kornél *Kalangya* című folyóirata körül - a magyar irodalmi szerveződés.

Az új háborús időszakot követő változások - a szovjet megszállás, pártállami diktatúrák létrehozása - az önszerveződő társadalmi egyesületek, köztük az irodalmi társaságok úgyszólván teljes likvidálásához vezettek. Vonatkozott ez a nagy múltú *Kisfaludy Társaságra*, *Petőfi Társaságra* is, az eddig nem említett - katolikus jellegű - *Szent István Akadémiára*, a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaságra*, valamint sok kisebb országos és helyi irodalmi szervezetre. Megmaradt viszont - természetesen szoros pártállami irányítás mellett - az 1911 óta működő *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*, másrészt megalakult a *Magyar Írók Szövetsége*, amely 1955-56-ban és a 80-as években részt vállalt nem csak az irodalmi, hanem a szélesebb értelemben vett nemzeti érdekek képviseléséből is.

Az 1989-90-ben megindult rendszerváltás óta - sőt részben már előtte - öntevékeny társadalmi szerveződések keltek életre országszerte, köztük számos irodalmi társaság is. Újraszerveződött például a *Berzsenyi Társaság*, a *Dugonics Társaság*, a *Janus Pannonius Társaság*, a *Katona József Társaság* stb. Mások újonnan alakultak, mint például a *Hármashatár Irodalmi Társaság*, *Kölcsey Társaság*, *Mikszáth Kálmán Társaság*, *Móricz Zsigmond társaság*, *Nagy Lajos Társaság*, *Németh László Társaság*, *Veres Péter Társaság* ... Hasonló folyamat megy végbe a határokon túli magyarság körében, bár jóval nehezebb körülmények között.

Az egész Kárpát-medence magyar irodalmi szervezeteinek összefogására jött létre 1993-ban az *Irodalmi Társaságok Szövetsége* (ITÁSz). Ez a közös érdekek képviselője mellett főleg arra törekszik, hogy csökkentse a helyi szervezetek elszigeteltségét, s hozzájáruljon egymás közötti kapcsolataik erősítéséhez, a többé-kevésbé az országhatároktól is függetlenedő egészséges irodalmi vérkeringés további élénkítéséhez.

Varga Lakatos Gizella

Szabadkai irodalmi hagyományápolás, emlékhelyek és a Kosztolányi-emlékszoba

Szabadkának, ennek az Észak-Bácskai városnak a bibliográfiáját tanulmányozva megtudhatjuk, hogy e városkának igen gazdag irodalmi múltja van, hiszen a Szabadkáról vagy Szabadkán publikált írók tábora közel ezer személyt tesz ki. Mégis, kevesüknek adatott meg, hogy nevét, gazdag írói opuszát emléktábla vagy szobor örökítse meg az utókor számára. Még Kosztolányi Dezsőnek is, a Szabadkán született és alkotásaival sok szállal szülővárosához kötődő, európai rangú írónak is sokáig kellett várnia arra, hogy az utókor írói nagyságát méltóképpen megőrizze: mellészoborral, emlékszobával és Kosztolányi Dezső-napokkal adózva emlékének.

A Kosztolányi hagyományápolás alap gondolatát 1976-ra kell visszavezetnem, amikor az akkori Moša Pijade Gimnáziumba kerültem magyartanárnak, abban a századforduló táján épült Főgimnáziumnak a hatalmas és patinás épületébe, mely Kosztolányinak, Csáth Gézának meg azóta annyi nemzedéknek Alma Matere volt. Itt tanítván sajnálattal tapasztaltam, hogy e nagy múltú gimnázium épületében semmi tárgy, fotó sem emlékeztet arra, hogy az épület falai között nőtt fel és itt végezte gimnáziumi tanulmányait Kosztolányi Dezső, akinek édesapja, Kosztolányi Árpád 42 évig volt az intézmény tanára, abból 18 évig annak igazgatója. Igazgatói tevékenysége idején e patinás épület bal szárnyában lakott a Kosztolányihoz család. Ismerve az épület Kosztolányihoz fűződő kapcsolatát, a legelső feladatommak tartottam a Kosztolányi Dezső Önképzőkör megalakítását, hiszen Kosztolányi Dezső első irodalmi sikereit a szabadkai gimnázium önképzőköreben aratta verseivel és műfordításaival, ez jelentette számára az első írói műhelyt is. Az 1976/77-es tanévben megalakítottam a Kosztolányiról elnevezett önképzőkört amely egyik legfontosabb feladatának tekintette Kosztolányi nevének, szellemi értékeinek széleskörű ismertetését valamint a költő és a város kapcsolatának tudatosítását mind a diákok, mind a város polgárai körében. Ezért tehetséges diákokkal együttműködve színvonalas irodalmi műsorokat rendeztem a gimnázium dísztermében. Egy nagyszabású Kosztolányi Dezső életpályáját ismertető irodalmi esttel mutatkoztunk be, s ezt Bajmokon és Versecen is bemutattuk. Ezt több irodalmi est követte. Már 1979-ben kérelmeztem a város művelődési és hatalmi szerveinél, hogy Kosztolányi Dezső emléktáblát kapjon a gimnázium épületének külső falára. Az illetékesek ígéretét hosszú hallgatás követte.

A centenárium évében, 1985-ben a Városi Művelődési Közösség titkára felkéri és megbízza az egykori gimnáziumban működő Kosztolányi Dezső Önképzőkör vezetőjét, hogy az önképzőkör tagjaival szervezzon egy nagyszabású Kosztolányi emlékműsort a száz évvel azelőtt Szabadkán született író, költő, műfordító és publicista születésnapja alkalmából, mely egyben a város központi ünnepi megemlékezése lenne. Még a centenárium évében, 1985. november 23-án 11 órakor - csaknem fél évszázaddal halála után - Kosztolányi Dezsőnek szobrot állított szülővárosa, a Petőfi Sándor utcai parkban, az egykori gimnázium előtt. A mellszobor Almási Gábor szabadkai szobrászművész alkotása, melyet Antal Mihály öntött ki bronzba. A szoboravató beszédet Milan Vidović szerbhorvát és Urbán János szabadkai író magyar nyelven mondta el rangos hazai és külföldi vendégek jelenlétében. A szoboravatáson jelen voltak Györke Sándor, a Magyar Népköztársaság belgrádi nagykövete és a nagykövetség munkatársai valamint a Magyar Művelődési Minisztérium és a Magyar Írószövetség képviselői Fodor András, a Magyar Írószövetség alelnöke kíséretében. Ezt követően a volt gimnázium dísztermében az intézmény Kosztolányi nevét viselő önképzőköre Esti Kornél címmel kétnyelvű irodalmi műsort mutatott be. Itt hangzott el a Kosztolányi Önképzőkör vezetőjétől az az indítvány, hogy az egykori gimnázium épületében, pontosan abban az épületszárnyban ahol a Kosztolányi család tizennyolc évig lakott, emlékszoba nyíljon.

Az Önképzőkör tagjaival együtt azonnal felkerestük Kosztolányi Dezső Szabadkán élő unokahúgát, Horváthné Kosztolányi Teréziát, akitől családi fotókat és emléktárgyakat kértünk. Az emlékszoba anyagának begyűjtésében nagy segítségünkre volt a szabadkai Városi Könyvtár és munkatársai, a Történelmi Levéltár és a Városi Múzeum. A Kosztolányi-emlékszoba megnyitására 1991. március 29-én került sor, az egykori Főgimnáziumnak abban a szárnyában, ahol a Kosztolányi család, gimnazista koráig maga a költő is lakott.

Az Emlékszobában a következő anyag gyűlt össze: A Főgimnázium kéziratos Önképzőköri Érdemkönyvének eredeti, majd fénymásolt szöveggyűjteménye, melybe a költő VII. gimnazista korában kézzel másolta be Akác-virágok című versét és egy műfordítás bírálatát. A költő unokahúgától kapott családi fényképek, Kosztolányi édesanyja számára dedikált verseskötete (Szekeres László tulajdona), egy gyöngyház berakású bross, melynek foglalatában Dezső és két testvére Árpád és Mariska látható. Itt van kiállítva a költő édesanyjának, Brenner Euláliának porcelánra festett portréja is, valamint Kosztolányi Mariska (a Pacsirta) horgolt terítői, melyeket V. Lippay Etelka ajándékozott az Emlékszobának. Lippay Etelka a szabadkai Népkör tagja, aki Kosztolányi Mariskát még abból az időből ismerte, amikor a költő húga a Népkörben aktívan részt vett városunk művelődési életében és

színdarabokat rendezett. A falon a családi fényképek kaptak helyet. A vitrinek üveglapjai alatt található a Bácsmezei Napló 1936. november 4-i száma mely közli a költő halálhírét. Továbbá itt kapott helyet Kosztolányi V., VII., és VIII. gimnazista bizonyítványa is. Teret kaptak itt még a Kosztolányi Önképzőkör másfél évtizedes tevékenységét bemutató cikkek, fényképek és feljegyzések valamint az önképzőkori albumok, Kosztolányi barátjához zöld tintával írt levele stb. Majd a Kosztolányi Dezsőről szóló kiadványok: PP Dévavári Zoltán *Fecskelány* című kötete, a Kosztolányi levelezéseinek gyűjteményes kiadása, az üzen című irodalmi folyóirat centenáriumi száma.

Továbbra is az Emlékszoba bővítésén fáradozunk. Szeretnénk, ha a Kosztolányi-emlékszoba múzeumi jelleget kapna és a Városi Múzeum védnöksége alá kerülne. Dévavári Zoltán írónak és újságírónak birtokában is jelentős Kosztolányi-anyag van, de ő csak azzal a feltétellel lenne hajlandó átadni valamit gyűjteményéből, ha a Városi Múzeum gondoskodik az Emlékszoba biztonságos őrzéséről. Idővel az Emlékszobát bővítettük újabb Kosztolányi-kiadványokkal, plakátokkal. Mint az Emlékszoba alapítója és mentora, vállaltam hogy a hét meghatározott napján rendszeres nyitvatartású ügyeletet tartsak, amikor mind a diákok, mind az érdeklődő polgárok rendelkezésére állok és elkalauzolom őket kis múzeumunkban.

1991-ben a Kosztolányi-emlékszoba megnyitásával egyidőben Kosztolányi szellemének ápolását újabb rendezvénnyel bővítettük. A szabadkai Magyar Nyelvművelő Egyesülettel karöltve megszerveztük a Kosztolányi Vers- és Prózamondó Versenyt vajdasági szinten. A versenyszabályok értelmében a benevezett versenyzők kizárólag Kosztolányi verseit és prózáját szolgáltathatták meg. Ekkor már Kosztolányi Emléknapról beszélhetünk. Az 1992. márciusában, a költő születésnapjára emlékezve, szervezett II. Kosztolányi-emléknap már tudományos előadással is bővült.

Mint a szabadkai MNYE elnöke és a Kosztolányi Dezső Önképzőkör vezetője 1992. március 9-én a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság vezetőségi ülésén felterjesztettem javaslatomat, hogy az immár 16 éve tevékenyen működő önképzőkör minden évben március 29-én, Kosztolányi szellemében rendezett igen színvonalas középiskolások irodalmi vetélkedőjét kétnapos rendezvénnyé, Kosztolányi Dezső Napokká bővíljön, amely a hagyományos versenyek és protokolláris megemlékezések mellett lehetőséget adna egy tartalmas ülésszak megrendezésére is.

Ezt követően a Városi Könyvtárban megkezdődött a tudományos ülésszak melyen rangos írók, irodalomtörténészek és műfordítók előadásai hangoztak el. Előadást tartott Csoóri Sándor, író, Dr. Pomogáts Béla, irodalomtörténész Budapestről, Dévavári Zoltán szabadkai író, Lazar Merkovics szabadkai író és műfordító, Dr. Bosznyák István, egyetemi tanár Újvidékről, a JMMT elnöke. Este 18 órakor megnyílt egy nagyszabású Kosztolányi-emlékkiállítás a Városi

Múzeumban, utána pedig Esti Kornél éneke címmel irodalmi estre került sor a Városháza dísztermében.

Március 30-án került sor a Kosztolányi Versmondó Versenyre a Városi Könyvtár dísztermében, majd játékos Kosztolányi vetélkedőt szerveztünk amit dr. Szűts László, a MTA Nyelvtudományi Intézetének főmunkatársa vezetett. A Kosztolányi Irodalmi Pályázat eredményhirdetésével zárult a kétnapos Kosztolányi Napok rendezvénysorozata.

1994. március 25-én és 26-án rendeztük meg a IV. Kosztolányi Dezső Napokat majd 1995. március 29-én és 30-án az V. Kosztolányi Dezső Napokat kiváló magyarországi és hazai írók közreműködésével. Így a Kosztolányi Dezső Napok rendezvénysorozatával állandósult Kosztolányi Dezső irodalmi hagyományápolása szülővárosában, Szabadkán.

Minden tevékenységet összegezve elmondhatjuk, hogy idővel maga a gimnázium épülete és környéke igazi Kosztolányi emlékhellyé vált, hiszen a gimnázium előtti parkban áll a mellszobra, magában a tanintézetben a múzeum jellegű Kosztolányi-emlékszoba az épület külső falán pedig az emléktábla büszkélkedik. Azonban a Kosztolányi Dezső Napok hagyományossá tételével a Kosztolányi hagyományápolás nem csak a gimnázium keretén belül folyik hanem az egész várost és annak kulturális intézményeit is felöleli.

Az elmondottakon kívül egy időben működött a Kosztolányi Irodalmi Színpad is Életjel keretében Horváth Emma tanárnő irányításával, a Kertvárosban pedig egy utca is az ő nevét viseli. Jó lenne, ha az öt évvel ezelőtt visszaállított gimnázium is az európai rangú költő és író nevét venné fel.

Magyar irodalmi emlékhelynek tekinthető továbbá a Szabadkán született Csáth Géza, író, zenekritikus, orvos - Kosztolányi közvetlen rokona - halálának ötvenedik évfordulóján, 1969. szeptember 11-én emelt mellszobra, melyet a városháza előtti parkban állítottak fel. A mellszobrot a város emeltette. Még aznap a Kertváros egyik utcáját is Csáth Gézáról nevezték el. Ebből az alkalomból a Csáth Géza Művészetbaráti Kör emlékműsort adott a zeneiskola nagytermében.

A jövő generációjának feladata lenne még, hogy a Szabadkán született vagy itt működő kiemelkedő íróknak egy-egy emléktáblát állítsanak, adózva ezáltal írói és emberi nagyságuknak. Itt elsősorban Jámbor Pálra, Milkó Izidorra, Munk Artúrra gondolok, akik szintén megérdemelnék, hogy legalább emléktáblát vagy szobrot kapjanak Szabadkán. Elképzelésem szerint a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum mintájára szabadkán is nyílhatna irodalmi múzeum, ha nem is olyan nagyméretű, de szerényebb, az itteni lehetőségeknek megfelelően.

Szabadkán, 1995. szeptemberében.

OKTATÁSMÓDSZERTAN

Korompay Klára

Magyartanítás külföldön: kérdések, szempontok és elméleti lehetőségek a magyar nyelvtudomány szemszögéből

1. Előadásomat Pais Dezső egy gondolatával kezdem. Olyan igazságot fogalmaz meg benne, mely egyfelől irányelvet jelenthet akkor, ha a tudományos kutatás céljáról általában gondolkodunk; másfelől közvetlen vezérfontalat adhat a címben jelzett témához is. Egy 1971-ben megjelent interjúban a következőket mondta: „Amit a tudomány területén elkövettem, illetőleg felmutattam, korántsem megnyugtató. De ezt nem sajnálom, mivel nem is törekedtem megnyugtatóra. Az igazi tudós nem hódolhat a « *Quieta non movere!* » elvnek. A tudománynak szerintem ugyanis nem az a feladata, hogy megnyugtató sikerekkel, illetőleg gyakran álsikerekkel díszeljen, hanem hogy nyugtalanodjék és nyugtalanítson.” (Valóság 1971. 6. sz. 44.)

„Termékeny nyugtalanság” - így összegezném az ebből adódó magatartást, s ebben könnyen magára ismerhet a külföldre induló magyartanár, akinek ez minden bizonnyal egyik fő mozgatója. S ez így törvényszerű: nagy baj volna (a szó legrosszabb értelmében: nyugtalanító volna), ha valaki effajta feszültség nélkül tudná elkezdni munkáját új állomáshelyén. Hiszen - mondjuk ki világosan - teljesen új helyzet előtt áll; olyan feladatokat kell majd megoldania, melyekkel itthoni gyakorlata során nem találkozhatott; s ha van komoly pedagógiai és tudományos múltja, ezek elsősorban olyan értelemben készíthetik fel, hogy energiát, kedvet és bátorságot adnak a szükségszerű megújuláshoz, s az ezzel járó kísérletezéshez.

Mert ha valahol, itt félre kell tenni a kész sémákat, s nem lehet számítani a rutin gyakran jótékonynak nevezett hatására sem. Új és ismeretlen területre érkezünk, ahol előre nem látható tapasztalatok várnak: a legjobb, amit tehetünk, ha megfelelő kíváncsisággal és várakozással közelítünk hozzájuk. S közben jó, ha nem feledkezünk meg a *tapasztal* ige etimológiájáról sem: különösen arról, hogy egy töről fakad a tapintással, a *kitapintás-sal*, a *megtapogatás-sal* érzéketes megismerési folyamatra utal, melynek valóban részesei lehetünk, s melynek során korántsem meglepő módon - először is tanítványaink tapasztalataiból tanulhatunk.

S ennél az első pontnál szeretnék rögtön megállni, hogy felvillantsam egyrészt a lehetőségek tágas körét, másrészt személyes élményeim, melyeket francia diákok között szereztem, először (1987 és 1992 között) Bordeaux-ban, most pedig (1994 őszétől) Párizsban.

2. „Milyen a magyar nyelv?” - ezt a kérdést a magyar anyanyelvűek közül elsősorban a költők szokták fölvetni. Ismerjük Kosztolányi idevágó írásait: a „Nyelv és lélek” c. kötet kimeríthetetlen kincsesbánya mindazok számára, akik a nyelv kérdései iránt fogékonyak. E kötet írásaiban visszatérő gondolatként jelenik meg az is, hogy a világra, s benne a nyelvre való ujjongó rácsodálkozás olyan képesség, melyben a költő egyrészt a hajdani őseberrel, másrészt a mindenkori kisgyerekekkel osztozik. Úgy gondolom, ebbe a meghitt körbe lép be az is, aki valódi kíváncsisággal, szellemi kaland keresésével közelít egy új, számára teljesen ismeretlen nyelvhez. Szerencsésnek mondhatom magamat, hogy sok ilyen tanítvánnyal találkoztam.

Milyen tehát a magyar nyelv? „Dallamos, lágy” - mondták többen is, akik először hallottak magyarul beszélni. „Nincs benne semmi agresszivitás.” „Éneklő” - ez a megjegyzés különösen meglepő, ha a francia hanglejtés élénk dinamikájára, s a magyar beszéddallam ereszkedő jellegére gondolunk. „A magyarok nagyon gyorsan beszélnek” - azt hiszem, ez a megjegyzés egy francia szájából leginkább úgy értelmezendő, hogy bármely idegen nyelvet túl gyorsan beszélnek annak a szemszögéből, aki tanulóként ismerkedik vele... „Érzéketes, szenzuális, sejtető” - e nagyon lényeges tulajdonságokat az észleli, aki a nyelv költői funkcióját fontosnak tartja, s aki a magyar szócsaládok páratlan belső összefüggéseibe is kezd belelátni. „Lego-nyelv” - kétszavas, kitűnő metafora nyelvünk agglutináló jellegének érzékeltetésére. „A magyar nyelv nagyon közel áll a pszichoanalízishez” - ezt a figyelemre méltó gondolatot első tanítványom, egy kiváló orvos fogalmazta meg, aki költői szövegek olvasása kapcsán mindig új ámulattal fedezte fel a homonimák sugallta többértelműséget, az „ölnek, ha nem ölelnek”, vagy a „nékem már a rét hímetlen” sorokban rejlő, s a homonimák mögül kivillanó pszichikai igazságot. S e megjegyzések egyre mélyülő tartalma arra is figyelmeztet, hogy a nyelvről való gondolkodás nem szűkíthető le rendszertani összefüggésekre vagy a gyakorlati nyelvtudással kapcsolatos hasznossági szempontokra: olyan intellektuális, s egyben érzelmi tapasztalatot jelent, melynek legszerencsésebb megfogalmazását egy hajdani budapesti hallgatónak köszönhetem, aki egy óra utáni folyosói beszélgetés során ebben összegezte a kérdés velejét: „A nyelv olyan emberi.”

Az imént idézett válaszszorozat a „Milyen a magyar nyelv?” kérdésre talán azt sugallhatja, hogy a témát én kezdeményeztem, nyelvész-érdeklődésből. Holott erről szó sem volt: a hallgatók osztották meg velem tapasztalataikat. Az én szerepem mindössze annyi volt, hogy fölismerjem ezek értékes, különleges voltát, s azt, hogy nyelvi önismeretünk mennyit gazdagodhat ezek tudatosításával. S a kérdést továbbgondolva azt sem tartom lehetetlennek, hogy különböző anyanyelvű hallgatóknak a magyar nyelvről alkotott képe bizonyos pontokon eltérhet egymástól. Magam a kérdőíves módszert sohasem

gyakoroltam, nem tartom azonban kizártnak, hogy egy nyelvészetileg és didaktikailag jól átgondolt felmérés (akár egyetlen nyelv felől közelítve, akár több nyelv összevetésével) meglepő tanulságokat hozna felszínre, melyek még a nyelvtanítás módszertanában is hasznosíthatók lennének.

Az előbbiekhöz hasonló, egészen átfogó kérdések száma természetesen tovább szaporítható. Számomra igen vonzó, s tudatosan is vállalt kérdés a következő: „Mi a legkedvesebb magyar szava?” Ennek hátterében nyilván Kosztolányi áll (vö. „A tíz legszebb szó”, a „Nyelv és lélek” c. kötetben, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971. 241-2). S minden, tanítványaimtól származó válasz az övéhez hasonló személyes vallomás: *lélek, emlék, gyönyörű, gondol, komoly*...

De közelíthetünk a nyelvi rendszer szikárabb váza felől is, például a következő módon:

„Miben látja a magyar nyelv legfőbb nehézségét?” Itt hadd idézzem egy több nyelven beszélő, kitűnő nyelvérzékű ismerőszám spontán felkiáltását, aki szerint pusztán az a tény, hogy a magyarban két párhuzamos igeragozás van, olyan nehézzé teszi, hogy két idegen nyelvvel is fölér...

Végül számomra hallatlanul érdekesek voltak azok a pillanatok, amikor egy-egy jelenség belső logikája váratlanul érte a hallgatót (vagy a hallgatókat), s tiltakozó reakciójuk azt árulta le, hogy itt saját, befogadó nyelvi logikájukkal teljesen ellentétes megközelítési móddal találkoztak. Két ilyen példát említenék. Az első éppen a kétféle igeragozás használatához kapcsolódik, ahol az 1. és a 2. személyű tárgy mellett az alanyi, 3. személyű tárgy mellett pedig a tárgyas (helyesebb szembeállítás szerint: általános, ill. határozott) ragozás jelenik meg. - „Az ellenkezője logikusabb volna!” - ütötte fel a fejét egy hallgató, azzal az indoklással, hogy a valóságos beszédhelyzetben éppen az 1. és a 2. személy tekinthető eleve determináltnak. „Talán éppen ezért” (vettem át én is az ő szempontját): „Szükség van-e akkor a determináltság nyelvi jelölésére is?” Amennyire őket meglepte a nyelvi szabály, épp annyira meglepett engem is ennek megkérdőjelezése. Hiszen a nyelvtörténetileg adható válasz sok összetevővel számol: a kétféle ragozás elkülönülésének uráli gyökereivel; a 3. személy kitüntetett szerepével e folyamat megindulásában; az alakok „henye bőségével” (Bárczi szavait idézve), mely szintén kedvezett annak, hogy az elkülönülés kiteljesedjék - ezt az clemi, szinte gyermeki „miért?”-et azonban magyar anyanyelvű hallgatótól sohasem hallottam, s magam sem vettem föl soha.

A másik, hasonlóan emlékezetes vita az ez és az mutató névmások anaforikus, ill. kataforikus funkciójával kapcsolatos. Jól ismert tény, hogy anaforikus, tehát szövegben visszafelé utaló funkcióban igen gyakran az ez használatos (*Nem értem, hogyan történhetett ez*), előremutató, utalószói funkcióban viszont az az a legáltalánosabb (*Azt gondoltam, találkozhatnánk a*

jövő héten). Idézem egy hallgató szavait, aki előlött egyszerűen nem tudott napirendre térni. „Ha igaz az, hogy az ez közelre, az az pedig távolra mutat, hogy lehet az, hogy a visszafelé (tehát az egyre távolodó múlt felé) való utalásnak az ez az eszköze, a küszöbön álló jövőre viszont az az utal? Az annak hátrafelé kellene utalnia, már csak azért is, mert ilyen funkcióját világosan bizonyítja, hogy belőle alakult ki (s éppen ebben a szerepkörben) a határozott névelő...”

Mindez fölöttébb elgondolkodtató, s az utolsó érvet tekintve tökéletesen igaz is. „Miért?” Válaszomban arra igyekeztem rávilágítani, hogy a nyelvi lehetőségek körébe mindkét fejlődési vonal (a valóságos és a szerinte logikusabb is) belefér; hogy az ómagyarban a mainál sokkal tarkább volt a kép (vö. Gallasy: *TörtNyt. II/I, 741-56*), s bőven találunk példát a kataforikus szerepű ez-re is, ami az ő logikája mellett szól; s hogy ugyanakkor egyes archaikus nyelvjárásokból ismerjük az ez-ből fejlődött ez, e alakú határozott névelőt is, ami viszont összhangban áll e névmás anaforikus szerepével. A dolgok összetettségének érzékeltetését mindenesetre lényeges feladatomnak tekintettem; s ezt a benyomásomat csak fokozta később az a felismerés, hogy a kétféle névmás kétféle funkciója a mai magyar nyelvben megérdemelve egy átfogó, komoly vizsgálatot.

Annyi bizonyos, hogy az effajta heves „miért?”-eket érdemes komolyan venni, függetlenül attól, hogy van vagy nincs rájuk tudományos válasz. (Ha nincs, könnyen kialakulhat az a hamis látszat, hogy maga a kérdés is komolytalan. Holott csak a magyarázati lehetőségeink végesek.)

Előfordul persze - ha nem is gyakran -, hogy a nem nyugvó kérdés eredményre vezet. Magam is csodálkozva éreztem például, amikor a kétféle ragozás szabályrendszerét összeállítottam, hogy a determináltságnak milyen különös logikája érvényesül az efféle mondatokban: *Kati azt a könyvet olvassa, amelyet Pétertől kapott. Az azt* utalószó már eleve determinál, holott maga az információ csak később érkezik; ugyanakkor a mellékmondatban, mely ezt meghozza, alanyi, tehát indeterminált ragozást használunk. Mindez szinte érthetetlen volna, ha nem idéznénk emlékezetünkbe, hogy a vonatkozó névmásban mindig benne rejlik egy kérdő névmás, s hogy a *kit?*, *mit?*, *melyet?* után természetes alanyi ragozás őrződött meg a fejlődésörténetileg későbbi új funkcióban: a vonatkozó névmás mellett is.

A lényeg azonban maga a kérdés (vagy a meglett válasz nyomán feltámadó újabb kérdés), mely alkalmat kínál arra, hogy a nyelvi rendszer összefüggéseibe jobban behatoljunk, vagy azokat új oldalról közelítsük meg.

3. Előadásom gondolatmenetében a második fő kristályosodási pont a következő: milyen mértékben van jelen kinti munkánkban, közelebbről a magyar nyelv és nyelvtudomány tanításában a magyar irodalom, a magyar

költészet? Egyet biztosan tudok: saját, eddig hat éves gyakorlatomban egyre nagyobb hangsúllyal.

E folyamat - úgy látom - három összetevőre bomlik. Az első lépés az volt, hogy - lektor koromban - a költészettel való ismerkedést nem halasztottam későbbre, amikor már „jól tudják a nyelvet”, hanem éppen ellenkezőleg, a nyelvtanulás legkorábbi szakaszától (túlzás nélkül mondván: a legelső órától) kezdve költői szövegek olvasásával, elemzésével is közelítettem magához a magyar nyelvhez. A hatás számomra is váratlan volt. Egyrészt az derült ki, hogy akiben van fogékonyság a nyelvi és költői szépségek iránt, az már ekkor mélyre tud hatolni a szövegértésben; másrészt az, hogy nyelvünk kifejezésbeli lehetőségeiről ezek a fordítási-értelmezési gyakorlatok sokkal plasztikusabb képet adnak, mint egy (bármilyen alapos) elméleti összefoglalás. A ritmikának, a játékoságnak, a variációknak olyan gazdagságát kínálja például Weöres Sándor „Galagonya” vagy Petőfi „Szabadság, szerelem” c. verse, hogy aki ezek révén kezd ismerkedni a nyelvvel, az rögtön a „nyelvi optimum”-mal találkozik. (A kifejezés Németh G. Bélától származik.) Márpedig ez a találkozás meghatározó élménnyé válhat: több olyan embert ismerek, aki a magyar nyelvet elsősorban azért szereti és azért tanulja, mert az utat nyit számára a magyar költészethez.

De a kapcsolódási pontok másutt is jelentkeznek. Ilyen például nyelvünk általános jellemzése. Felhasználjuk-e mi, nyelvészek, mindazt, amit nagy költőink, íróink mondtak a magyar nyelvről? Ismerjük-e azokat az antológiákat, melyek ezeket a vallomásokat összegyűjtik? (Fábián Pál tanár úrnak köszönöm a következő bibliográfiai adatokat: Nyelvédesanyánk. Válogatta és szerkesztette Hernádi Sándor és Grétsy László. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980.; Koszorú. Száz vers az anyanyelvről. Válogatta és az utószót írta: Graf Rezső. Bp., 1994.; továbbá Heltainé Nagy Erzsébet kandidátusi disszertációja.) Nem feledkezünk-e meg arról, hogy micsoda szövetségeseink vannak? Hiszen Arany János nyelvészeti dolgozatait nem tudománytörténeti okokból érdemes olvasni, hanem azért, mert felfedezésszerű igazságokat mondanak ki hangsúlyról, szórendről, igeidőkről; olyan igazságokat, melyek máig jórészt rejtve vannak még az iskolázott magyar beszélő előtt is. Kosztolányi és a magyar nyelv: beláthatatlanul gazdag világ, nyelvünk rezdüléseinek hallatlanul finom elemzésével. (Egy miniatűr példa: *a volna és a lenne* közti különbség, mely kérdésnek élő voltát minden nyelvtanár ismeri. Kosztolányi válasza: „Az egyik a múlt föltételes módja, a másik a jövőé.” Vö. „Nyelv és lélek.” Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971. 70.) S hadd tegyek közkinccsé egy számomra nagyon kedves, lapidárisá vált gondolatot Mészöly Miklósnak „A *tágasság* iskolája” c. kötetéből (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1993. 100-1): „azt hiszem, a bizonytalanság árnyalatai azok, ami miatt érdemes magyarul írni. Grammatikai-stilisztikai

adottságainkkal a megcélzott megjelölésen túl mindig másra is tudunk utalni (ha akarunk). Minden gazdagságunk ebben van: a logikus, konkrét, masszív - a félreérthetetlen többértelműségben. Ez - mondjuk „gallul” szörnyen hangzik; s főképp nem érdem. De mennyire rimel például a természettudományos felismeréssel, hogy a valóság - mélyebb dimenziókban - már csak pontos többértelműséggel ragadható meg. A fény hullám is, korpuszkula is? Érd tetten egyszerre mindkettőt! Az átlagosnál jobban; valami ilyesmire képes a nyelvünk.”

Végül egy utolsó, egymondatos idézet Nemes Nagy Ágnestől. „A magasság vágya” c. esszéket elején (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1992. 9) a fiatalkori Babits-hatást elemezve saját akkori felismerését idézi: „ez kell nekem. Vagy: Kell nekem ez.” S ehhez kapcsolódik, mint egy gyöngéd sóhajlás: „Áldott magyar szórend, ügyetlen szavaink gyámola!” Azt hiszem, ha valaha szórendi kérdésekről írok tanulmányt, e mondat első három szavát választom hozzá mottóul.

Versolvasás, íróink szavára való figyelés - a fentiek mellett egy harmadik szempont is fölvethető, s ezt legcélszerűbb kérdés formájában megfogalmazni: Helyes-e, ha nyelvtani jelenségek megvilágítása során irodalmi idézetekre is támaszkodunk? Ezzel kapcsolatban két, egymással ellentétes gyakorlatra hivatkozhatunk. Néhány évtizeddel ezelőtt még az volt a norma, hogy a legegyszerűbb jelenséget is (alany, állítmány; főnév, melléknév; névelő, névutó) irodalmi példának kellett megvilágítania. Ez könnyen oda vezetett, hogy a szövegrészletnek legtöbbször nem nyelvi szépsége domborodott ki, hanem (jóval laposabb) illusztratív szerepe került előtérbe. E hagyomány ereje igen nagy; ha nem is a korábbihoz hasonló érvennyel, de ma is találkozhatunk vele. Másrészt az újabb irányzatok álláspontja radikálisan más: egyes elméleti műhelyekben (főként a generatív grammatika keretében) módszertani alapkövetelményként jelenik meg az irodalmi példák tudatos és teljes mellőzése.

Én magam ezt a tilalmat nem abszolutizálom. Mert igaz egyfelől, hogy az a helyes, ha magát a nyelvi szabályt köznyelvi, szabadon alkotott példamondatok segítségével közelítjük meg; másfelől azonban nagyon tanulságos az is, ha ugyanennek a szabálynak némileg sarkított, egyedi, Pais Dezső szavával a „szokvány és szabvány”-tól eltérő alkalmazásával találkozunk. Hadd idézzek most két olyan példát, mely az elmúlt tanévben tartott nyelvészeti előadásomhoz, s azon belül is az igekötők témaköréhez kapcsolódik. Az egyik Esterházy Pétertől származik. Egy fiatal íróról, Visky Andrásról szólva a magyarországi és az erdélyi magyar író helyzete közötti különbséget a következő szavakkal érzékeltette: Másképp hallgatták *le, el, ki*.” (Kossuth Rádió, 1992. november 21.) Mi minden van ebben a váratlan igekötő-halmozásban! Egyszerre világít rá e szófaj különleges lexikai és

szemantikai szerepére, hiszen itt szinte „a fülünk hallatára” születik három, gyökeresen eltérő ige, s ugyanakkor - az igekötő hátravetésének „közönséges” szabályából adódóan - mindez úgy történik, hogy az új jelentés mindig némi döccenővel, késleltetett módon áll össze, a szokatlanság letörölhetetlen nyomát hagyva a „frissen létrejött” alakulatokon. Nem csoda, hogy a műfordítás iránt fogékony hallgatókat nem hagyta közömbösen ez a mondat...

A másik példát egy vizsgáló diákomnak köszönöm. Az igekötők hátravetéséről cseréltünk eszmét, s ő Arany János „Vörös Rébék” c. balladáját idézte: „Pörge Dani egy *varjút* lőtt / S *Rebi néni* leesett!” Még arra is emlékezett, hogy a gondos kiadásokban mind a *varjút*, mind a *Rebi néni* kurziválva szerepel. Tehát: Arany János-i nyomatékkél. Csak éppen: nincs utána igekötő-hátravetés! A hangsúlyoknak ezt a játékát látva (sőt hallva) mindössze ennyit mondtam: „Ez Arany János. Ilyet csak ő tud.”

Mindaz, amit a nyelv és a költészet kapcsolatáról eddig elmondtam, egy újabb kérdés fölvetésére is alkalmat ad. Vajon másoknak is vannak-e hasonló tapasztalataik? Az egyéni mozgatórugókon túl van-e valami törvényszerűség abban, hogy minél intenzívebben ismerkedünk mi magunk a magyar nyelvvel, annál jobban halljuk költőink szavát? Úgy gondolom, ez így természetes: nyelvünkről náluk többet senki sem tud. S ami a más nyelvi környezetben ezt a felismerést különösen élessé teszi, az egy sajátos, felemás helyzet: egyfelől jól tudjuk, hogy a magyar nyelv és a magyar irodalom elválaszthatatlan; másfelől saját, elsődleges feladatunk ilyenkor a nyelvtanítás; harmadsorban pedig - s talán itt van a „punctum saliens” - tanítványaink nem rendelkeznek azzal a magyar irodalmi műveltséggel, mely anyanyelvi közegben olyan természetes, hogy szinte fel sem tűnik. Disszonancia támad a nyelv és az irodalomismeret között; s jóval azelőtt, hogy ez tudatosodna bennünk, elkezdünk munkálkodni az egyensúly helyreállításán - talán ez az egyik lehetséges értelmezése a fenti folyamatnak.

4. Előadásom harmadik részében egy olyan, most már szorosabb értelemben vett nyelvészeti kérdéskört veszek számba, melynek összefüggésrendszere kinti oktatómunkám során kezdett feltárulni előttem.

E kérdéskör mindenekelőtt a magyar szórendhez kapcsolódik, s ez a tény önmagában is szükségessé tesz egy rövid bevezetőt. Azt hiszem, nem állok egyedül azzal a tapasztalattal, hogy tanulmányaim során (beleértve az egyetemet is) ezzel a fejezettel egyszerűen nem foglalkoztunk. Az, hogy a magyar szórendnek van egy - már Brassai Sámuelről pontosan leírt - alapszabálya, mely szerint a hangsúlyos mondatrész közvetlenül az ige elé kerül, s hogy a szórend közismert rendkívüli rugalmassága mindig ezzel együtt hangsúlyozandó: ez az alapigazság csak később tudatosodott bennem. Ma már erre magam is hitetlenkedve gondolok vissza; épp ezért siettem is

ellenőrizni az egyetemi tankönyvben, lehetséges-e, hogy ezt meg sem említi. Az eredmény a következő: megemlíti, de korántsem tárgyalja súlyának megfelelően. S hogy ez az alapszabály ma sincs benne a köztudatban, azt világosan jelezte számomra magyar származású, itthon érettségizett párizsi diákjaim meglepetése, amikor egy évvel ezelőtt az első nyelvészeti előadás középpontjába ezt a kérdést állítottam. Tudtam, miért teszem: magyar mondatot helyesen megszerkeszteni e szabály ismerete nélkül nem lehet. Honnan tudtam ezt?

- Korábbi lektori gyakorlatomból.

E példa olyan szempontból is tanulságokkal szolgál, hogy eltűnődjünk a különböző szintű s más-más rendeltetésű magyar nyelvtanok eltérésein. Hogy lehet az, hogy nyelvünk egyik legfontosabb törvényszerűségéről a külföldiek számára készült művek többet és lényegesebbet mondanak, mint a magyar anyanyelvű diákok tankönyvei? Nem az volna-e a természetes, ha a legmarkánsabb jelenségek mindenütt súlyuknak megfelelően szerepelnének? Úgy gondolom, hazai nyelvtanaink bizonyos aránytévesztései abból is fakadnak, hogy ahol a nyelvérzék többé-kevésbé eligazít, ott nemegyszer lemondanak a működési szabályok felkutatásáról és leírásáról. Márpedig a magyar szórendet valóban érezzük; feltűnően durva szórendi hibát anyanyelvi beszélő viszonylag ritkán követ le: így a gyakorlat nem kényszeríti ki e szövevényes terület feltérképezését. Mindez viszont oda vezet, hogy e fontos kérdés szinte teljesen kívül reked a nyelvi tudatosság körén. - Ugyanakkor a nyelvérzékre való hivatkozás teljes képtelenség olyankor, ha a magyart mint idegen nyelvet tanítjuk: a helyzet megköveteli a szabályalkotást, vagy legalábbis az erre tett kísérletet. S ez jó esélyt ad mindazoknak, akik e területen dolgoznak, hogy nyelvünk eddig feltáratlan működési elveihez közelebb kerüljenek.

Azt hiszem, mondanivalómnak ez az a pontja, mely legközvetlenebbül válaszol konferenciánk alapkérdésére: hogyan járulhat hozzá a külföldön végzett magyartanítás a nyelvtudomány műveléséhez. Szeretném meg egyszer hangsúlyozni: sajátos nézőpontja révén feltétlenül eredeti módon.

A továbbiakban egy konkrét példacsoport elemzésére térek rá, mely mintegy magába sűríti az elmúlt tanévben „a magyar mondat megszerkesztéséről” tartott előadásom több, egymással összefüggő problémáját. Igyekeztem ennek során - főként a „Strukturális magyar nyelvtan”

„Mondattan” c. kötete segítségével (Szerkesztette Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1992.) minél jobban behatolni a szórend, a fókusz, a mondathangsúly, s másfelől az aspektus kérdéseibe. Természetes, hogy ez rendre magával hozta a névelők, az igeekötők, sőt a kétféle ragozás használatának a vizsgálatát is. Mindez oda vezetett, hogy az egyik témazáró

dolgozatban a következő kérdést tettem fel: Milyen mondatokat tud szerkeszteni a következő három elemből: *Péter, irt, könyvet*, ha a névelők és az ígékötő adta variációs lehetőségeket is kiaknázza? Magam sem mértem fel előre a várható pontos számot; a dolgozat megbeszélésekor jártunk ennek végére, s ekkor derült ki, hogy tizenöt funkcionálisan eltérő kombináció lehetséges, nem is szólva a szórend szabadságából adódó változatokról.

Úgy gondolom, tanulságos lehet e kis példacsoport vizsgálata, melyet (metaforikus nyelven fogalmazva) akár egyfajta bűvös kockaként is felfoghatunk, illetve forgathatunk.

A tizenöt lehetséges mondat a következő:

A) Névelőtlenség esetén:

1. *Péter 'könyvet irt.*
2. „*Péter irt könyvet.* (Fokalizált alany.)
3. *Péter „irt könyvet.* (Exisztenciális olvasat: 'Előfordult már, hogy...')

B) Határozatlan névelővel:

4. *Péter egy 'könyvet irt.*
5. „*Péter irt egy könyvet.*
6. *Péter „irt egy könyvet.*
7. *Péter egy 'könyvet irt meg.*
8. „*Péter irt meg egy könyvet.*
9. *Péter „megirt egy könyvet.*

C) Határozott névelővel:

10. *Péter a 'könyvet írta.*
11. „*Péter írta a könyvet.*
12. *Péter „írta a könyvet.*
13. *Péter a 'könyvet írta meg.*
14. „*Péter írta meg a könyvet.*
15. *Péter „megírta a könyvet.*

Ha igaz az, hogy „a nyelvben nincs más, csak különbség” (Saussure), érdemes néhány szembenállást külön is kiemelni. A nem magyar anyanyelvű számára minden bizonnyal a legnehezebb a következő mondatpár különbségének érzékelése: (11.) *Péter írta a könyvet.* (Nem Pál.) - (12.) *Péter írta a könyvet.* (És gondolkodott.) Az alany + állítmány szórend mögött

ugyanis az első esetben az igei állítmánynak a fokalizációban játszott kiemelt szerepe (mondhatjuk így is: az ige „diszkrét hatalma”) fedezhető fel; a másodikban viszont az, hogy a mondatot legtermészetesebben az alany kezdi; ezt követheti a hangsúlyos igei állítmány, mely itt folyamatos aspektusú mondat összetevője (ez utóbbi tényben szerepet játszik az igeekötőhiány és a határozott tárgy együttese is). Nagyon lényeges, hogy a két mondat írott formája tökéletesen azonos; ilyenkor tehát még a szórend elemzése sem adhat támpontot az adott változat helyes hangsúlyozásához. Ehhez ki kell lépünk a mondat keretéből, hogy a szövegkörnyezetre, egy (valóságos vagy elképzelt) kérdésre, esetleg a valóságvonatkozásra építve próbáljuk célba venni a mondat fókuszát. Nem árt ennek kapcsán visszaemlékezni arra, hogy egy teljesen ismeretlen szöveg értelmes felolvasása még a magyar iskolások számára is milyen nehéz, esetleg csak többszöri nekifutásra sikerülő, s Takács Etel, a kitűnő pedagógus szerint irreálisan nehéz feladat. Úgy gondolom, ebből az is következhet, hogy a fókusz megtalálására, esetleg áthelyezésére irányuló gyakorlatoknak (mondhatjuk így is: játékoknak) a magyar anyanyelvűek képzésében is helyet kellene kapnia.

A további szembenállások közül kiemelnék egy olyan összefüggést, mely tudatosítható szabály formájában most tisztázódott számomra. A fenti példasor alapján úgy látszik, hogy a névelőtlen tárgy és az igeekötő összeegyeztethetetlen egymással: *a Péter könyvet írt* típus egyik variációjában sem lehetséges *a megírt* ige megjelenése. Jó ezt tudni, annál is inkább, mert egy nem magyar anyanyelvű hallgató sokat viaskodik magában, mikor használjon igeekötőt, mikor ne. Itt egy konkrét esetben hasznosítható szabályt tudunk javasolni.

Végül abból a szempontból is érdemes végiggondolni a fenti példasort, hogy az aspektus tekintetében mennyire árnyalt, korántsem automatikusan érvényesülő szerepe van az igeekötőnek. Kiefer Ferenc meghatározásából (i.m. 802) jól tudjuk, hogy az aspektus a magyarban mondat szemantikai kategória: nem köthető egy meghatározott eszközhöz, hanem a legkülönbözőbb elemek összjátékának eredményeképpen alakul ki az adott mondatban. Példamondataink közül az első jól szembeállítható pár a következő: (6.) *Péter írt egy könyvet*.

- (9.) *Péter „megírt egy könyvet*. Itt mindkét változat befejezett aspektusú; a *meg-* igeekötő (Kiefer szavával) opcionális. Ha azonban ugyanezt a mondatpárt határozott névelővel alkotjuk meg, az aspektuális különbség szembetűnő lesz, s ezt legjobban egy-egy kapcsolatos mellékmondat hozzáfűzésével domboríthatjuk ki: *Péter „írta a könyvet és gondolkodott*. - *Péter megírta a könyvet és elküldte a kiadónak*. Ugyanaz a *meg-* igeekötő tehát határozott tárgy esetén a folyamatos aspektusú mondatot befejezetté alakítja; az aspektusváltásért itt az igeekötő a felelős. Ezzel párhuzamos az a kettősség,

hogy a kapcsolatos mellékmondat cselekvése az első esetben egyidejűséget, a másodikban viszont időegymásutánt fejez ki.

S ekkor még nem szóltunk (mert e példasor kapcsán nem szólhattunk) arról, hogy a folyamatosságon belül van egy sajátos, ún. progresszív aspektus, mely úgy állhat szembe a befejezettséggel, hogy mindkét esetben jelen van az igekötő, de más-más szórendi helyen: *Éppen ment le a lépcsőn, amikor csöngettek* (Progresszív aspektus.) - *Lement a lépcsőn és kinyitotta a kaput.* (Befejezett aspektus.)

Mondanivalóm volna még sok, előadásomnak azonban befejezéséhez érkeztem. A nyelvi anyaggal való „játszadozás” közben sokszor eszembe jutott egy másik Pais-interjú is, melynek során, rá nagyon jellemző módon, önmagát dilettánsnak nevezi. A szó latin értelmében, teszi hozzá rögtön, jelezve azt, hogy az *a delecto* 'gyönyörködik' ige származéka. Innen a cikk címe:

„Gyönyörködöm a tudományban”.

Úgy gondolom, jó visszatalálni a szó eredeti jelentéséhez. Akkor megvan az esély arra, hogy munkánknak nemcsak az elején vagyunk dilettánsok, hanem egyre inkább azzá is válunk.

A „félreérthetetlen többértelműség” jegyében.

Magyarul látni a világot és magyarul beszélni - a magyar mint idegen nyelv tanításának előzményei és feltételei a kognitív lingvisztika felfogásában

A magyarországi lengyel közösség tavalyi szociolingvisztikai kutatása során hallottam néha ilyenfajta megjegyzéseket a kikérdezettek részéről: rosszul beszélek lengyelül, mert én már magyarul gondolkodom. És fordítva - lehet magyarul beszélni és egy „tetszőleges” nyelven gondolkodni. De mit jelent ez? A pszicholingvisztikai és a szemantikai kutatásokból már elég régóta ismeretes, hogy a gondolkodási folyamatok nem egy természetes nyelven folynak, hanem egy bizonyos konceptuális nyelven, a „lingua mentalis-on”, amelyhez képest a természetes nyelv csak periferikus kód, a környezettel való kommunikálásban közvetítő. [Wierzbicka, 1980.] (A lingua mentalis működésének egyik bizonyítéka az a tény lehet, hogy igen gyakran „tudunk valamit”, de képtelenek vagyunk ezt akár az anyanyelvünkön is kifejezni.) Ezt a köznyelvi meghatározást (lengyelül, magyarul gondolkodni) inkább úgy kellene interpretálni, mint a valóság ábrázolásának képességét az adott nyelvre és a kultúrára jellegzetes relevancia-szabályok szerint. E meghatározás használata egy külföldre vonatkozóan az ő nyelvi kompetenciájának magas elismerését fejezi ki.

Előadásomban szeretném felvetni a már haladó szinten magyar nyelvet tanulók kompetencia kialakításának némely kérdését, tehát azokét, akiktől már elvárható „a magyar gondolkodás”. E célból hivatkozni szeretnék a viszonylag új lingvisztikai irányzat alapfeltételeire és eszközeire - és pedig a kognitív lingvisztikára a szemantikához és a pragmatikához való összefüggésében. A javasolt megközelítést a következő érvekkel támogatnám:

1) A nyelvi pragmatikának és a kommunikációs képességek kialakulásának szempontjából a legutóbbi magyarnyelvi tankönyvek kezdők számára, pl. „*Halló, itt Magyarország*”, követik az angol, francia stb. tankönyvek által kijelölt módszertani szabványokat [Artowicz, 1995], ám ezek sem mentesek a közismert gyenge szempontoktól, főképpen a beszédaktusok szociokulturális kontextusára vonatkozóan. Köztudomású, hogy minél szélesebben körvonalzott a tankönyv címzettje, annál „univerzálisabbak, baedekerebbek” a kommunikációs helyzetek, s végeredményben a tankönyveket főleg gazdag embereknek adresszálják, akik (drága) szállodákban szállnak meg, éttermekben étkeznek, operában vagy egy luxus fürdőhelyen töltik a szabadidejüket, néha több szobas lakást bérelnek, a

kommunikációs gyakorlatukat pedig egy filmsztárral való interjú közben tökéletesítik.

2) A lektorok, kollégáim tapasztalataiból tudom, mennyire erősen érződik a szisztematikusan feldolgozott didaktikai anyag hiánya haladó szinten.

3) Úgy tűnik, hogy a kognitívizmus alkalmazása a kommunikációs folyamatok vizsgálatában elősegítheti a nemzetközi standard pragmatika (nem szándékolt) szegénységének korlátozását.

Egyidejűleg szeretném hangsúlyozni, hogy nem szándékom a kognitívizmus egyetemességének bebizonyítása, se a strukturalizmus és a kognitívizmus elméleti és módszertani összehasonlítása. Csak arra szeretnék rámutatni, ami a kognitív lingvisztikában inspirálónak és módszertanilag gazdagítónak tűnik a **magyar mint idegen nyelv** oktatásában. Mivel minden elmélet a saját módján korlátozott, ezért a különböző irányzatokból levezethető glottodidaktikai eszközöket kiegészítőként tartom.

Előadásom címét követve, először megpróbálom bemutatni a tárgyalat felfogás tanításban való alkalmazásának előzményeit, s utána feltételeit.

AZ ELŐZMÉNYEK

Az idegennyelvi kompetencia kialakulásában nélkülözhetetlen nyelvenkívüli (enciklopedikus) ismeretek (cognitiv environment) a szociolingvisztikai felfogásban igen gyakran a fizikai valóságot és a társadalmi struktúrát leíró ismeretekre korlátozódnak, tehát olyanokra mint pl. a nyilatkozat helye és ideje, adója és címzettje, s a helyük a társadalmi hierarchiában. Ugyanakkor a kognitív környezet fontos elemei a konceptuális ismeretek, vagyis ítéletek a világról, előfeltevések a világ természetéről, amelyekből a társadalomban működő köznapi öntudat áll, verbális és nem-verbális sztereotípiák, valamint tudományos és kulturális ismeretek formájában.

A kognitív lingvisztika alapvető módszertani stratégiája arra építi az alaptételeit, hogy az emberek nyelvi viselkedését leginkább az észlelés (érzékelés) szabja meg, s nem maga a nyelv. Ennek következtében a nyelvi képességeket elválaszthatatlannak tekinti olyan más képességektől, mint látás, hallás, motorika, és ezekből az utóbbiakból levezethetőeknek tartja. Előtérbe kerül a nyelv leírása mint az emberi észlelésnek oszthatatlan része, mert azt hiszik, hogy az ember konceptuális rendszere elsősorban testi tapasztalatra támaszkodik, beleértve az ész működését, az emberi természetet és önazonosítást.

A kognitívizmus lemond a jelentés leírásáról a nyelvi-valóság vonatkozásában, valamint a logikai szemantika és generatív nyelvtan apparátusáról, azt hangoztatva, hogy a logikai (formális) módszerek teljesen

alkalmatlanok az észleléstől függő jelenségek leírására. Azok a fő feladatok, melyeket a kognitív linvisztika tűz ki a következő problémákra oszthatók:

1) az emberi észlelési mechanizmus számára hozzáférhető érzetek osztályozása,

2) egyik területnek a másikon keresztül történő értelmezése,

3) a nyelvi kifejezések hallási, látási és motorikus képességekkel való összefüggésének bebizonyítása.

A kutatási érdeklődés fő tárgya a nyelvet használók szellemében létező fogalmak és kognitív mechanizmusok feltárása, melyeknek forrása az érzék- és a motorikus rendszer. Ezt az álláspontot a következőképpen indokolják:

„Az idegrendszer nem általánosan alkalmazható számítógép. Azért alakult ki, hogy bizonyos feladatok körét teljesítse. (...) Evolúciós szempontból lehetővé kell tennie a szervezet hatásos működését, s ez az alapvető dolgokra levezetve az ún. négy (angoloul) „F” megvalósítását jelenti, mégpedig: a feeding (táplálkozást), fighting (küzdelmet, harcot), fleeing (menekülést) és ... reproducing (szaporodást)”. [Churchland, 1987, 548] „A biológia jobb forrása a metaforáknak a nyelvről való gondolatokhoz, mint a matematikai logika” - állapítja Lagnacker [Lagnacker, 1983] A kognitív lingvisztika (s ebben a szemantika) joggal hangoztatja, hogy nem minden nyelvi jelenség írható le a logikai kategóriák segítségével.

Elvonatkoztatva a filozófiai, elméleti és módszertani vitáktól a tágabb értelemben vett strukturalizmus (beleértve a generatívizmust) és kognitívizmus hívei között, elfogadom, hogy a nyelvnek a különböző irányzatokból történő megközelítései kölcsönösen kiegészítik egymást a glottodidaktika szempontjából.

Mint ismeretes, a kognitív lingvisztika, a közös általános kutatási alapelvek ellenére sem homogén irányzat (pl. tekintettel Lakoff-féle és Lagnacker-féle munkákra), s mindamellett a nyelv különböző területeivel foglalkozik a fonológiától kezdve a mondattanig az egyes alrendszerek elhatárolása nélkül. A glottodidaktika szempontjából érdekesnek tűnnek egyes szemantikai dolgozatok - pl. a Lakoff-, Sweetser-féle - a konceptuális szemantika köréből. E munkákban olyan kérdésekkel foglalkoznak, mint a testmozgás által kijelölt jelentésformák kialakulása, a tér- és időbeli orientáció, tárgyak mozgatása és az észlelési (percepciós) interakciók. A szerzők szerint mindez meghatározza azt a módot, amely szerint a világot lakjuk (a világban tartózkodunk). Ezen interakciók egyidejűleg biológiai, kulturális, közgazdasági, erkölcsi és politikai jellegűek.

A kognitív mechanizmusokat determináló tapasztalataink jelentését konvencionális gondolati struktúrák segítségével határozzák meg - pl. konceptuális kategóriákat, prototípusokat, fogalmi sémákat és metaforát

használva. Éppen e két utóbbinak a **magyar mint idegen nyelv** oktatásában történő alkalmazásra szeretném felhívni a figyelmet.

A metafora mint központi kategória jelentősen tágabb értelmezést kap a kognitív lingvisztikában, mint a klasszikus stilisztikában és verstanban. A metaforát úgy értelmezik, mint egy területnek a másikon keresztül való észlelését (érzékelését). Az első, forrásként szolgáló terület fizikai jellegű, ami a lexikális anyagot adja, a másik viszont - célravezető, lelki (pszichológiai) vagy elvont. (Tehát metaforaként szerepelhet valamilyen lengyel (magyar) élelmiszerből készített „ egzotikus” étel is). Az empirikus vizsgálatok kimutatták, hogy e két területnek megfigyelhető összeillése (párhuzamossága) nem véletlen és jelentős rendszerűséget és szabályszerűséget is mutat. Itt meg kell említenem Lakoff G., Johnson M. *„Metaphors we live by”* c. könyvét, melynek téziseit a lengyel anyagon Krzeszowski T. kitűnő fordítása igazolja, - s a magyarra vonatkozóan - M. Grabowska tanszékünkön készült diplomamunkája foglalkozott e kérdéssel. [Grabowska, 1991]

Az európai kultúrában az egyetemes konceptuális metaforák közül a *„Test-mint-Ész”* metaforát első helyen említik, mint a „külső (testi) tapasztalatok és belső (érzelmi) állapotok közötti valószínűleg indokolt korrelációt. [Sweetser, 1991, 30] Ezt a korrelációt Eve Sweetser mutatta ki, s szerinte a gondolkodási folyamataink a következőképpen interpretálhatók: eszmék, fizikai objektumok/tárgyak - *Felfogja a gondolatot*, amelyeket pl. a látással érzékeljük és kezeljük - *Látom a tényeket; Can you grasp the main idea? Vkinek nézeteit osztja*. A gondolkodás nem más mint az objektumok (tárgyak) szemmel való érzékelése vagy figyelése - *Nézzük meg közelebből a kérdést; Argumentálás (indokolás) az észlelést lehetővé tevő körülmények megteremtésében áll*, pl. egy objektum „meg/felvilágosító” fényforrásának szerzésében - *Fényt vet vmire*. Emlékezés/emlékeztetés - az objektumok szemlélését jelenti. Kommunikálás egy eszme/objektum (el)küldése vagy átadása - *Tudomására hoz vkinek vmit; Don't hand me out that nonsense again; Nie wciskaj mi ciemnoty*. Viszont a kreativitás az eszme/objektum egy más távlatból való észlelését fejezi ki: *Az elmélete megváltoztatta a világnézetét*.

Érdekes eredményeket hoz az európai kultúra körébe tartozó különböző kultúráknak más konceptuális sémákkal való vizsgálata kognitív mechanizmusokként. Közülük csak röviden felsorolok néhány fogalmi sémákkal kapcsolatos metaforát:

- LOKALIZÁLÁS (LOCATION) - az élet, események, jogok, kötelességek a mozgás, utazás egy célba vezető ösvény mentén;
- TÉRBELI ORIENTÁCIÓ (SPATIAL ORIENTATION) - ami *fel* az jó, pozitív - ami *le* az negatív; *élet, egészség* - a felfelé mozgás, *halál, betegség* -

a lefelé; hasonlóan - vidám, boldog - szomorú, szerencsétlen, becsületes - becsstelen;

- KÉNYSZER EREJE (COMPULSIVE FORCE) - becsületes élet mint kényszer és utazás az erkölcsi célhoz vezető úton;

- GYŰJTŐHELY (CONTAINMENT) - szem, fej, szív, mint érzések gyűjtőhelyei; *Boldogság csillogott a szemében; Dühös fények villognak a szemében; Fejben tart vmit; A fejébe vesz vmit; Elveszti a fejét; A szívébe zár vkit/vmit;*

- EGYENSÚLY (BALANCE) - mint közgazdasági metaforák forrása, pl. az erkölcsiséget úgy szoktuk interpretálni, mint az adóságot a pénzügyi kategóriákban, (vissza)fizetés, hitel stb.; a becsületesség és jólét bőséget jelent, a becsületes/erkölcsi cselekvések közgazdasági műveletek *Hálával tartozik, Visszafizeti a szívességet, Rosszat jóval fizet.*

A kognitív jelentés szükségszerűen csak felületesen bemutatott jellemzése kiinduló pontként szolgálhat arra, hogy a **magyar mint idegen nyelv** oktatási programokba bekerüljön a magyar kultúrára jellegzetes valóságészlelési mód és értékrendszer.

Ahogy fent említettem, a kulturális örökség tekintetbevételének (posztulátuma) követelménye legtöbbször explicit, deskriptív módon a művészetről, zenéről, irodalomról, ünnepélyes szokásokról (de már ritkábban a vallásosakról) szóló információk formájában valósul meg. Ezeknek az ismereteknek megvan az anyagi valósághoz való kapcsolata, s ezért könnyebben közölhetők a nyelvi kód segítségével. A kulturális tartalom mégis olyan elemekből áll, amelyek csak implicit módon fejezhetők ki. A fent említett ítéletek, vélekedések, meggyőződések, jelenségek értékelései a világ ún. naív, köznapi látomásához tartoznak, s igen gyakran ellentétben állnak a tudomány képevel, pl. ez a lengyel kifejezés *Słońce wschodzi / zachodzi (jár, mozog)* ellentmond a copernicusi elméletnek, a „magyar nap” (élő?)lény, aki emberi módra viselkedik. Ennek a naív világgépnek az elsajátítása, ami az emberi viselkedést is formálja (szabályozza), segíti a **magyar mint idegen nyelv** tanulóknak az anyanyelvűekhez való kötődését. A kultúrában és a kognitív rendszerben a releváns tartalom kifejezési eszközei megjelennek a nyelv minden területén: az alaktanban, szókincsben, frazeológiában, s etimológiában. Természetesen leegyszerűsítésnek tekinthetnénk, ha e világgéppel való megismerkedést csak a frazeologizmusok elsajátítására szorítanánk. Jegyezzük meg, hogy az etimológia az adott nyelvben a rögzített valóság archaikus képét is adja. Ennek rekonstruálása nem esik egybe a jelentés szinkrón és diakrónikus kutatásával.

Ezzel kapcsolatban a glottodidaktikát illetőleg még egy megjegyzés vetődik fel az újabb lingvisztikai irányzatok kedvező befolyásáról. A szociolingvisztika és a pragmatika alkalmazása az idegen nyelvek oktatásában

módszertani forradalmat jelentett. Az univerzális kommunikációs funkciókon és beszédaktusokra alapuló (különböző struktúrák segítségével megvalósuló) nyelv megközelítése eredményesebbnek tűnik, mint a hagyományos leíró nyelvtani felfogás. A kognitív eszközök felhasználásának az az előzménye a **magyar mint idegen nyelv** oktatásában, hogy lehetővé teszi a kulturális hagyományok nem-anyagi elemeinek tekintetbevételét, illetve azokat, amelyek testünk jellegzetességeitől, funkcióitól és emberi cselekvésektől származtathatók le. Az előadásom további részében igyekszem rámutatni e konceptuális/kulturális átadás némelyik feltételére és eszközére.

FELTÉTELEK

Mielőtt áttérnék a konkrétabb javaslatokhoz a szóban forgó problémákat illetőleg, engedjék meg, hogy egy autentikus anekdotával kezdjem. Ez öt évvel ezelőtt történt a debreceni finnugor kongresszuson, egy nyelvészeti vita során. Miután a mellettem ülő (magyar) résztvevő(nő) megtudta, hogy a lengyel nyelvben a határozottságnak nincs grammatikalizált kitevője (a lexikálison kívül), meglepve megkérdezett - És hogyan lehet élni a határozottság nélkül? - Hát, többé-kevésbé úgy, mint a hímneműség és néhány egyéb grammatikai-szemantikai nem nélkül - hangzott a válaszom. A valóság felosztása „a férfiakra” és a „maradéokra”/„többiekre” azzal a férfi lengyel sztereotípiával kapcsolatos, amely szerint férfinak „magasabb” pozíciót tulajdonítanak mint a nőnek. Úgyis mondhatjuk, hogy a magyar általános kognitív grammatikában az a releváns, ami a nyelvi nyilatkozat adójának ismeretes.

Azokhoz az ismeretekhez, amelyek a valóság észlelésében fontosak egy magyar számára, először is azok a dolgok tartoznak, amik az alaktani és a mondattani rendszerben rögződtek. Megemlíthetem itt a tér- időbeli viszonyok bőségét vagy a beszélőhöz viszonyított mozgás irányát. E kérdések közismertek mind a klasszikus irodalomból (Soltész K. bemutatja az ősi magyar igeekötők testrészekkel való kapcsolatát), mind az újabb dolgozatokból. [Soltész, 1959; Kiefer, 1989, MNy 257-271] A tapasztalatom és megfigyeléseim alapján úgy tűnik, hogy a tanítás kezdetétől érdemes ezt hangoztatni, a lehető legegyszerűbben átadni ezt az általános szabályszerűséget, a ragok bőségével „birkózó” egy kezdő tanuló számára. Ez az *első feltétel* rendkívül fontos, ám nem az egyetlen a tárgyalt kontextusban.

A *második feltétel* az alapvető kognitív „*Test-mint-Ész*” metaforát érinti, s ennek felhasználását a tanulók szemantikai és stilisztikai kompetenciájának fejlesztésére. Az emberi testet érintő nyelvi ismeretek a tanulás kezdő szintjén a világ tudományos képét követik. Nyilvánvaló okokból e tanulási szakasz fő feladata az alapvető kód elsajátítása a standard nyelvi viselkedésekkel együtt a

szintén standard kommunikációs helyzetekben (orvosnál, kórházban). Érdeemesnek tűnik felhívni a figyelmet arra is, hogy egyes köznyelvek különféleképpen „osztják” az emberi testet, pl. a lengyel *reka* a magyar „kézből és karból áll”. Elvileg mondhatjuk, hogy ezekkel az ismeretekkel befejeződik a tanuló biológiailag megalapozott konceptuális „hozománya”. (Itt figyelmen kívül hagyom a természettudományi tanulásra előkészítő tankönyveket).

Ugyanakkor maga a *Test* szemantikai mező sok lehetőséget ad a lexikális és a stilisztikai kompetencia kialakulására, ami nélkülözhetetlen elvont és értékelő kifejezések használatát igénylő szövegek önálló alkotásához, valamint szövegek értelmezéséhez és fordításához, különös tekintettel az irodalmi szövegekre.

A kognitív lingvisztika alkalmasságáról e téren a metafora kognitív mechanizmusa dönt. Ezen a mechanizmuson a további stilisztikai képességek alapulnak: a perifrázis (körülrírás), a parafrázis, az eufemizmusok használata, valamint a nyelvi és kulturális tabu megtartása.

Miért használják igen szívesen az emberek a metaforát a nyelvi közlésben?

Az irodalomban található válaszok erre a kérdésre következőképpen foglalhatók össze:

- a metafora legyőzi a nyelvi kód fogalmi korlátait, s azt fejezi ki, ami kifejezhetetlen, [Paivio, 1979]
- a kommunikációs folyamat résztvevői egy szoros közösséget, alkotnak, s e folyamat igényli a nagyobb értelmező aktivitásukat; ezenkívül észleléssel kapcsolatos látási, hallási, ízlelő és érintési elképzeléseket idéz fel, [Cohen, 1979]
- a metafora használatához nélkülözhetetlen a kommunikálók közelsége, az élettapasztalatuk hasonlósága, ugyanazoknak a fogalmaknak az ismerete és ezeknek hasonló értékelése; metafora a hasonló emocionális viszonyról dönt, [Dobrzyńska, 1988]

A metafora megértésének kulcsa a nyelvi jelek jelentésének ismerete bővített formájukban, tudniillik a velük járó asszociációkkal, konnotációkkal együtt. A konnotációt eltérően értelmezik a klasszikus J.S.Mill-féle felfogástól - nem mint a denotáció ellentétét, hanem mint azoknak a vonásoknak összességét, amelyek nincsenek bennfoglalva a jel inváriáns jelentésébe, tehát amelyek nincsenek összekötve magával a dologgal. A szótárak legtöbbször nem adják meg ezeket a vonásokat, amik csak a társadalmi öntudatban léteznek. A jelenségek és a dolgok jellegzetességei sokszor értékelő jellegűek, és természetesen nem mindig bizonyosodnak be a valóságban. De éppen ezek alkotják a sztereotíp elképzeléseket a dolgokról, s nem feltétlenül egyeznek meg a valósággal.

Jordanska L. és Melczuk I. elvégezték a konnotációknak már klasszikus elemzését orosz nyelvi anyagon, illetve ugyanannak a tárgynak két megnevezését - *osel* és *išak*, amelyeket szótárakban abszolút szinonimáknak tartanak.[Jordanska L., Melczuk I., 1988, 9-34] *Osel* - *makacsul buta, ostoba* és csak férfiakra vonatkozóan használható, *išak* - *rendkívül nehezen dolgozó*, a nemre tekintettel neutrális.

Érdekes lenne itt az analóg lengyel és magyar konnotációk áttekintése:

- 1) *osiół* - *głupi* + *uparty* + *pracowity bez oporu* (*ostoba* + *makacs* + *ellenszegülés nélkül nehezen dolgozó*)
baran - *głupi* + *tępy* (*ostoba* + *tompa*)
wół - *pracowity* + *ciężki* (*nehezen dolgozó* + *lassú*)
- 2) *szamár* - *ostoba*
marha - *ostoba* + *felháborítóan buta* + *rendkívül nagy*
birka - *ostoba* + *türelmes* [ÉKSz; MSz]

- 3) Az invariants jelentés: „CSÖKKEN VKINEK A SÚLYA”

CHUDNĄĆ - *tracić na wadze* (negatív), *szczupłeć* - *elegansabbá válik*, *mizernieć* - *rosszul, szegényesen néz ki* + *együttérzés*; *schnąć* - *suchy* (*jak szczapa*) - *kiszáradt* (mint egy fahasáb) + *csúnya*; *(wy)smukłeć* - *wysoki* + *piekny* (*jak topola, brzoza*) *magas*, *karcsú*, *szép mint egy nyárfa* vagy *nyírfa*.

LEFOGY - *lesowányodik*, *leromlik*, *megvékonyodik*, *megványad*, *vki súlyából veszít*

Hasonló módon értékelhetjük az ellenkező folyamatot :

- 4) *HÍZIK* - *kövérédik*, *felszed magára*, *pocakosodik*, *testesedik*, *telik* , [ÉKSz; MSz]
- 5) *UTYĆ* - *zaokrąglić się* („*kerekké válik*”), *przybrać na wadze* (*súlyban megnő*), *upaść się*, *utuczyć się* (*felhízal*).

Az értékelés (implicit) kifejezésére az eufemizmusokat is használjuk: *dobrze wygląda* (*jól néz ki*) pl. vidéken bókot, dicséretet jelent, *poprawić się* („*megjavult*”). Ebben az esetben mondhatjuk, hogy a pozitív értékelési sztereotípiát a lengyelben (de nem csak ott) a *nagy*; *ami nagy az szép* - *szép alma* (*piękne jabłko*), (*piękne ziemniaki*) *krumpli*, de *nagy költő*, *nagy politikus*, *nagy ember* is.

A két nagy költő: a lengyel Maria Pawlikowska-Jasnorzewska és a magyar József Attila a *levegő* enciklopedikus konnotációját *az élethez nélkülözhetetlen* (ami nem található a szótárban) + *gáz*, *átlátszó*, *anyag* a SZERELEM és SZABADSÁG metafora felépítésére használták fel:

Miłość : *Nie widziałam cię już od miesiąca; I nic może jestem trochę bledsza, trochę śpiąca, trochę bardziej milcząca, lecz widać można żyć bez powietrza. - te nélkülözhetetlen vagy, hogy élhessek*

Levegőt! - nincs az, ami nélkülözhetetlen, hogy élhessek

Tehát az eufemizmusok használata egy következő szféra és a kulturális(konceptuális) konnotációkkal kapcsolatos.

Jelezve ezt a *harmadik feltételt* a kognitív felfogás alkalmazására vonatkozóan szeretnék hivatkozni a tavaly publikált „*A mai lengyel nyelv eufemizmusai*” című (mind elméletileg, mind nyelvileg nagyszerűen dokumentált) könyvre. [Dąbrowska, 1994]

A klasszikus retorika eufenizmus fogalmánál tágabb körű használatot jelent a manapság működő (ún. újkori) tabuk használata. Ennek forrásai különböző jellegűek és bonyolultak - erkölcsiek, társadalmiak, etikaiak és etiketszerűek. Az eufemizálás egyik okaként az udvariasságot, finomságot említhetnénk (*taboo of delicacy*), melyet az általános emberi hajlam diktál, hogy a kellemetlen dolgokat elkerüljük. [Ullman, 1967, 206-207] Megkülönböztetik a tabu különböző fajtáit: az *ál-finomság tabuját* (*mock delicacy*), ha az erkölcsileg kifogaszolható cselekedeteket nem akarjuk közvetlenül megnevezni (csalást, gyilkosságot, lopást), az *illendőség tabuját* (*taboo of propriety/decency*), amely az illem normáival kapcsolatos, és nem engedi a test vagy ruházat bizonyos részeit megnevezni, se a fiziológiai cselekvéseket, szexet vagy erotikát. (Ezt az álszentség ismérvének minősíti némely szerző). E tabu közel áll a *megalománia/ nagyvási hóbot tabujához* /*Prätensionstabu*, amelyet a tetszés- vagy hatalomvágy motivál. E tabu igen jellemző a kereskedelemre és a politikai életre.

Az eufemizmusok sajátos fajtái kakofemizmusok/diszfemizmusok (κακος - durva, trágár), melyeknek funkciója ellentétes az eufemizmusokéval, de a mechanizmusuk hasonló/ugyanaz, mert a konnotációk felidézésére épít. Egy tipikus példaként a nemzetiségek megnevezéseit említeném (nem feltétlenül ellenséges) a negatív minősítőkként pl. - a rovar/csótány - a lengyeleknek - porosz, a németeknek - francia, cseheknek - ruszak; francia betegség - franciaul angol betegség, a németnyelvű polnische Wirtschaft-ot - „visszafizetjük” az osztrák fecsegéssel (a CK parlamentre hivatkozva) vagy (o)szwabić (megcsal) - igével, van is (o)cyganić (megcsal, hazudik); prostituált - az angolban Dutch widow, a bolgárban - ungarojka, a svédben - finska, flickó

E helyen nem illik nem említenem a jól ismert, mind nyelvi mind enciklopedikus közmondásos lengyel-magyar konnotációt *Lengyel magyar két jóbarát* / *Polak Węgier dwa bratanki*. E szerint a lengyel nyelvben *barát/bratanek* kizárólag magyar lehet. A *magyar* egy más nemzetiséggel való helyettesítése *X lengyel két jóbarát* automatikusan megváltoztatja e közmondás értelmét és a stilisztikai funkcióját, pl. ironikussá teszi őt.

A legtöbbször tárgyalt, bár különbözőképpen rendszerezett eufemizálás és tabuhasználat okaiba a következőket sorolják be:

- 1) vallásos hiteket, mágiát, félelmet

- 2) illetet, szerénységet, szégyent,
- 3) jó nevelést, együttérzést, szánalmat
- 4) érdeket, ravaszságot, elővigyázatot, megalomániát (ún. *diplomatikus tabu*)

A glottodidaktikai irodalomban az elsőrendű helyet a „jó nevelés” c. mező foglalja el, s néha a „vallásos hitek”. [Deme L., Grétsy L., Wacha I., 1987] A fiziológiai mezőben kötelező a *taboo of delicacy*; köztudomású, hogy a testet érintő cselekvések - általános mosásra, fogmosásra, esetleg szépítő kezelésre (fodrászati vagy kozmetikai szalonban) korlátozódik.

A nyelv kreatív használatának szempontjából a diplomatikus tabu körébe tartozó metaforikus eufemizmusokat különös fontosságúaknak tartom, mert a szemantika - pragmatika és a stilsztika közötti közvetlen korrelációját mutatják. Minél implicittebb, metaforikusabb a nyilatkozat tartalma, annál tapintatosabb, választékosabb a stílusa.

Természetesen az eufemizmusok az élet minden szférájában megjelenhetnek. Az idézett munka szerzője tizenöt fő mezőt sorol fel az legelvontabbaktól a legkonkrétabbakig rendszerezve: 1) vallásos hitek, 2) veszélyes állatok megnevezései, 3) betegségek, 4) halál és a vele kapcsolatos jelenségek, 5) emberi hibák, szenvedélyek és hiányosságok, 6) az ember fizikai jellegzetességei, 7) pénzügyi státusz és pénz megnevezései, 8) nyelvi illeten, 9) káromkodások, gúnynevek, kis szidások 10) vétkek, bűnök, büntetések, 11) testrészek, 12) ruházat részei, 13) meztelenség, 14) fiziológiai cselekvések, 15) szexuális élet.

Az eufemizmusok megvalósítását az egész nyelvi rendszer szolgálja - a fonológia, alaktan, mondat, szókincs, frazeológia, szöveg és szupraszegmentális tényezők. Mégis a legfontosabbnak a metaforát és a vele összekötött perifrázist tartják, mivel a működési mechanizmusa a legegyszerűbb, mert a kognitív rendszerre alapul. Éppen ezt törekedtem felvázolni és a „jéghegy csúcsát” bemutatni.

Befejezésül, még arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a nyelv a magyar kognitív sztereotípiák tükrében is (élő)test, amely sérthető - *sérti a nyelvi normát*.

Irodalom

- Artowicz E., 1993, A szocio-kulturális ismeretek a magyarnyelvi tankönyvekben, *Hungarológia* 2 sz., 190-199.
- Artowicz E., 1995, Mapping of Speech Acts and Problems of the Stylistic Differentiation of the Hungarian Language in the new Handbook „Halló, itt Magyarország”, *Hungarológia* 6, 212-221.

- Cohen Ted, 1979, *On Metaphor*, ed. S.Sachs, Chicago.
- Dąbrowska A., 1994, *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*, Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dobrzyńska T., 1988, *Uwarunkowania kulturowe metafory*, /in/ *Konnotacja*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 155.
- Grabowska M., 19
- Jordanskaja L., Melczuk I., 1988, *Konnotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, /in/ *Konnotacja*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 9-34.
- Kiefer F., 1989, *A jelentés kutatás újabb irányzatai*, MNy 3 sz., 257-271.
- Lakoff G., Johnson M., 1980, *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker R., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*, Stanford: Stanford University Press.
- Magyar Értelmező Kéziszótár, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- Magyar Szinonimaszótár, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.
- Paivio A., 1979, *Psychological Process in the Comprehension of Metaphor*, /in/ *Metaphor and Thought*, ed. A.Ortony, Cambridge, 152.
- Podstawy gramatyki kognitywnej*, 1994, ed. H.Kardela, Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Soltész K., 1959, *Az ősi magyar igekötők*, Budapest.
- Sweetser Eve, 1991, *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge Studies in Linguistics 54.
- Wierzbicka A., 1980, *Lingua Mentalis: the Semantics of Natural Language*, Sydney and New York: Academic Press.

Fábián Pál

A magyar nyelvtudomány és néhány gyakorlati vetülete az idegen ajkúak magyarra tanításában

Tisztelt Hallgatóim!

Bocsássák meg nekem, hogy nem a meghívóban kinyomtatott témakört próbálom meg önöknek felvázolni, vagyis nem „A magyar nyelvtudomány gyakorlati vetületei”-ről szeretném gondolataimat elmondani: az így megfogalmazott cím, amelyet a nyár elején nagy hirtelenében adtam, olyan széles körű tartalmat sejtet, amelyre sem a rendezők, sem én nem gondoltunk. Ezért kérem önöket, szíveskedjenek nekem megengedni, hogy a címet erre változtassam: „A magyar nyelvtudomány és néhány gyakorlati vetülete az idegen ajkúak magyarra tanításában”.

Nem vállalkozhatom ugyanis annál többre, mint hogy a magyar nyelvtudomány főbb ágainak mai állapotát megkísérlem (a magam szubjektív szemüvegén át a lehető legobjektívabban) bemutatni, valamint e megállapításaimból levonni néhány következtetést a magyarnak mint idegen nyelvnek oktatására nézve.

Esetleges félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy magyar nyelvtudomány alatt természetesen nem „magyarországi nyelvtudományt”, hanem csak (mozgószabályosan írva) „magyarnyelv-tudományt” értek, és ezt igyekszem a mi szakmánkra, a magyar mint idegen nyelv oktatására vonatkoztatni.

Talán némi meglepetést okozok azzal, hogy nem a leíró nyelvtani kutatásokról szólok először, hanem a magyar nyelvi norma avagy (újabbankább kedvelt szóval) a sztenderd ügyéről. Hogy így tegyek, arra két körülmény indított. Egyrészt az, hogy a magyar nyelvi sztenderddel kapcsolatos véleménycsere, vita az utóbbi néhány évben rendkívül megélénkülte, tehát a kérdés túlzás nélkül időszerű. Másrészt fontos ez az ügy azért is, mert okkal és joggal fel lehet (és fel is kell) tenni a kérdést: helyes-e, hogy idegen ajkú barátainknak éppen azt „a” magyar nyelvet tanítjuk, amelyet nyelvkönyveink tartalmaznak.

Ha visszagondolok egyetemi hallgató koromra (tehát az 1940-es évekre), a magyar irodalmi és köznyelv meglétét nem vitatta senki, és a „helyes-helytelen” elbírálása természetesen az akkor érvényes sztenderdnek megfelelően történt mind a szóbeli, mind az írásbeli megnyilatkozások megítélésekor iskolában és szépirodalomban egyaránt. Hogy mi tartozik ebbe az elvárásba és mi rekesztendő ki belőle, annak meghatározását azonban a kor

nem érezte nyelvtudományi feladatnak, hanem az iskolai anyanyelvi nevelés, illetőleg a nyelvművelés hatáskörébe utalta. (Jellemző volt ilyen szempontból Gombocz Zoltán „objektív”, azaz teljesen passzív magatartása.)

Gyökeres változás következett viszont be az 1950-es években. Egyrészt a nyelvtörténeti kutatásoknak egy új ága alakult ki: az irodalmi nyelv-kutatás. Az emlékezetes szegedi nyelvészkongresszus (1952) után szép és alapos tanulmányoknak, tanulmánygyűjteményeknek és önálló köteteknek hosszú sorában sikerült meggyőző módon feltárni és bemutatni a magyar irodalmi és köznyelv kialakulását és megszilárdulását. – Másrészt erőteljes leíró nyelvészeti munkálatok indultak, amelyeknek célja az élőnyelvi sztenderd leírása és rögzítése volt, mind nyelvünk rendszere, mind szókészlete tekintetében. Az ún. akadémiai nyelvtanra és a hétköznapi értelmező szótárra gondolok mint alpművekre, amelyeknek azt a nyelvszemléletét, hogy van egy, az egész magyar nyelvterületre érvényes és legfeljebb csak részmozzanatokban differenciált normatív kommunikációs rendszerünk, mindenki osztotta. Egyetemi és főiskolai tankönyveink, az iskolai tankönyvek és a külföldieknek írt nyelvtanító művek máig ennek a látásmódnak megfelelően készültek és készülnek.

Ujabbban azonban – valószínűleg a nyelvszociológiai indíttatású kutatások hatására – a figyelem erősen a nem normaszintű nyelvváltozatok felé fordult. Nem a nyelvjárások tanulmányozására, nem is a föléjük rétegződő regionális köznyelvek kutatására gondolok, hanem inkább a szociolektusok (a tolvajnyelv, a diákszargon, az ifjúsági nyelv, a szaknyelvek) iránti érdeklődés megélénkülésére. Ezekkel kapcsolatban meglehetősen gyakorinak mondható az a nézet, hogy saját normájuk van, holott - szerintem - nincs olyan sajátosságuk, ami ne lenne beilleszthető a magyar nyelvi rendszerbe. A határainkon túl élő magyarok nyelvének vizsgálatában is divatos lett a különbségek keresése (és persze megtalálása); olyannyira, hogy megpendítették még egy külön normájú, önálló szlovákiai magyar nyelv létezése is.

Ezért teendő fel a kérdés, hogy vajon a magyar nyelvi sztenderd meglétében bízó és gondolkodó nyelvszemlélet, avagy a soknormájú látásmód legyen-e a vezérelv a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanításában. Én a belső nyelvváltozatok közti eltérések erőltetett felnagyítását a magyar nyelvleírás szempontjából elhibázott és ártalmas igyekezetnek vélem, a magyarnak mint idegen nyelvnek oktatásában pedig lehetetlennek tartom.

A magyar nyelvészeti kutatásoknak grammatikai ágazatát illetőleg két okból leszek kénytelen csalódást okozni tisztelt hallgatóimnak. Nagyon kevés az időm, tehát más témakörök kárára nem bocsátkozhattam ennek a szerteágazó probléma együttesnek a boncolgatásába. Továbbá (és főként): nem

vagyok grammatikus, ezért nem is mertem ebbe az óriási fába vágni a fejszémet. Csak a következőkre bátorodom emlékeztetni önöket.

A háború óta eltelt fél évszázad a magyar nyelvleírásban három főbb irányzat versengését hozta. Először az úgynevezett klasszikus grammatika uralta a leíró nyelvtani terepet, rendkívül értékes művekkel (az akadémiai nyelvtannal, az egyetemi nyelvtannal, sok főiskolai jegyzettel stb.) gazdagítva a magyar nyelvtudományt. Aztán (az 1960-as évek elejétől) egyre több híve lett az új nyugati irányzatoknak: előbb a strukturalizmusnak, aztán a generatív nyelvészetnek. Munkálkodásuk két szintézise nemrég jelent meg (a mondattan 1992-ben, a fonológia 1994-ben). A harmadik irányt a klasszikus grammatika megújításának szokás nevezni. Ennek hívei mind a strukturalizmus, mind a generatív grammatika számos elemét, módszerét beépítették a maguk hagyományos alapokra épülő koncepciójába. Bár sok kiváló előtanulmány elkészült már, ez az irányzat még adós összefoglaló művel.

Hogy szint valljak: hozzám ez az irány áll a legközelebb, mert ennek a követői hajlamosak leginkább a Rácz Endrétől „dinamikus szinkroniának” nevezett látásmódra, amit én is nyelvszemléletem lényeges elemének tartok. Szerintem a nyelvben, annak állandó mozgása, változása miatt, csak „kvázistacionárius” állapotok vannak, s ezt a szinkrón nyelvleírásban is érzékeltetni kell. Vagyis pl. az ikes ragozás mai állapotát egy hosszú történeti folyamat egy állomásaként – nem pedig végállomásaként – kell bemutatni. Külföldi hallgatóinkat sem lehet hosszú ideig becsapni: a tantermi lombikból kikerülve és kapcsolatba jutva a magyar nyelvi valósággal, úgyis pillanatok alatt rájönnek az igazságra. Azt is sokszor tapasztaltam – biztosan sokan mások is –, hogy egy-egy rövid történeti magyarázat (pl. az újabb keletkezésű névutókról vagy ragos névszóknak igekötővé válásáról) rendkívül meggyorsítja a magyar nyelvi rendszer funkcionálásának megértését, az analógiaérzék fejlődését.

Egyébiránt, kedves kollégák, szerintem most olyan időszakot élünk, amikor a nyelvleírás felfogásában vagy módszerének megválasztásában a kutatók, a nyelvkönyvírók szabadsága teljesnek mondható. Ezt tapasztalom már több éve az egyetemi oktatásban, ezt látom a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanításában, tankönyv- és jegyzetanyagában is.

A kutatott témák preferáltsága természetesen nem egyforma, de bizonyos, hogy nemigen tudnék olyan területeket megnevezni, amelyek kimaradtak volna a vitákból, a nagy átértékelésekből. Nem is teszek kísérletet arra, hogy kistatisztikázzam és értékelni próbáljam; mivel foglalkoztak keveset, vagy mivel törődtek a kelleténél is többet a kutatóink. Ennek ellenére felhívom a figyelmet a vonzat kutatás fontosságára: a vonzatokat ugyanis egy nyelv megbízható tudása kulcskérdésnek tartom. Külföldieket magyarra tanítva is azt tapasztaltam, amit olaszországi szolgálatom idején magamon is

megfigyeltem: az idegen környezeti nyelv igen jó ismeretében is visszavonhatatlanul „le lehet bukni” egyetlen hibás vonzaton. Nos, ezért örvendek annak, hogy a magyar vonzatok ügyeire, gondjaira grammatikusaink felfigyeltek, e témakörben jelentős elméleti művek születtek. A magyar grammatika jelentős támogatásának tekinthető, hogy magyaroknak idegen nyelvekre tanítása kedvéért az orosz, angol, francia, olasz vonzatok kutatása is jelentősen előrehaladt, több idegen – magyar vonzatszótár jelent meg. Sajnos, a magyar nyelvi vonzatoknak tüzetes feldolgozásáról, egy alapos magyar vonzatszótárról, vagy annak legalább a készüléséről én még nem tudok. De ez már nem grammatikai, hanem lexikai, sőt lexikográfiai kérdés.

Míg grammatikai „közéletünket” az élénk pezsgés, a sok vita, a mozgás jellemezte a háború utáni időszakban, addig a nyelvéírásnak másik nagy területe, a szótárírás szinte állóvíznek bizonyult: a hétkötetes értelmező kéziszótárnak (1959–1962) és annak rövidített megjelenése (1972) óta igen kevés történt szókészletünk leltározásának, számbavételének érdekében. Sajnos több fényévnyi távolságban vagyunk a francia, az olasz, az angol, az amerikai stb. szótárkiadás teljesítményétől: ott számítógépes szótárszerkesztésre régen berendezkedett cégek szinte naprakész anyagú szótárakkal segítik közönségük tájékozódását; nálunk (sok sürgetés ellenére) harminc éve nincs „keret” az értelmező szótár felfrissítésére. Most szerveződött egy munkacsoport a Nyelvtudományi Intézetben, amelynek ez a célja, de hogy az igen serény OTKA-támogatás kevés lesz a vállalkozás befejezéséhez, az bizonyos.

Ez a lemaradásunk a magyar mint idegen nyelv oktatásának eredményességét is erősen befolyásolja: mai élő és gyorsan változó nyelvünk szavai felől külföldi tanulmányaink nem tudnak miből eligazítást kapni. Viszonylag sikeres kétnyelvű szótárkiadásunk az értelmező szótárak hiányát nem tudja pótolni.

Magyar nyelvészeti érdekű fonetikai-fonológiai kutatások hazánkban két helyen folynak intenzíven: az ELTE Bölcsészettudományi Karának Fonetikai Tanszékén és az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Osztályán. Tudomásom szerint azonban sem az egyetemen, sem az intézetben nem foglalkoznak olyan témákkal, amelyek a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatásában közvetlenül hasznosíthatók lennének.

Az előrelépés külföldi tanítványainknak helyes magyar kiejtésre tanításában leginkább a technikának köszönhető. Annak például, hogy minden valamirevaló oktatóhelyet felszereltek már nyelvi laboratóriummal, hogy mindent fel lehet venni, gyakorlás is akármikor lehetséges. Nem tudom viszont, hogyan állunk kiejtés-gyakoroltató anyagok tekintetében. Kiderül talán a hozzászólásokból.

A szinkrón stúdiumok sorában illetet volna beszélnem legalább még a következőkről: a magyar jelentéstan fejlődéséről (kiemelten a szinonimakutatásról); a stilisztikáról (elsősorban a stíluselemző módszerekről); s aztán főképp a rendkívül gyorsan igen jelentős előrehaladást mutató szövegtani munkálatokról. Azért mondtam le róluk, mert külföldi hallgatóinkkal való foglalkozásunk során ezekben a tudnivalókban csak ritka, egyedinek mondható esetben tudunk elmélyülni. Sajnálatos, mert legalább a szövegtannak be kellene épülnie a rendszeres, az általános oktatásba is.

Minden idegen nyelv ismeretéhez hozzátartozik az illető nyelv helyesírásának a tudása is. Érdeemes lenne ezért majd egy más alkalommal a külföldieknek történő helyesírás-tanítás módszertanáról gondolatainkat kicserélni. Ennek a mai tanácskozásnak a keretében azonban csak egy legenda cáfolatára van lehetőségem. A legenda ennyi: „A magyar helyesírás szinte évről évre változik”. Teljes tévedés, ami valószínűleg arra vezethető vissza, hogy közönségünk nem tesz különbséget kiadás és lenyomat között. Helyesírási szabályzatunk egy-egy új kiadására csak nagyobb időközönként szokott sor kerülni. Ilyenkor az Akadémia tudományos alapossággal átvizsgálja az egész rendszert, s hoz vagy nem hoz új szabályokat. Ilyen átrendezés ebben az évszázadban csak 1922-ben, 1954-ben és 1984-ben volt. A szabályzatot azonban (gyorsan fogyó könyv lévén) változatlanul újra meg újra ki kell nyomtatni, az 1984. évi 11. kiadásnak pl. tavaly ősszel jelent meg a 11. lenyomata. Ebben az Akadémia néhány, történelmileg elavult példát kicserélt ugyan (Április 4. Gépgyár, a Munka Vörös Zászló Érdemrendje stb.), de semmiféle szabályváltozás nincs benne. A tájékozatlanságon alapuló szóbeszédnek tehát ne tessék hinni!

Az eddig érintett kutatási területeken kívül a magyar nyelvtudománynak több olyan sikeres ágazata van még, amelyeknek nincsen ugyan közvetlen gyakorlati vetülete a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanításában, mégsem képzelhető el nélkülük a magyartanítás külföldieknek.

Ilyen stúdium mindenekelőtt a nyelvtörténet, amely Révai Miklós óta a magyar nyelvtudomány büszkesége volt, s ma is kiváló művekkel dicsekedhet.

Ezek sorában elsőnek említhető „A magyar nyelv történeti nyelvtana” című nagyszabású munka. Ennek eddig megjelent három vaskos kötete nem hiányozhat az oktatóhelyek könyvtárából sem. E sokszerzős nagy opus legnagyobb erényének (sok-sok más érdeme mellett) azt tartom, hogy sikeresen valósult meg benne a már említett „dinamikus szinkrónia”. A szerzők ugyanis azt a módszert követik, hogy pl. az ómagyar kor kései szakaszának (kb. a Jókai-kódextól a mohácsi vészig terjedő időszaknak) egy-egy nyelvi részrendszeréről (a névszóragozásról, a szóképzésről stb.) egyrészt pontos szinkrón képet rajzolnak, másrészt azonban összevetik ezt az állapotot mind az előbbi, tehát a korai ómagyar szakasz viszonyaival is, meg a mai

helyzettel is. A grammatikai kategóriákról így készült „kvázi stacionárius” elemzések a mű egészében aztán egymásra rétegződnek. Az ilyen módszerű kutatásoknak az a különös érdekességük, hogy voltaképpen az összevető nyelvvizsgálatnak egy sajátos műfaját jelentik, amennyiben nem két nyelvnek egyidejű rendszere, hanem egy nyelvnek egymást követő állapotai hasonlítanak össze egymással.

Mind a külföldi egyetemeken magyart tanuló diákok, mind az itt tanuló külföldiek körében gyakori szakdolgozati, sőt doktori téma szokott lenni a jövevényszó-kutatás, mindkét irányban. Ezért emlékeztetek arra, hogy befejeződtek az „Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” című új etimológiai szótár munkálatai; mind a hat kötet a kutatók rendelkezésére áll.

Rátérve most már a minket legközelebből érdeklő magyar nyelvészeti ágra, a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítására, először – mint a tisztelt jelenlevők közül koromat tekintve talán a legöregebb, de e szakma itthoni művelői között a háború után az egyik első – hadd idézzem föl röviden a múltat.

Nyelvünknek külföldön való oktatása – ez közismert – a háború után a mélypontra zuhant: a nyugati országokban működő magyar lektorokat és professzorokat hazarendelték, s csak az engedetleneknek volt köszönhető, hogy pl. Bolognában, Milánóban, Nápolyban tovább folyt a magyartanítás, és nem szűnt meg a hungarológia művelése.

Magyarországon a háború alatt (érthető okokból) nagyon kevés külföldi diák tanult. Eötvös-kollégiumi éveimből (1941 és 1944 között) 6-7 külföldi társunkra emlékszem, kollégiumon kívülre meg egyre sem.

1950 táján kezdtek jönni egyre nagyobb számban a külföldi ösztöndíjasok a szocialista táborból meg a szimpatizáns országokból; ekkor és ezek kedvéért hozták létre a Nemzetközi Előkészítő Intézetet itt, a Zombolyai utcában.

Ez az ötvenes évtized volt a hazai hőskorszak. A Bánhidi–Jókai–Szabó-féle „Lehrbuch der ungarischen Spraché-ból tanítottuk a mongolokat, a koreaiakat, a kínaiakat, a vietnámiakat, az arabokat, az indonézeket stb. (Német csak egy-kettő akadt az akkori cserzésben.) Némi megkönnyebbülést jelentett, amikor a nyelvkönyvnek angol nyelvű változata, a „Learn Hungarian” elkészült. És hát persze volt tábla meg kréta is a tantermekben oktatási segédeszközkül.

Aztán megszervezték az egyetemeken és a főiskolákon is a külföldiek magyar nyelvi továbbképzését, s nagy érdeme a most elhunyt Hegyi Endrének, hogy kiharcolta az ELTE Bölcsészkarán a Központi Magyar Nyelvi Lektorátus létesítését. Tulajdonképpen ezzel a mozzanattal ismertetett el, hogy a magyar mint idegen nyelv külön részdiszciplínája nyelvtudományunknak.

Mindezt nemcsak azért meséltem el, mert jó dolog emlékezni eredményeinkre (no meg fiatalságunkra), hanem inkább azért, hogy kedvet

csináljak az itt jelenlévő ifjabb kollégáknak: rendkívüli értéket jelentene, ha valaki (esetleg az NHK megbízásából) vállalkozna a mostanra oly szépen erőre kapott hivatásunk történetének feldolgozására.

Mert vitathatatlan az óriási haladás. Ezt a tudományos áttekintést készítvén, átnéztem (korántsem alaposan) az utóbbi néhány év magyar mint idegen nyelvi termését. Ennek jelentős része az NHK új sorozataiban található; a Hungarológia címűnek már 7, az Officina Hungaricának 4 (egyenként több száz lapos) kötetében. A központ és a NEI korábbi kiadványaira, sorozataira is utalnom kell: ezekben is jelentős a nyelvoktatás érdekét szolgáló anyag mennyisége. Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságában évenként rendezett konferenciák mindegyikén külön szekciót lehetett szervezni a magyar mint idegen nyelv oktatásának; az elhangzott előadások rendre megjelentek a konferenciák anyagát közreadó kötetekben. Külön tudományos-módszertani sorozata van az ELTE BTK Magyar Nyelvi Lektorátusának. A szakfolyóiratok is szívesen fogadnak ebből a tárgykörből cikkeket. Külföldi sorozatok is vannak. S ami nagyon fontos: a hajdani egytankönyvűséggel szemben mai viszonyainkat már a soktankönyvűség jellemzi, a tankönyvírók a jelentősen kibővült és differenciálódott igényeket egymással versengve igyekeznek kielégíteni.

A soha-meg-nem-elégedés örök emberi vágya azonban azt parancsolja, hogy tegyem föl a kérdést: „Mi az, ami jelentős fejlődés ellenére mégis hiányzik még, vagy ami talán visszaesett a korábbi állapothoz képest?” Egy-egy példát említek erre is, arra is.

A nyelvi rendszerekre épülő emberi kommunikációs rendszerek – tapasztalatból jól tudjuk – nemcsak nyelvi elemekből állnak, bár kétségtelenül egy-egy nyelv mindegyiknek a legfontosabb összetevője, mondhatnánk: a magja. Ám ahhoz, hogy valaki otthonosan tudjon mozogni egy közösségben, ahhoz nem csak a nyelvét kell tudnia, hanem ismernie kell azokat a „játékszabályokat” is, amelyek pl. a köszönésnek és megszólításnak a rendjét, a szitokszók és a gúgyogések használatának lehetőségeit, a riportokban és interjúkban a kérdés-felelet módját és etikettjét szabályozzák; vagyis tisztában kell lenni egy adott nyelv szociokulturális hátterével is. Elżbieta Artowicz azonban az egyetlen szerző eddig, akitől ilyen tárgyú cikket olvastam. (Persze nem zárom ki más ilyen cikkek meglétét sem.) Arról panaszkodik a szerző, hogy azért fogott tollat, mert külföldieknek írt magyar nyelvkönyvekből nem lehet megtudni, hogyan kell magyarul örülni vagy bánatot kifejezni, hogyan lehet kérést udvariasan vagy éppen nagyon határozottan elutasítani stb. (Vö.: A szociokulturális ismeretek a magyar nyelvi tankönyvekben. Hungarológia 2. 1993: 190–202.) Pedig ilyen természetű véleménye, bizonyos vagyok benne, mindenkinek van ebben a teremben. Írják meg minél többen a tapasztalataikat, igen sokat fogunk profitálni belőlük.

És mi az, amiben némi visszaesés tapasztalható? Az előbb ajánlott szociokulturális irányú vizsgálódás voltaképpen az összevető (konfrontatív) stúdiumoknak egy sajátos neme.

Amikor azonban ilyen vállalkozásokra buzdítok, nem szeretném, ha csökkenne az érdeklődés az immár kitaposott utakon járó, klasszikus módszerű szinkrón nyelvösszevetések iránt. Ennek a módszernek a lényegét már Sylvester János ismerte és alkalmazta magyar anyanyelvűek latin oktatásában. A mi korunkban és a mi körünkben Balázs Jánosnak a NEI 1971-es lektori konferenciáján elhangzott előadásától számíthatjuk az egybevető nyelvvizsgálatok intenzívvé válását (Magyartanítás külföldön III., NEI, 1972.), majdhogynem divatját. Ez mostanra alábbhagyott, ami – ha csak divatról lenne szó – nem lenne baj. Az azonban már hiba lenne, ha a kontrasztív irányú munkálkodás még inkább csökkenne. Erre a veszélyre óhajtottam ezzel a néhány megjegyzéssel figyelmeztetni.

Kedves kollégák!

A retorika is azt tanítja, imént említett szociokulturális hagyományaink meg éppen azt kívánják, hogy az előadó ne legyen terhére a közönségnek. Megköszönöm tehát türelmüket, azt, hogy meghallgattak. Eredményes munkát kívánok mindannyiuknak.

Budapest, 1995. aug. 29-én

Fábián Pál

Kontra Miklós

Szociolingvisztikai lehetőségek a magyar vendégoktatók munkájában

Ha a magyar vendégtanár nyelvész vagy a nyelvészethez is konyító irodalmár vagy történész, akkor országonként különböző mértékben és eltérő témákban, de mindenhol lehetősége van szociolingvisztikai kutatások végzésére is. Tehát olyan városban is, ahol jelentős számú őshonos magyarság él, például Kolozsváron; olyan helyen is, ahol a diákok egy része idegen nyelvként tanulja a magyart, de másik része esetleg második nyelvként, például az USA-beli Indiana Egyetemen Bloomingtonban; és ott is, ahol második- vagy harmadik-generációs magyar egyáltalán nincs, például Helsinkiben.

Előadásomban néhány ilyen lehetőség felvillantására vállalkozhatom csupán, ily módon az egyes kutatási témák és vizsgálati módszerek bemutatása szerfelett vázlatos lesz. De először lássuk, mitől *szociolingvisztikai* egy kutatás?

Három megközelítés

Nyelvészetet sokféleképp lehet művelni. Az egyik megközelítés a NYELVMŰVELŐK-é, akik az általuk helyesnek tartott nyelvhasználat propagátorai, társadalmi terjesztői. A nyelvművelés tudomány-státusza sokak szerint kétséges, hiszen ha egy tudomány művelése új tudományos ismeretek létrehozását credményezi, akkor a nyelvművelés nem tudomány, mert semmilyen új ismeretet nem ad hozzá a mindenkori nyelvtudomány érvényes tételeihez. Mindez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a valódi nyelvtudományt ne érdekelné a nyelvművelés, hiszen hatása a nyelvhasználatra létező hatás, olyasmi, amit egy többé-kevésbé teljes nyelvreírásra törekvő tudománynak vizsgálnia kell.

Egy másik lehetséges megközelítés az ELMÉLETI NYELVÉSZEK-é. Ők a potenciális nyelvhasználatot vizsgálják, azt kívánván megállapítani, hogy milyen nyelvtanilag jól formált szerkezetek, mondatok lehetségesek egy adott nyelvben. „Elméleti nyelvészet”, „nyelvészet”, „grammatikaelmélet” és „generatív mondattan” valamiféle szinonimasort is alkothat. Nyilvánvaló azonban, hogy a nyelvészet illetékességi körébe nemcsak a mondattan hanem a fonológia is beletartozik, de aligha esik kívül rajta a mondatnál nagyobb egységek vizsgálata, a nyelvi változások elemzése és törvényszerűségeinek megállapítása, a kommunikatív kompetencia leírása stb. E vizsgálati területek

jelentős részéről azonban az „elméleti nyelvészetnek” alig van mondanivalója. A Chomsky-féle nyelvészetet Hudson (1980: 19) „aszociális”-nak nevezi és a következő megjegyzést teszi:

Ha a „nyelvészetet” a szociolingvisztikától csak az különbözteti meg, hogy az előbbi mellőzi a társadalmi vonatkozások vizsgálatát, akkor a nyelvészet kutatási területe nagyon szűk lesz, és indokoltan vélhetjük úgy, hogy a nyelvnek aszociális szempontú vizsgálata aligha éri meg a fáradságot. Valójában a „szocio-” a „szociolingvisztika”-ban redundáns; a nyelvészetnek magába kell foglalnia az olyan nyelvészetet is, amelyben a társadalmi kontextust explicite vizsgálták [...], és minden eredményét a leíró, történeti és elméleti nyelvészetnek, amennyiben ezeket az eredményeket nem érvényteleníti az, hogy a társadalmi kontextus figyelmen kívül hagyásával születtek.

A SZOCIOLINGVISTÁK a valódi (tehát nem a potenciális) nyelvhasználat variabilitását vizsgálják. E vizsgálatokban a nyelvi változó a nyelvészet variábilis egysége abban az értelemben, hogy különböző alkalmakkor különféleképpen realizálódik. A szociolingvisták abból indulnak ki, hogy a nyelv nem homogén, hanem heterogén; nem kategorikus, hanem variábilis. E variabilitás nem kaotikus, hanem rendszerszerű. Chambers (1995: 17) szerint a szociolingvisztika fő empirikus feladata a nyelvi változóknak mint függő változóknak korrelációba állítása olyan független változókkal mint a nyelvi környezet, a beszédstílus, vagy a társadalmi kategóriák (pl. nem, életkor, iskolázottság, társadalmi osztály, etnikum).

Ha a *t*-végű magyar igéken kívánjuk szemléltetni e három megközelítés különbségeit, akkor a következők derülnek ki. A célokban jelentős eltérések vannak: a nyelvművelő tárgyalásmód az eszményi változatot propagálja (pl. *ő javítja, mi halasztjuk*) és az ettől eltérőt (*ő javítsa, mi halasszuk*) stigmatizálja. A klasszikus generatív fonológiai elemzés egy szigorú strukturális leírást ad, de ez a különböző társadalmi nyelvváltozatokhoz csak esetlegesen köthető (vö. Kontra 1992). A szociolingvisztikai leírás megállapítja a nyelvi változók társadalmi disztribúcióját (vö. Kontra és Váradi 1991).

Jelentős eltérések mutatkoznak az elemzett adatokban is: a nyelvművelők tallózott, ad hoc adatokat használnak; a generatív elemzés a szakirodalom adatait felhasználja, de nem von be új adatokat a vizsgálatba; a szociolingvisztikai elemzés új, társadalmilag értelmezhető adatokon nyugszik. Ez a vizsgálat megismételhető, tehát ellenőrizhető. Feltár olyan

összefüggéseket is, amelyeket a másik két elemzés nem tud, vagy nem is szándékszik feltárni, ilyen például a főváros–vidék különbség, az iskolázottság hatástalansága és a differenciált stigmatizáció (vö. Kontra és Váradi 1991). A lakóhely szerinti különbség egy országos reprezentatív mintán végzett felmérésünk szerint, melyben az adatközlők száma 832 volt, többek között abban mutatkozik meg, hogy a *Nem szeretem, ha elhalasszák a döntést* mondatot a budapestiek 46%-a ítélte nyelvtanilag helyesnek, de a vidékieknek 59%-a. Az iskolázottság hatástalanságán azt értjük, hogy a különféle iskolázottságú adatközlők iskolázottságuktól függetlenül ítélnék egy-egy nemstandard mondatot jónak vagy rossznak. A differenciált stigmatizáció pedig azt jelenti, hogy a suksükölésnek a szukszüköléstől jelentősen eltér a társadalmi stigmatizációja, holott e két jelenség egyazon funkcionális „elcsúszásnak” (a felszólító alakok kijelentőként való használatának) két strukturálisan eltérő megvalósítása.

Kurrens témák és módszerek

A szociolingvisztika szerteágazó vizsgálódási területei közül felsorolok néhányat, amelyeket a rövidebb-hosszabb ideig külföldön tartózkodó vendégtanárok kutathatnak. Fontos téma a nyelvcseré és a nyelvvesztés, valamint a nyelvi érintkezések folytán létrejövő kontaktusváltozatok vizsgálata. Felfutóban vannak a nyelvpolitikai kutatások, és ezeknek egy új ága: a nyelvi emberi jogok vizsgálata (vö. Skutnabb-Kangas 1992). És hatalmas irodalma van a kódváltásnak is, vagyis adott két nyelv váltogatott használatát irányító szabályok kutatásának.

Ami a KONTAKTUSVÁLTOZATOK-at illeti, egy-egy környező országból hozok egy-egy példát. Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella vizsgálataiból tudjuk, hogy Szlovákiában a magyar nyelvű gimnáziumokban tanulók szukszükölés és hiperkorrekció (pl. *Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintszen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és megválasztja.*) dolgában szinte azonosak a magyarországi gimnazistákkal, de a szlovákiai szlovák tannyelvű gimnáziumba járó magyar diákok az előbbiekhöz képest sokkal gyakrabban szukszükölnek és sokkal hiperkorrektebbek is, amint ezt az 1. táblázat bemutatja:

1. táblázat: Az -sz-t végű igék kijelentő és feltételes módú alakjainak megkülönböztetése magyarországi gimnazisták (M csoport), szlovákiai magyar tannyelvű gimnázium diákjai (SZM csoport) és szlovákiai szlovák tannyelvű gimnázium magyar diákjai (SZ csoport) esetében. N = 1092.

	M csoport	SZM csoport	SZ csoport
standard álaszok	94,1%	89,2%	67,6%
szukszükölés	2,22%	2,97%	10,3%
hiperkorrekcio	10,83%	20,38%	57,95%

Szabó Mihály (1993: 63) alapján

A vajdasági Újvidéken egy érdekes fonológiai változó vizsgálatára nyílik lehetőség. A város Telep nevű részén élő magyarok közül sokan *dzs*-znek, vagyis a köznyelvi alakoktól eltérő *dzserek*, *madzsar*, *kucsar* alakokat használnak *gyerek*, *magyar* és *kutya* helyett. Erről a jelenségről Papp György (1995: 223) azt írja, hogy „a *gy dzs*-szerűvé válása nehezen elhatárolható folyamat a szerb nyelvben, de más mediterráneumi nyelvekben is; a szerb *ty* és *cs* hang határa is igen elmosódott.”

Erdélyben is van vizsgálnivaló bőven, pl. a Magyarországon ódon hangulatú és mesterkélt, de Erdélyben standardnak tűnő *-nök/nők* az igék tárgyas ragozása többes szám 1. személyű feltételes toldalékként. Magyarországon – ha előfordul ez egyáltalán – akkor leginkább valamiféle „fentebb stíl” tartozéka, pl. [...] *várhatnök-e most, hogy az a párt és kormány hajtson végre radikális fordulatot, amely a titkosszolgálatokat a Duna-gate-ig működtető Németh-kormány örökösének vallja magát?* (Magyar Hírlap, 1995. augusztus 23., 7. lap) Az erdélyi forma társadalmi disztribúciójának kutatása, esetleges variálódása a *-nánk/nénk*-kel, a hozzá kapcsolódó attitűdök vizsgálata, a magyarországi eltérő formához való viszonyulása és viszonyítása, és annak megállapítása, hogy stabil-e ez a forma, vagy változóban van, mind-mind elsőrangú szociolingvisztikai kutatási feladat.

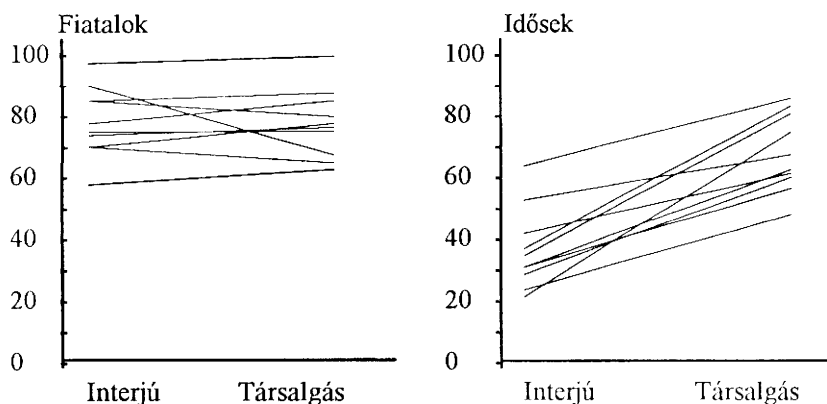
Kárpátalján többek között az asszonynevek kínálnak gazdagnak ígérkező vizsgálati területet. Egyrészt itt az asszonyok férjük családnévét használják (ha *Szabó Ilona* férjhez megy *Mikus Tamáshoz*, akkor *Mikus Ilona* lesz) s ennek következtében a magyarországi *Anyja neve?* kérdés számunkra egész mást jelent (t.i. 'leánykori neve') mint a kárpátaljai magyarok számára.

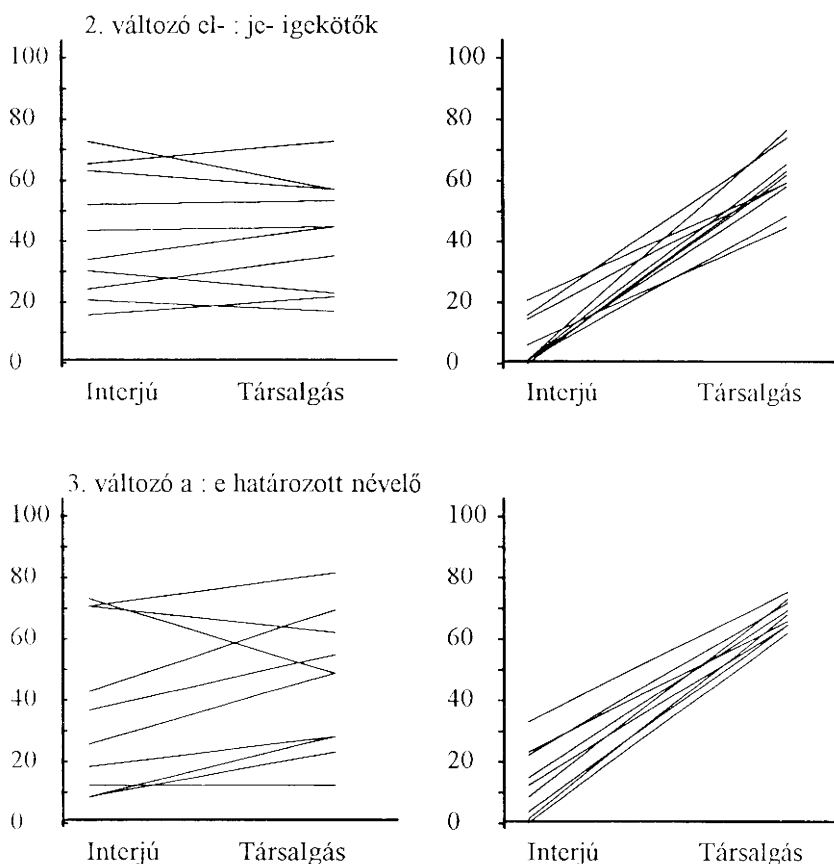
Másrészt az atyai nevek használata is elég általános, aminek egyik extrém következménye az lett, hogy az ungvári magyar tanszéken nem is oly rég volt, aki tiszteletlennek tartotta a *Pista bácsi*, *Erzsike néni* megszólításokat.

A szlovéniai magyarok kontaktusváltozatának sajátosságairól nincsenek ismereteink. Annál többet lehet tudni a felsőőri magyarok nyelvcseréjéről, Gál Zsuzsa kutatásaiból. Itt a nyelvcserének csupán egyetlen vonását idézem Gáltól (1992: 55): a helyi nyelvjárás és a standard magyar alakok különböző beszédssituációkban jelennek meg az időseknél, de a fiatalok – noha ismerik mindkét változatot – nyelvileg nem különböztetik meg például az idegen személlyel zajló formális interjút a családi vagy baráti körben folytatott beszélgetéstől. (Felsőőrben a köznyelvi *magyar*-nak *madzsar* felel meg, az *elmént* megfelelői: *emënt* és *jemënt*, és az *a* névelőnek *e* változata is van.) A 2. táblázatból jól látszik, hogy az idősek a formális interjúkban kevesebb nyelvjárási változatot használtak a baráti beszélgetésekben használtakkal összevetve, de a fiatalok körülből ugyanannyit használtak mindkét helyzetben.

2. táblázat. Három felsőőri fonológiai változó nyelvjárási változatainak előfordulási gyakorisága százalékban (Gál Zsuzsa: Mi a nyelvcserc és hogyan történik, in Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben Budapest, 1992. pp. 55)

1. változó gy : dzs, ty : cs

Igen fontos kutatási ággá nőtte ki magát a NYELVVESZTÉS. Ennek is, mint sok más kérdésnek, több megközelítése lehetséges. Az egyik, „viszonylag olcsó” megközelítés az, amit a magyar morfológia elvesztésével kapcsolatban Vago (1991) választott, amikor egy 36 éves izraeli magyar–héber kétnyelvű asszony anyanyelvvesztését vizsgálta úgy, hogy főnévi és igei tövek különféle toldalékolt alakjait mondatta ki vele. Azért nevezem Vago eljárását „viszonylag olcsó”-nak, mert a paradigma-elicitáció kikerüli a természetes beszéd vizsgálatát, ami alapkövetelmény a szociolingvisztikában. Máshogy fogott az adatgyűjtéshez Fenyvesi Anna, aki a

Pittsburgh melletti McKeesport magyarjainak nyelvvesztését vizsgálja, olyan fontos elméleti kérdésekre is keresve a választ, hogy milyen interakció van a nyelvvesztés és a nyelvi kölcsönzés között. Fenyvesi klasszikus szociolingvisztikai interjúkat (vö. Labov 1988) folytatott a mckeesporti magyarokkal, és többek között a fonológiai asszimilációk és a társadalmi asszimiláció viszonyát vizsgálta. Négy fonológiai változót vizsgált: 1) a zöngésségi asszimilációt, pl. /n^yolc##doboz+to:l/ → [n^yoldz'dobosto:l]; 2) a palatalizációt, pl. /la:t+ya/ → [la:t^ya]; 3) az *l* + *j* asszimilációt; és 4) a *-val/vel* és a *-vá/vé* ragok *v*-jének asszimilációját. Azt találta, hogy a bevándorlók (első generáció) e szabályokat a standard magyarnak megfelelően használják, de gyermekeik (az Amerikában született második generáció) váltakozva használják (pl. [legtöb:sör] és [lektöb:sör]), vagy nem használják a standard magyar szabályokat. A 3. táblázat jól mutatja ezt:

3. táblázat. A fonológiai asszimilációk megléte mckeesporti beszélőknél. Az E jelű adatközlők első generációsak, az M jelűek második generációsak.

Adatközlők	E1	E2	E3	E4	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	M12	M13	M14	M15
zöngésségi hasonulás	+	+	+	+	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±	±
palatalizáció	+	+	+	+	±	±	±	+	±	-	+	+	∅	±	±	+	-	-	∅
<i>l</i> -hasonulás	+	+	+	+	(-)	+	+	∅	∅	+	+	-	-	+	∅	±	±	∅	+
<i>v</i> -hasonulás	+	+	+	+	+	±	+	±	-	∅	∅	∅	∅	∅	-	-	∅	-	-

- +: Az asszimiláció a standard magyarhoz hasonlóan kötelezően megjelenik
 ±: Az asszimiláció hol megjelenik, hol nem
 -: Nincs asszimiláció
 ∅: Hiányzó adat

Fenyvesi (1995: 14) alapján

A GYORS ANONIM VIZSGÁLATOK-ra magyar példa Váradi (1990). A szerző nyakkendője alá rejtett mikrofonnal vett fel párbeszédeket az ELTE TTK épületeiben és a környéken, az inessivusi funkciójú *-ba/be* használatát vizsgálándó. Ez a módszer arra jó, hogy gyorsan szerezzünk sok adatot egy jól körülírt jelenségről. Felületi vizsgálatot lehet így végezni, ami támpontokat ad a mélyfúrászerű elemzésekhez is. Váradi 20, az utcán megszólított adatközlőtől nyert adatokat, amelyek a következőképp oszlanak meg:

4. táblázat. Inessivusi funkcióban használt alakok megoszlása adatközlők szerint

Adatközlők	-ba/be	-ban/ben	Mindkettő
5 egyetemi hallgató	1	3	1
8 bolti eladó	6	-	2
4 portás	4	-	-
2 értelmiségi	2	-	-
1 ?	1	-	-
Összesen: 20	14	3	3

Váradí (1990: 146)

Az adatok olyan párbeszédekből származnak, mint a következő (Váradí 1990: 150):

A: Csókolom, a Munkaügyi Osztályt keresem...

B: A Munkaügyi Osztály a Szerb utca háromba van.

A: Szerb utca háromba?

B: A Személyzeti Osztály van itt.

A: Nem, a Munkaügyi Osztály...

B: Szerb utca háromba, ahogy ki tetszik menni, balra a kapun tovább a Szerb utca elején.

(B= idős, nő, portás)

Az adatok hangrend és nyelvi környezet szerint is csoportosíthatók, amint az 5. táblázat mutatja:

5. táblázat. Inessivusi funkcióban használt alakok megoszlása hangrend és nyelvi környezet szerint

		/ Mgh	/ Msh	Végső	Összesen	
	-ba	4	2	7	13	
-ba/be	-----					24 (67%)
	-be	5	3	3	11	
-ban	-	2	-	2		
-ban/ben	-----					8 (33%)
	-ben	3	3	-	6	

A *(ban)* nyelvi változó vizsgálata elméleti szempontból is érdekes. Egyrészt természetes társalgásbeli adatok cáfolják azt a feltevést, hogy a *-ban* az igényes, választékos stílusban használatos, míg a *-ba* az „igénytelen” társalgási nyelvre jellemző. Ugyanis ha ez így lenne, akkor megmagyarázhatatlanok lennének az *ebbe az ügyben*-féle szerkezetek, hisz azt kellene állítanunk, hogy az adatközlő egy szintagmán belül vált beszédstílust. De egy ilyen primitív („igényes” vagy „igénytelen”) osztályozásnak ellent mondani látszik az is, amit Váradi (1990: 147) egy magas közéleti funkciót betöltő 45-50 év körüli férfi televíziós interjújának elemzéséből állapított meg: az illető beszédében talált 55 előfordulás 71%-a *-ba/be* alak volt, ami még némileg magasabb arányt is jelent a lényegesen oldottabb beszédhelyzetből származó, utcán gyűjtött anyagban tapasztalténál.

Amikor Váradi a mikrofont nyakkendője alá rejtette, a MEGFIGYELŐI PARADOXONT igyekezett megoldani, vagyis adatközlőtől olyan adatokat (beszédet) akart gyűjteni, amit nem befolyásol a vizsgálat ténye, az, hogy a beszélők tudják, hogy beszédüket valaki épp figyeli. Amikor néhány éve az amerikai magyarok eldöntendő kérdőintonációját vizsgáltam (vö. Kontra 1995), arra volt szükségem, hogy sok eldöntendő kérdést mondassak ki adatközlőimmel, de spontánul, anélkül, hogy sejténék, mi vizsgálatom tárgya. A barkochba játékot választottam, vagyis annak angol megfelelőjét, a „twenty questions”-t.

Interjúimnak ez a része jól működött, de annál több bajom volt egy angol újsághirdetés felolvastatásával. Ugyanis én az angol eldöntendő kérdések emelkedő intonációját vártam, kerestem akkor, amikor adatközlőim egy újsághirdetést felolvastak, de ehelyett gyakran eső intonációjú kérdéseket hallottam. Ez azt a rémképet vetítette elé, hogy eltűnhet vizsgálatom tárgya, hisz ha az angolban az eldöntendő kérdőintonáció egyaránt lehet emelkedő is és eső is, de ha kutatásomhoz emelkedő intonációjú kérdésekre van szükség, akkor balszerencsés esetben felvételeim alkalmatlanok lesznek céljaim megvalósítására. Ki kellett tehát valami trükköt találnom arra, hogy azok is emelkedő intonációval olvassák a kérdéseket, akik egyébként esővel olvasták/olvasnák. A megoldás az lett, hogy az első felolvasást követően még egyszer felolvasattam a hirdetést, most úgy kellett olvasni „mint egy igazi, hatásos tévé-reklámot.” Ekkor az emelkedő intonáció gyakorisága nagy mértékben megnőtt. Azt, hogy ennek mi az oka, ma még csak találgatni lehet (de vö. Thompson 1995), de az biztos, hogy ezzel a terepmunka közbeni változtatással sikerült „megmentenem” (avagy nem „elvesztenem”) a kutatásomhoz szükséges adatokat. Az ilyen kutatói „találékonyásra” annál nagyobb szükség lehet, minél kevésbé van módja a kutatónak visszamenni adatközlőihez. Az amerikai vendégtanárnak, amilyen én is voltam, nagy

szüksége van rá ma is; a pozsonyinak kevésbé szab korlátot a földrajzi távolság és a pénz(telenség).

A spontán beszéd gyűjtésének kívánalma kapcsán megemlítem még, hogy Sándor Anna (1995) egy koloni nyilvános képviselő-testületi ülésen 4 órás magnetofonfelvételt készített, amihez hasonló felvételeket a szerencsés vendégtanár is készíthet, ha kellően be tud épülni abba a nyelvi közösségbe, amelyet vizsgálni kíván.

A vendégtanárok által kutatható témákat még hosszan sorolhatnám. Csak megemlítem a kódváltás kérdéskörét, aminek Gal úttörő kutatásai (1979, 1991) után kezd már lenni kicsinyke „autochton” magyar szakirodalma is (Bartha és Borbély 1995). A magyart idegen nyelvként tanulók köztes nyelveiről is nagyon keveset tudunk még, holott a nemzetközi szakirodalom egyik legtöbbször idézett művének szerzője magyar kutató (Váradai 1980). Feltáratlanok a különféle akcentusokhoz kapcsolódó attitűdök, például az, hogy miként vélekednek a magyaros kiejtéssel szlovákul beszélőkről a szlovákiai magyarok és az ottani szlovákok. De a nyelvpolitikai kérdéseket, így a nyelvi emberi jogok problematikáját is lehetne kutatni, nemcsak könyvtárban és a parlamenti viták elemzésével, hanem azt is megvizsgálva, hogy adott településen vagy régióban miként vélekedik a nép ezekről a dolgokról. Tehát a „folk linguistics” módszereit használva.

Végül: arra is lehetősége nyílik egy vendégtanárnak, hogy egyetemi kurzust tartson a magyar szociolingvisztikáról. Ma már van annyi színvonalas kutatás ebben az országban, aminek alapján akár az Indiana Egyetemen is lehet magyar szociolingvisztikai kurzust hirdetni, amint ez meg is történt már az elmúlt években.

Irodalom

- Bartha, Csilla & Anna Borbély. 1995. The influence of age and gender on code-switching among Romanians in Hungary. *Summer School Code-Switching and Language Contact*, Ljouwert/Leeuwarden, 14-17 September 1994. Pp. 284-289. Fryske Akademy.
- Bartos, Huba. 1994. New? Old? Newly Old? The usage of recently changed street and square names in Budapest. *Studies in Applied Linguistics* 1: 17-32. Debrecen: KLTE.
- Chambers, J. K. 1995. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Oxford: Blackwell.

- Fenyvesi, Anna. 1995. How assimilation affects assimilations: The loss of some phonological processes in American Hungarian. University of Pittsburgh, ms.
- Gal, Susan. 1979. *Language Shift*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan. 1991. Kódváltás és öntudat az európai periferián. Kontra Miklós, szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 123-157. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Gal, Susan. 1992. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? Kontra Miklós, szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 47-59. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Hudson, R. A. 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge: University Press.
- Kassai Ilona. 1995. Kommunikatív stratégiák a nyelvvesztés kezdetén. Kassai Ilona, szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 99-109. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós. 1992. Fonológiai általánosítás és szociolingvisztikai realitás. Kontra Miklós, szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 87-95. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós. 1995. Módszertani megjegyzések az amerikai magyar eldöntendő kérdőintonáció kapcsán. Kassai Ilona, szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 271-285. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós és Váradi Tamás. 1991. Suksükölő értelmiség. Nyelvhasználatunk néhány kérdése az iskolázottság tükrében. *Mozgó Világ*, 1991/2: 61-70.
- Kontra, Miklós & Csaba Pléh, eds., 1995. *Hungarian Sociolinguistics* (=International Journal of the Sociology of Language No. 111).
- Labov, William. 1988. „A nyelvi változás és változatok.” Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* 1988/4: 22-48.
- Lanstyák István. 1995. A magyar nyelv központjai. Megjelenik a *Magyar Tudomány* októberi számában.
- Papp György. 1995. Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. Kassai Ilona, szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 217-223. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

- Sándor Anna. 1995. Megfigyelések Kolon mai nyelvhasználatáról. Kassai Ilona, szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 211-216. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Skutnabb-Kangas, Tove. 1992. Nyelvi emberi jogok. *Korunk*, Harmadik folyam III/5: 82-86.
- Szabó Mihály Gizella. 1993. Nyelvhasználat és szociális háttér. *Hungarológia* 3: 59-72. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.
- Thompson, Susan. 1995. Teaching intonation on questions. *ELT Journal* 49: 235-243.
- Vago, Robert M. 1991. Paradigmatic regularity in first language attrition. Herbert W. Seliger and Robert M. Vago, eds., *First language attrition*, 241-251. Cambridge: University Press.
- Váradi, Tamás. 1980. Strategies of target language communication: message adjustment. *IRAL* 18: 59-71.
- Váradi Tamás. 1990. -Ba vagy -ban? Problémavázlat. II. *Dialektológiai Szimpózium*, 143-155. Veszprém: VEAB.

Vincze Mária - Liljana Lesznickova

A Magyar mint idegennyelv egy tanítási módszeréről és annak alapjául szolgáló grammatikai vázról

1. ELŐZMÉNYEK. A szófiai Ohridai Szent Kelemen Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékének néhány pedagógusa 1993. és 1995. őszén (az 1994/1995. tanévben nem volt a magyar szakra felvétel) öthetes intenzív magyar nyelvtanfolyamot szervezett egy ígéretesnek tűnő módszer alkalmazásával, amelynek lényegéről szeretnénk most beszámolni, ezzel is segítve hasonló kérdéssel foglalkozó kollégáinkat.

A kurzus 1993-ban kísérleti jellegű volt, ugyanis a hallgatók az első egyetemi évükben kezdenek ismerkedni a magyar nyelvvel, így az eddigi nyelvtanítási hagyományoktól többé-kevésbé eltérő módszer kidolgozása vált szükségessé.

A tanfolyam céljainak és eredményének elemzése után arra a következtetésre jutottunk, hogy módszerünk mind pszichológiai, mind nyelvészeti szempontból jól, eredményesen alkalmazható. Mivel azonban a magyar nyelvre kidolgozott anyagnak csak minimális részét próbáltuk ki a kurzus rövidsége miatt, e cikkben a módszer alapjait és elvi álláspontunkat mutatjuk be.

2. A MÓDSZER ALAPJAI. A módszer kidolgozásakor nem annyira konkrét szakirodalomra, mint inkább eddigi, saját nyelvtanulási és -tanítási tapasztalatainkra, az anyanyelv és célnyelv közös logiko-grammatikai kategóriáira¹, valamint helyi adottságokra hagyatkoztunk.

2.1. Természetesen a kísérlet időtartama miatt első lépésként azt kellett meghatároznunk, hogy egy abszolút kezdő csoport öt hét alatt mit sajátíthat el? E kérdés megválaszolásakor a következőket vettük figyelembe:

(1) Távolabbi célunk hallgatóinkat megtanítani magyar nyelven való gondolkodásra. Ennek legkézenfekvőbb eszköze, hogy a nyelvvoktatás csak magyarul történjék. A bibliográfiában feltüntetett könyvek közül a **Színes magyar nyelvkönyv**, a **Halló, itt Magyarország!** és a **Forrás** címűben, valamint a **Berlitz**-könyvben - nagyon helyesen - kizárólag a magyar a tanítás nyelve. Mindenki számára érthető, hogy ez - főleg kezdetben - nagy türelmet,

és - ha lehet - a legnagyobb precizitást követeli meg a tananyag és a segédeszközök összeállításakor és az órákon egyaránt.

(2) A magyar más nyelvcsaládba tartozik, mint a bolgár.

(3) Kündulópontunk meghatározásakor - az iménti tényről függetlenül - a mindkét nyelvben produktívan élő grammatikai kategóriákra támaszkodtunk (pl. az igerendszer esetében: igemód, igeidő, tranzitivitás/intranzitivitás, szám, személy), nem tévesztve szem elől, hogy az anyagnak a nyelvtanulás és -tudás első perceitől biztosítania kell a magyar nyelvű kommunikációhoz szükséges (nyelvi) ismereteket. (Például a tárgyas igék határozott ragozásakor² elsősorban a "(meg)határozottság" kategóriára és annak kifejezőeszközeire kell koncentrálnunk, kezdők esetében a határozott névelőre fektetve a hangsúlyt, mert annak jelenléte/hiánya mutatja meg, hogy határozott/határozatlan ragozás szükséges-e, szemben a -t tárgyragos szóalakkal, amely határozatlan ragozású igékkel is használható: Kati könyvet olvas. vs Kati a könyvet olvassa.). A **Színes magyar nyelvkönyv** első leckéjében bevezetik a határozott névelőt, majd a harmadikban a határozott és határozatlan névelőt, a tizedikben tanítják a határozott és a határozatlan tárgyat, a tárgy ragjait és ez után következik a tárgyas igeragozás. Az olvasónak úgy tűnhet, hogy ez azonos azzal, amit mi ajánlunk. Ha azonban fellapozza a tankönyvet az említett leckéknél, alapvető eltéréseket fog észrevenni az órák felépítésében. Itt csak egyet említünk meg, ami a névelők kevésbé logikus bemutatásából fakad. Elképzelésünk szerint célravezetőbb lenne a névelőket más nyelvi jelenségekkel együtt (is) tanítani, pl. a „milyen?” és „melyik?” kérdőszókkal, ami egyértelműen közelebb visz bennünket a határozott/határozatlan ragozás logikai alapjának biztosabb megértéséhez, ill. használatának elsajátításához.

(4) A tankönyvrőrnak úgy kell összeállítania az anyagot, hogy a nyelvvel ismerkedők ráérezhessenek (de korántsem kell aktívan tudniuk), hogy mely pontokon mutat a célnyelv anyanyelvük szerkezetétől eltérő vonásokat. (Az újlatin, germán és szláv nyelvekben is létező tranzitív igéken belül, az említett nyelvektől eltérően, a magyar sajátos vonást mutat: határozott/határozatlan ragozást kü önöztet meg. Ld. Táblázat I.)

2.2. Az imént elmondottak alapján közelebbi céljaink voltak, hogy hallgatóink

(1) elsajátítsák a magyar betűkhöz tartozó hangok helyes kiejtését. (Külön figyelmet kell fordítani magánhangzóknaál a nyíltság/zártság,

mássalhangzóknál egyes nyelvek - pl. : orosz, spanyol stb. - esetében a keménység/lágyság jelenségére);

(2) megértsék, hogy anyanyelvük és a célnyelv igei és névszói kategóriái között van-e hasonlóság/különbség és, ha igen, hol? ;

(3) képesek legyenek a magyaroktatásban eddig használt nyelvtani táblázatokhoz képest egyszerűbbeket létrehozni induktív módon. (Ld. Táblázat I.)

(A magyar nyelvtannak általunk ajánlott „átrendezése” azt áttekinthetőbbé teszi ami egyértelműen megkönnyíti az oktató és a tanuló munkáját is. Emellett bátorítja a kíváncsi, de félénkebb nyelvtanulókat, lerombolva végrevalahára a tévhitet, amely szerint „a magyar az egyik legnehezebb nyelv”.);

(4) felfedezzék a magyar nyelvtan részrendszerei közötti összefüggéseket (pl. : olvasom, olvasod, ... : könyvem, könyved, ... : enyém, tied, ...);

(5) ráérezzenek a magyar szórend sajátosságaira.

2.3. A kézenfekvően adott tények alapos tanulmányozása és a célok meghatározása után tehát megalkottuk a nyelvkönyv grammatikai vázát. Ennek lényege, hogy a magyar nyelvtani rendszert logikusan felépítve lépésről-lépésre tanítja, támaszkodva az anyanyelvben is meglévő, alapjaiban ugyanolyan logiko-grammatikai kategóriákra és biztosítva a kommunikációt.

A magyarban - az anyanyelvi beszélő nyelvi kompetenciájából kiindulva - „rejtett” alany létezik, de „rejtett” állítmány nem. Így a mondat igei csoportjával célszerű kezdeni a nyelvtan tanítását, ezen belül is az intranszitiv igékkel. Ugyanis az ábécé, a betűk és a hozzájuk tartozó helyes hangok elsajátítása során már olyan lexikát tanítottunk, amelyet felhasználva tovább léphetünk a „*Pista fut*” típusú szerkezetek felé.

Magától kínálkozik a kijelentő mód jelen idő E/3. személyű igealak, elsősorban azért, mert ez a legkevésbé jelölt forma a többi igealakhoz képest, másodsorban pedig, mert ez a magyar igeik szótári alakja.

Ezek után, hogy hallgatóink aktívan résztvehessenek a munkában, meg kell tanítanunk az E/1. személyű igealakot (ez egyébként pszichológiai szempontból is indokolt), következő lépésként pedig az E/2. személyűt. Így már a kezdet kezdetén biztosítottuk a kommunikációhoz szükséges beszélőt és hallgatót. (Ez elengedhetetlen azért is, mert lehetőséget ad különféle, a

tanulást élénkítő, azt realisztikusabbá, a légkört pedig felszabadultabbá tévő szituációk meglevevítésére, szerepjátásra stb, amelyek nagyban segítik hallgatóinkat az idegennyelvtől, saját hangjuktól, nyelvtani/nyelvi „hibáik”-tól való félelmük leküzdésében. E szempontból sokféle lehetőséget biztosítanak a következő tankönyvek: **Halló, itt Magyarország!**, **Forrás**.

Az ily módon felépített anyag órákra osztását az adott csoport képességei, fáradékonysága szerint kell meghatározni, ügyelve az órán tanítandó anyag teljességére.

Az eddigiekből egyértelműen kitűnik, hogy a nyelvtanárnak sokat és előre kell gondolkodnia, mindig a céltól visszafelé haladva kell megvizsgálnia, hogy oda milyen módon tud a legtökéletesebben eljutni, figyelembe véve egyebek között a 2. pontban elmondottakat.

3. TOVÁBBI TERVEINK. Mint már megjegyeztük, könyvünknek és a hozzá tartozó segédanyagoknak e pillanatig csak bizonyos részét próbáltuk ki. Már e rövid kísérlet alapján is az a meggyőződésünk, hogy az itt körvonalazott módon felépített nyelvtani rendszerrel, valamint a hozzá idomuló módszerrel (amely egyszerre ember-, kommunikáció- és nyelvtanközpontú, így holisztikusnak, "teljes, mindent átfogó"-nak is nevezhetnénk) viszonylag rövidebb idő alatt magasabb szintű nyelvtudásra tehetnek szert a magyarul tanulni kívánók, hogy a későbbiekben akadálytalanul foglalkozhassanak kötelező és fakultatív elméleti tantárgyakkal, tudományos kérdésekkel. Efelőli meggyőződésünket a legutóbbi intenzív tanfolyam eredményei is megerősítették.

Tapasztalataink, a magyar nyelven folyó nyelvoktatás, a magyarban és egyes indoeurópai nyelvekben is létező logiko-grammatikai kategóriák adnak alapot arra, hogy egy ily módon megszerkesztett tankönyv - a segédanyagokkal együtt - Bulgárián kívül más országokban is jól használható legyen.

A magyar nyelv oktatása a világ 31 országában biztosított. Ezek közül nyelvtipológiai tények alapján - megítélésünk szerint 27 országban alkalmazható a fenti módszer. Ennek magyarázata igen egyszerű: 24 országban az anyanyelv az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek valamelyike (újlatin, germán, szláv ág); az észti és a finn a magyarhoz hasonlóan a finnugor nyelvekhez tartozik (e tekintetben több közös vonást fedezhetünk fel bennük); az altáji nyelvek közé tartozó török pedig alapvetően agglutináló, ugyanúgy, mint a magyar. Ezek olyan értékes tényezők, amelyekre mindenképpen érdemes odafigyelnünk, mert a magyarral

hasonlóságot/különbséget mutató nyelvi jelenségek segítenek a külföldieknek szánt magyaroktatásban. S hogy ne bocsátkozzunk fölösleges magyarázkodásba, a Táblázat I.-ben feltüntetett néhány alapvető logikogrammatikai kategóriát az olvasó megtalálhatja az imént említett s anyanyelvként esetlegesen felmerülő bármely nyelvben.

Mindez azt mutatja, hogy *a tankönyv és a segédanyagok végleges kidolgozása, megjelentetése* bővítené a már meglévő, valamint újabb, egyre változatosabb, magasabb színvonalú nyelvkönyvek körét, ezzel is szélesebb választási lehetőséget biztosítva magyart tanító kollégáinknak.

A következő oldalakon (ld MELLÉKLET) szeretnénk bemutatni a már említett táblázatokat, valamint - intenzív nyelvtanfolyamról lévén szó - az első nap anyagát. Bízunk benne, hogy egyértelműen kiderül a tanár szerepe: mintegy a „kulisszák mögül” irányítja a tanulás folyamatát oly módon, hogy a hallgató önmaga fedezhesse fel a megtanulandó jelenséget. (A Táblázat II.-ben e szempontból mutatjuk be a példaanyagot.)

MELLÉKLET

A Táblázat I. több, pontosan tizenegy részből áll, amelyek közreadásakor nem teljességre, hanem szemléletességre törekedtünk. A következőkre szeretnénk felhívni a figyelmet:

(1) megfelelő előkészítő órák után a tanulóknak gyerekjáték a táblázatokat megalkotniuk, ill. azokat összefoglaláskor áttekinteniük;

(2) a táblázatok egymás között is jól összehasonlíthatók (ld. a 2.2. (4) pontot; pl. a Táblázat I. -ben (1) : (2) : (3) stb ... az igei személyragok, az (1) : (2) a múlt idő jele szempontjából, és így tovább), ill. egy adott táblázat kisebb egységei is összevethetők (pl. a Táblázat I. (7) -ben a mgh. rövidsége/hosszúsága szempontjából a határozott ragozás : határozatlan ragozás, valamint határozatlan ragozás : intrauzitív igék ragozása stb ...);

(3) az -ik az igerendszer egészét tekintve annak nem a legjellemzőbb eleme, azaz a logiko-grammatikai kategóriák egyikének (E/3. sz.) mindössze egy formai kifejező eszköze;

(4) a hét kivételesként számontartott ige (eszik, iszik, tesz, vesz, visz, hisz, lesz) a többihez hasonlóan táblázatokba foglalható és tanulmányozható a fenti (2) pontban említett módon.

Táblázat I.

(1) kijelentő mód jelen idő

ige		
intranszítív	transzítív	
	határozatlan	határozott
E/1. futok 2. futsz 3. fut	E/1. olvasok 2. olvasol 3. olvas	olvasom olvasod olvassa
T/1. futunk 2. futtok 3. futnak	T/1. olvasunk 2. olvastok 3. olvasnak	olvassuk olvassátok olvassák
E/1. öltözködöm/ öltözködök*	E/1. nézek	nézem
2. öltözködsz	2. nézel	nézed
3. öltözködik	3. néz	nézi
T/1. öltözködünk	T/1. nézünk	nézzük
2. öltözködtek	2. néztek	nézitek
3. öltözködnek	3. néznek	nézik

* Az „-ik -es” igéknél a szótárakban fel nem tüntetett beszélt nyelvi formát is megadjuk (a többi táblázatban is).

Táblázat I.

(2) kijelentő mód múlt idő

ige		
intranszítív	transzítív	
	határozatlan	határozott
E/1. futottam	E/1. olvastam	olvastam
2. futtál	2. olvastál	olvastad
3. futott	3. olvasott	olvasta
T/1. futottunk	T/1. olvastunk	olvastuk
2. futottatok	2. olvastatok	olvastátok
3. futottak	3. olvastak	olvasták
E/1. öltözködtem	E/1. néztem	néztem
2. öltözködtél	2. néztél	nézted
3. öltözködött	3. nézett	nézte
T/1. öltözködtünk	T/1. néztünk	néztük
2. öltözködtetek	2. néztetek	néztétek
3. öltözködtek	3. néztek	nézték

Táblázat I.

(3) feltételes módjövő idő (-képzés)

ige		
intranszítív	transzítív	
	határozatlan	határozott
E/1. futnék 2. futnál 3. futna	E/1. olvasnék 2. olvasnál 3. olvasna	olvasnám olvasnád olvasná
T/1. futnánk 2. futnátok 3. futnának	T/1. olvasnánk 2. olvasnátok 3. olvasnának	olvasnánk olvasnátok olvasnák
E/1. öltözködnék 2. öltözködnél 3. öltözködne	E/1. néznék 2. néznél 3. nézne	nézném néznéd nézné
T/1. öltözködnénk 2. öltözködnétek 3. öltözködnének	T/1. néznénk 2. néznétek 3. néznének	néznénk néznétek néznék

Táblázat I.

(4) feltételes mód múlt idő (-képzés)

ige

intranszítív

transzítív

határozatlan

határozott

E/1. futottam volna

2. futtál volna

3. futott volna

T/1. futottunk volna

2. futottatok volna

3. futottak volna

E/1. olvastam volna

2. olvastál volna

3. olvasott volna

T/1. olvastunk volna

2. olvastatok volna

3. olvastak volna

olvastam volna

olvastad volna

olvasta volna

olvastuk volna

olvastátok volna

olvasták volna

E/1. öltözködtem volna

2. öltözködtél volna

3. öltözködött volna

T/1. öltözködtünk volna

2. öltözködtetek volna

3. öltözködtek volna

E/1. néztem volna

2. néztél volna

3. nézett volna

T/1. néztünk volna

2. néztetek volna

3. néztek volna

néztem volna

néztél volna

nézte volna

néztük volna

néztétek volna

nézték volna

Táblázat I.

(5) Feltételes mód

GRAMMATIKA

LOGIKA
valószínűség

kijelentő mód jelen idő	<i>Elmegyek</i> kirándulni, ha jó lesz az idő.	95%*
feltételes mód jövő idő	<i>Elmennék</i> kirándulni, ha jó lenne az idő.	75%*
feltételes mód múlt idő	<i>Elmentem volna</i> kirándulni, ha jó lett volna az idő.	0%*

* A számok itt a könnyebb érthetőséget szolgálják.

Táblázat I.

(6) -hat/-het kijelentő módjelen idő*

ige		
intranszítív	transzítív	
	határozatlan	határozott
E/1. futhatok	E/1. olvashatok	olvashatom
2. futhatsz	2. olvashatsz	olvashatod
3. futhat	3. olvashat	olvashatja
T/1. futhatunk	T/1. olvashatunk	olvashatjuk
2. futhattok	2. olvashattok	olvashatjátok
3. futhatnak	3. olvashatnak	olvashatják

E/1. öltözködhetem/ öltözködhetek	E/1. nézhetek	nézhetem
2. öltözködhetsz	2. nézhetsz	nézheted
3. öltözködhet(ik)	3. nézhet	nézheti
T/1. öltözködhetünk	T/1. nézhetünk	nézhetjük
2. öltözködhettek	2. nézhettek	nézhetitek
3. öltözködhetnek	3. nézhetnek	nézhetik

* Az adott képzővel ellátott igék jól illeszkednek az itt ajánlott táblázatokhoz. Ld. még Táblázat I. (8).

Táblázat I.

(7) felszólító mód

ige		
intranszítív	transzítív	
	határozatlan	határozott
E/1. fussak 2. fussál/fuss* 3. fusson	E/1. olvassak 2. olvassál/olvass* 3. olvasson	olvassam olvassad/olvasd* olvassa
T/1. fussunk 2. fussatok 3. fussanak	T/1. olvassunk 2. olvassatok 3. olvassanak	olvassuk olvassátok olvassák
E/1. öltözködjem/ öltözködjetek 2. öltözködjél/öltözködj* 3. öltözködjön	E/1. nézzek 2. nézzél/nézz* 3. nézzen	nézzem nézzed/nézd* nézze
T/1. öltözködjünk 2. öltözködjetek 3. öltözködjenek	T/1. nézzünk 2. nézzetek 3. nézzenek	nézzük nézzetek nézzék

* Ld. Táblázat I. (9).

Táblázat I.

(8) -hat/-het felszólító mód

ige		
intranszítív	transzítív	
	határozott	határozatlan
E/1. futhassak	E/1. olvashasak	olvashassam
2. futhassál/ futhass	2. olvashassál/ olvashass	olvashassad/ olvashasd
3. futhasson	3. olvashasson	olvashassa
T/1. futhassunk	T/1. olvashassunk	olvashassuk
2. futhassatok	2. olvashassatok	olvashassátok
3. futhassanak	3. olvashassanak	olvashassák
E/1. öltözködhessenek/ öltözködhessem	E/1. nézhessenek	nézhessem
2. öltözködhessél/ öltözködhess	2. nézhessél/ nézhess	nézhessed/ nézhesd
3. öltözködhessen	3. nézhessen	nézhesse
T/1. öltözködhessünk	T/1. nézhessünk	nézhessük
2. öltözködhessetek	2. nézhessetek	nézhessétek
3. öltözködhessenek	3. nézhessenek	nézhessék

Táblázat I.

(9) a felszólító mód képzése - E/2.*

a/ -j (lépj, menj, stb ...)

b/

<u>mgh</u>	hosszú	t	(tanít) ⇒		⇒ _ts (taníts)
	rövid		(mutat) ⇒		⇒ _ss (mutass)
<u>msh</u>		t	(tart) ⇒	j	⇒ _ts (tarts)
_sz			(mulaszt) ⇒		⇒ _ssz (mulassz)
_s(ik)		–	(keres) ⇒		⇒ _ss (keress)
_sz(ik)			(úszik) ⇒		⇒ _ssz (ússz)
_z(ik)			(húz) ⇒		⇒ _zz (húzz)
_dz(i)			(edz) ⇒		⇒ _ddz (eddz)

c/ a hét „kivétel”

* a tárgyatlan igék, valamint a tárgyas igék határozatlan ragozása

Táblázat 1.

(10) kijelentő módjelen idő*

E/1.	nézem	Önt őt	Önök Őket	magamat
	nézlek	téged	titeket/benneteket	
E/2.	nézed	őt	őket	magadat
	nézel	engem	minket/bennünket	
E/3.	nézi	Önt őt	Önök őket	magát
	néz	engem téged	minket/bennünket titeket/benneteket	
T/1.	nézzük	Önt őt	Önök Őket	magunkat
	nézzünk	téged	titeket/benneteket	
T/2.	nézitek	őt	őket	magatokat
	nézitek	engem	minket/bennünket	
T/3.	nézik	Önt őt	Önök őket	magukat
	néznek	engem téged	minket/bennünket titeket/benneteket	

* A tárgyas igék kapcsolódása a személyes és visszaható névmásokkal mint tárggyal. Ld. még: Táblázat 1. (11)

Táblázat I.

(11) felszólító mód*

E/1.	nézzem	Önt	Önöket	magamat
	! nézzelek	őt	őket	
E/2.	nézezd	téged	titeket/benneteket	magadat
	nézz(él)	engem	minket/bennünket	
E/3.	nézzé	Önt	Önöket	magát
	nézzen	őt	őket	
T/1.	nézzük	engem	minket/bennünket	magunkat
	nézzünk	téged	titeket/benneteket	
T/2.	nézzétek	őt	őket	magatokat
	nézzetek	engem	minket/bennünket	
T/3.	nézzék	Önt	Önöket	magukat
	nézzenek	őt	őket	
		engem	minket/bennünket	
		téged	titeket/benneteket	

* A hallgatók nagy örömmel fedezték fel a hasonlóságokat a már tanult nyelvi jelenségekkel!

T (amit a tanár mond)	H (amit a hallgatótól vár)	segédeszközök
T: Sziasztok! Én Mária vagyok. Te ki vagy? ⇒	⇒ H1: vagyok. (majd odafordul a mellette ülőhöz és ezt mondja: (H1:) Te ki vagy: H2: vagyok (így végig)	asztalra helyezett névkártyák (A hallgatók körben ülnek, hogy lássák egymást!)
T-Cs, T-H T felmutatja az első betűt és kiejti az ahhoz tartozó hangot. A ⇒ ⇒ Cs:A ⌞ A ⇒ ⇒ H1:A H2:A stb... [ezt végig az ábécével]		Kartonon az ábécé betűnként A Á stb...
T-Cs, T-H T: ceruza ⇒ ⇒ Cs: ceruza ⌞ ceruza ⇒ ⇒ H1: ceruza H2: ceruza H3: ceruza stb... T: füzet ⇒ ⇒ Cs: füzet ⌞ füzet ⇒ ⇒ H1: füzet H2: füzet stb...		

T (az előbbi szavak gyakorlása)	H (H1 betűzi a szót)	segédeszközök
T: alma stb...		A Á B C Cs D Dz Dzs E É F G Gy H I Í J K L Ly M N Ny O Ó Ő Ű P Q R S Sz T Ty U Ú Ü Ű V X Z
a/ T: Ez alma? T: Mi ez? ⇒ ⇒ T: Ez alma. T: Mi ez? ⇒ ⇒ H1: Ez alma. ↙ T: Mi ez? ⇒ ⇒ H2: Ez alma. stb...		képek, ill. reáliák
b/ T: Ez könyv. T: Mi ez? ⇒ ⇒ T: Ez könyv. T: Az füzet. T: Mi az? T: Az füzet. T: Mi az? ⇒ ⇒ H1: Az ... ↙ T: Mi az? ⇒ ⇒ H2: Az ... stb...		amit a tanár felmutat
c/ [az a/ és b/ együtt] [a T „sétál”, figyeli a hallgatók munkáját]	P H1: Mi ez? -H2: - Ez ... H1: Mi az? -H2: - Az ... [majd bizonyos idő után csere]	a tanult lexikával kapcsolatos képek alapján dolgoznak a párok

T	H	segédeszközök
[a T „sétál” és figyel]	P [felváltva dolgoznak: H1 kérdez, H2 felel és fordítva] Példa: Mi ez: Ez füzet. 1. Mi ez? - [körte] 2. Mi ez? - [autó] 3. Mi ez? - [szekrény] 4. Mi ez? - [ceruza] 5. Mi ez? - [ablak]	gépelt feladatok, a válaszokat rajzok alapján várjuk
T-H		
T: Mi ez? ⇒ T: Ez toll? ↙ ↙ Igen, ez toll. Ez ceruza? ⇒ ↙ T: Ez szék? ⇒	⇒ H1: Ez toll. ↙ ⇒ H2: Igen, ez ceruza. ↙ ⇒ H3: Igen, ez szék. stb...	
[majd: Mi az? stb...]		
T-H		
T: Mi ez? ⇒ [felmutat egy füzetet] ↙ T: ez füzet? [felmutat egy könyvet] Nem, ez nem füzet, hanem könyv. T: Ez füzet? ⇒ [felmutat egy könyvet] ↙ T: Ez kréta? ⇒ [felmutat egy ceruzát] [majd: Mi az? stb...]	⇒ H1: Ez füzet. ↙ ⇒ H1: Nem, ez nem füzet, hanem könyv. ↙ ⇒ H2: Nem, ez nem kréta, hanem ceruza. stb...	

T	H	segédeszközök
a T figyel	H1-Cs: [ugyaneyt csinálják, önállóan - állító és tagadó mondatokkal]	(mint az előző feladatoknál)
a T „sétál” és figyel	E Példa: Ez könyv? - Nem, ez nem könyv, hanem füzet. - Igen, ez könyv. Az asztal? - Nem, az nem asztal, hanem szekrény. - Igen, az asztal. Ez alma? Az autó? Ez ajtó? Az szekrény?	gépelt feladatok, a kérdésekre rajzok alapján válaszolnak a hallgatók
T-H T (felmutat egy almát): Ez alma. Mi az? Az toll. Mi az? T: Ez kréta. ⇒ ⇒ H1: Mi ez? ↙ ↘ T: Ez asztal. ⇒ ⇒ H2: mi ez? ↙ ↘ T: Az szék. ⇒ ⇒ H3: Mi az? stb... stb...		(jó, ha a T ahhoz a H-hoz lép - az „ez” mutató névmás miatt -, akit kérdez)
a T „sétál” és figyel	P (Az előzőhöz hasonló feladatot kapnak)	reáliák, képek, rajzok alapján

Portugália, Románia, Spanyolország, Svédország, Szlovákia, Szlovénia, Törökország, Ukrajna).

Rövidítések

E/3.	egyes szám 3. személy
T	tanár
H	hallgató
Cs	csoport
P	pármunka
E	egyéni munka

Bibliográfia

Croft, W.: Typology and Universals, Cambridge, 1990

É. Kiss K.: A magyar mondat szerkezet generatív leírása Nytud. Ért. 116. sz. 1983

Greenberg, J. H.: A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language In: Method and Perspective in Anthropology, ed. by R. F. Spencer, Gloucester, Mass., 1969

Hadrovics L.: A funkcionális magyar mondat tan alapjai, Budapest, 1969

Hegedűs R.: Egy külföldieknek írandó magyar nyelvtan elé. Dolgozatok a magyar mint idegennyelv és a Hungarológia köréből, 13. szám, Budapest, 1988

H. Molnár I.: Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. ÁNyT, VI. 1969, 229-70.

Kenesei I.: Logikus-e a magyar szórend? In: Telegdi Zs. - Kiefer F. (szerk.) ÁNyT XVII, Budapest, 1989, 105-152.

Kiefer F. (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992

Komlósi András: Fókuszban az ige In: ÁNyT XVII, Budapest, 1989, 171-182.

Nyelvkönyvek és módszertani segédkönyvek:

Erdős - Kozma - Prileszky - Uhrman : Színes magyar nyelvkönyv
Tankönyvkiadó, Budapest, 1979

Erdős - Prileszky : Halló, itt Magyarország! Akadémiai Kiadó,
Budapest, 1992

Hegedűs - Lakos - Mezősi - Tar : Forrás International Language School,
Budapest, 1990

Berlitz : Magyar nyelvkönyv London, Paris, Buenos Aires, Berlin, New
York, 1931 JATE, Szeged, 1991 Annus : Build your Hungarian

B. Nádor - Giay : Elementary Hungarian Collegium Pannonicum, Budapesti
Kereskedelmi és Iparkamara

Nyomárkay : Magyar nyelvkönyv idegen ajkúak számára TIT,
Budapest, 1981

Sipos - Szűcs : Magyar nyelvkönyv bolgárok számára Tankönyvkiadó,
Budapest, 1980

Doff, A. : Teach English. A training course for teachers. Teacher's workbook
Cambridge University Press with the British Council , 1990

Gaál Gergely

A Magyar mint idegen nyelv tanítása és módszertani sajátosságai a Pekingi Idegen Nyelvek Egyetemén

Mintegy másfél évtizede foglalkozom külföldi diákok magyar nyelvi és szaktárgyi oktatásával. Csaknem valamennyi világrészről, illetve országból jött fiatalok részt vettek az egyetemi nyelvi előkészítő oktatásokon, Budapesten, ahol bőven volt alkalmam megismerni az egyes nemzetek fiainak, lányainak nyelvi készségét, megfigyelni tanulási módszereiket, és természetesen kialakítani a saját magam oktatáspedagógiai módszereit is.

Többségében ázsiai és afrikai diákok fordultak meg kezem alatt, de elsősorban kínai diákokkal foglalkoztam. Éveket töltöttem el Kínában, a Pekingi Idegen Nyelvek Egyetemén - jelenleg is ott oktatok -, ahol a kínai diákok általános nyelvi és szaknyelvi alapismeretei elsajátíttatása az elsődleges feladatom.

Érdekes, és egyben izgalmas feladat is egy olyan távol-keleti országban dolgozni, oktatni, amelynek nyelve, írása, nyelvi rendszere sokban eltér az európai nyelvektől. Ebből egyenesen következik az a konklúzióként is megfogalmazható állítás, hogy úttörő szerepet vállal a magyar mint idegen nyelv tanítása terén az, aki kínai diákok oktatására vállalkozik. És ha ez az eredeti színhelyen; azaz Kínában történik, még több odafigyelést, módszertani kísérletezést igényel, követel a nyelvet oktató tanártól.

I. A kérdés feltevésének oktatáspolitikai háttere

A Pekingi Idegen Nyelvek egyetem - korábban főiskola - 1941-ben létesült. Ez volt Kínában az első felsőoktatási intézmény, amely kizárólag az idegen, azaz külföldi nyelvekre specializálódott.

Az egyetemen jelenleg 28 külföldi nyelvet oktatnak. A magyar nyelv oktatása 1961-ben kezdődött el, és eltérően a nagyobb országoktól és fontosabb nyelvektől - elsősorban a világnyelvektől - csak négyévenként indítottak, illetve indítanak új első évfolyamot. Ettől a rendszertől először 1992-93-ban tértek el. Ebben a két évben ugyanis egymás után vettek fel elsőéves hallgatókat. A hallgatói létszám az eddigi évfolyamokon általában 15-18 fő között mozgott, és csak az 1993-ban ugrott 22 főre. Ez elsősorban a gazdasági élet változásának tulajdonítható: nőtt az igény a nyelveket beszélő szakemberek iránt. Itt kell megjegyezni, hogy az említett plusz-évfolyam úgynevezett „önköltséges” évfolyam, azaz ezek a diákok nem az egyes intézmények magyar szakos ösztöndíjasai, kiválasztottjai; ők az egyetemre

kerülés idején még nem rendelkeztek álláslehetőséggel, így saját maguk, illetve szüleik fedezik egyetemi oktatási költségeiket. A nagyobb létszámú évfolyamok (22 fő) természetesen az ott tanító kínai anyanyelvű tanárok és a magyar anyanyelvi szaktanár, lektor számára nemcsak az általános feladatok mennyiségi növekedését jelentették, illetve jelentik, hanem jól átgondolt, és előre kidolgozott, új módszertani feladatok megoldását is.

A kilencvenes években Kínában a magyar nyelv oktatásának célja is megváltozott. Bizonyos reformokat vezettek be az egyes évfolyamokon oktatott tananyagok jellegében. Ennek hátterében a kínai gazdaságpolitikában bekövetkezett új áramlatok húzódnak meg. Mivel az ország a „Reform” és a „Nyitás” politikájának bevezetésével a társadalom és gazdaság modernizálására összpontosította anyagi és szellemi erőforrásait, és a század- illetve ezredfordulót követően a tervgazdaságról a piacgazdaságra kíván áttérni, a külföldi nyelvek oktatáspolitikájában is gyökeres változásokat kívánnak végrehajtani. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nyelvi alapok elsajátítása és stabilizálása után a szakjellegű oktatás, illetve szakszókincs-növelést helyezik előtérbe a felsőbb évfolyamokon.

A fentiekkel kapcsolatban megtettünk egy másik fontos észrevételt is. mivel a magyar nyelv tanítása a pekingi egyetemen alapszintről indul, azaz a felvett hallgatók korábban egyáltalán nem részesülnek előkészítő nyelvi képzésben - azaz egyetemre kerülésük idején egy árva szót sem tudnak magyarul -, az első két év alapozással, illetve a nyelvi készség kialakításával és az alapszókincs megtanításával, megszerzésével telik el. Ezt a munkát ugyanakkor erősen megnehezíti az a tény, hogy a magyar nyelvi óraszám mindössze heti 16-18 óra. Így a harmad-, illetve negyedévben igényelt szakjellegű ismeretek oktatása, illetve elsajátítása sem lehet zökkenőmentes. Nem is beszélve arról, hogy közben az általános nyelvi műveltség kialakulására, a magyar irodalom, kultúra és történelem, valamint az országismeret egyfajta lerövidített oktatására is súlyt kell helyezni.

II. A kínai és a magyar nyelvi rendszer eltérő sajátosságai

1. A kínai és a magyar írás és kiejtés eltérései

A kínai írás jelrendszeren alapszik. Egy-egy írásjel sok esetben fogalmakat jelöl. Ebből adódóan a kínai írás elsajátítása önmagában sem könnyű feladat. Köztudott, hogy a 6-7 éves korú gyermek, az iskolai tanulmányok megkezdése után évekig tanulja az írást, és körülbelül 10-12 éves korára képes csak megtanulni. Ez a körülmény természetesen sok időt és energiát vesz el tőlük,

és így kevesebb idő jut az egyéb ismeretekre, illetve az általános műveltségi szint elérésére. Ez utóbbi így évekkel kitolódik a kínai fiatalok életében.

Meg kell jegyeznem ugyanakkor, hogy napjainkban bizonyos reformokat vezettek be a kínai nyelvben. Ennek az a lényege, hogy az iskolás korú gyerekeknek az úgynevezett „pin-yin” (pinyin) alkalmazásával könnyítik meg az írás, illetve az íráskészség elsajátítását.

A „pin-yin”-t egyfajta oktatási módszernek is lehetne nevezni, amely az Európában használatos latin betűk egyfajta kínai írásjelekre való átírásával hidalja át a gyerekek írás és kiejtési nehézségeit. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a „pin-yin” megpróbál egyfajta rendszert alkalmazni a jelek, illetve jelrendszer és a kiejtés közötti harmónia megteremtésére, biztosítására.

Néhány éve tették kötelezővé a „pin-yin” módszeren alapuló oktatást a kínai általános iskolákban, és az eddigi eredmények igazolják a módszer alkalmazásához fűzött reményeket, elvárásokat.

Természetesen az írás és a kiejtés közötti nehézségek áthidalása a „pin-yin” főle módszerrel sem engedheti meg a megfelelő gyakorlás elhanyagolását. Az iskolakezdő és az írást elsajátító gyermekeknek az évek során továbbra is sokat kell gyakorolniuk, amíg egy-egy írásjel, illetve fogalom írását elsajátítják. Elég, ha csak arra utalok, hogy például a kínai iskolák alsó tagozatos osztályaiban napjainkban is a gyerekek mindennapi házi feladata egy-egy írásjelből egy-két oldalnyi írás gyakorlása. Ez nem mondható ugyan korszerű módszernek, de az írásjel alaki és tartalmi harmóniáját, azaz az írott forma és a hozzákapcsolódó jelentés kölcsönös elsajátításának eredményességét ma még csak ez a hagyományos módszer biztosítja.

A már említett modernizálási folyamatok megindulása következtében, azaz a gazdaság rohamos fejlődésével párhuzamosan Kínában az oktatás is szeretne lépést tartani. Ennek egyik kézzel fogható bizonyítéka éppen az, hogy a nagyobb, fontosabb országok nyelvét - elsősorban az angolt, németet, spanyolt és a franciát - bevezették az oktatási mechanizmusba. Ez azt eredményezi, hogy a gyerekek viszonylag már korán megismerkednek a latin írás betűivel, és így az egyetemeken az idegen nyelvek oktatása, elsajátítása könnyebbé válik. Ennek ellenére - és ezt éppen a magyar szakra jövő diákok példája is mutatja - az adott idegen nyelvet az egyetemre kerülés előtt egyáltalán nem ismerő diáknak nem kis nehézséget jelent az adott, tanult idegen nyelv írásának elsajátítása is. Természetesen itt is nagy szerepet játszik a nyelvi készség, adottság. A jobb nyelvi készséggel rendelkező kínai diákjaim ugyanis viszonylag rövid idő alatt - körülbelül egy hónap után - megtanulták a szép és folyamatos írást. Hangsúlyozni szeretném ugyanakkor, hogy ennek háttérében a sokoldalú és rendszeres - például diktálás, másolás, táblára írás, fogalmazás íratása - gyakorlás, gyakoroltatás húzódik meg. Külön kiemelném, hogy az alkalmazott módszerek terén elsősorban a hallás

utáni íráskészség elsajátítására törekedtünk kínai kollégáimmal együtt, melynek során a diktálást és a magnetofon hang megértése utáni leírást helyeztük előtérbe. Először csak a szavak és kifejezések, később - lépésről lépésre, fokozatosan - rövid, majd hosszabb mondatok gyors leírását követeltük meg hallgatóinktól. Az első periódusban még kétszer-háromszor ismételtünk lassan egy-egy kifejezést, mondatszakaszt, mondatot, később már a normális beszéd szintjén, sebességével és csak egyszer olvastuk el, és ezután kellett nekik azokat azonnal és gyorsan leírniuk. Mint már említettem, a módszer eredményeképpen, még a viszonylag nagy létszámú - 22 fős - évfolyamon is, néhány hét elteltével, a diákok többsége jól elsajátította a magyar írás, illetve helyesírás alapjait.

Egy-egy betű ugyancsak problémát jelent a kínai diákok magyar nyelvre történő tanítása során. Például: az „r”, aminek a kínai kiejtési megfelelője a „zs” /rén=/zen/=ember/. Ezenkívül a magyar kettős betűk - gy, ty, ly, ny, sz, cs - írása és kiejtése is nehéz. A magyar nyelvi rendszerben meglevő zöngés és zöngétlen mássalhangzó párok például még hónapok múlva is sok nehézséget jelentenek a nyelvtanulási munkában. A kínai diákoknál ugyanis ezek a mássalhangzók az írás-kejtés összefüggésében közvetlenül, összemosódva jelentkeznek. Néhány példa a jelenség jobb érzékeltetésére. Például a „ba”=pai (b=p), a „da”=thai (d=t) és a „ga”=kai (g=k) náluk teljesen egybeolvad. Ezért az említett betűket az alkalmazás során, a magyar szavak írásakor gyakran összecserélik. Ennek megelőzése, illetve elkerülése érdekében már a nyelvi alapozás első pillanatától kezdve ajánlatos, minél több és változatosabb drill-gyakorlat alkalmazása.

A kiejtés - mint köztudott - az egyik legfontosabb tényezője egy adott idegen nyelv tanulásának, illetve tanításának. Ezt különösen akkor kell megszívlelnie az oktatónak, ha például kínai diákokat tanít. A kínai nyelvben ugyanis a kiejtésnek meghatározó, döntő szerepe van.

A kínai nyelv a kiejtésben négy alaptónust különböztet meg:

- a. **magasan fekvő**, jelölése: „-”
- b. **emelkedő**, jelölése: „/”
- c. **ereszkedő-emelkedő**, jelölése: „V”
- d. **ereszkedő**, jelölése: „\”

Például:

mā	má	mǎ	mà
tāng	táng	tǎng	tàng
cāi	cái	cǎi	cài
jī	jí	jǐ	jì
xū	xú	xǔ	xù

Ezeknek a kiejtési alaptónusoknak a beszédben van elsődleges szerepük. A pontos megértés alapja ugyanis a megfelelő hangszín, hangmagasság alkalmazása, mivel valamennyi tónus más-más, alapvetően eltérő jelentéssel

párosul. Ha tehát valaki nem tud különbséget tenni a különféle alaptónusok között, könnyen félreérthetik, illetve nem értik meg, amit mondani szeretne. A külföldi - nem kínai anyanyelvű - kínaiul tanulóknak, az írás (írásjelek) mellett természetesen, éppen az említett kiejtési alaptónusok helyes elsajátítása okozza a legtöbb nehézséget. Egyébként csak sok gyakorlással lehet ezeket megtanulni, illetve alkalmazni a mindennapi életben.

A jelenség illusztrálására szeretnék bemutatni néhány olyan példát, amelyeknél jól lehet érzékelni a kiejtési alaptónusok helyes, megfelelő használatának fontosságát.

	shī	shí	shǐ	shì
=	Vizes, nedves	tíz	történelem	igen
	mā	má	mǎ	mà
=	mama	kender	ló	szidni
	cāi	cái	cǎi	cài
=	kitalálni	vágni	színes	zöltség

A magyar nyelvben a kiejtés nagyon egyszerű, mivel akár egyes szavakról, akár mondatokról is legyen szó, mindig az első szótag, illetve a mondat első része, szava a hangsúlyos.

A kínai diákok nyelvi oktatása során, éppen a már fentebb említett többféle kiejtési alaptónusból adódóan, nem könnyű az oktató pedagógus feladata, amikor a helyes, magyaros kiejtés elsajátítására törekszik hallgatóinál. A kínai nyelvben kialakult kiejtési alaptónusok ugyanis beleivódnak a kínai emberek beszédmechanizmusába. Ezért, bár könnyű a magyar kiejtés, mégsem könnyű ezt a kínai diákokkal elsajátíttatni, mivel a magyar nyelv tanulásával egyidőben saját anyanyelvüket is használják, alkalmazzák, és a keverés, egy bizonyos nyelvi fejlettségi szint eléréséig természetesen elkerülhetetlen.

Sokan azon a véleményen vannak, hogy a külföldi, elsősorban az ázsiai és az afrikai diákokkal nem lehet a tökéletes, magyar anyanyelvi szintű kiejtést elsajátíttatni. Mintegy másfél évtizedes nyelvi és egyéb szakmai ismeretek oktatói gyakorlatával rendelkezem, illetve dicsekedhetem a külföldi, főként ázsiai és afrikai diákok oktatása terén. A helyes kiejtés elsajátítását illetően mindkét országból jött diákokat említhetném példaként. A legtöbb eredményt azonban a kínaiaknál értem el. Ezért minden elfogultság nélkül ki merem jelenteni, hogy számos kínai növendékemnél sikerült elsajátíttatnom a helyes, tökéletes, magyaros kiejtést, illetve beszédstílust. Ennek szakmai, módszertani elemzését a jelen tanulmány másik részében szándékozom részletesen leírni.

Előljáróban csak annyit említek, hogy a kínai diákok nagyon fogékonyak, viszonylag jó a nyelvérzékük, és ha a nyelvet tanító szaktanár már a nyelvtanítás, nyelvtanulás első pillanatától kezdve megkülönböztetett hangsúlyt fektet a tiszta kiejtésre, és energiát, fáradságot nem kímélve vezeti

le a nyelvi foglalkozásokat, órákat, gyakorlatokat, az említett eredmény elérése nem lehet kétséges.

2. A kínai és a magyar nyelv, nyelvrendszer grammatikai eltérései, különbözőségei

Ennek a tanulmánynak nem az az elsődleges célja, feladata, hogy részletesen bemutassa a kínai nyelv, nyelvi rendszer grammatikáját. Erre egy másik, következő tanulmányomban ugyancsak sort fogok keríteni. Ebben a tanulmányban csak a két nyelv - a kínai és a magyar - nyelvtani rendszerében található, előforduló, meglevő néhány eltérésre, különbségre szeretnék rámutatni. Olyanokra, amelyek egyrészt megnehezítik a kínai diákok magyartanulását, másrészt az oktató tanárt is nehezebb feladatok elé állítják. Abból kell kiindulni, hogy a kínai nyelv meglehetősen egyszerű nyelvtani szerkezettel rendelkezik, míg a magyar sokrétű és bonyolult, de ugyanakkor bizonyos logikai elemek, találhatók benne, amelyek természetesen megkönnyítik mind a tanulást, mind a tanítást.

Melyek tehát a legszembetűnőbb különbségek a két nyelv nyelvtani rendszerében?

Elsőként kell megemlíteni talán azt, hogy a kínai nyelvben **igeragozás** nem létezik. Ebből következően a magyarban használt kétféle igeragozás - alanyi és tárgyas - sincs. Ugyancsak az igeidőket, illetve igemódokat sem konkrét jelölési formákkal - személyragok, módjelek - fejezik ki. Ugyanakkor a kínai nyelv is megkülönbözteti a tárgyas és a tárgyatlan igéket.

A teljesség igénye nélkül néhány egyszerű példán keresztül szeretném szemléltetni az igék alkalmazását.

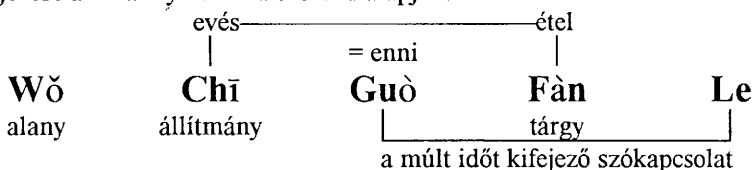
a. én írok	wǒ xiě (én ír)
te írsz	nǐ xiě (te ír)
ő ír	tā xiě (ő ír)
mi írunk	wǒ mén xiě (mi ír)
ti irtok	nǐ mén xiě (ti ír) a „mén” több személyt fejez ki!!!!
ők írnak	tā mén xiě (ők ír)

én nézek	wǒ kàn (én néz)
te nézel	nǐ kàn (te néz)
.....	
mi nézünk	wǒ mén kàn (mi néz)
ti néztek	nǐ mén kàn (ti néz)

b.	
én ettem	wǒ chī guò fān le

te ettél	nǐ chǐ guò fàn le
ő evett	tā chǐ guò fàn le
mi ettünk	wǒ mén chǐ guò fàn le
ti ettetek	nǐ mén chǐ guò fàn le
ők ettek	tā mén chǐ guò fàn le

Megjegyzés a múlt idővel kapcsolatban: az egyszerű múlt idejű mondat kifejezése a kínai nyelvben a szórend alapján:

c.

Wǒ zài chī fàn (Most eszem)	Wǒ mén zài chī fàn (...eszünk)
Nǐ zài chī fàn	Nǐ mén zài chī fàn
Tā zài chī fàn	Tā mén zài chī fàn
Wǒ chī fàn le (Már ettem)	Wǒ mén chī fàn le (...ettünk)
Nǐ chī fàn le	Nǐ mén chī fàn le
Tā chī fàn le	Tā mén chī fàn le
Wǒ guò yī huī er chī fàn (Enni fogok)	
Wǒ mén guò yī huī er chī fàn (Enni fogunk)	

d.

Zuó tiān xià jǔ le (Tegnap esett)

Xiàn zài zhèng zài xià yǔ (Most esik)

Míng tiān xià yǔ (Holnap esni fog)

Másodikként említtem az **igekötőknek** fontos, iránymegjelölő és jelentésmódosító, illetve jelentésváltoztató szerepe van. Bizonyos irányt jelölő igekötők - **be, ki, fel, le, vissza** - használata állítványkiegészítő önálló szavakként a kínai nyelvben is megtalálhatók. A magyar nyelvbeni sokoldalúságuk azonban a kínaiban nem ismeretes, azaz például a „meg” igekötős szavakat a már befejezettség, illetve a jövőbeliség kifejezésére használt igékkel fejezik ki. A kínai diákoknál elsősorban az okozza a megtanulási nehézséget, hogy nehéz felfogniuk egyes igekötők aspektus szerepét. Például: a **tanul** - **megtanul**, az **eszik** - **megeszik**, **iszik** - **megissza** különbségét nem érzik.

Amikor az igekötőket oktatjuk a külföldi diákoknak, rögtön fel kell hívni a figyelmet a többféle jelentésárnyalatra is, és alaposan el kell nekik magyarázni az aspektusbeli különbséget is. Ez természetesen vonatkozik a már említett iránymegjelölésre használatos igekötőkre is. Például: „**berúg**” (ajtót, italos

állapotba kerül), „átmegy” (úttesten, vizsgán), „fellép” (székre, szerepel), „leszerel” (gyárat, katonaság után)

Harmadikként említhető a **birtokos személyragozás**, ami szintén hiányzik a kínai nyelv nyelvtani rendszerében. Magát a birtokviszonyt - birtokos, birtok - természetesen a kínaiak is ismerik, de ennek kifejezésére nagyon egyszerű nyelvtani szerkezetet használnak. Ugyanakkor a magyar nyelvi rendszerben alkalmazott egy és több birtokos-birtok sokféle kifejezése nem könnyű feladat a kínai diákokat tanító tanár számára, mivel ezt is leegyszerűsítve használja a kínai nyelv. Az egy és a több birtoknak ugyanaz a nyelvi kifejezése a kínai nyelvben, illetve, ha a több birtokosságot, valakinek a több birtokát akarják kifejezni, akkor ez hangsúlyozott formában, egyféle nyomatékosító-kiegészítő szóval történik.

A fentebb említettek érzékeltetésére néhány példát szeretnék bemutatni:

a.

Wǒ de shū	(Könyvem, könyveim)
Nǐ de shū	(Könyved, könyveid)
Tā de shū	(Könyve, könyvei)
Wǒ de shū	(Könyvünk, könyveink)
Nǐ de shū	(Könyvetek, könyveitek)
Tā de shū	(Könyvük, könyveik)

b. Hangsúlyozott forma:

Zhè shī wǒ de shū - Ez az én könyvem.

(Ez van)

Zhè xiē shī wǒ de shū - Ezek az én könyveim.

(Ezek vannak)

c. Xué shéng de shū - A diák könyve.

d. Wǒ de míng zì... - Az én nevem...

A kínai és a magyar nyelv nyelvtani rendszerének következő **negyedik** eltérése, hogy a kínai nyelv a **tárgy** kifejezésére **nem használ semmiféle ragot** - a magyar nyelvben a „t” a tárgyrag -, sem pedig más külön szót. Vagyis a kínaiak a tárgyat nagyon egyszerű formában fejezik ki.

Néhány példa illusztrálásképpen:

a. Wǒ chī fàn - Étetl eszem.

(Én enni étel)

Wǒ chī mǐ fàn - Rizst eszem.

(Én enni rizs étel)

- Wǒ hē shuǐ - Vízet iszom.
(Én inni víz)
- b. Wǒ yào pí jiǔ - Sört kérek.
(Én kérni sör)
- c. Wǒ kàn shū - Könyvet olvasok.
(Én olvasni könyv)
- d. Wǒ rèn shi tā - Ismerem őt.
(Én ismerni ő)

A kínai fiatalok tanítása során a „t” tárgyrag jelölése, használata természetesen először újszerűnek, hat - ami természetes is a fentebb említettek alapján - idővel aztán megszokják alkalmazását. Persze néhány probléma, nehézség azért adódik a tárgy tanítása során is. Például: a „t” rag kapcsolása az adott szóhoz:

pénz-t = pénzt (nem pénzt)
kenyér-et = kenyeret (nem kenyért)
ár-at = árat fizet (nem árt fizet)

Végezetül meg kell említeni a két nyelvben a **határozókat**, illetve az azok használatában jelentkező eltéréseket. A magyar nyelv grammatikai rendszerében a határozókkal kapcsolatos kifejezésekre sokféle lehetőség kínálkozik, például különféle ragok, névutók vagy határozószók.

A kínai nyelv nyelvtani rendszerében a határozós viszonyokat, kapcsolatokat - mint szinte valamennyi nyelvtani jelenséget - nagyon egyszerűen fejezik ki. A kínaiak a határozós viszonyok kifejezésére önálló szavakat használnak. Érdekltségképpen kell említeni, hogy ezek a szavak sokszor, sok esetben azonosak más-más helyzet-meghatározásokban is. **Például:** lǎo shī nàr = tanárhoz, tanárnál

Néhány példa bemutatásával szeretném illusztrálni a határozós viszonyok nyelvi kifejezését:

- a. Nǐ zài nǎr? (Hol vagy?)
Wǒ zài gōng lǎo nǎr. (A gong tanárnál vagyok.)
Nǐ qù nǎr? (Hova mész?)
Wǒ qù lǎo shī nǎr. (A tanárhoz megyek.)
Shū zài nǎr? (Hol van a könyv?)
Shū zài lǎo shī nǎr. (A könyv a tanárnál van.)
Shū zài nǐ nǎr. (A könyv nálad van.)
Shū zài zhuō zi nǎr. (A könyv az asztalon van.)

b. Wǒ qù Xī Ān. (Xi'anba megyek.)

Wǒ zài Xī Ān. (Xi'anban vagyok.)

c. Nǐ hé shéi tán huà? (Kivel beszélsz?)

Wǒ hé lǎo shī tán huà. (A tanárral beszélek.)

Wǒ hé nǐ Wǒ hé nǐ dōu shì lǎo shī. (Én és te tanárok vagyunk.)

(én és te) Wǒ hé nǐ tán huà. (Én veled beszélek.)

Shū hé zì diǎn zài zhōu zì shàng. (Könyv és szótár van az asztalon.)

Meglehetősen sok gondot okoz a magas és mély magánhangzós hangrendű szavak végződéseinek megtanítása, valamint az eszköz- és társhatározós szavak, kifejezések kiejtésénél, írásánál az illeszkedési szabályok. A tanulmány következő részében, a módszertan gyakorlati lépéseinek bemutatása során ezekről a kérdésekről bővebben szeretnék írni.

Máté József

A magyarul tanuló finnek nyelvtani-stilisztikai típushibáiról

A finn anyanyelvű tanulók magyar nyelvi írásai (fogalmazások, fordítások), valamint szóbeli megnyilatkozásaik számos nyelvi-stilisztikai hibaforrást rejtenek magukban. Ha e hibalehetőségeket összegyűjtjük, akkor – a nyelvtudás magasabb szintjén – a nyelvi tévedések jelentékeny része elkerülhetővé válik. Cikkünk tehát afféle nyelvi-stilisztikai *adatbank* összeállítására tesz kísérletet. (A példaanyag a helsinki egyetem magyar szakos hallgatóinak dolgozataiból való.)

Bár kétségtelen, hogy két rokon nyelvről van szó, a számos egyezés mellett – melyek számbavétele nem feladatunk – a különbségek tetemesek. A nyelvtanulásban vagy a fordítói munkában a nyelvrokonság ténye elég kevés segítséget nyújt (Korhonen 1981, 56). A legfőbb eltérések a következők: a finnben nincs alanyi és tárgyas ragozás, nincsenek névelők, nincsenek igekötők, a magyarból hiányzik a többféle múlt idő, az ún. passzív ragozás, a jelző és jelzett szó kongruenciája.

Jelentős különbség a vonzatok eltérése, a szemléletmód mássága is: a finn *a piacról, a boltból* veszi meg az ennivalót (*ostaa torilta, kaupasta*), a magyar *a boltban, a piacon*. Valljuk meg, mindkettő logikus. A magyar *kitölti* az űrlapot (*täyttää lomake*), finn barátunk szíve szerint *betölttené*, mert az üres rubrikákat be kell tölteni. Anyanyelvünkön tűnődve ebben a példában logikusabbnak látszik a finn. A finn telefonáláskor a *telefonban van* (*on puhelimessa*). Mosolyogva kérdezzük: hát benne vagy a telefonban? Igen, a hangunk valóban benne van. A magyar „hüvösen” áll *a telefonnál*. Vagyis mellette. A kapcsolat a telefonálók között – a nyelvi struktúrák szintjén – a finnek között intimebb.

Jelen dolgozatban alaktani kérdésektől próbálunk mondattani, stilisztikai problémák felvetéséig eljutni.

I. ALAKTAN

1. Tőtan

A) Igetövek
– *t*-tövé igék

Egyes *t*-végű igék csak az imperativusban térnek el a változatlan ige-tövektől. Ha a *t* előtt rövid magánhangzó áll, akkor *t* > *s* változás következik be: **fizetjem* > *fizessem*.

– *sz+v* tövű igék

Már csak gyakorisága miatt is az egyik legkritikusabb csoport a külföldi tanulók nyelvhasználatára szempontjából: **sajtót ett, eszett* > *evett*; **autót fog veszni* > *venni*.

B) Névszótövek

– hangváltó tövek

ő ~ *e*: **idője, idejed* > *ideje, időd*; **erdője* > *erdeje*. Gyakori tévesztés van a *szülő* : *szülői, szülei* használatában is.

ú ~ *ř*: Feltűnő hiba a *fiúja* 'barátja, szeretője' és a *fia* 'valakinek a fiúgyermeké' keverése.

– *v* tövek

A *v* tö előtt kvantitatív változás van; váltóhangként a nominativus hosszú magánhangzójának rövid párja szerepel: **Ásni kezdte a tőjét* > *tővét*. Kvalitatív *ó* ~ *a* váltakozás jelentkezik a **Hős* > *havas a táj* mondatban.

– hangzórövidítő tövek

**sárt* > *sarat*, **nyáram* > *nyaram*; **poháram* > *poharam*

– hangvesztő tövek

**csokorot* > *csokrot*; **dologok* > *dolgok*; **uralomat* > *uralmat*; **szerelmet* > *szerelmet*.

2. Toldalékok használata

Többes szám

Az alábbi mássalhangzós tövű veláris hangrendű főnevekben *-ak* jelvariáns szerepel: **gyárok* > *gyarak*; **útok* > *utak*.

Nehézebb a helyzet a *híd, síp* szavakkal, melyek toldalékolása nem a várt **hídek*, **sípek*, hanem *hidak, sípok*.

Az *-ú, -ű, -i* végű melléknemek többes számú alakjaiban magánhangzós kezdetű – ún. előhangzós – változat használatos: **kék szemük* > *kék szeműek*, **szőke hajúk* > *szőke hajúak*; **szomorúk* > *szomorúak*; **európaik vagyunk* > *európaiak*.

Tárgyeset

Hibaforrás lehet a labiális magánhangzós *tő* utáni toldalék helytelen használata: **Lappföldöt* > *Lappföldet*, a kötőhangzó „felesleges” alkalmazása: **károt* > *kárt*, **tudásat* > *tudást*, ill. kihagyása: **libamáját* > *libamáját*; **aranyt* > *aranyat*. Egy hosszabban idézett példa: „Az egyik margarinreklámban már évek óta kérdezik, hogy mit is ettünk, amikor nem

volt Flora. Vajt ettünk, édes reklámozók, vajt!” (> vajat). Magunk az aranyt, libamáját alakváltozatokat gyermeknyelvi és/vagy nyelvjárási minősítésűeknek tekintjük a magyarban.

Birtokos személyragozás

Tőtípustól függetlenül feltűnhet a birtokos személyrag kétszeres jelölése: *lakójai > lakói, *házája > háza. Sok gondot okoz a hozzátartozók megnevezése is: *anyája, apjája > anyja, apja.

Általános szabály híján nehéz megtanulni, mikor használunk *j*-t a toldalékokban: *szomszédát > szomszédját. A *szomszédát* alak annyiban más, hogy e típusban a nyelvtankönyvek egy része is engedékenyebbnek bizonyul, ha a mássalhangzó előtt hosszú magánhangzó található (vö. *cseléd* > *cselédje* ~ *cseléde*). A *szomszéda* birtokos személyragos alak kevésbé fogadható el.

II. MONDATTAN

1. Alanyi és tárgyias ragozás

A külföldiek számára az egyik legtöbb gondot okozó kategória az alanyi és tárgyias ragozás megléte a magyarban. A nyelvtanulás kezdeti fázisában bizonyos formai szempontok alapján alkalmazhatunk néhány szabályszerűséget. (Sajnos, a nyelvelsajátítás későbbi szakaszaiban az alapszabályok mellett a jelenségek sokszínűsége is a nyelvtanuló elé tárul, számtalan hibalehetőséget hordozva magában.)

a) a határozott névelő után a tárgy is határozott, tehát tárgyias ragozású az ige:

– *hogyan lássak egy kicsit a gyerekkori terepet* > *lássam*, de:

– *egész héten dolgozta* > *dolgozott* (alanyi ragozású ige, nincs határozott tárgy a mondatban).

– *azért tanulom, hogy több nyelven beszéljek* > *tanulok* (a *tanul* ige általános cselekvésre utaló ige, ezért alanyi ragozású)

b) a mutató névmás tárgyesete is határozott ragozást követel:

– *azt is kérdeznék* > *kérdezik*. (Arra is érdemes figyelni, ha az *azt* névmás nem szerepel ugyan a mondatban, de ki lehet tenni.)

c) a személyes névmások közül csak a 3. személyűek tárgyesete vonz tárgyias ragozást:

– *nagyon szeretnék őt szeretni* > *szeretném*, de:

– *a vasúti társaság buszokkal szállíttatta minket* > *szállíttatott*

d) a vonatkozó, kérdő, általános, határozatlan és tagadó névmások általában alanyi ragozással járnak (kivétel: *melyik?*):

– *mindenféle levest szerettem* > *szeretek*

– a kisfiú, akit Balázsnak hívják > hívnak

2. Igekötők

Az igekötőkkel a magyar nyelv morfológiailag olyan elemre tett szert, amellyel erősen eltávolodott a többi finnugor nyelvtől (Korhonen 1981, 57).

Az igekötő használatban három általános problémátípussal találkozunk.

a) A magyarul tanuló igekötővel lát el ígét akkor, amikor az felesleges. Néha az eredeti, elképzelt jelentés is megváltozhat. Ezt a hibát magyarok is gyakran elkövetik: *kiértésít, leközöl, kihangsúlyoz, szétszortíroz*. Helyesen: *értésít, közöl, hangsúlyoz, szortíroz*.

A finn hallgatók dolgozataiból vett példák: *egy barlangot megtalált, ahol...(> talált); talán későn visszajövök haza (> későn jövök haza); a szociális oldalon a megdöntés (> döntés); meg kellett találnom egy jó munkát (> jó munkát kellett találnom); azt tisztáztam meg magamnak (> tisztáztam magamban); új lakást elvenni Helsinkiből (> venni Helsinkiben).*

b) Az igekötő elmaradása is tipikus hiba. Főleg a befejezettség, az eredmény érzékeltetésében van rá nagy szükség: *nehéz mondani, hogy milyenek vagyunk (> megmondani); nem tudok mondani, miért tanulok magyarul (> nem tudom megmondani); a jövő héten minden hiányzó fogalmazásomat írom (> megírom); nem tudom érteni, hogy érdekel valakit egy olyan program, ami ekképpen kezdődik...(> megérteni, hogy érdekelhet); a barátom már kérte az én kezemet egypárszor (> megkérte a kezemet); remélem, szoktál mindennapi tegezésünkhöz (> hozzászoktál).*

c) A rendkívül gazdag igekötőrendszerben még maguk a magyarok is eltevedhetnek *(átbeszéltük a dolgokat > megbeszéltük a dolgokat).*

A külföldiek nyelvhasználatában a prefixumok felcserélése szokásos hibaforrás: *nem lenne jó, ha minden tó megszáradna (> kiszáradna); Szabóék elkeltek a zajra (> felkeltek); ráértünk a hajóra (> elértük a hajót); a férfi és a nő, akik szeretik egymást, megházasodnak (> összeházasodnak).*

A ritkább hibalehetőségek közé tartoznak az efféle mondatok: *Holnap rándulunk ki a tengerhez. (A kirándul igében nem válik szét az igekötő és az ige.)*

Nemcsak az igekötők, hanem az igekötő szerepben álló szavak („kvázi igekötők”) is – kérdésben – az ige után állnak: *ki észreveszi azt? > ki veszi észre azt?*

3. Igemódok

Feltételes mód használata felszólító mód helyett

A hiba forrása abban van, hogy a finn lényegesen szűkebb körben használja a felszólító módot, mint a magyar, sőt a finnben egyes szám első személyű felszólító módú alak nincs is. A finn feltételes módot, a magyar pedig

imperativust használ az egyenes beszéd függő beszéddé való átalakításakor; a finn „finaalirakenne” magyar megfelelője a célhatározói mellékmondatban felszólító módú ige; s a finn III. infinitivus illativusa is leginkább imperativussal adható vissza.

- *Hallani sem akar róla, hogy végleg ott maradna* > *ott maradjon.*
- *Az első kívánságom, hogy egészséges lennék* > *legyek.*
- *A második kívánságom, hogy sikerülne a vizsgám* > *sikerüljön.*
- *A harmadik kívánságom, hogy könnyebben tudnék dönteni* > *tudjak.*
- *A legforróbb és legaktuálisabb óhajom az, hogy hamarosan együtt élhetnék a férjemmel* > *együtt éljek a férjemmel.*
- *Két napig gondolkoztam, hogy mit vennék neki a születésnapjára* > *mit vegyek neki.*

Kijelentő mód használata felszólító mód helyett

– *Egy házasságban szerintem az a legfontosabb, hogy a partnerek egymást szeretik.* Ez a mondat nyelvtanilag elfogadható, mégis jobbnak érzem így: *a partnerek szeressék egymást.*

– *Ősszel kell ásni a földet azért, hogy tavasszal sokat növény lesz.* Itt viszont már egyértelmű a felszólító mód szükségessége, hisz célhatározói mellékmondatról van szó: *tavasszal sok növény legyen.*

Infinitivusos szerkezetek mellékmondatná oldása

Helyenként találkozunk olyan mondatokkal, melyek valamiféle (tárgyi, határozói) alárendelést igényelnének fogalmazójától.

– *Aztán gondoltam felvételizni az egyetemre.* > *Aztán azt/arra gondoltam...* vagy *Aztán gondoltam, hogy felvételizem az egyetemre.*

– *A ház lakói persze hallották a zajt, de nem tehettek semmit a divány miatt, kivéve felhívni a rendőrséget* > *kivéve (azt), hogy felhívják a rendőrséget.*

4. A létige és a tagadás

Ha a jelen idejű mondat alanya egyes vagy többes szám harmadik személyű, akkor a mondatokban szereplő névszói állítmány mellett nincs szükség létigére, ellentétben a finnel: *A fű is puha van.* (=Ruoho on pehmeää.) > *A fű puha.*

A tagadásban a tanulók keverik a *nem* és a *nincs* szavakat, valamint egy mondaton belül (általában nem egymás mellett) a *nem* és a *van* is előfordulhat a *nincs* ige helyett. Érdekes okulni a hibákból.

– *Ha nem kapok egy jó férjet, akkor a kutyát veszem. Most van a jó férjem, nem már szükségem a kutyára.* > *Ha nem lesz jó férjem, akkor veszek egy*

kutyát. *Most van egy jó férjem/most megvan a jó férj, nincs szükségem kutyára.*

– *A pénz nincs a legfontosabb dolog az életemben. > A pénz nem a legfontosabb...*

– *Baj csak az, hogy nem lehetőségem a Duna tévét nézegetni. > A baj csak az, hogy nincs lehetőségem nézni a Duna tévét.*

– *Kerava nincs a nagy város. > K. nem nagy város.*

– *A finn nincs a nehezebben tanulható nyelv. > A finn nem nehezebben tanulható nyelv.*

– *Mostanában nem olyan sok üveg van az utcán > nincs olyan sok üveg az utcán.*

5. Egyeztetés (egyes szám, többes szám)

A magyarban az egyeztetés látszólag egyszerű, mégis föltűnően ismétlődnek ugyanazok a hibák a finn fogalmazásokban. Az egyik ilyen típushiba: a *minden, sok, több, kevés, összes* után a magyarban egyes számú az alany. (Ritka, archaikus, patetikus ellenpéldák: *Ady összes versei, mindenszentek, minden oroszok cárja.*)

– *Rendkívül kevesek a politikusviccek > kevés a politikusvicc.*

– *Több városokban és országokban voltunk > városban, országban.*

– *A diákjaim sok szavakat és kifejezéseket kapnak a tévéről > szót és kifejezést kapnak a tévéből.*

– *sok helyeket találtam > helyet.*

– *sok jópofa magyarokkal > magyarral.*

A másik tévedési lehetőség az alany és állítmány következetes számbeli egyeztetésének hiánya (tágabban: a partitívus „beszűrődése”):

– *nincs nyitva bankok > nincsenek nyitva a bankok*

– *a városban nem volt emberek > nem voltak emberek*

– *annál több leszők, aki üveget gyűjt > annál többen lesznek azok, akik üvegeket gyűjtenek.*

– *az emberek magára gondoltak > magukra gondoltak.*

– *legyen minél olcsóbbak az áruk > legyenek minél olcsóbbak az áruk.*

A magyarban a számnév után is leggyakrabban egyes szám áll. (Mindössze két ellenpélda van: *három királyok, tizenkét apostolok.*)

– *találkoztam három fiatal emberekkel > három fiatal emberrel.*

6. Névelők

A határozott névelőt akkor tesszük ki, amikor kiemelünk valamit, de névelő nélküli szerkezetet használunk olyankor, amikor általánosságban beszélünk valamiről.

– 19. század végén Finnországnak például a saját postája és a saját pénze volt. > A 19. század végén saját postája, saját pénze volt. Kiemeléskor (itt: egyedités) határozott névelőt használunk tehát, általánosításkor, általános cselekvéskor, tények felsorolásakor erre nincs szükség.

– Annának a születésnapja volt. Kapta a három szál virágot. > Annának születésnapja volt. Három szál virágot kapott. Nem arról van szó, hogy hangsúlyozni akarták a születésnap tényét, például a névnapkal vagy más ünnepi alkalommal szemben. Tehát nem kell a határozott névelő. A második mondatban sem azt akarta a tanuló kiemelni, hogy Anna megkapta a szokásos három szál virágját.

– Nagyon nehéz volt találni az olcsó szállást. > Nagyon nehéz volt olcsó szállást találni. Nem egy meghatározott szállásról van szó!

– A finn őszinte, és nem a cselszövő > nem cselszövő (általános jellemvonás).

– Ő is olvasta, hogy természetvédők akartak törvényt hozni, hogy állatoknak jog élni a biztonságon. A névelő helytelen használatán kívül másféle nyelvtani problémákra is rá kell mutatnunk: a természetvédők (hangsúlyos) akartak egy törvényt hozni (hangsúlytalan helyzetben van); vagy: törvényt akartak hozni arról, hogy az állatoknak (mindegyikükre vonatkozik) joguk van biztonságban élni. Általánosságban van szó a biztonságról is tehát. Az állatoknak joguk van szerkezetben az alanyt és az állítmányt egyeztetjük, és a van létigére itt szükség van; biztonságban élni: szószerkezet, szórendje kötött.

7. Esetek, vonzatok

Mindkét nyelv névszóragozásának egyik fő jellemzője az esetek nagy száma. Sajnos, a nyelvtanulóknak számtalan problémát okoz az esetek, ill. vonzatok eltérő használata, pl. *Luin uutisia lehdestä.* (Elativus) – *Olvastam a hirt a lapban.* (Inessivus); *Pelkään pimeää ja kuolemaa.* (Partitivus) – *Félek a sötétől és a haláltól.* (Ablativus); *Pidämme/tykkäämme oluesta.* (Elativus) – *Kedveljük/szeretjük a sört.* (Accusativus); *Jätin kirjat kotiin.* (Illativus) – *Otthon hagytam a könyveket.* (Inessivus).

Világos számunkra, hogy az esetbeli tévesztések oka az eltérő szemlélet, amint a példákból is látható. A finn is saját vonzatait próbálja magyarra fordítani. A következő alaptípusokat különíthetjük el:

a) a nyelvtanuló a helyhatározók fordításában megtartja az irányszemléletet (*hol/honnan/hová*), de nem megfelelő viszonyrendszert használ (*belső/külső*, ill. névutó).

– az iskola menzájában eszünk > menzáján

– utazni repülőben > repülőn

- *a férfi egy összejövetelben van > összejövetelen.*
- *törvényt hozunk Oroszországon > Oroszországban.* A hiba oka az, hogy a Magyarországon superessivusi alak hat más földrajzi nevekre, ezért gyakori az Olaszországon, Bécsen forma az Olaszországban, Bécsben alak helyett.
- *jövő év szeptemberén > szeptemberében*
- *minden gyereknek van házkulcsa a nyaka körül > lakáskulcsa a nyakában*
- *délbe költözik > délre*
- *felszállhatok a vonatba > vonatra*
- *memóriafrissítő kurzusba mentem > kurzusra jártam*
- *az órába jöttem > az órára jöttem*
- *sokat kell utazni egyik városrészből a másikra > másikba*
- *a betörő eltűnt a házunkról > házunkból*
- *kukucskál a doboztól > dobozból*
- *de amikor hazajöttem a bíróságtól > bíróságról*
- *amikor elindultam a munkás helyemből > munkahelyemről*

b) nem tartja meg az irányszemléletet

- *foglalok egy kétszemélyes asztalt az étteremből > étteremben*
- *új lakást elvenni Helsinkiből > venni Helsinkiben*
- *Csehországba jártunk > Csehországban jártunk*

c) a helyhatározós vonzatok fordításában – saját nyelvéből kiindulva – accusativust (tkp. partitivust) használ

- *azt se nem tudom válaszolni > arra sem tudok válaszolni*
- *ráismertem helyeket > helyekre*
- *azt emlékszem > arra emlékszem*
- *a vadászatot gondol > a vadászatra gondol*
- *csodálkozom azt a dolgot > azon a dolgon.*

d) egyéb esetek (dativus, comitativus-instrumentalis) helytelen használata (részben a finn vonzatok alapján)

- *neki vagyok hűséges > hozzá*
- *mindig valamilyen magyarázata volt annak > arra*
- *az ebéddel általában házisört iszom > ebédhez*
- *már szeretnék férjhez menni a barátommal > barátomhoz*
- *kapcsolat a természethez > természettel*
- *találkozott a lányot > lánnyal*
- *okosra születni kell > okosnak*
- *a nyelvek nagyon érdekeltek nekem > engem*

Természetesen e példák a vonzathasználat különbségeinek csak egy részét mutatják be, a példák sorát tovább lehetne szaporítani.

III. STILISZTIKA (szókincs, fordítás)

A fejezet első részében elsősorban a rokon értelmű, rokon vagy hasonló jelentésű szavak tévesztésére hozunk példákat. Célunk egy magyarosabb, élőnyelvibb fordulatnak (szó, kifejezés, szerkezet) a bemutatása. Némelyik esetben a szavaknak vagy a nyelvtani jelenségeknek helytelen vagy ügyetlen választásából származó nyelvi humor is tetten érhető.

A fejezet második részében fordítási problémákról lesz szó. Néhány bonyolultabb példában érzékelhetjük a különféle nehézségeket és a finnről magyarra fordításban megoldási javaslatokkal is élünk.

1. Szótévesztés

– *Nem beszélgettünk, én csak néztem magát.* – mondta az első órán a volt nyári egyetemi diáklány, aki azt akarta kifejezni magázódva, hogy csupán látott engem, de nem az én csoportomban tanult (*nähdä ~ katsoa*).

– Kb. 2 millió hétvégi ház található elbújt helyeken szerte Finnországban > eldugott helyeken.

– *hosszú emlékezet (pitkä muisti)* – a magyarban: jó memória

– *üres léggömb > kipukkadt léggömb*

– *a másik szerző... és a másik szerző (toinen ... ja toinen)* > egyik... másik

– *sajnos nem sikerültem > sajnos, nem sikerült nekem (en onnistunut)*

– *amikor hordták az ő halott testét > amikor vitték a holttestét*

– *nagyon jól élvezem magam.* – Két kifejezésnek az összekeverése történik itt: *Nagyon jól érzem magam + Nagyon élvezem (a dolgot)*

– *amikor a férfija megjelent* – A tanuló a *férje* szót akarta írni, de felcserélte a hasonló hangzású alakkal, melynek jelentése: *szerető*.

– A következő példát beszélgetés-óránról idézem föl. Egy idősebb, magyarul kiválóan társalgó asszony boldogan meséli: „És jön az én szeretőm Amerikából.” – Nyelek egyet, majd óvatosan javaslom a *barátom* kifejezést erre a jelentéskörre, mivel a nők körében általánosnak mondható megnevezési formáról van szó. „Így is mondhatjuk – folytatja –, de a *szerető*, ez egy olyan szép szó, és olyan sok mindent jelent.” Lehet, hogy neki van igaza.

– *teljesen szakíthatatlan nyugalmat szeretnék > zavartalan*

– *hőeső > hőésés, hózápor (lumisade)*

– *parkban a padlón > padon*

– *korán élhettek azok az emberek > régen élhettek (varhais-, varhainen)*

– *műtő > mesterséges tó (tekojärvi)*

- *fehér diáksapkafejű emberek* > *fehér diáksapkások* (*valkolakkipäiset*)
- *a földön mindenki állat* > *minden állat* – A *mindenki* főnevet helyettesítő névmás, tehát nem állhat a főnév előtt. (Zárójelben megjegyezzük, hogy a példamondatnak úgy is van értelme, csak kicsit kínos.)
- *van sok töltött állat* > *kitömött*
- *disznókat növeszt* > *disznókat tart/hizlal* (*kasvattaa*)
- *felhőtlen volt a létezése* > *felhőtlen volt a boldogsága/gondtalan az élete*
- *a halál szélén van a nemzeti filmipar* > *szakadék szélén/haldoklik*
- *tudom magam* > *ismerem magam* (*tietää*)
- *a leves nagyon tetszett nekem* > *ízlett*
- *szeretné őt zsákmányt fogni* > *zsákmányul ejteni*
- *minden gyereknek van házkulcsa a nyaka körül* > *kapukulcsa/ lakaskulcsa a nyakában* (Itt is ismert az *avainlapi* – ’kulcsos gyerek’ fogalma.)
- *Az első éjszakát a privát szobában aludtuk végig* > *egy magánháznál aludtuk végig / magánháznál töltöttük*
- *Mához egy hétre már az égben leszek.* – Még mielőtt elszomorodnánk (hiszen ez a mondat eufémisztikusan a halálra utalna), rájövünk, hogy az illető pusztán repülőn fog utazni. A finn *ilmailla* ’repül’ ige hatását látjuk itt tükörfordításban.
- *lapsilisiä ~ gyermekpótlék* > *családi pótlék*
- *salkuton ministeri ~ tárcátlan miniszter* > *tárcanélküli miniszter* (A tárcátlan miniszter azt a benyomást kelti, mintha a miniszter úrnak nem lenne pénztárcája.)
- *tunnistamistiedot ~ ráismertetési adatok* > *azonosítási adatok*
- *Miksi naiset sitten eivät ahdistu? ~ A nők miért nem szorulnak? > szoronganak*
- *epävarmuus tulevaisuudesta ~ bizalmatlanság a jövőről* > *bizonytalanság a jövőben*
- *tulijan kotimaa ~ az érkező anyaföldje* > *hazája/szülőföldje* (Az édes anyaföld kifejezés inkább a temetéshez, halálhoz kapcsolódó eufémisztikus megnevezés.)
- *a kis cégek csődbe kerültek* > *csődbe jutottak* (*joutua konkurssiin*). A *bajba kerül* és a *csődbe jut* állandósult szókapcsolatok keverése a hiba forrása. Talán azért sem használta a fordító helyesen, mert a finn *joutua* negatív szemantikai tartalmakat involvál, ellentétben a *päästä* igével.
- *az étel jól ízlik* > *ízlik* (*maistuu hyvältä*)
- *csinálták a célokat* > *gólt lőttek/szereztek* (*tehä maali*)
- *az ősz elég sürgős* > *zsúfolt* (*kiireinen*)
- *mindenki kellemesen ül* > *kényelmesen ül* (*istua mukavasti*)
- *megyünk a nyári házunkba* > *nyaralónkba* (*kesämoikki*)
- *ha majd saját gyereket kapok* > *szülök* (*saada lapsi*)

- kaptam három jó barátot > szereztem (saada ystävä)
- külső múzeum > szabadtéri múzeum (ulkomuseo)
- (villamoson) te ott maradsz el > szállsz le (jääda pois)

2. Fordításbeli nehézségek

(A fordítások zöme a Helsingin Sanomatból való.)

– *Az is fontos, hogy mind a kettő úgy fogad el, mint vannak, és nem akarnak megváltoztatni a társát.* – írja valaki a házasságról. Ennek a mondatnak a javításában nemcsak stilisztikai változtatásokat kell tennünk: *Mind a ketten/mindketten úgy/olyannak fogadják el egymást, amilyenek, és egyik se akarja megváltoztatni a másikat/a másik jellemét.*

– *Unkarin hallitus teki rajun kriisipaketin. ~ A magyar kormány egy heves krízisrevet/drasztikus válságsomagot készített.*

– *Suomalaisyrittysten voimakkaasti kasvaneeseen Unkarin vientiin lisätulli sattuu erityisesti, koska juuri vuodenvaihteessa... ~ A finn vállalkozások növekedett Magyarországra való exportálására az extravám különösképpen hatja, mert éppen az évfordulón... > A finn vállalkozások erősen megnövekedett exportját az extravám különösképpen érinti, mivel éppen 94-95 fordulóján... (A fordító nem írhatja évszám nélkül, hogy ti. évfordulón, mert a magyarban ennek a szónak elsősorban más, igen gyakran használt jelentése van: 'valamely események évenként visszatérő dátuma').*

– *Ansietaso tuskin voi seurata täysmääräisesti perässä. ~ A kereseti színvonal nemigen tud teljes mértékben követni. > A bérszínvonal/bérszint aligha tudja teljes mértékben követni ...*

– *Luotonsaanti on nykyisellänkin kiven takana. ~ A hitelszerzés manapság a kő mögött van. (A kiven takana kifejezés azonban nem fordítható le szó szerint. Kár, mert nagyon képi. A lényege: 'nehéz dolog, nehéz megkapni valamit'.)*

– *Sosiaalipuolella päätös iskee myös heikkoon, vasta syntymässä olevaan keskiluokkaan. ~ A szociális oldalon a megdöntés gyenge, éppen csak alakulófélben levő középosztályra is hat. > Szociális oldalon a döntés az éppen csak születőben levő középosztályt is sújtotta. (A päätös jelentése: 'határozat, döntés', az ígékítő itt jelentésváltozást okoz. Az iskeä ige 'üt, sújt, ver' szavakkal fordítható.*

– *Mitä kauempaa hän tulee, sitä suurempi ilmiselvästi on kulttuurišokki, joka hänen ensin on voitettava. ~ Minél messzebből érkezett, annál nagyobb a kultúrshock is, amit először meg kell nyernie > le kell győznie. (Az előző éppen a fordítottját jelenti.)*

– *Hän pääsi opiskelemaan lääketiedettä. ~ Bejutott orvostudományt tanulni. (A fordítás szó szerinti, tehát pontos, mégsem mondja így senki. A sikeresen felvételiző diákok szüleitől így hallhatjuk: Felvették az*

orvosegyetemre/orvoskarra. Maguk a tanulók pedig így mondják: *Felvettek / felvették az orvosira.)*

– *Poika määrättiin kirjoittamaan lause 20 kertaa.* (E magyartól idegen szerkezet: két nominativus alakú főnév, egy múlt idejű passzívum, valamint egy harmadik infinitivus illativusa hogyan is fordítható? Ráadásul a jelentést is nehéz visszaadni: *Elrendelték/ kiszabták a fiúnak* (részeshatározós eset a finn alanyeset helyett), *hogy* (mellékmondatral való feloldás) *hússzor írja le a mondatot.* Az alábbi fordítást javasoljuk: *A fiúval hússzor írtatták le a mondatot.*

– *Ymmärsin olla hiljaa.* Ezt a rendkívül tömör szerkezetet szerintünk így lehet legjobban feloldani: *Volt annyi eszem, hogy csendben legyek.*

– *Erehdyin menemään väärään huoneeseen.* - Ebben a mondatban a magyar fordítás adható vissza tömörebben: *Rossz szobába tévedtem be.*

– *Sari valmistui insinööriksi.* ~ *Sari mérnöknek készült.* (Ez a fordítás így azt is jelentheti, hogy arra a foglalkozásra készült, de meg se próbálta, el se végezte, tehát a választás megmaradt a vágy, a terv szintjén.) Javaslatunk: *Sari mérnök lett.*

Talán a felsorolt példákból is kitűnik, hogy a két nyelv szerkezetében és szemléletében – a hasonlóságok mellett – sokféle és sokszínű különbséget is találunk.

Irodalom

Kresztes, László: Unkarin kieli. Pieksämäki, 1974.

Korhonen, Mikko: Suomi ja unkari sukulaiskielinä: Yhtäläisyyksiä ja eroja. CastrToim 21: 47–57. Helsinki, 1981.

Márk Tamás: Sijajärjestelmän kysymyksiä. CastrToim 21: 58–68. Helsinki, 1981.

Pusztay János: Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkimuksia. Specimina Fennica IV. Szombathely, 1993.

Tervonen, Viljo: Unkarin prefiksillisten verbisen opettamisesta. CastrToim 21: 85–100. Helsinki 1981.

NYELVTUDOMÁNY

Maticsák Sándor

Magyar–finn kontrasztív nyelvészeti kutatások

I. Kontrasztív nyelvészet Finnországban és Magyarországon

A kontrasztív nyelvészet mindig is a nyelvtudomány mostohagyereke volt. Ez többé-kevésbé érthető is, hiszen e területen komoly elméleti szintézisek nem születtek (és nem is születhettek), nincs igazán gazdag szakirodalmi stb. Általában egy-egy nyelvész munkásságát sem lehet egészében ide sorolni, nem beszélhetünk „kontrasztív nyelvészekről”. Tipikusnak mondható, hogy a magyar, finnugor, ill. indoeurópai nyelvészek külhoni – lektori, vendégtanári – ténykedésük alatt kezdenek el kontrasztív nyelvészettel foglalkozni. Ez teljességgel érthető is, hiszen a kontrasztív nyelvészet legfőbb mozgatórugója a nyelvtanítás és a fordítás. (Előadásomban a kontrasztív nyelvészet tárgyköréből kirekesztem a tisztán elméleti jellegű általános nyelvészeti kérdésfeltevéseket.)

Eltérő módszereket követel a rokon, ill. a nem rokon nyelvek összehasonlítása, adott esetben a magyarnak az indoeurópai vagy a finnugor nyelvekkel való összevetése. A magyar és a finn nyelv összehasonlítása számos problémát rejt magában. Közismert, hogy a finnugor történeti nyelvészetnek óriási szakirodalmi van. Módszertani kérdés, hogy a nyelvtörténet eredményeit felhasználjuk-e (felhasználhatjuk-e) kontrasztív kutatásaink során, vagy sem. Mindkét módszer buktatókat rejt magában. Ha figyelmen kívül hagyjuk a nyelvrokonságból adódó egyezéseket, elképzelhető, hogy egyes nyelvi jelenségek vizsgálatánál a spanyolviaszt fedezzük fel; ugyanakkor, ha csak a finnugor összehasonlító nyelvészetből indulunk ki, valószínű, hogy igen távol kerülünk a tényleges kontrasztív nyelvészettől. Heikki Paunonen véleménye szerint – mivel a nyelvek mai szerkezetének összevetéséről van szó – a rokonság kérdése nem releváns. Ha mégis rokon nyelveket vetünk össze, akkor célunk az lehet, hogy új, a diakrón nyelvészet módszereivel ki nem mutatható közös jelenségeket fedezzünk fel. Egészen más módszereket követel a finn és az észti nyelv összehasonlítása, mint a finn–magyar összevetés. A finn és az észti közeli rokon nyelvek, viszonylag rövid e nyelvek önálló történetisége, ezért ez esetben jól lehet alkalmazni az ún. „szinkrón–diakrón módszert”, azaz a szinkrón jelenségeket történeti háttérükkel együtt értelmezhetjük (Paunonen, 1991, 25).

Mivel a magyar és a finn távoli rokon nyelvek, ilyen látványos eredményeket nem érhetünk el. Hogy mi lehet mégis a megoldás? Talán a

szinkrón és a diakrón nyelvészet eredményeinek olyasféle ötvözése, amely ugyan ellenérzéseket válthat ki a hagyományos nyelvtudomány híveiből, ám az oktatás során igen hasznos lehet. (E furcsa állításomat a későbbiekben fogom megindokolni.)

Az indoeurópai (elsősorban angol, német, francia) nyelvek magyarral való összehasonlításának többévtizedes múltra visszatekintő hagyományai vannak. Némiképp más képet mutat a finn és a magyar kontrasztív nyelvészet története. E területen csak az utóbbi időben beszélhetünk kutatási projektumokról, konferenciák szervezéséről, kötetek szerkesztéséről. Ez érthető is, hiszen a hagyományos finnugrisztika képébe sokáig nem fért bele a finn–magyar kontrasztív nyelvészet, másrészt pedig a nyelvkönyvek összeállítása során sem vették figyelembe e tudományterület eredményeit. Nagy lökést jelentett e tudományterületnek a finnországi hungarológiai műhelyek számának megnövekedése, tevékenységük aktivizálódása is. Szathmáry István véleménye szerint a „hungarológiával foglalkozó külföldi intézményeknek egyik alapvető feladata a kontrasztív nyelvészeti munkálatok megindítása és elvégzése...: a magyar nyelv tanítását, illetve elsajátítását megkönnyítő és elmélyítő tanulmányok megjelentetése, majd lehetőség szerint a teljes kontrasztív nyelvtan megszerkesztése” (Szathmáry 1991, 10).

Finnországban jelenleg három egyetemen – Helsinki, Turku, Jyväskylä – működik magyar lektor. Helsinkiben a magyar nyelv és kultúra főszakként tanulható, Turkuban a magyart a finnugor tanszék keretein belül lehet elsajátítani. Jyväskylában 1989-től mellékszakként, 1994-től pedig főszakként lehet magyarságtudományt tanulni. A felsorolt intézmények közül Helsinkiben állandó vendégprofesszor, Jyväskylában pedig hosszabb-rövidebb időre meghívott vendégtanárok segítik a lektorok, ill. óraadók munkáját. Mindezekon kívül magyaroktatás folyik az oului, a tamperei és – időszakosan – a joensuui egyetemen is.

Magyarországon négy intézmény – Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs – finnugor tanszékein működik finn lektor. Finn szakos képzés Budapesten és Debrecenben folyik.

A teljesség igénye nélkül az alábbiakban szeretnék képet adni a legutóbbi szűk két évtized eredményeiről (figyelmen kívül hagyva azokat a Finnországban megjelent cikkeket, melyek csak a magyar nyelvvel foglalkoznak).

Folyamatos kutatási programról, konferenciák szervezéséről, az előadások gyűjteményes kötetekben való publikálásáról négy kutatóhely – Helsinki, Turku, Jyväskylä, Szombathely – kapcsán beszélhetünk.

1981-ben jelent meg Helsinkiben – a finnugor tanészék Castrenianumin Toimitteita című kiadványsorozatának „alsorozataként” a *Folia Hungarica* első száma, melyet azóta még hat kötet követett. E kiadványok közül az első két szám kontrasztív jellegű volt (a másodikban a nyelvészet mellett más tudományterületek is helyet kaptak), azóta azonban magyar nyelvészeti cikkek, irodalomtörténeti monográfiák, ill. hungarológiai konferenciák anyagai láttak napvilágot. Az első számban megjelent cikkek többek között a két rokon nyelv azonosságával és különbségével (Mikko Korhonen), az igeragozás összevetésével (Kiss Antal), a helyhatározórendszerek kérdéseivel (Márk Tamás), valamint a magyar igeekötők elsajátíttatásával (Viljo Tervonen) foglalkoztak.

A másik jelentős kezdeményezés a turkui egyetem finnugor és általános nyelvészeti tanszékének sorozatában 1991-ben megjelent *Suomi ja unkarin rinnakkain. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia* (szerkesztette Alho Alhoniemi, Nyirkos István, Heikki Paunonen) című kötet volt. E cikkgyűjtemény a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központban 1988-ban és 1989-ben megrendezett kontrasztív nyelvészeti szemináriumok anyagát tartalmazza. A könyvben elméleti cikkek (Szathmáry István, Heikki Paunonen) mellett helyet kaptak a szórenddel (Gabriella Lallukka), a határozói igenévvel (Harri Mantila), a particípiumokkal (Harri Mantila–Eszter Vuojala), az igeeképzőkkel és a testrésznevekből képzett igékkel (Sirikka Saarinen–Labádi Gizella) foglalkozó írások is.

A harmadik kutatóhely Jyväskylä. 1994 elején az egyetem hungarológiai intézete a finn akadémia támogatásával, Keresztes László és Heikki Leskinen vezetésével kontrasztív nyelvészeti projektumot hozott létre, melynek végcélja kontrasztív nyelvtan, ill. a kontrasztív nyelvészet eredményeit felhasználó nyelvkönyv elkészítése lenne. A projektum keretében ezidáig két konferenciát szerveztek, 1994 és 1995 tavaszán. Az első konferencia eredményei az intézet *Hungarologische Beiträge* című kiadványsorozatának harmadik számában láttak napvilágot, míg az idei konferencia előadásai télen juthatnak el az érdeklődőkhöz, a *Hungarologische Beiträge* hatodik köteteként. A már megjelent kötetben többek között olvashatunk fonotaktikai kérdésekről (Bakró-Nagy Marianne, Juha Leskinen–Báthory Ágnes), az összetételekről (Veronika Delcseva, Labádi Gizella, Lieli Marianne, Ujhelyi Gábor), a passzívum problematikájáról (Keresztes László, Marja Seilonen), az igevev szerkezetekről (Harri Mantila), a helyhatározórendszerek összevetéséről (Maticsák Sándor) stb. A projektum egyik fontos módszertani jellemzője, hogy igyekszik minden témakörben kutatópárokat létrehozni, melyekben – a lehetőségekhez képest – egy finn és egy magyar anyanyelvű tanár, ill. diák kap helyet. A másik öröndetes tény, hogy mindkét jyväskylai konferencián szép számmal szerepeltek végzős hallgatók, ill. pályakezdő fiatalok.

A negyedik műhely Szombathely, ahol a Pusztay János szerkesztette Specimina Fennica sorozat egyes kötetei tartalmaznak kontrasztív nyelvészeti cikkeket. A Specimina Fennica negyedik kötete (Suomunkakontut. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkimuksia) Pusztay János írásait tartalmazza, az igeekötés igeik finn megfeleléseiről, ill. a helyhatározórendszer (és a vonzatok) problematikáiról. A sorozat ötödik kötete (Kaukovertailuja. Unkarilais-suomalaisia kontrastiivisia tutkimuksia) az 1993 májusában Szombathelyen rendezett kontrasztív nyelvészeti konferencia előadásait adja közre. Itt többek között olvashatunk fordítási problémákról (Gerevich Éva, Kiss Antal, Kubínyi Kata), a vonzatkutatásokról (Pomozi Péter–Kaija Markus, Nyirkos István), az igeekötők megfeleltetésének problémáiról (Pusztay János), a helyhatározókról (Révay Valéria), fonetikai kérdésekről (Salamon Ágnes–Heidi Vaarala), ill. a finn igeik tanításának nehézségeiről (Anja Haaparanta) és a gyermeknyelvről (Lengyel Zsolt).

Természetesen ezeken kívül számos más folyóirat is közöl kontrasztív nyelvészeti anyagokat, ill. több helyen is dolgoznak kontrasztív nyelvészettel foglalkozó, e tárgykörben rendszeresen publikáló kutatók (Oulu, Tampere, Debrecen, Budapest stb.).

Összességében elmondható tehát, hogy néhány kutatóhely aktivitása folytán – kötetek szerkesztése, konferenciák szervezése – az utóbbi időben megélénkültek a magyar–finn kontrasztív nyelvészeti kutatások. Az előadások, publikációk a nyelvreírás majdnem minden részterületével foglalkoznak, a hangtántól kezdve az alaktanon át a mondattanig, az elméleti alapvetéstől a gyakorlati tanítás módszertani problémáig.

II. Kontrasztív nyelvészet és nyelvkönyvírás

Mint már korábban szoltam róla, a kontrasztív nyelvészeti kutatások egyfajta szintézise kontrasztív nyelvtan szerkesztése, ill. kontrasztív nyelvkönyv megírása lehet. Mit értek a „kontrasztív nyelvkönyv” furcsa fogalma alatt?

Köztudott, hogy a magyar és a finn agglutináló nyelv. Ez a tipológiai ismérv a nyelvtanítás során egészen más módszertani fogásokat követel meg, mint az izoláló és flektáló (általánosságban: az indoeurópai) nyelvek tanítása. Közismert dolog, hogy a magyarul (ill. finnül) tanuló külföldi a tanulás első fázisában igen nehezen tud kommunikálni, hiszen még egy egyszerűnek tűnő mondat összerakása is rengeteg nyelvtani jelenség ismeretét feltételezi. Igen fontos tehát, hogy a nyelvkönyvek összeállítása során a modern kommunikatív módszereket és a hagyományos, grammatikára épülő elveket egységbe tudjuk foglalni, s kellőképpen tudjuk a tanulónak adagolni.

Egy kezdőknek, ill. középhaladóknak szóló nyelvkönyv lehet egynyelvű vagy kétnyelvű. Az egynyelvű könyvek sajátossága, hogy nem szöveges instrukciókat adnak a tanulóknak, hanem ábrákkal táblázatokkal, szimbólumokkal magyarázzák az anyagot. Az ilyen típusú könyv szigorú belső logikájából adódóan világosan ki kell(ene) derülni a helyes haladási irány. Az egynyelvű könyvek előnye, hogy nem egyetlen nyelvterület hallgatóit szolgálják ki, s ebből adódóan egyetlen kiindulópontjuk a magyar nyelv szerkezete, belső logikája lehet, ill. lehetne. [Belső logikán azt értem, hogy – nagyon vázlatosan fogalmazva – a belső szoros (-ban/-ben, -ba/-be, -ból/-ből) határozósort hamarabb tanítjuk, mint a külső laza (-nál/-nél, -hoz/-hez/-höz, -tól/-től) sort, az alanyi ragozás megelőzi a tárgyast, nem az igekötőkkel kezdünk stb.]

Kicsit más a helyzet a kétnyelvű könyvekkel. Itt figyelembe lehet(ne) – kell(ene) – venni egyrészt a fogadó nyelvterület tanulóinak igényeit, másrészt pedig a fogadó nyelv szerkezeti-tipológiai sajátosságait. Tisztelet a kivételnek, ez utóbbi sajnos nem minden esetben nyilvánul meg. Nagyon sokszor a nyelvkönyvek készítői megelégedtek azzal, hogy például a „Tedd többes számba!”, „Pótold a hiányzó ragokat!” stb. utasításokat adták meg idegen nyelven. Emellett természetesen a kétnyelvű szójegyzék, a grammatika idegennyelvű magyarázata, ill. a fordítási gyakorlatok anyaga teszi a könyvet kétnyelvűvé. (Ez a jelenség nemcsak a külföldieknek készült magyar nyelvkönyvek, hanem a magyarok számára szerkesztett angol, német, orosz, francia, finn stb. nyelvkönyvek esetében is így volt.)

Nézeteim szerint azonban egy kétnyelvű nyelvkönyv nem csak ezen ismérvek miatt kétnyelvű. Az utasítások idegennyelvű közlésénél sokkal fontosabbnak tartom a célnyelv szerkezetével való összevetést, s ezen értelemben beszélek „kontrasztív nyelvkönyvről”. Ezt a finn és a magyar példáján keresztül kívánom megvilágítani. (Természetesen a tipológiai és – ebben az esetben – genetikai rokonság nagyban befolyásolja a módszereket.) Néhány példát kiragadva:

Ha a nyelvkönyv első fejezete hangtannal foglalkozik, ill. társul hozzá fonetikai gyakorlatokat tartalmazó hanganyag, teljesen felesleges a másik nyelvben tökéletesen megegyező hangokra ugyanolyan figyelmet fordítani, mint az eltérő ejtésre, ill. a hiányzó elemekre. A magyarok számára a finn magánhangzórendszerben két hang jelent problémát: az illabiális rövid *a* és a középső nyelvállású *e*. A magyar vokalizmus aszimmetrikus képet mutat:

		Ø – é
a – Ø	Ø – á	e – Ø

ezzel szemben a finn szimmetrikusabb:

	e	–	ee		
a	–	aa	ä	–	ää

A tapasztalatok szerint a magyaroknak az illabiális *a* ejtése nem okoz gondot, a kétféle *e* megkülönböztetése azonban igen. Ezzel szemben a finneknek a magyar magánhangzórendszerben egy problémás hang akad: a labiális *a*.

A mássalhangzórendszert vizsgálva röviden elmondhatjuk, hogy a finneket például felesleges a zöngétlen zárhangok ejtésére tanítani, mert ezek ugyanolyanok mindkét nyelvben, ellenben igen nehezen tudják elsajátítani a szibilánsok és afrikáták helyes ejtését.

Külön gondot jelent a finneknek a kérdőszó nélküli kérdő mondatok helyes intonálása, a finnben ugyanis az ilyen mondatok intonációja a kijelentő mondatéval egyezik meg. Mivel erre a jelenségre általános szabályt nem tudunk alkalmazni, csak igen alapos gyakoroltatással sajátíttathatjuk el a helyes intonációt.

A morfológia terén néhány példa: a tipológiai-genetikai rokonságból adódóan a finneknek kevés gondot okoz a palatoveláris illeszkedés (a labiális harmónia viszont problematikus). Ugyancsak ismert számukra a helyviszonyok ragokkal való kifejezése, ill. az irányhármasság megléte. (Eltérés csak a ragsorok számában mutatkozik, kétszer három áll a háromszor három magyarral szemben.) Semmi komoly problémát nem okoz tehát a finnek számára a tanulás legelején a *ház-ban*, *kert-ben* szerkezet elsajátítása, ami viszont nem ilyen egyszerű az indoeurópai nyelveket beszélők számára. Sokkal nehezebb azonban az igeragozás megtanítása: a finnből hiányzik az alanyi-tárgyas szembenállás, ill. az igekötők rendszere. (Ennek „ellensúlyozására” a magyarok szinte tehetetlenek a partitivussal szemben...)

Összességében tehát egy kétnyelvű – adott esetben finneknek készülő – nyelvkönyv megszerkesztése során figyelembe kellene venni a magyar nyelv belső (logikai) rendszere mellett a másik nyelv szerkezetét is; azaz a két nyelv egyszerű jelenségeit a lehetőségek szerint a tanítás kezdeti fázisában lehetne elsajátíttatni (s nem túlmagyarázni), míg az eltérő jelenségekre lényegesen nagyobb gondot kellene fordítani.

Kiknek készülhetne egy ilyen „kontrasztív nyelvkönyv”? Milyen felhasználói réteget célozhatnánk meg vele? Mivel egy ilyesfajta nyelvkönyv nagymértékben a nyelvtani rendszerek, részrendszerek összevetésére épülne, ezért nézeteim szerint elsősorban a finnországi finn és finnugor szakos egyetemi hallgatók kötelező magyar nyelvi kurzusain lehetne használni. Természetesen, ha elkészülne e könyv „párja”, a kontrasztív finn nyelvkönyv,

azt pedig a magyarországi magyar szakosok kötelező féléves finn kurzusán lehetne felhasználni. Emellett nagy haszonnal forgathatnák a hazai finnugor szakos hallgatók, ill. a finnországi hungarológusok is. (Egyéb kurzusokon, nem nyelvészeti érdeklődésű/képzettségű hallgatóknak a hagyományos nyelvkönyveket kellene ajánlani.)

Mi lenne az előnye ezeknek a nyelvkönyveknek? A jelenleg Magyarországon, az egyetemi magyar szakos képzésben használatos finn nyelvkönyvek, jegyzetek többségének anyaga igen nehezen sajátítható el a rendelkezésre álló rövid idő (általában egy szemeszter) alatt. A jegyzetírók célja a finn nyelv egészének bemutatása volt, de egy ilyen nehéz agglutináló nyelv szerkezetének féléves megismertetése túl tömény a hallgatóknak. A jegyzetek leíró szövegeket tartalmaznak, nem beszéd-, hanem nyelvtancentrikusak. Véleményem szerint azonban nem lenne baj, ha a kötelező grammatikai penzumokat némi kommunikatív árnyalattal is tudnánk dúsítani. A jól megírt kontrasztív nyelvkönyv magában foglalná a két nyelv szerkezetének eltéréseit (a hallgató anyanyelvéből kiindulva), bemutatná a másik nyelv szerkezetét, valamint alapvető kommunikatív szempontokat is megvalósítana. Lényeges lenne, hogy felépítése igazodjon az egyetemi struktúrához, azaz a szemeszter hosszához, ill. egy-egy órán elsajátítható anyag tegyen ki egy leckét stb. E jegyzet bátran használhatna nyelvészeti terminusokat, hiszen egyetemi nyelvszakos, ill. nyelvészhallgatókhoz szólna (s ezzel a tankönyvírás egyik dilemmája is megszűnne). (E kérdéskörrel bővebben: Maticsák–Báthory 1994.)

III. A kontrasztív nyelvészet felhasználása az oktatásban

A kontrasztív nyelvkönyv mellett még a kontrasztív nyelvészeti kutatások másik lehetséges eredményéről, egy egyetemi jegyzet elkészítéséről szeretnék szólni. Köztudott dolog, hogy a kontrasztív nyelvészetet elsősorban az oktatásban betöltött gyakorlati szerepe miatt értékelik. Lektorként a következő tapasztalatokról számolhatok be e témával kapcsolatban. A jyväs kyläi egyetemen jelenleg mintegy negyven hallgató tanul magyarságtudományt. Mivel a háromszintű képzés első szakasza teljes egészében, a második fázis pedig részben finn nyelven folyik, a hallgatók nagy többségétől nem lehet elvárni, hogy magyar leíró vagy történeti nyelvészeti tárgyú szemináriumot, ill. záródolgozatot készítsenek. (Jyväs kyläben nincs finnugor szak, így finnugor témájú dolgozatok sem jöhetnek szóba.) Hálás témának kínálkozik tehát a kontrasztív nyelvészeti dolgozat, melyet a későbbi képzési szakaszokban követhet „igazi, klasszikus” nyelvészeti munka is. Tapasztalataim szerint a hallgatók érdeklődnek a kontrasztív nyelvészet iránt, rendszeresen részt

vesznek a kontrasztív nyelvészeti kurzusokon, s az elmúlt két évben néhány ilyen tárgyú munka készült, ill. készül (például a *-hat/-het* képző finn megfelelői, a passzívum magyar megfelelői, megszólítás, tegezés és magázás a magyarban és a finnben).

Mindezek fényében megalapozottnak látom – legalábbis a jyvaskyläi egyetem képzési struktúrájában – egy kontrasztív nyelvészeti egyetemi jegyzet elkészítésének igényét. Az alábbiakban röviden vázolom, milyennek képzelem el e születőfélben lévő jegyzet felépítését, s ehelyütt igyekszem megmagyarázni az előadásom elején kifejtett nézetemet is, miszerint a szinkrón és a diakrón megközelítés együttes alkalmazása is hasznos lehet a tanításban. Állításomat egy viszonylag jól áttekinthető példán, a helyhatározórendszerek összevetésén keresztül mutatom be.

Köztudott dolog, hogy a finnugor nyelveknek gazdag a névszóragozási rendszere (magyar 24–27, zürjén 17, votják 15, finn 15, mordvin 13, keleti osztják 11, cseremisiz 10, vogul 6 eset), ill. jellemző sajátosságuk az úgynevezett irányhármasság, a *honnan?* – *hol?* – *hová?* viszonyrendszer. Ennek csirái már az uráli (finnugor) alapnyelvben is megvoltak, két locativust (*-t*, *-nA*), egy ablativust (*-tA*) és két lativust (*-ń*, *-k*) rekonstruálnak a kutatók. Ezek a ragok természetesen – másodlagos formában – a mai névszóragozásban is fellelhetők a finnben és a magyarban egyaránt, hely-, idő és elvont viszonyt kifejező funkciókban. Pl. *-t* locativus: m. *itt*, *együtt*; *-t/-ott/-ett/-ött* (loc.), fi. *?peräti*, *kaiketi*; *-nA* locativus: m. *benn*, *fenn*; *-n/-on/-en/-ön* (superessivus), *-ban/-ben* (inessivus); fi. *kotona*, *ulkona*; *-na/-nä* (essivus) stb. (Hajdú 1989, 120–127).

A mai ragrendszer azonban ennél sokkal bonyolultabb. Az irányhármasság rendszerébe illeszthető ragokat vizsgálva (figyelmen kívül hagyva a terminativus, dativus és prolativus eseteket) a finn és a magyar között lényeges különbség mutatkozik: a finn egy belső (elativus-inessivus-illativus) és egy külső (ablativus-adessivus-allativus) sort ismer, míg a magyarban a belső sorral szemben két külső (külső szoros: delativus-superessivus-sublativus, és külső laza: ablativus-adessivus-allativus) sor áll. Bonyolítja a helyzetet, hogy az esetek elnevezése (finn külső sor neve = magyar külső laza sor neve) és alapfunkciójuk nem fedi egymást (általánosságban: magyar belső sor = finn belső sor, magyar külső szoros sor = finn külső sor, magyar külső laza sor = finn névutók).

A két nyelv eltérő módon hozott létre új ragokat. A magyarban ennek tipikus módja az önálló szóból névutón keresztül történt ragfejlődés volt, míg a finnben egészen más a fejlődés útja (a belső sorban egy *-s-*, míg a külső sorban egy *-l-* elem kapcsolódott az ősi ragokhoz, vö. *-s-nA* > *-ssA*, *-l-nA* > *-lla* stb.).

A kontrasztív nyelvészeti speciálkollégium felépítésében tehát a következő módszert alkalmazhatjuk (lehet, hogy metodikailag a nyelvtörténet és a leíró rendszer összevonása miatt sok problémát rejt magában, ám a diákoknak vitathatatlanul szemléletessé teszi a rendszerek azonosságát és különbségeit):

Az első lépésben bemutatjuk az ősi elemeket. Ezt követi a nyelvtörténet során kialakult új elemek felvázolása, a mai rendszerek létrejöttéhez vezető eltérő utak bemutatása (önálló szóból fejlődött ragok, ill. -s-, -/-determinánsok). E történeti összevetés eredményeképpen megkapjuk a mai rendszereket, azok egyező és eltérő elemeivel. Ezt követően fordíthatunk figyelmet a mai helyhatározórendszer egyéb különbségeinek leírására (pl. a finn prolativus kérdése), ill. a rendszeralkotó elemek eltérő funkcióinak bemutatására (pl. eltérő vonzatok, a belső és külső ragok nem egyező használata, eltérő irányjelölések stb.).

Összességében így a hallgató nemcsak arról kaphat képet, hogy mi az azonos és az eltérő a mai rendszerekben, hanem arról is, hogy miért alakult ki ez az eltérés, ill. mi a mai rendszerek előzménye, a kialakulás útja. (Természetesen ez a módszer csak a genetikailag és tipológiailag egyaránt rokon nyelvekre alkalmazható.)

Irodalom

Catrenianum toimitteita 21. Folia Hungarica 1. Toim. Márk–Suihkonen. Helsinki, 1981.

Hajdú 1989: Hajdú Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest.

Hungarologische Beiträge 3. Finnisch-ugrische kontrastive Untersuchungen. Hrsg. Keresztes–J. Leskinen–Maticsák. Jyväskylä, 1995.

Maticsák–Báthory 1994: Maticsák, Sándor–Báthory, Ágnes, Using the Results of Contrastive Linguistics in Compiling Coursebooks. Hungarologische Beiträge 2: 141–151.

Paunonen 1991: Heikki Paunonen, Kontrastiivisen tutkimuksen periaatteista ja niiden soveltamisesta suomen ja unkarin vertailuun. Suomi ja unkarin rinnakkain, 22–34.

Specimina Fennica IV. Pusztay, János, Suomunkakontut. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkimuksia. Szombathely, 1993.

Specimina Fennica V. Kaukovertailuja. Unkarilais-suomalaisia kontrastiivisia tutkimuksia. Szombathely 1994.

Suomi ja unkari rinnakkain. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 38. Turku, 1991.

Szathmáry 1991: Szathmáry István, Gondolatok a kontrasztív nyelvészeti munkálatokról. Suomi ja unkari rinnakkain, 9–21.

Lesznickova Liljana

Nyelvi érintkezések az első magyar-bolgár szótár tükrében

Hosszabb ideig érintkező nyelvek kölcsönhatásának konkrét forrásanyagon alapuló vizsgálata mindig is érdeklődést keltő nyelvészeti problémának számított, mert a nyelvi kapcsolatok mechanizmusának és a nyelvi struktúra különböző szintjeire való idegen nyelvi hatásnak a felderítése lehetőséget teremt a kölcsönzés mint lingvisztikai folyamat minél teljesebb megvilágítására.

Előadásomban a magyar-bolgár nyelvi érintkezéseket, pontosabban a magyar nyelvnek mint átadó és közvetítő nyelvnek a bolgárra gyakorolt hatását egy XIX. századi kétnyelvű szótár anyagának tükrében kívánom szemléltetni. Ez a szótár "Kis magyar-bolgár szótár bolgár népiskolai tanulók számára" címmel jelent meg Szegeden, 1896-ban. Vizsgálata két okból figyelemre méltó. Egyrészt ez az első szótár a kétnyelvű magyar-bolgár szótárak történetében, másrészt a magyar szavak és kifejezések bolgár megfelelői nem köznyelvi, hanem területi nyelvváltozatban szerepelnek, ti. a bolgár nyelv bánáti nyelvjárásának sajátosságait tükrözik. Ez a nyelvjárás a XVIII. század 30-as éveiben kezdett kialakulni, amikor a török dúlások nyomán elnéptelenedett Bánát területére betelepültek a törökök által üldözött római katolikus vallású bolgárok is, akik két fő telepen állapodtak meg. Így jött létre 1738-ban Besenov (Óbesenyő, Besenova Veche, ma: Dudestii Vechi) és 1741-ben Vinga.

Az említett szótárt Velcsov Zukács besenyői tanító készítette.

A bánáti bolgár nyelvjárás különlegessége, hogy a XIX. század második felében irodalmi nyelvvé emelkedett, s ezen a nyelven eredeti művek, fordítások, időszaki kiadványok jelentek meg. Az irodalmi nyelv kialakulását segítette egyfelől a bánáti bolgárságnak a bolgár nyelvterületről való elszakadtsága, másfelől pedig a sok nemzetiségű Bánátban élő különböző etnikai csoportokkal - németekkel, magyarokkal, szerbekkel, horvátokkal - sokáig fenntartott többoldalú összeköttetései.

A hosszú együttélés kisebb-nagyobb hatással volt e terület egymással érintkező lakóinak életmódjára, kultúrájára, illetőleg nyelvére is. Az idők folyamán más és más megnyilvánulási formát öltő nyelvi hatásokban kifejezésre jutott a hatalmi hierarchia, ezért forrásuk és ösztönző erejük is eltérő volt. A török kiűzése után a bécsi kormány a kincstári tulajdonnak tekintett Bánátot katonailag Bécsből kormányozta, és – kevés kivétellel – csak

katolikus németeket telepített ide. Ekkor a német nyelvi befolyás volt természetesen a legerősebb. A Bánát 1778-ban került vissza közigazgatásilag Magyarországhoz, és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig oda is tartozott. (Erről ld. Kósa Zászló - Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása, Bp, 1983, 63-66.) Ebben az időszakban a folyamatossá vált magyar telepítésekkel párhuzamosan a magyar nyelv hatása lett meghatározó. Feltehetően ekkor áramlott be a legtöbb magyar elem a bánáti bolgárok szóhasználatába.

A magyar nyelv hatása főként három területen figyelhető meg: a szókincsben (itt érvényesül leginkább a magyar hatás), morfológiai és szintaktikai szinten.

A magyar szavak beáramlását a társasági élet, a közigazgatás, az iskola, valamint a térség magyar lakóival való közvetlen érintkezés segítette elő. Ezért a magyar szavak nyelvjárási, ill. köznyelvi változatukban kerültek át a bánáti bolgárság nyelvébe.

Ha a magyar lexémákat egybevetjük bolgár megfelelőikkel, szembevetjük, hogy az idegen eredetű bolgár ekvivalensek tekintélyes hányada magyar alapra vezethető vissza. A magyarból átvett kölcsönzések különféle fonetikai, morfológiai és szóalkotási változásokon mentek át, hogy beépülhessenek a bolgár nyelv rendszerébe. Illusztrációnak csak néhányat sorolok fel közülük.

A hangtannal kapcsolatos leggyakoribb minőségi és mennyiségi változások a következők: magán- és mássalhangzó-rövidülés, zártabbá válás, hangkiesés, hanghelyettesítés stb. (pl.: trombitás - trumbitás, csikós - csikus, esküdt - iskut, kocsis - kucis, határ - utár, szállás - salas, csendő - cēnder, darócz - duroc stb.)^{*}

Az említett fonetikai változások között megkülönböztethetünk rendszeres változásokat (pl. hanghelyettesítés olyan fonémák esetén, mint -a, -ő, -ü, amelyek hiányoznak a bánáti bolgár nyelvjárás hangrendszeréből) és szórványos változásokat, amelyek csak egy-egy szó átvételekor fordulnak elő (pl. a szókezdő *h* lemaradása).

A morfológiai illeszkedés elsősorban a magyarból bekerült főnevek nyelvtani nemének, egyes és többes számú alakjának meghatározásában mutatkozik meg. Pl. a mássalhangzóra végződő főnevek rendszerint hímneműek (*hentes, mester*, de: *katona* - hímnemű bár magánhangzóra végződik; *hant* - nőnemű, bár mássalhangzóra végződik), az -a-ra végződők - nőneműek (*fa, hiba, ...*), az -i, -o, -e-re végződők pedig semlegesneműek

^{*} A szótár adatait betűhíven közlöm.

(*gesztenye*, de: *itcze*, *vármegye* - nőneműek; alaktani analógia következtében az eredeti szóvégi -e-t a kölcsönszóban -a váltja fel: *ica*, *vármegja*).

A szóalkotási adaptáció egyik megnyilvánulási formája, hogy a magyar szóátvételek a bánáti bolgár nyelvjárásra jellemző képzők segítségével új szavak alapjául is szolgáltak, amelyek teljes mértékben alkalmazkodtak a nyelvjárás szóalkotási rendszeréhez. Pl. a magyarból bekerült darab szóból az -isva igeképző segítségével a darabisva „darabol” igét képezték (*sapun* - *sapunisva* „szappanoz” mintájára).

Nemcsak szavak, hanem toldalékmorfémák is bejutottak a bolgárság nyelvébe. Elég produktívnak minősíthető pl. a magyar hatásra elterjedt -s (-ás) denominális nomenképző (*rabuta* - *rabutás* „munkás”, *birt* - *birtás* „kocsáros”).

A példák tovább sorolhatók, ám az eddigiekből is kitűnik, hogy a magyaroktól való kölcsönzést nem tekinthetjük mechanikus folyamatnak, mivel az idegen nyelvi anyag formális és értelmi meghonosításával jár együtt.

A rendelkezésünkre álló monográfiák (Sztjokov Sztjoko, A bánáti bolgár nyelvjárás. Szófia, 1967.; A bánáti bolgár nyelvjárás szókészlete. Szófia, 1968.) alapján ismeretes, hogy a magyar nyelv közvetítő szerepet is játszott más idegen szavak kölcsönzésében. Magyar közvetítésűek pl. a következő német, ill. szláv eredetű szavak: *tuczat* (magyarul) - *tucat* (bolgárul), *krajcár* (m.) - *krajcár* (b.), *saroglya* (m.) - *sarágla* (b.), *dunna* (m.) - *dunja* (b.), *ispán* (m.) - *ispan* (b.).

A magyar hatás jellegének minél többoldalú megvilágításához szükséges megvizsgálni, hogy az átvett szavak milyen fogalmi körökbe és szófaji kategóriákba tartoznak. Ezeket azért említem együtt, mert a szótár - rendeltetésének megfelelően - nem betűrendben közli a szavakat, hanem tematikailag csoportosítja, rámutatva szófaji hovatartozásukra is. Így egyértelműen kitűnik, hogy a névszók nagy számával szemben csak nagyon kevés magyar ige került át a bánáti bolgárok szókészletébe. A főneveken belül legnagyobb számmal vannak az életmód, a társadalmi és adminisztratív élet tárgykörébe vágóak, amint az eddig idézett példákból s az alábbiakból is jól látható: *tisztartó* - *tistartóv*, *járás* - *járás*, *honvéd* - *honvéd*, *gyömbér* - *gjimbér*, *mandula* - *mandula*, *kalarábé* - *kalarába*, *májashurka* - *májuska*, *sziksó* - *siksóv*, *csáko* - *cákuv*, *tábla* - *tábla*, *kréta* - *kréta*, *leczke* - *leckija*, *katonaság* - *katanság*, *gazdaság* - *gazdaság* ...

Velcsov Zukács magyar-bolgár szótára arról is tanúskodik, hogy a magyar kölcsönzések mellett néha más szavakat is használtak egyazon fogalom kifejezésére: *szakács* - *sakac*, *kuvarica*; *szabó* - *sabóv*, *sijác*; *műhely* - *mihél*, *rabutasnica* stb.

A párhuzamos elnevezések a bánáti bolgárság szókészletében összeszövődött többféle történeti rétegre utalnak. Keletkezésükben több

tényező játszhatott közre: egyrészt a hivatalos életben bekövetkezett változások, másrészt pedig a bánáti bolgároknak azon törekvése, hogy az idegen eredetű szavakat bolgár megfelelőikkel helyettesítsék. Így egyes szavak mellé újak kerültek, s bizonyos ideig használatuk párhuzamos volt, de idővel a kulturális vagy a társadalmi életben vezető szerepet játszó nyelvtől függően vagy az egyiket, vagy a másikat részesítik előnyben, sőt előfordul, hogy a kölcsönzött szó átadja a helyét eredeti bolgár megfelelőjének.

Morfológiai szinten a magyar hatás alapvetően szóalkotási típusok és elnevezési módok kölcsönzésében érvényesült. Ezek a „rejtett” fordításos kölcsönzések a tükörszavak és -kifejezések.

A szóátvétélhez képest a tükörfordítás tudatosabb folyamat, amely szoros összefüggésben áll nyelvi és nyelven kívüli tényezőkkel. Ilyenek pl. az egymással érintkező nyelvek grammatikai szerkezete és azok szóalkotási sajátosságai, valamint a nyelvi kapcsolat jellege. Ez utóbbi lehet szóbeli (közvetlen érintkezés a közéletben) és írásbeli (az iskolában vagy különböző magyar szövegek bolgár nyelvre történő átültetése során). Az extralingvisztikai tényezők közül az egyik legfontosabb a bánáti bolgár nyelv irodalmi szintre emelését célzó törekvés. Az említett tényezők rendszerint összefonódva, egymást támogatva jelennek meg egy-egy konkrét esetben.

A tükörszavak két csoportba sorolhatók. Az egyikbe tartoznak azok, amelyek teljes mértékben megegyeznek a magyar lexémák grammatikai felépítésével és jelentésével (pl.: *tisztítóhely* - *ucisténjímestu*, *jóízű* - *dubromirnisnu*, *jóravalórestség* - *marzelj kántu dubró*, *czukrász* - *zaharnic*, függőleges - *vislivu*, *rag* - *dulepnic*, *névrag* - *imesindulepnic*, *névelő* - *predimenic*, *névutó* - *sledimenic*), a másikba pedig azok, amelyek a magyar lexémák részleges megfelelői, azaz közös a jelentésük, de eltérő a nyelvtani szerkezetük (*szélmalom* - *vetarnica*, *érzék* - *usestila*, *útér* - *baktilnica*, *indulatszó* - *usestenic*, *zárójel* - *zakljucnic*, *felkiáltójel* - *izviknic*, *kökörlada* - *plujnica* stb.): a magyar összetett szónak a bolgárban képzett szó felel meg.

Egyes esetekben a bánáti bolgár nyelvjárásban olyan szóösszetételek jönnek létre, amelyek eltérnek a rá jellemző megszokott szerkesztési módoktól, s ez aligha vitathatóan magyar hatásra történt: *földrés* - *svéttála*, *komlóvirág* - *méljcvét*, *holdfogatkozás* - *mesecpumarcánji* stb. Ez az átvételi mód rendszerint jelöletlen birtokviszonyt kifejező magyar szóösszetételeknél fordul elő. A magyar mintára alkotott tükörszóban is az elő- és az utótag kötőhang nélkül van összekapcsolva, így grammatikai és szemantikai viszonyuk a bolgár nyelvben nemigen világos.

A tükörfordítások hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar szóalkotási típusok meggyökerezzenek a bánáti bolgárság nyelvében, ugyanis az idegen modellnek bolgár nyelvi eszközökkel való visszaadása révén nemcsak bizonyos szavak belső szerkezetének és jelentésének befogadása vált lehetővé,

hanem új szavak megalkotására is mód nyílt a már meghonosultak analógiájára, konkrét magyar nyelvi minta nélkül.

A magyar nyelv kevésbé mély nyomot hagyott mondattani szinten. A szótár végén, a Kérdések és feleletek című fejezetben, amely magyar-bolgár társalgási könyvre emlékeztet, helyet kaptak a magyar egyszerű mondat fő típusai és bolgár megfelelői. Konkrétan a mondat szerkesztést tekintve, a magyar nyelv aktivizáló hatása legnyilvánvalóbb a szórendben. Ezt jól mutatja pl. a bánáti bolgárban az ige mondatvégi helye (*Az asztal fából van.* - *Tarpézata ud dárvu ij.*, *A tanító a tanulót tanítja.* - *Naucnika skulara uci.*, *Már egészséges vagyok.* - Véc zdráv sam.), a jelzett szó előtti nem egyeztetett birtokos jelző (*A tábla színe fekete.* - Na tablata licitu ij cárnu.). Némely eldöntendő kérdő mondatból hiányzik a kérdő szó, ami nem jellemző a bolgárra (*Az iskolában van a tanító?* - *U skulata ij naucnika?*, *Egészséges vagy már?* - *Uzdravel si véc?*).

A bánáti bolgárok eredeti irodalmának részletes áttanulmányozása nélkül is megállapíthatjuk, hogy a fent említett mondat szerkesztési sajátosságok nem vezethetők vissza sem a szótár összeállítójának szubjektív fordítói megoldásaira, sem szintaktikai párhuzamossághoz való ragaszkodására. Itt olyan jelenségről van szó, amely a magyar nyelvi befolyás következtében – noha csak elszórtan – de gyökeret vert a bánáti bolgár nyelv mondattanában.

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy az első magyar-bolgár szótár értékes forrásanyagot biztosít számunkra a bánáti bolgárságot ért sokrétű magyar hatás feltárásához, információt ad azok köréről, irányáról és mértékéről, ezzel is kiegészítve a két nyelv hosszú és beható érintkezéséről alkotott képet.

Kolláth Anna

Magyar nyelvészeti kutatások a Maribori Egyetemen

1. Hiába írunk még augusztust, a szeptember, az ősz, s ezzel az új iskolaév közeledtét megannyi apróbb-nagyobb jelből érezzük. A Maribori Egyetem Pedagógiai Karának Magyar Nyelv és Irodalom Intézetében az október elején kezdődő tanév nem nevezhető szokványosnak: a jubileumok éve lesz. 1981 tavaszán, tehát 15 éve alakult meg a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 30 éves az Intézet keretein belül működő Magyar Nyelvi lektorátus, valamint 35 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken.

2. Szinte közhelyként hat ma már az a tény, hogy a kétnyelvű oktatás a muravidéki 10 ezres magyarság fennmaradásának egyik legfontosabb feltétele. Mindig is az volt a lektorátus egyik feladata, hogy a kétnyelvű területről jött, különböző szakos, magyar egyetemi hallgatók anyanyelvi műveltségét fejlessze, tudatosítsa, a mai magyar köznyelviség irányába terelje. Kettős céllal végezték és végzik a lektorok ezt a munkát: nemcsak az anyanyelv minél tökéletesebb birtoklását kívánjuk elérni a hallgatókban, de bízunk benne, hogy ezáltal a környezetnyelvet is más szemmel nézik, és nyitottabbak lesznek az idegen nyelv(ek) elsajátítására is.

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék megalakulásával vezetője dr. Varga József rendkívüli egyetemi tanár - még kedvezőbb helyzet alakult ki a Muravidék magyar értelmiségi rétegének erősítésében. A tanszék a kétnyelvű oktatás alfája és omegája: hallgatóink a kétnyelvű középiskolákból jönnek, s nem minden esetben magyar anyanyelvűek, diplomásaink oda mehetnek vissza tanítani.

A maribori magyar lektor - szinte a kezdetektől fogva nyelvész volt. Ez az igény erősödött a tanszék megalakulása óta, hiszen a tanszékvezető is, a tanársegéd kolléga is irodalmár, így a nyelvészeti órákat a lektorok tartották. A helyzet változott az 1993-94-es tanév óta: először szombathelyi nyelvész kollégák segítettek, majd az elmúlt tanévtől az egyetem alkalmazásában a tanszék vendégoktatója dr. Bokor József rendkívüli egyetemi tanár. A lektor munkája és felelőssége tehát csökkent a szakos képzésben, viszont az egyéb szakos egyetemi hallgatók oktatásában egyre több a feladat.

3. Az oktatási teendők ellátása mellett a tudományos kutatás, az elért eredmények publikálása mindig is erőssége volt a maribori lektoroknak. 1981-től kezdődően módomban állt bepillantani a lektorok tudományos tevékenységébe. (Ezúton szeretnék köszönetet mondani elődeimnek: dr. Guttmann Miklós, dr. Bokor József és dr. Molnár Zoltán kandidátusoknak, hogy munkásságuk részletes bibliográfiáját rendelkezésemre bocsátották.) 6

önálló kiadvány, 60 tanulmány, illetve szakcikk, több mint 30 tudományos előadás, közel 220 ismeretterjesztő írás és 2 kandidátusi értekezés fémjelzi a maribori magyar lektorok munkáját az elmúlt 15 évben. A kutatások zömmel dialektológiai témájúak, a muravidéki magyarság nyelvének szocio- és pszicholingvisztikai aspektusú feldolgozása kezdődött meg, és folyik tovább, egyre szélesebb körben, egyre modernebb módszerrel. A nyelvjáráskutatás nagyon szerencsés módon kiegészül névtani és módszertani jellegű tudományos tevékenységgel, ez nagyrészt dr. Varga József tanszékvezető nevéhez fűződik. Legsürgetőbb dolgunk a kétnyelvű oktatás módszertanának fejlesztése, összefoglalása olyan formában, hogy a gyakorló tanárok útmutatónak, valamiféle kézikönyvnek tekinthessék a mindig változó nyelvi helyzetben is. Remélem, hogy egy év múlva már ennek sikeréről is beszámolhatok Önöknek a jubileumi év rendezvényeivel együtt.

4. E rövid áttekintés után egy kis ízelítőt szeretnék adni saját kutatómunkámból, úgy, ahogy azt korábban kollégáim is megtették.

A szakirodalom teljesen egyetért abban, hogy a magyar dialektológia kezdeteitől fogva szociolingvisztikai szempontokat is felhasznált mind az adatgyűjtő, mind pedig az adatfeldolgozó munkákban; s ha a mai kutatásokat szemügyre vesszük, láthatjuk e tendencia erősödését. A nyelvföldrajzi szempontok kiegészülnek szociolingvisztikai aspektusokkal; ezt a vonalat a kommunikatív dialektológia jelenti, amelynek középpontjában a *a nyelvi viselkedés* áll (Kiss J. II. Dial.Szimp. Szombathely, 1990. Szerk.: Szabó G., 37. 1.). A nyelvjáráskutatás egyre inkább élőnyelvi (vagy beszélt nyelvi) kutatássá válik, hiszen ezt követeli meg napjaink nyelvi valósága. Az a tény, hogy a falun élő ember ma már kettősnyelvű (diglott, sokszor poliglott), régóta meghatározója a dialektológiai munkáknak, új lehetőségeket adva, új irányokat szabva a gyűjtésben és a feldolgozásban egyaránt. A nyelvi viselkedés központba kerülésével a szociolingvisztikai megközelítést kiegészítik, sőt, sok esetben felül is múlhatják a pszicholingvisztikai szempontok. Mint ahogy a nyelvművelésben az emberközpontúság arányeltolódás a nyelvember (inkább: ember és nyelv) viszonyának vizsgálatában az ember javára, úgy jelent a kommunikatív dialektológia is eltolódást a beszélő irányába a nyelvi viselkedés tanulmányozásával.

5. Évek óta foglalkoztat a nyelvi magatartás (nyelvi viselkedés) problémája. Elsődlegesen az adatközlők nyelvjárásiasságának fokát vizsgáltam (v.ö.. Balogh L., MNy. 1978. 489, G. Varga Gy.: In: A magyar nyelv rétegződése. Szerk.: Kiss J. és Szűcs L. II. 976.), mert ezt tartom a nyelvi viselkedés számokban is megragadható, azaz objektív összetevőjének. A nyelvi viselkedés vizsgálatához a magam részéről mindig az irányított beszélgetéseket tartottam alkalmasabbnak még akkor is, pontosabban: talán

éppen azért, mert ma már teljesen egyértelmű, hogy "szinte csak kevert jellegű szövegek" születnek ilyenkor köznyelvi, nyelvjárási és rétegnyelvi beütésekkel (Sebestyén Á.: MNy. 1987. 510.). Annak megállapítása, hogy az illető adatközlő akkor, abban a beszédhelyzetben miért azt a nyelvváltozatot produkálta, és miért vált és milyen újabb variációra vált a szituáció megváltozásával, nagyon bonyolult folyamat.

A kérdőfüzetes (kérdőíves) gyűjtés módszerét tökéletesen kidolgozták az atlaszgyűjtők. (Lőrincze L.: Az anyaggyűjtés módszere. In: A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti módszertani kérdései. Szerk.: Deme L. és Imre S. Bp., 1975. 67-123.). A szókészleti vizsgálatok anyagának elemzésében tapasztalataim szerint - a főszerepet a gyűjtött anyag játszotta, s a szituációra néhány aprónak tűnő dolog utalt, pl. : az aktív indirekt módszert néha felváltja a direkt, azaz ki kell mondania a gyűjtőnek a vár szót, ha nem érkezik válasz a kérdésre. Ilyenkor egy I betű jelzi az adat után az informátoros választ (Szabó G.: In: Vasi Szemle 1980/I. 104- 139.). Az adattárakban találkoztam már a H betűs megjelöléssel is (hibás adat) azokban az esetekben, ha az adatközlők félreértették a kérdést, s más szóval feleltek. Leginkább ezek az esetek inspiráltak arra, hogy megvizsgáljam, milyen válaszok érkeznek a feltett kérdésekre: azonosak-e a címszóval, vagy eltérnek ettől. Munkámban a tanszékiünkön már régóta jól bevált Szókészleti Kérdőfüzetet használtam (Összeállította: Szabó G.). A kérdőfüzetes gyűjtés nagyon érdekes beszédhelyzet; adva van ugyanis egy kérdőfüzet (szakember(ek) állít(ják) össze nagy körültekintéssel, hozzáértéssel, és bizony: sok munkával, a kérdőfüzetben x db címszó a rá vonatkozó kérdésekkel. A gyűjtő (szerencsés esetben ugyancsak szakember) felteszi a kérdést (felolvassa, ha még nem tudja kívülről), érthetően, pontosan az optimális válasz reményében. Mi az optimális válasz? A kérdőfüzet címszáva; pl.: 24. kérdés : Öblítés után, kitergetés előtt mit csinál az asszony a ruhával? *A kicsavarja* igealak a várt válasz, az esetek többségében ezt is kapjuk. De eltérés a címszótól bizonyos szempontból *a kicsavargya, kücsavargya* (ugyanazon tőnek különböző fokú nyelvjárási változatai), vagy *a kifacsarja* igealak a lehetséges alaki variációival, de a mókkikitti válasz már másfajta eltérés, ám semmiképpen sem hiba. Az adatközlőnek ott, abban a helyzetben, a kérdés elhangzása után a mosásnak ez a folyamata jutott eszébe talán azért, mert ő így csinálta valamikor, esetleg még ma is így csinálja.

A gyűjtés során magára hagytam egy kicsit beszédpartnereimet a kérdés elhangzása után; az érdekelt, hogyan birkóznak meg a kérdés-felelet nem éppen kellemes, sokakat az iskolai módszerekre emlékeztető jelenségével. Az érdekelt, mi történik - a válaszadás szintjén - a kérdés elhangzása után. Válaszol-e közvetlenül (direkt válasz = *dir*), vagy segítségre szorul (indirekt válasz - *indir*). Válaszolt-e egyáltalán a kérdésre? Ha a rákérdezés után sincs

felelet, akkor azt N-nel jelöltem (szituatív lexikai negatívum a szókincs szintjén). A továbbiakban a direkt válaszokkal foglalkoztam: ha a kérdőfüzet címszavát kaptam feleletül, V-vel jelöltem (várt válasz), ha attól bármilyen módon eltért, deviáns adatnak neveztem (D). Az elnevezés először szokatlannak tűnt a kriminológia deviancia-értelmezése miatt, fogadtatása sem volt teljesen egyértelmű, én viszont pontosabbnak tartom az eltérés-nél. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek a devianciák szituatív devianciák, a kérdőfüzet címszava a hasonlítás alapja, a szituációs norma (v. ö.: Papp L.. In: A magyar nyelv rétegződése. Szerk.: Riss J. és Szűcs L. II. 750), ettől lehet eltérni grammatikai (hangtani-alaktani) szinten: (szituatív grammatikai devianciák); ezek az esetek az adatközlők nyelvjárásiasságának fokát mutathatják elsődlegesen; ugyanakkor eltérések mutatkozhatnak szóképzési síkon (szituatív lexikai devianciák), ennek oka a beszédsszituáció valamennyi tényezőjében keresendő és keresendő.

Objektív okoknak nevezhetnénk azokat, amelyek a kérdés pontatlan megfogalmazásában (v. ö.: Deme: i. m. 114-117.), a kérdező nem megfelelő nyelvi viselkedésében rejlenek. A szubjektív okok az adatközlő nyelvi kompetenciájában, adott emocionális fokában, pszichés állapotában, esetleges beszélői szándékában, a szituációs alkalmazkodási képességében keresendők (v. ö.: Papp L.. i. m. 736.).

Az eltérések (devianciák) csoportjaiból csak kettőt említek. Az első inkább tartalmi jellegű eltérés; az adatközlő ítéletet mond a kérdésben megfogalmazott jelenségről, értékeli, minősíti azt: pl.: a 203. kérdésre (Mit csinál az, aki nagyon sok mindent megenged gyermekének, minden óhaját teljesíti. mindig csak vele foglalkozik? Mit csinál a gyerekkel?) egyszer sem kaptam meg a *geggyüli* várt választ (lexikai negatívum más szóképzési síkon is). Helyette elhangzott a *rosszul neveli* (2, 3. adatközlő), *szereti a gyereket, kedveli* (1. adatközlő), játszik *vele* (5. adatközlő) minősítés az *elkényeztet*i szinoníma mellett. A szunyó nem *szuny* 3. adatközlőm szerint, hanem *rosszalkodik*, s a 150. kérdésre (Hogy mondják, mit csinál az, aki a férjét, ismerősét korholja, állandóan a hibáit emlegeti?)- így válaszolt: *rossz szokás*. Nincs igaza? Az anya gyermekével *rosszat* tesz, ha fejét veri dühében (239. kérdés), és nem *megfejbeküli*.

A második csoport azokat az elérő válaszokat tartalmazza, amelyekben a kérdések egymásutánjának hatása érződik. Hogy ez formai deviancia-e, vagy inkább tartalmi, nem minden esetben egyértelmű. Például az 1. adatközlőnek a 217., 218. kérdésre adott válaszai szolgálnak:

217. Mit csinál a szűnyog, milyen hangot ad, amikor repül? *Zümmög* volt a válasz (nem *dűrmög*). A 218. kérdés : "Aki nem figyelmes, az otthon a lakásban az ajtót mindig nagy zajjal csukja be. Mit mondunk, mit csinál az ajtóval?" A válasz: *Zörgetve behajtja*, bevágja, *hogy elmenjen a szűnyog*. Még

ha szándékos tréfálkozást feltételezünk is ebben az esetben a szavak mögött, akkor is értékes információt kaptunk az adatközlő szavakésztségéről, esetleges nyelvi humoráról.

6. A devianciákon kívül az adatközlők kommentárjait, a gyűjtő segítő kérdéseinek hatását elemzem az utóbbi időben. Első éves magyar szakos hallgatóim kérdezték ki a már említett kérdőfüzetet muravidéki felnőtt magyaroktól.

Anyagukból nézzünk néhány példát! A 20 éves fiú (gyűjtő) első adatközlője (76 éves férfi) a 10. kérdésre (Mi a neve annak a töknek, amelyet ősszel vagy télen darabokra vágva megsütnek?) a *disznutök* választ adta- Hallgatóm segített: tuggya, az *embörök* szoktyák *mögénni*, és meglett az eredmény: *selömtök*. A 144. kérdés elhangzása után (Hogy mondják azt a gyereket, aki a falnak fordul, míg a többiek elbújnak, hogy ne lássa, ki merre ment?) a *szégyenlős* melléknév hangzott el. A segítő hozzáfűzés: "ez ögy játik" meqhozta a jó választ: aja, szunyü.

Másik hallgatóm 62 éves nő adatközlője nem fukarkodott a megjegyzésekkel. A 127. kérdés a *csicskenye* szót írja körül, erre válasza már minősítés is egyben: *töa izs van belüle, várgy* csak: *höcsödli a falusi neve*, ugyanígy a 171. kérdés esetében (Hogy mondják, milyen az a férfi, akinek nincs és nem is lehet gyereke?) "*falusiassan paszkonca*" a válasz, de ismeri a magtalan szót is. Említésre méltó még a 241. kérdésre adott *krumplistⁱészta*, amelyet a *granadⁱermars* változat követett minden rákérdezés nélkül az "*ez a réndés nevő*" kiegészítéssel.

Egy 63 éves hosszufalui asszony a 21. kérdésre (Mi az, amit az ágyban a fej alá tesznek?) a *vánkos* szóval válaszolt. Rákérdezés után kifejtette: "*a párna az alattang van vaGy v^ot; itten párnán feküttünk, vánkózs v^ot a fejenk alatt, dunyháve mék takarusztunk; mer a magyarok a vánkost mongyák párnának, de mi nem*".

7. A példákat tovább sorolhatnám, de inkább valamiféle összegzéssel tartozom még a témával kapcsolatban. Tisztában vagyok azzal, hogy ilyen és ehhez hasonló megjegyzésekkel, nyelvileg néha megdöbbenő, máskor szívet melengető, sokszor mosolygásra, nevetésre ingerlő válaszokkal valamennyi gyűjtő találkozott már és találkozni fog ezek után is. A kérdésfelelet szituáció, ez az iskolásnak tűnő dialógus legyőzetik előbb vagy utóbb a két beszédpartner együttműködése által. A kérdező úgy irányítja a helyzetet, hogy közben háttérbe vonul. S a főszerep a válaszadóé, hiszen az ő nyelvhasználatára, esetleg ezen keresztül egy egész közösségére vagyunk kíváncsiak. A kérdőíves gyűjtéssel keletkezett korpusz is legalább kétféle szempontból adhat információkat a beszélők nyelvi viselkedésére vonatkozóan: természetesen kimutatható az illető nyelvjárásosságának mértéke (Dialektniveau), ez elsődlegesen minőségi mutató; másrészt a

válaszok mennyisége, az eltérések (devianciák), a feleleteket kiegészítő, magyarázó megjegyzések, a beszélőnek saját tudására, képességeire vonatkozó hozzáfűzései megmutatnak egyfajta beszédhez, helyesebben: beszédshituációhoz való viszonyulást. Nem az a cél, hogy az adatközlő minél archaikusabban beszéljen, hanem az, hogy minél természetesebb legyen, hogy függetleníteni tudja magát a mesterséges beszédhelyzettől, hogy elfeledje a magnót, s a kérdések valamiféle élményekké váljanak képzeletében.

A feldolgozott kazetták arról tanúskodnak, hogy nemcsak én, hanem hallgatóim is, adatközlők is élvezték a gyűjtést. Bízom benne, hogy sokat tanultak a munka során. Gyarapodott szókincsük, talán még jobban mélyült magyarságtudatuk, hiszen láthatták: a nyelvjárás a köznyelvvel azonos rangú nyelvváltozat, semmivel sem értéktelenebb, sőt megőrizendő, hagyományozandó, csak megfelelő módon kell vele bánni.

Peter Sherwood

Alkalmazott nyelvészet a tanulói szótár felépítésében (Igeköötös igék a londoni magyar tanulói szótárban)

School of Slavonic and East European Studies (University of London)

Bevezetés

Várad Tamás kollégámmal együtt már beszámoltunk a londoni magyar tanulói szótár tervezetéről (ld. Peter Sherwood és Várad Tamás 'A londoni magyar tanulói szótárról' in: Hungarológia 4 (1993):101-113). Most a szócikkek egy részének belső felépítéséről szeretnék szólni, abban a reményben, hogy mondanivalóm nemcsak magyar-angol viszonylatban, hanem minden magyar kiindulású tanulói szótárra érvényesnek bizonyul és eredményesen alkalmazható. A magyar nyelvtan és szókincs sajátos, a tanuló szükségleteihez alkalmazott átrendezéséről van szó, ezúttal az igekötös igéknek a nem-igekötös alap-igéjükkel való együttes (párhuzamos) közléséről. A például vett AD ige esetében tehát, míg a hagyományos szótárban ennek igekötös változatai (átad, bead, kiad, felad, megad, visszaad, stb.) a megfelelő helyen, ábécé-sorrendben találhatók meg, addig a tanulói szótárban ezek mind az AD igénél szerepelnek. Előadásom éppen arról számol be, hogy hogyan.

A tanuló egyszerre, ill. párhuzamosan foglalkozik a nyelvtan és a szókincs elsajátításával. Ezért a tanulói szótárnak is tekintettel kell lennie a nyelvtankönyvre, ill. a tankönyv nyelvtannal foglalkozó részére. Elképzelésem szerint a pedagógiai nyelvtannak konvergálnia kell a pedagógiai lexikával: míg a nyelvtankönyv maximálisan figyelembe veszi a lexika sugallta egységeket, addig a lexika tára, a szótár, nem ábécésorrendben, hanem egy specifikus, nyelvtan sugallta sorrendben közli pl. az egyes igék jelentését. Mindez fokozottan fontos egy olyan nyelv tanulásánál, mint a nyelvtanában az indogermán nyelvekétől sok tekintetben eltérő, az átlagtanuló számára különös szerkezetű magyar. Noha egy teljességre törekvő pedagógiai magyar nyelvtan még várat magára, ebből egy részletet -- éppen az AD ige nyelvtanát -- bemutatok a szótár szócikkeinek megvilágítása érdekében. Ki kell emelni, hogy elképzelésünkben egy felismerést-értelmezést célzó, analitikus pedagógiai nyelvtan szerepel, amelynek elsődleges célja a magyar szöveg megértése, szótár segítségével. Ugyanakkor bízunk benne, hogy e megközelítés a tanulás egyéb területein is gyümölcsöző lehet, továbbá abban is, hogy pedagógiai nyelvtanunk nem igénytelenebb más, tankönyvre jellemző nyelvtannál.

Az AD Ige pedagógiai nyelvtana

Az AD ige alapszerkezetében HÁROM argumentum (válens) szerepel, argumentumon értve az igeközponthoz tartozó mondatalkötő állandó, kiegészítő elemét. A morfológiai zérus képviseli a szintaktikai alanyt (1. ARGUMENTUM), morfológiai -%T a szintaktikai tárgyat (2. ARGUMENTUM), a % jel esetleges magánhangzót jelöl, a morfológiai -NAK/-NEK a szintaktikai (datívuszt) (3. ARGUMENTUM) mint részeshatározót, elsődleges bővítményt. Az elemzéshez szemantikai és pragmatikai mozzanatok is társulnak. Ezek alapvető fontosságát, sőt meghatározó szerepét a nyelvtani kategóriákkal kapcsolatban újabban ismét hangsúlyozták (vö: R. M. W. Dixon *Ergativity* Cambridge: Cambridge University Press, 1994; 6-187. Az 1. argumentum szemantikai szinten általában ágens (az AD esetében pontosabban: adó, donor), s ebből kifolyólag gyakran pragmatikailag [+EMBER] jeggyel írható le. A 2. argumentum szemantikailag páciens (szenvető, az AD esetében pontosabban: adott valami, ajándék), pragmatikailag tehát [-EMBER] jeggyű. A 3. argumentum szemantikailag általában recipiens (fogadó), pragmatikailag tehát az 1. argumentumhoz hasonlóan [+EMBER] jeggyű. Mindezt célszerű táblázatban összefoglalni:

Az AD ige alapszerkezete egy pedagógiai nyelvtan keretében

	1. Argumentum	2. Argumentum	3. Argumentum
<i>szintaktikai funkció</i>	alany	tárgy	részeshatározó
<i>eset</i>	nominatívusz	akkuzatívusz	datívusz
<i>szuffixum</i>	-O	-%T	-NAK/NEK
<i>szemantikai szerep</i>	ágens (donor)	páciens (ajándék)	recipiens (fogadó)
<i>pragmatikai jegy</i>	[+EMBER]	[-EMBER]	[+EMBER]

Ez az alapszerkezet két értelemben is kiindulópontul szolgál. Egyrészt az ennek megfelelő értelmezések adják ki az AD szócikk leggyakoribb, legelemibb törzsét. Másrészt ezen alapszerkezetből indulunk majd ki az AD egyéb jelentéseinek leírásakor (ld. alább). Az alapvető példák kiöztött egyben igezőtő igét is megadunk; figyelemreméltó, hogy az alábbi hat példa -- természetes összefüggésük ellenére -- az eddigi szótárakban hat különböző szócikk alá kerül. (Az angol fordításokat itt helykimélés végett nem mindig adom meg, azonban egy-két általánosabb érvényű megfelelésre mégis utalok):

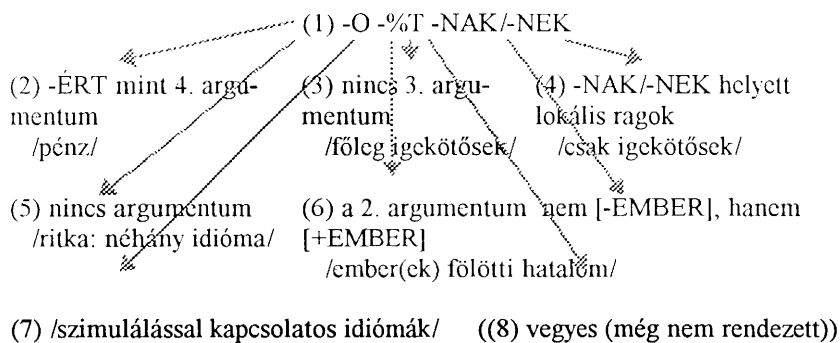
János-0 egy csokor virág-OT adott az anyjá-NAK. (János-NAK) beadta az orvos-0 az injekció-T A felügyelő-0 nem adta ki (János-NAK) a kulcs-OT. A fiú-0 átadta ülőhelyé-T (a terhes nő-NEK). Az eladó-0 szó nélkül visszaadta (NEKi) a pénz-T. Béla-0 feladta a boríték-OT (az anyjá-NAK).

ANGOL SAJÁTOSSÁG: Határozatlan (tbsz. 3. sz.) alanyú AD gyakran az angol passzív szerkezetnek felel meg, különösen ha a 3. argumentum hiányzik; az ajánlottakon kívül más fordítás is elképzelhető, különösen ha a 3. argumentum nem hiányzik:

Bérbe adták a lakás-T (japánok-NAK).	{The flat was let
Kiadták a lakás-T (japánok-NAK).	{(to some Japanese)
Kiadták a parancs-OT (a katonák-NAK).	Orders were issued (to the soldiers)
Az útlevelé-T nem adták ki.	(1) His passport was withheld.
	(2) They refused to give him a passport.
Az engedély-T nem adták meg.	Permission was not granted. /He (etc) was refused permission/a licence.

AZ AD IGE ALAPSZERKEZETÉNEK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

Az AD szócikk hátramaradó részét úgy szerkesztjük meg, hogy a fenti alapszerkezetnek egy-egy részét megváltoztatjuk: vagy még egy argumentummal bővítjük, vagy elhagyunk belőle egy argumentumot (leszűkítjük), vagy valamely argumentumon, ill. annak tartalmán változtatunk. Összefoglalólag, zárójelben a -- jelenleg még informális -- felismerő jellemzőkkel:

Most vegyük sorra a variációkat.

Most vegyük sorra a variációkat.

(2) Az alapszerkezet a KAUZÁLIS-FINALIS -ÉRT raggal, mint 4. argumentummal bővíthető; ez általában a kifejezés pénzzel kapcsolatos voltára utal:

Mennyi-ÉRT adja (egy nyugdíjas-NAK) ez-T a csokr-OT?
(Magá-NAK) odaadom egy százaz-ÉRT.
Ez-ÉRT elég sok pénz-T adtam ki.
Sok-ÉRT nem adnám/adtam volna, ha....

(3) Igékötős igék alapszerkezetéből általában hiányzik a 3. argumentum :

Nagyon sok pénz-T adtam ki	(*neki/*a boltnak).
Kiadta a vacsorájá-T	(*nekem). (= hányt)
Leadott öt kiló-T	(*neki/*magának).
Egy sor lövés-T leadott	(*nekik/?rájuk).
Feladta az akadályhajtás-T	(*magának).
ellenben:	
Minden hozzáférhető forrás-T megad	(?nekünk/az olvasó részére).
Feladták a vára-T	(az ellenségnek).

MAGYAR SAJÁTOSSÁG (vö. előbb):

Tbsz. 3 sz. alakban, ha a 2. argumentum kulturális vonatkozású a 3. argumentum hiányzik. (Az angol megfelelőben a magyar 2. argumentuma alannyá léphet elő):

Nem sok verseskötet-ET adtak ki az idén	(*nekünk/*a piacnak).
Few volumes of verse have been published this year.	
Az-T a film ET/darab-OT Pesten már nem adják	(*nekünk/*a közönségnek).
That film/play is no longer on/playing in Pest.	

(4a) A 3. argumentum (-NAK/-NEK) helyett általában kötelező LATIVUSZRAG szerepel, pl. -BA/-BE, -RA/-RE, -HOZ/-HEZ/-HÖZ

Beadta a kabátját-T (a ruhatár-BA).
A kérelm-ET a tanács-RA (/?tanács-NAK) kell beadni.
Feladta a kabát-OT (a gyerek-RE/hölgy-RE).
Nem adná oda a nevé-T (egy ilyen vállalkozás-HOZ).
Mennyi-T adtál ki (könyv-RE)?

(4b) A 3. argumentum (-NAK/-NEK) helyett általában nem kötelező LOKATÍVUSZRAG szerepel, pl. -BAN/-BEN, -ON/-EN/-ÖN/-N, -NÁL/NÉL

Leadtam a kulcs-OT (a portá-N/a hall-BAN/a portá-RA).
Beadtam az irat-OT (az első emelet-EN/a második ablak-NÁL).
Beadta a labdá-T (a tizenhatos-NÁL/közép-RE/a kapu ELÉ).

(4c) A 3. argumentum (-NAK/-NEK) helyett általában nem kötelező ABESSZÍVUSZRAG általában PARTITIVUSZI jelentéssel szerepel.

Nem tudott (nekem) visszaadni egy ezres-BŐL.
Adott (nekem) a tortá-BŐL/javá-BŐL/legszeb-BŐL.
Nem ad a tisztesség-BŐL/minőség-BŐL.

(5) A 2. argumentum hiányzik, ill. hiányozhat néhány idiomatikus kifejezésben

Ad magára (*vminek/*vmit).	She cares about her looks.
Adok én neked (*vmit)	I'll give you what for! DE:
Tól megadta neki (a magáé-T).	She gave him a piece of her mind.
Ad a tanulás-NAK (*vmit)	He's dead keen on studying.

(6) Amennyiben a 2. argumentum nem [-EMBER], hanem [+EMBER] jegyű, a kifejezés ember(ek) fölötti hatalomra utal (tkp. a szintaktikai tárgy, az ajándékszerű objektum itt ember, aki amolyan páciensként, (ajándék)tárgyként kezeltetik). Négyféle hatalmat különböztethetünk meg:

(6a) Államhatalom

Kiadták a férfi-T a hatóságok-NAK.	The man was extradited.
Áadták a férfi-T a hatóságok-NAK.	The man was handed over to the authorities.

(6b) Patriarkális hatalom

Manapság szétesőben (tehát egyesek e kifejezéseket ma már mindkét nyelvben régimódinak, elavultnak tarthatják)

János-T iskolá-BA adta.	He put János to school.
A lányá-T férj-HEZ adta.	He married off his daughter.

Odaadta/Megadta magá-T (a férfi-NAK). She gave herself to him.

(6c) Önhatalom, ill. annak hiánya

Tanulás-RA adta magá-T/a fejé-T.	He got down to some serious study(ing).
Odaadta magá-T a feladat-NAK.	She devoted herself to the task in hand.
Beadta a dereká-T	He caved/gave in; he threw in the towel.
Eladta magá-T/a becsületé-T.	He sold his honour for a mess of pottage.
Átadta a magá-T a szenvedélyé-NEK.	He abandoned himself to his passion.
Megadta magá-T (a sorsá-NAK).	She abandoned herself to (her) fate.

(6d) Technikai hatalom

(Amelynek révén valakit manapság 'adni' lehet)

Azonnal adom a főnök-ÖT (Ön-NEK). I'm just putting you through to the boss.

(7) Megközelítésünk egyik érdekes következményeként együvé kerülhet néhány, a szimulálással kapcsolatos idióma:

Rendőr-NEK adta ki magá-T.	He gave himself out to be a policeman.
Mi minden-T megpróbált nekem beadni.	He tried to pull a fast one on me.
Adja az okos-T.	He's trying to make out that he's clever.
Adja a bank-ÖT.	He's putting it on; he's putting on airs.

Ez a pedagógiai indokolt megközelítés tulajdonképpen általános nyelvészeti szinten is megállja a helyét. A lexikális struktúrák szemantikai-grammatikai keretben való szemlélése egybevág a lexikális grammatika elméleti vívmányaival, ill. annak erőit próbálja hasznosítani gyakorlati síkon. Ezt a gyakorlati sikot eddig olyan konvenciók uralták, mint pl. az igekötős igék igekötőjének hagyományos, kezdőbetűje szerinti szótározása, mely széttöredezi egy-egy igekötős igecsoport morfológiáját, szintakszisát, szemantikáját és pragmatikáját. Azonban tény, hogy a hagyományos szótár egy-egy igével foglalkozó szócikkén belül is a jelentések megadásának rendje és sorrendje-nemegyszer éppily bomlasztólag hat. A viszonylagos lexikális gyakoriságot sem hagyva figyelmen kívül, a tanulói szótár leggyakoribb igéi leírásakor mégis inkább az említett nyelvtani szempontokat, az ismertetett keretet célszerű érvényesíteni. Előadásomban elsősorban erre akartam a figyelmet felhívni.

UTALÁSOK

R. M. W. Dixon Ergativity Cambridge: Cambridge University Press. 1994.
Kül. 8-18.

Peter Sherwood és Váradi Tamás 'A londoni magyar tanulói szótárról' in:
Hungarológia 4 (1993): 101-113.

Hegedűs Rita

Kötő- és módosítóelemek grammatikája és szemantikája

Meglehetősen elméletinek és száraznak ígérkező fejtegetésemet egy élvezetes és rendkívül találó Kosztolányi novellarészlettel kezdem:

"Meglátogatott egy kedves angol fiatalember, egy londoni barátunk, aki magyar leányt vett feleségül. Képzeld csak, ez a derék fiú pár év alatt - kedvtelésből, rokonszenvből, szerelemből - megtanulta nyelvünket a feleségétől. Otthon gyakran magyarul beszélgetnek. Remek magyar leveleket ír ipának-napának. Beszélni is pompásan beszél, egyáltalán nem idegen hangsúllyal. Azt hallom, hogy Londonban, a fürdőkádjában a "Ki tanyája ez a nyárfás"-t dalolja-gajdolja az eredeti szöveggel, s a Times-t néha felesége kedvéért times-nek ejti, (nem tejsz-nek). Velünk is csak magyarul társalgott. A világ minden kincséért sem használta volna az ő fölöttébb népszerű és elterjedt északi nyelvét. Egyőnkől azt kérdezte, hol a fia? Mikor az közölte vele, hogy lenn nyaral a Balatonnál, ő elkomolyodott, összeráncolta a homlokát, lélegzetet vett - ezalatt nyilván az adandó válaszon gondolkodott - s végül is kibökte, hibátlanul: "Milyen szerencsés!"

-Barátom, én ekkor magamba szálltam, könnyezni kezdtem és kétségbeestem azon, hogy milyen pocsékul beszélhetek én minden idegen nyelven. Hiába gyakorolgom, ápolgom, öntözgetem nyelvtudásomat, örökké elérhetetlen vágy marad számomra, hogy anyanyelvemen kívül még csak dadogjak is más nyelven. Érts meg: ez a megjegyzés, hogy "milyen szerencsés", teljesen fődte azt, amit angol barátunk gondolt, sőt értelmileg is teljesen helyénvaló volt, mégis krisztustalanul nevetséges. Nálunk egy gyerekre, aki a Balatonnál nyaral, nem mondják soha, de sohasem, hogy: "milyen szerencsés!" Ezt talán arra a gyerekre mondják vagy mondhatják, akit egy gazdag, előkelő amerikai család elvisz magával Floridába, és ott tejben-vajban fürösztli, vagy arra a gyerekre, aki váratlanul legendás örökséghez jut. De arra a gyerekre, aki egyszerűen csak a Balatonnál nyaral, ilyen helyzetben, ilyen társalgás során, ilyen körülmények között nem mondanak és nem mondhatnak egyebet, mint ezt: "Jaj de jó neki". Csak ez jelenti azt, amit az ő anyanyelvén így fogalmazott meg agyában, aztán híven le is fordított magyarra: "How lucky".¹

A fenti idézet minden aprólékosan megfogalmazott problémafelvetésnél ékesszólóbban igazolja: vannak a nyelvben olyan elemek, melyeknek használatánál nem ad elegendő eligazítást a szótár valamint a grammatika.

Mitől életszerű, mitől "perfekt" az idegennyelv-tudás? A kiejtésbeli hibáktól eltekintve a mindennapi szóbeli kommunikáció során áruklódó jelenség a szerkesztésbeli túlzott pontosság a mondaton belül, s ugyanakkor a

szövegösszefüggést biztosító elemek elhagyása ill. nem elegendő használata a mondatok között. Azaz: *a beszélő mondatai grammatikailag megformáltak, de nem köti őket össze szöveggé*. Ne felejtjük el, hogy mi sem beszélünk mindig lezárt mondatokban: ha beszédünket pontosan rögzítenék, nagyon sok hiányos mondattal, egyeztetési hibával, az előre- hátrautalások minden szabályt felrúgó használatával találnánk szemben magunkat. Nyilvánvaló, hogy az idegen nyelvet tanuló ezt nem meri megtenni: biztonságosabban mozog a grammatika által megerősített talajon, s inkább kikerüli a szabályba nem foglalt vagy nem is foglalható jelenségeket. Bármennyire is meglepő, előbb mond ki egy magyarul tanuló külföldi különösebb megrázkódtatás nélkül egy *Az az asztal felete, amely alatt a barna kutya ül* féle mondatot, mint egy egyszerű *Dehogyan!*-et. A "nehéz szavak" kategóriáját a szakirodalom is számon tartja: W. Mentrup meghatározása szerint a nehéz szavak nem önmagukban nehezek, hanem mindig valaki számára; azért, mert a nyelvi kompetenciára, a nyelvi rendszerre, a jelentésvariánsokra utalnak².

Egy korábbi dolgozatomban³ megpróbáltam röviden felvázolni azoknak a grammatikai eszközöknek a sorát, amelyek a mondaton belül és a mondatok között egyaránt biztosítják az összeköttetést, s egy külföldieknek szóló magyarnyelv-könyvben ezen eszközök némelyikének szabályba foglalását is megkíséreltem. A szöveg koherenciáját biztosító elemek között sorra vettem a *szórend* sajátosságait a szintagmán, a mondaton és a szövegen belül; az *egyeztetést*, a *névelőhasználatot*, a *névmásítást*. Akkor - három évvel ezelőtt - bármennyire is szükségét éreztem, nem mertem hozzányúlni a *kötőelemek* rendkívül heterogén csoportjához, de nyilvánvaló, hogy a szöveg szerkesztése, a szerkesztéstan oktatása nélkül elképzelhetetlen.

Mielőtt a kategória pontos meghatározására, közelebbi vizsgálatára rátérnék, tegyünk egy kitérőt a szófaji felosztás, a szófajmeghatározások szintén bonyolult kérdéskörében! Hermann Paul (id. Elekfi)⁴ megvalósíthatatlannak tartotta azt a törekvést, mely szigorú rendszerbe akarja állítani a "beszédrészeket" - nézetét teljes egészében elfogadom, s a szófaji besorolást "szükséges rossz"-nak tartom, mivel a nyelv rendszerezése, leírhatósága érdekében nem mondhatunk le róla.

A hagyományos szófaji elkülönítés végeredményben jelentésen ill. logikai megközelítésen alapul, de szerepet kap a mondatbeli funkció és az alaktani viselkedés is. (A legtöbb tisztázatlanság abból ered, hogy a különböző szófajok meghatározásánál nem egyforma súllyal esnek latba az egyes szempontok.) "A szófaj tehát a szavak jelentésétől és alaki vonatkozásaitól meghatározott mondatbeli szerep szerint alkotott nyelvtani kategória" - definiálja Temesi Mihály⁵. A szófajváltás jelenségét boncolgatva többször hangsúlyozza, hogy a nyelv nem statikus egész, változik az egyes szó jelentése, funkciója, s vele együtt szükségképpen változik a szófaj is. Rendkívül fontosnak tartom ezt a

megállapítást, s még jobban aláhúznám, kiemelném. Lényeges, hogy nemcsak a szófajváltás hagyományos problémakörébe vont jelenségek tartozzanak ide - pl. az igenevek jelensége -, hanem a szavaknak egy minden szempontból elhanyagolt csoportja is: a kötőelemek.

Hogy mit nevezek kötőelemnek, milyen ismérvek alapján kerülhet bele egy lexéma ebbe a kategóriába, erre szabatos választ csak az előadásom végén kísérlek meg adni - s az előadás vége korántsem jelenti a téma kimerítését. Első lépésként egy rendkívül laikus megközelítésből indulok ki: az *ige* - *névszó* - *határozószó* fő szófaji csoportok viszonylag állandó, jól körülhatárolható, meghatározható kategóriája mellett a *viszonyszó*, *indulatszó*, *módosítószó* sokkal kevésbé tisztázott, leírt - s egyáltalán: sokkal kevesebbet foglalkozunk vele. Miért? Miért van az, hogy a leíró nyelvtan sokkal szívesebben időz a pontosan leírható, szinte magától értetődő tényeknél, s a lehető legrövidebben intézi el a problémát okozó jelenségeket? Talán azzal a hagyományos szemlélettel van baj, amely csak az anyanyelvi beszélő szempontjait veszi figyelembe és semmiképpen sem törekszik olyan megközelítésre, amellyel nyelvünket a nem magyar ajkúak számára - tehát semleges kiindulással - is hozzáférhetővé tenné.

A teljesség legcsekélyebb igénye nélkül, valóban csak a kéznél levő nyelvtanokat átnézve a kérdéses szócsoporthoz vizsgálva a következő tarka kép tárult elém: (ld. 1.sz. melléklet)

Hogy a modern szófaji felosztások miért ennyire esetlegesek, hiányosak, egymásnak s helyenként önmaguknak is ellentmondóak, erre csak próbálom megtalálni a választ. Egyik s talán legalapvetőbb okának nyelvleírásunk ma is erősen történeti kötöttségét érzem: a *szóalak* (a *morféma*), a *jelentés* változását több-kevesebb késedelemmel követi a nyelvleírás, de rendkívül kevés figyelmet fordít a **funkció** változására, pedig ennek a nyelvhasználatban legalább ugyanilyen fontos szerepe van. Történetileg a kötőszók, módosítószók túlnyomó része a határozószók kategóriájából vált ki, de leíró szempontból ennek már nem kellene máig is oly erősen hatni.

A szófajkategóriák másik problémáját a **felosztási szempontok nem egységes volta** okozza. A morfológiai, szemantikai és szintaktikai ismérvek nem egyformán játszanak szerepet egy-egy szófaj leírásában. Berrár Jolán szófaji modelljében rendkívül értékesnek tartom azt a törekvést, hogy a fenti három kritériumot minden egyes szófaj meghatározásánál egyenlő súllyal veszi figyelembe. (ld. 2. sz. melléklet)

Hipotézisem szerint a kötőelemek helyét, mibenlétét nem kizárólag a grammatika síkján kell vizsgálni, hanem ebből át kell lépni a kommunikáció síkjára, s ebben a pillanatban bizonyos kategóriák átértékelődnek,

átrendeződnek. Az explicitás kedvéért most tisztázni kellene a szöveg mibenlétét, a textus és kontextus összefüggéseit, de ez már végképp elvinne a vizsgált témától. Maradjunk annál a meghatározás-kísérletnél, hogy a kötőelem tágra értelmezve összeköt szavakat, szintagmákat, mondatokat - ezek pl. a kötőszók, de idesorolhatjuk a névmásokat is ("Arisztotelész a két fő mondatrészen kívül megkülönböztette az $\alpha\rho\delta\phi\omega\nu$ -t, vagyis ízületet, csuklót, s így nevezett mindent, a mi a mondatrészeket vagy inkább a mondatokat összekötötte, tehát a névmásokat, kötőszókat stb." [Simonyi]⁶); ezen kívül foglalkozom még olyan lexémákkal, amelyek a szövegben, a szituáción belül biztosítják az összefüggést.

A kötőszók irodalmát áttekintve viszonylag egyszerű a dolgom: a kategória elemzését a magyarra s az idegen nyelvekre vonatkozóan sokan elvégezték. Külön megkönnyíti a helyzetemet, hogy Simonyi⁷ monográfiájában olyan alaposan, olyan körültekintően kitért minden részletre, különös tekintettel a történetiségre. Az alapp probléma, amellyel azóta sem sikerült megbirkózni, természetesen megint az osztályozás. Az alá- és mellérendelő mondatok jól elkülöníthető rendszere látszólag kínálja szempontjait, mely szerint a kötőszók is ugyanilyen szabályosan két nagy csoportra oszthatók: **alá- és mellérendelőkre** (7.1.). Ez a merev felosztás több szempontból sem használható sem a gyakorlatban, sem a rendszerszerű nyelveírás céljára: 1) ugyanabban a szituációban, ugyanarra a kommunikációs információra szerkeszthetők alá- és mellérendelő mondatot; a hagyományos felosztás szerint ezeknek egymáshoz semmi köze, a nyelveírásban egymástól messze kerülnek 2) nemcsak az alá- és mellérendelő mondatok, hanem az egymásra következő egyszerű mondatok ill. az ebből transzformálható egyéb szerkezetek között fennálló logikai szemantikai egyezés ill. hasonlóság sem derül ki. Nem véletlen, hogy az angolban és németben - ahol sokkal gyakoribb az infinitívuszos szerkezet - nincs ez az éles szembeállítás; nemcsak a gyakorlatban, hanem az elméletben is egymás mellett jelennek meg az azonos jelentésű, de különböző grammatikai szerkezetű mondatok (grammatikai szinonímia). A hazai szakirodalomban jó példa erre Kovács Mária tankönyve.⁸

Ebből a szempontból is rendkívül tanulságos Simonyi monográfiája: bár elsőként kiemeli az alárendelő mondatok mondatrészek szerinti felosztását, hozzáteszi: "Az alárendelő kötőszókat nem elég a szerint csoportosítani, hogy minő mondatrészekkel egyértékűek, mert ez esetben az összetartozó, sőt azonos szerkezeteket szét kellene választanunk"⁹. Ezért érdekes megoldást választ: felsorolja a mondatrészek szerinti alárendelés eseteit, majd felállítja újabb rendszerét:

1. általános főnévi mellékmondatok (hogyanos mellékmondatok)

2. célhatározó

3. hasonlító

4. következményes

5. időhatározói

6. okhatározói

A mű 3. részében az előbbi felosztástól függetlenül sorra veszi a **hely-** és **időhatározói** mondatok kötőszavait, az **állapothatározó** kötőszók közé sorolja **föltételező** és **megengedő** kötőszókat. Tényként állapítja meg, hogy a *habár, ámbár, noha* megegyezik a mellérendelő mondat kötőszavával. A **módhatározó** kötőszók közé utalja az összehasonlítást.

A kötőszók mellett fontos kötőeleme az összetett mondatoknak az **utalószó**. Morfológiai felépítése (határozószó ill. a távolra mutató névmás megfelelő ragos alakja), szintaktikai szerepe grammatikailag jól körülírható, de egyáltalán nem foglalkoznak vele a szöveg, a kommunikáció szintjén. Megléte vagy hiánya, az utalószót tartalmazó mondat szórendje - hangsúlyviszonyai -a beszélő "nyelvérzékére" vannak bízva.

Annak demonstrálására, hogy mennyire nem elégséges egy megközelítő kategória felállítása, s a kötőszók egyetlen funkciójának bemutatása, álljon itt egy példa: a *pedig* kötőszó elemzése. A mondattípusok összeállításánál Simonyi Zsigmondra ill. Kovács Mária-Kálmán Péterre támaszkodtam⁸ (ld. 3. sz. melléklet).

A kötőszók kategóriájának vizsgálatánál már néhány példa alapján is kitetszik: a jelentés tisztázása, a grammatikai szabályok megadása sem elegendő mindig az illető elem pontos használatához. Sokat segíthet, ha a logika eszközeivel le tudunk valamit írni - ez többé-kevésbé megjelenik a jelentés leírásában - , de közelebb visz a megoldáshoz a nyelv pragmatikai síkjának bevonása a nyelvi elemzésbe. Különösen így van ez a módosítószók esetében. A nyelvtanok gyors áttekintése is mutatja, hogy milyen összevisszaság uralkodik szófaji kategorizálás terén a "kisebb" (tehát nem fő-) szófajoknál. "1) Vagy fenntartás nélkül azonosítják a módosítószókat a valóságos határozószókkal; 2) Bizonyos mértékig elkülönítik őket a határozószóktól, minthogy ezek nem a cselekvés, történés körülményeit jelölik, hanem egész mondanivalónknak vagy mondanivalónk egy részének más-más értelmi árnyalatot adnak, illetőleg a beszélőnek a mondottakhoz való szubjektív viszonyát fejezik ki; 3) Nyelvtani jellegük alapján a viszonyító szók csoportjához, funkciójuk figyelembevételével pedig az indulatszókhoz kapcsolják ... Minthogy azonban a módosító szóktól jelölt viszony nem objektív, grammatikai (mint a névutó és a kötőszó jelölte viszony), hanem szubjektív, logikai-emocionális, és tagolatlan mondatszóként is gyakoriak -

helyesebbnek látszik, hogy a határozószók elkülönített alosztályaként kezelik.¹⁰ A rövid összefoglalás rátapint a megközelítések közötti lényeges különbségekre. Ha választanom kell, leginkább a 2.sz. véleményt képviselők táborához csatlakozom, természetesen fenntartásokkal. Ehhez előbb megkísérlem tisztázni, mit nevezek én módosítószónak, mit sorolok és mit nem sorolok ebbe a kategóriába. A témához H. Molnár Ilona¹¹ és G. Helbig¹² tanulmánya nyújtotta a legtöbb segítséget. "A módosító szók - mint specifikus szóosztály - kiemelése a határozók közül a russzisztikából származik. Vinogradov egyike volt az elsőknek, akik említést tettek egy különleges lexikai-szemantikai szóosztályról; ő volt az, aki a morfológiai egyezések ellenére (mindkettő ragozhatatlan) szintaktikai és szemantika okokból elválasztotta a határozóktól." **A módosítószók a beszélőnek a mondat valóságtartalmához fűződő szubjektív-modális hozzáállást fejezik ki; önmaguk nem mondatrészek és nem is kapcsolódnak egy mondatrészhez sem; nem egy szóra hanem a mondategészre vonatkoznak.**

A modalitás egyszerre logikai és nyelvi kategória; a módosító szók szófaji meghatározása ezért fokozottan nehéz (vö. Molnár 24-25., id. Mescsalnyikovot). A módosító szóknál a többi szófajhoz képest még előbbnek tűnik a mondatvaló összefüggés, a mondatra való visszavezethetőség - a szófaj kritériumainál ez egyértelműen meg is jelenik.

Mik ezek a kritériumok? Itt egyrészt figyelembe kell venni a modalitás logikai megközelítését, amely nem az egyes nyelvhez kötődik, hanem más-más eszközökkel ugyan, de minden nyelvben - a nyelvben - megjelenik. Ugyanakkor természetesen rendkívül jelentős szerepet játszik a modalitás eszközeinek mibenléte, mely minden nyelvben sajátos, az illető nyelv rendszerétől függ.

A legfontosabb kritériumok:

- egy főlérendelt mondatból transzformálható: (1) *Péter feltételezhetően jön.*
- alárendelt mondatként alakítva kötőszava *Feltételezem (én, te stb.),*
mindig *hogy:* *hogy jön Péter*
- a főlérendelt mondat beékelte mondatként is
megjelentethet: (2) *Péter - feltételezem - jön.*
- eldöntendő kérdés esetén lehetséges egyedül (3) - *Jön a vonat?*
a módosítószóval válaszolni: *- Valószínűleg.*
- (ugyanaz nem lehetséges határozószó esetén: (4) - *Jön a vonat?*
*- *Gyorsan.*)

- ennek ellentétjeként a határozószókra kérdezhetünk kiegészítendő kérdéssel, a módosítószóra nem:

(5) - *Hogy jön a vonat?*

- *Pontosan.*

(6) - *Hogy jön a vonat?*

*- *Valószínűleg.*

- egyenesen a módosítószóra sem kiegészítendő, sem eldöntendő kérdéssel nem lehet rákérdezni

- modális jelentésüknél\funkciójuknál fogva [a] a módosítószó és a mondat modális értéke szembenáll egymással; ill. b) mert a beszélő hozzáállását tükrözik és nem azét, akitől a cselekvés végrehajtása függ] nem alkalmazhatók kérdő, felszólító és óhajtó mondatokban. Ezekben az esetekben lépnek be a **partikulák**.

a)(7) **Valószínűleg gyere el!*

b)(8) *Péter sajnos nem jön.*

**Sajnos nem jössz?*

- a módosítószó sohasem lehet fókusz helyzetben

(9) *Feltehetőleg eljön Péter.*

**Feltehetőleg jön el Péter.*

- magát a módosítószót nem lehet tagadni

(10) *Remélhetőleg szép idő lesz.*

**Nem remélhetőleg lesz szép idő. De: Nem remélhetjük, hogy szép idő lesz.*

Reméljük, hogy nem lesz szép idő

(és akkor nem kell krumplit kapálni.)

- nagyon ritka az az eset, hogy több módosítószót lehetne mellérendeléssel halmozni

(11a) **Valószínűleg és feltehetőleg elment már.*

(11b) **Valószínűleg és sajnos elment már.*

A módosítószók mibenlétéről, kritériumairól szándékomban áll a továbbiakban kutatásokat, más nyelvekkel összehasonlítást végezni, mivel grammatikai - s ami szerintem a lényegesebb - grammatikailag a hagyományos eszközökkel le nem írható tulajdonságaik még koránt sincsenek kimerítve. Szintén nincs megnyugtató és egyértelmű eredménnyel lezárva a módosítószók csoportosítása, sőt, egyáltalán a felsorolása. A jelen tanulmány kereteit meghaladná az idevágó kutatások, értelmezések, viták széleskörű ismertetése, így valóban csak vázlatosan, a befejezettség igénye nélkül sorolom fel a legnyilvánvalóbb csoportokat egy-egy példával.

Feltétlenül elfogadom a MMNY (64.1) által felsorolt csoportokból a **bizonyosságot, valószínűséget** kifejező módosítószókat:

1) *valószínűleg, vélhetőleg, nyilván, persze, biztos, feltehetőleg természetesen, állítólag, okvetlenül*
[*úgyis, ugye* - nem válaszolhat eldöntendő kérdésre]

valamint ennek ellentétét, a **bizonytalanságot, esetlegességet** kifejezőket:

2) *esetleg, talán, [aligha* - csak fókuszban lehet]

E két jól körülhatárolható csoporton kívül találunk kifejezéseket, amelyek a "beszélőnek a közlés eredetére, (*szerintem, véleményem szerint,*) a közlés módjára (*szó szerint, enyhén szólva*) a közlés részei közötti összefüggésre (*egyrészt, másrészt, például*) utalnak "¹³.

A határozók funkciója - leegyszerűsítve - hasonlít a jelzőére; mondhatjuk, hogy a határozó az ige jelzője. Alapvetően és eredetileg a cselekvésnek valamilyen körülményét határozza meg :

A.

gyorsan fut
szabályosan átment az úton

A kommunikáció céljától függően hangsúlyozhatom a módhatározót:

szabályosan ment át az úton

(mégis elütötte egy autó) [szabályos volt, ahogyan átment az úton]

vagy hangsúlyozhatom a cselekvés folyamatos végbementelét, tényét:

szabályosan átment az úton

(ahogyan azt leírták, lerajzolták neki, s mégis elvétette az irányt)

[szabályos volt, hogy átment az úton] (vö. Molnár¹⁴ ; Vörös¹⁵)

B.

Bizonyos szerkezetekben csak és kizárólag a szituáció, a szövegösszefüggés ill. a szövegen kívüli összefüggés dönti el, hogy mire vonatkozik a határozó: a cselekvés módjára vagy a cselekvés tényére:

tervszerűen felépítették

(tervszerű volt, hogy felépítették\felépítsék ill. tervszerű volt, ahogyan felépítették)

A laikus megkérdezettek a **B.** mondatokban a *hogy* kötőszós átalakítást érzik szinonímának, vagyis a határozószó nem a cselekvés módjára, hanem a cselekvés tényére vonatkozik.

C.

Kizárólag módosítószói értelmezés lehetséges a következő mondatokban:

indokolatlanul kiabált rá a gyerekekre

váratlanul utazott el

[indokolatlan, hogy rászólt a gyerekekre; nem volt várható, hogy elutazik]

Ezekre a mondatokra részben érvényes a módosítószó meghatározása: **A módosítószók a beszélőnek a saját beszédmegnyilvánulásához fűződő szubjektív-modális hozzáállást fejezik ki...**, ugyanakkor nemcsak a beszélő szubjektív hozzáállásáról van szó, van benne "némi objektivitás" is (pl. *a mondat kimondását megelőző körülményekhez képest indokolatlanul ill. váratlanul*)

A grammatikai kritériumok szerint (fókuszpozíció, eldöntendő-kiegészítendő kérdés) viszont határozó.

D.

Szóba sem jöhet a fókuszpozíció [grammatikai kritérium], minden szempontból módosítószó szerepel a következő mondatokban:

feltehetően elkésik

valóban elkészítette

valószínűleg megfázott

A-tól D-ig folyamatában látjuk, hogyan változik meg az egyes szó s vele együtt egész kategóriájának **funkciója, jelentése s legutoljára grammatikai viselkedése**.

*

*

*

Ez a folyamat azonban nem zárul le a módosítószók jelenlegi kategóriájával (azért tartom fontosnak a *jelenlegi* megjelölést, mert - mint láttuk - a kategóriák nem állandók). Ha a módosítószók kritériumai helyesek, nem tudtam semmiképpen sem e kategóriába sorolni a *már, még, bárcsak, vajon, dehogyisnem, csak, ugye* stb. szavakat - ellenőrzésképpen egyenként ki lehet próbálni a grammatikai kritériumokat. Jobb híján, amíg az összes szempont vizsgálata le nem zárult, **partikulának** neveztem e sehova be nem szorítható szavakat. A névadás ötletét a régi nyelvtanokból vettem, amelyekben a bizonytalan státuszú szavak kategóriája kapta ezt az elnevezést. Megfigyelhető, hogy legtöbbször a formaszók gyűjtőhelye. A modern nyelvleírások közül használja a német is. Molnár Ilona (23) Vinogradov eredményeit összefoglalva írja a következőket: "E szavak és szerkezetek [itt a módosítószókról beszél] ... egyetlen mondatrészsel sem alkotnak szintagmát,

még akkor sem, amikor nem az egész mondatra, hanem csak egy részére vonatkoznak. Szervetlen voltukkal függ össze, hogy szinte önálló predikatív egységet képeznek a mondaton belül, a mondatot tehát sajátos módon POLIPREDIKATÍVVÁ teszik. Egy részük határozóból, határozószóból lett módosító elemmé, másik részük önálló mondatból vagy főmondatból redukálódott bevezető szóvá, szókapcsolattá vagy mondattá, s legtöbbjük máig is megtartotta határozóragját, illetőleg mondat alakját. Hangalaki változást csak igen kis részük szenvedett Ez utóbbiakat az orosz nyelvtanok **segédszócskáknak** tekintik."

A partikulák kritériumait meglehetősen nehéz explicit módon megfogalmazni, mivel vizsgálódásom kezdetén valóban úgy láttam, hogy ez az a szóosztály, amibe mindent be lehet hányni, aminek másutt nincs helye. Világosan érezhető, hogy a módosítószókhoz hasonlóan erős a modális funkciójuk (de a módosítószók grammatikai kitériumainak [ld. feljebb] nem felelnek meg,). A beszéd bizonyos elemeit összekötik - de ezek az elemek nem a hagyományos grammatikai szemléletű beszédrészek ill. mondatrészek, hanem a **kommunikáció síkjához** tartozó elemek, amelyek már nem a grammatika, hanem a pragmatika eszköztárával írhatók le. Visszalépve egy pillanatra a kötőszókhoz látjuk, hogy sajátosságaik egy része a grammatika eszközeivel pontosan leírható (alá- és mellérendelők fajtái). A nehézségek ott következnek, ahol a grammatika eszközei nem elegendőek, sőt, a hagyományos szemantikai elemzés sem kielégítő, mivel a kötőszó legfontosabb funkciója a kommunikációban nyilvánul meg. Pl.: a helyes kötőszó kiválasztásához is figyelembe kell venni a beszélő ill. hallgató előzetes ismereteit, hozzáállását, elvárásait. Nem elegendő a tanításnál tehát a kötőszó megválasztását mint valamely, a stilisztikába tartozó eszközt a megfoghatatlan ezért megtanulhatatlan "nyelvérzék" kategóriájába utasítani, hanem **meg kell próbálni a stilisztikát is** - nem a grammatika, hanem a **kommunikáció eszközeivel leírni**.

A kötőszók mondatokat és mondatrészeket kötnek össze, leírhatók

a) a logika eszközeivel ill. a grammatika eszközeivel

b) a kommunikáció eszközeivel

- a pontos használati szabályhoz mindkettőre együttesen szükség van.

A módosítószók esetében dominál a kommunikációs funkció; a viszonyítási alap mindig a beszélő (véleménye, előfeltételezése, kívánsága stb).

A partikulák esetében nem a beszélő a viszonyítási alap, hanem az objektív valóság, amelyhez a közlés tárgyát viszonyítjuk. Így a partikulák egyik csoportja valamely optimális ponthoz képest nagyobb vagy kisebb mértéket állapít meg. Ez az optimális mérték a beszélők előzetes ismeretein, közös

tapasztalatain, tehát a *számukra* objektív tényeken alapul. Fontos, s a kommunikáció csak így jöhet létre, ha a beszélő partnerek között van valamiféle megállapodás arra nézve, hogy *mihez* viszonyítanak a partikulával. Nézzük a következő párbeszédet!

1.	2.
- <i>Találkoztam Katival.</i>	- <i>Találkoztam Katival.</i>
- <i>Hogy van?</i>	- <i>Meghízott, ugye?</i>
- <i>Meghízott.</i>	
- <i>Nagyon?</i>	
- <i>Meglehetősen.</i>	

Kétségtelen, hogy kommunikáció csak akkor jöhet létre, ha ugyanarról a tárgyról, ugyanarról a témáról beszél minden résztvevő - s meglátásom szerint ennek legfontosabb eszközei a partikulák. A **kötőszók\utalószók az egyes mondatok (egyes tények), a módosítószók a beszélő és a beszéd tárgya (témája), a partikulák a beszélő és a valóság kapcsolatát, mutatják, árnyalják.** A következő két mondatban jól látható a különbség a kötőszó és a partikula között:

(3.)*Mire hazajöttem, (addigra) Pista itthon várt.*

(4.)*Pista már itthon várt.*

A kötőszó\utalószó egymáshoz viszonyítja a cselekvést, a *már* partikula jelentése csak a szituáció ismeretéből fejthető meg.

A\1 A partikuláknak ez a csoportja egy megegyezés szerinti optimálishoz viszonyítja, ahhoz képest árnyalja a predikáció (propozíció) valamely körülményét: *éppen megérkezett, éppen akkora, még kisebb, még nincs itt, már elment, csak ennyi?,sőt, még kellemes is, igen nagy, kicsit kevés stb.* Érdekes, hogy az egyes nyelveknél eltolódik a határ az egyes szavak *partikuluszerű* használata és valódi\objektív jelentése között: *Jobban sántít* - ha ezt szó szerint lefordítjuk németre, a német hallgató úgy értelmezi, hogy a lábájós ember panaszai enyhültek, jobban jár, mint annak előtte.

A\2 Nyomatékosítást, erősítést fejeznek ki a következők: *pedig, mégiscsak, ugyan, maga*

A\3 Idesorolom a hagyományosan módosítószónak nevezett *csak, is, szintén, csupán, bárcsak, stb.* stb lexémákat, hiszen a) a módosítószók kritériumainak nem tesznek eleget; b) egyértelműen viszonyítást fejeznek ki, feltételezik valamely objektív mennyiség, minőség stb. létezését, ehhez képest zárják ki vagy engedik meg valaminek a létét, létrejöttét stb.

Ennek két pólusa az *igen* és a *nem*. [logikai csoport]

B. Partikulának tartom a az igenlő és tagadó válaszokat: *igenis, dehogynem, hogyan* stb.

C. Végül ide sorolom a kommunikációt kezdő, azt továbbvivő lexémákat ill szókapcsolatokat: *ugye, aha, nocsak, na, nahát, ugye, de jó neki* stb.

D. Az indulatszókat: *hajaj, jaj, ó!* stb.

A partikulák csoportjainak meghatározása azért is nehéz, mert erősen változnak; kapcsolatuk más szófajokkal még nagyon élő. Csoportjainak fenti felsorolásában látok némi tendenciát arra, hogy az A11-be tartozók közelebb állnak a módosítószókhoz, a többi a kötőszókhoz. Megnehezíti a helyzetet, hogy bizonyos szavak: *pedig, mégis, mégsem* kötőszóként is használatosak.

A kritériumokat a szófaji kategória heterogén volta miatt legjobban csak más szófajokhoz viszonyítva érdemes meghatározni; ill. sajátosságait negatív irányból megközelíteni. Eszerint:

- 1) - a határozó(szó)k kiegészítendő,
 - a módosítószók eldöntendő,
 - a partikulák és kötőszók semmilyen kérdésre nem válaszolnak.¹⁶
- 2) - a határozó mondatrész,
 - a módosítószó több, mint mondatrész,
 - a partikula és a kötőszó kevesebb.
- 3) - a kötőszó összekapcsolja a propozíciót a propozícióval
 - a módosítószó összekapcsolja a beszélőt a propopozícióval
 - a partikula összekapcsolja a valóságot a propozícióval

A vizsgált szófajoknál megfigyelhető a következő tendencia:

A határozószók szófaja a kommunikációban betöltött szerep szerint két irányba fejlődik:

1. túlnyomóvá válik a **konnektor, funkció**, így jön létre a **kötőszók** kategóriája (a mondatok és mondatrészek között) és a **partikulák** kategóriája (a kommunikáció síkján)

2. túlnyomóvá válik a mondatban és a szövegben a **jelentésfunkció**, így alakulnak ki a **módosítószók**.

A fordításban és a nyelvtanításban - egyáltalán mindenféle nyelvi összevetés - területén - megnehezíti a helyzetet az a tény, hogy a konnektor- és jelentésfunkciót nem ugyanazok a szófajok hordozzák. A jelen előadás ezzel

nem foglalkozik, de e problémakörbe tartozik a névmások ill. az egyeztetés szerepe is. A nyelvi összevetésnél rendkívül fontos, hogy az általánosságban meghatározott funkcióknak milyen nyelvi elemek felelnek meg, s az egyes elemek kategoriális és funkcionális összevetése erre épülhet. Így - bár dolgozatomban nem szándékoztam ennyit foglalkozni a szófaji kérdésekkel - mégiscsak szükséges behatóan vizsgálni a szöveg összefüggését biztosító elemek szófaji hovatartozását. Át kell gondolni, hogy valóban arra a szófaji elkülönítésre van-e szükség, amellyel a hagyományos grammatikák dolgoznak, vagy létre kellene hozni egy kommunikációs szempontú beszédrész-felosztást. Elképzelhető, hogy a morfológiai és a kommunikatív-funkcionális kategóriák egymást nem zárják ki, sőt, egymás mellett élve megfelelő alapot teremthetnek a nyelvi összevetésnek és ezen keresztül a nyelvtanításnak.

Irodalomjegyzék:

1. Kosztolányi Dezső: Kagyló és tenger
2. Wolfgang Mentrup: Lexokokraphische Konzepte zur Beschreibung "schwerer Wörter". Probleme und Vorschläge. in: Sprache und Gegenwart 57. Wortschatz und Verständigungsprobleme. Düsseldorf 1983. 160-197.
3. Hegedűs Rita: Szövegtan a magyar mint idegen nyelv oktatásában. In: Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia . Miskolc, 1993. szerk. Klaudy Kinga. II. 271-277.
4. Elekfi László: Szófajjelölési kérdések német-magyar szótárakban. In. Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Miskolc, 1993. szerk. Klaudy Kinga. II.21.
5. Temesi Mihály: A magyar nyelvtudomány. Bp. 1980. 126.
6. Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kötet. Bp., 1889. 37.
7. Simonyi Zsigmond: A magyar költőszók. Bp. 1881.I-III.
8. Kovács Mária - Kálmán Péter: Magyar nyelv - orvosi szakirány. Bp., 1982.
9. Id. 6. II. köt. 7.
10. Id.5. 135.

11. H. Molnár Ilona: A módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. NyÉrt. 60. 1969.
12. Helbig, Gerhard: Lexikon deutscher Modalwörter. Leipzig, 1990.
13. Id. 11. 26.
14. Id. 11. 56-57.
15. Vörös József: Az igekötő szórendjének mondatjelentés-megkülönböztető szerepe. Nyr.1973. 416-422.
16. Helbig, Gerhard: Lexikon deutscher Partikeln. Leipzig, 1992. 23.

Mellékletek:

1. sz. melléklet

Bencédy József-Fábián Pál-Rácz Endre-Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv Bp. 1968.

Határozószók: valóságos határozószók

határozói igenevek

módosítószók (*bizony, persze, nyilván, ugye, aligha, esetleg, alig, csak, már, bárcsak, vajha - a mondat szerkezetébe beépülő; nem, igen, csakis, hát, hogyne - mondatértékű*)

igekötők

Viszonyszók (formaszók)

névelők

névutók

kötőszók-valóságosak

-névmásiak

-határozószóiak

segédigék

Indulatszók (*nosza, ühüm, jaj*)

*

*

*

Rácz Endre - Takács Etel: Kis magyar nyelvtan . Bp. 1978.

Egyéb önálló szófajok:

A határozószó

Az igenév

Az indulatszó (*ó, jaj, ihaj, ejh, no*)

Nem önálló szófajok:

Az igekötő

A névutó

A névelő

A kötőszó

A módosító szó (*vajon, igen, bizony, nem, sem, ne, se, bárcsak, talán, alighanem*)

*

*

*

Galgóczi László: A magyar nyelv. Bp.1991.

A határozószók

A valóságos (tartalmas) határozószók

A névmási határozószók

A viszonzók

A névelő

A névutó

A segédige

A kötőszó

A mondatsók

1. Indulatsók

2. Módosítószók

Duden Grammatik (1984)

Verben; Substantive; Adjektive; Begleiter u. Stellvertreter des Substantivs (Artikel und Pronomen); **Partikeln:** Adverbien, Präpositionen, Konjunktionen; Interjektionen

Berrár Jolán: Próbák és problémák a mai magyar nyelv tankönyv kiadásához - A szófajok. in: A mai magyar nyelv (Cikk- és tanulmánygyűjtemény) Bp., 1991.130. és 132.

Viszonyszók

- A) nem önálló mondatrészek
- B) nem ragozhatók (kivétel: segédigék)
- C) lexikailag tartalmatlan jelentésűek

a) szemantikai természetűek (képzőértékűek)	a) mondatfajta jelölője vagy módosítója
igekötő, névelő	módosítószó
b) szintaktikai természetűek (jel- ragértékűek)	b) tagmondat- vagy szintagmakapcsoló
névutó, segédige	kötőszó

Indulatszók

- A) tagmondatértékűek (mondatrészek nem lehetnek)
- B) nem ragozhatók
- C) lexikailag tartalmatlan jelentésűek, de érzelem, akarat
kifejezői

3. sz. melléklet

A PEDIG ELLENTÉTES KÖTŐSZÓ FUNKCIÓI

1. szembeállítás

*Az egyik fiam kicsi, a másik pedig nagy.
Én erre megyek, te pedig arra.*

Legtöbbször nem a kötőszó fejezi ki az ellentétet, hanem a mondatok tartalma.
A kötőszóval kiemelt mondatrész kontrafókuszt helyzetbe kerül.

Simonyi: "ugyanazon idő alatt a másik tárgyra nézve ez meg ez a tétel áll"
Tehát: félúton áll az ellentétes és a kapcsoló kötőszók között

2a. kifejtés

A kötőszó csak az esemény menetét viszi tovább

*"Míg a tóban halak lesznek,
addig rózsám el nem veszlek.
Abba pedig mindig lesznek,
így hát rózsám el nem veszlek."*

2b. magyarázat

Elmegyek ruhát venni, mégpedig\és\pedig hármat.

A kötőszóval az első tagmondat egy mozzanatát fejt ki, magyarázza tovább a beszélő.

A PEDIG NEM KÖTŐSZÓI HASZNÁLATA

*Ebből pedig nem eszel! Ebből ugyan nem eszel!
Engem pedig hagyj békén! Engem ugyan nem látsz!*

Funkciója: erősítés, nyomatékosítás (vö. 2.a)
(*ugyan: negatív erősítés*)

Helységneveink ragozása határainkon innen és túl¹

Számos olyan kérdés, jelenség létezik a magyar nyelvben, amely állandó nehézséget okoz mind a nyelvtanárok, mind pedig a magyarul tanulók számára. Ezek egy része olyan, amelyek a nyelvi-kommunikatív kompetencia fejlesztésével, megfelelő tanítási stratégiák alkalmazásával mégis jól elsajátíttathatók. Gyakran felmerülnek azonban olyan kérdések is, amelyekre nem adható egyértelmű válasz: egyrészt azért, mert a magyar anyanyelvű beszélőközösség nyelvhasználatában is nagyfokú ingadozás tapasztalható: másrészt sem a grammatikák, sem a gyakorlati kézikönyvek nem adnak kielégítő megoldási javaslatokat. Ha mégis, akkor ezek olykor ellentmondani látszanak a tényleges használatnak.

Ezek közé tartozik a helységnevek ragozása, vagyis az a kérdés, hogy melyek azok a földrajzi nevek, amelyek kül-, és melyek azok, amelyek belviszonyragot kapnak, tehát mikor használatos a *-ban/-ben* és mikor az *-n/-on/-en/-ön* toldalék. Ismereteim szerint a külföldieknek szóló magyar nyelvkönyvek is ritkán tartalmazzak erre nézvést valóban használható útmutatást.

1. A helységnevek ragozásának kérdéséről

A problematika korántsem bőséges használatközpontú nyelvészeti szakirodalma mindenképpen egységes abban a tekintetben, hogy helységnévrozástunkat "túlzottan bonyolult szabályrendszer"-hez köti (Szabó Géza 1981:139), vagy ahogy a Nyelvművelő kézikönyv sommásan fogalmaz: "A raghasználat bonyolult, egyértelmű szabályokba alig foglalható: általában a név véghangzója, ill. az összetétel utótagja a mérvadó." (Nymk 1985: I. 675 *földrajzi nevek helyhatározó ragozása* címszónál) Balogh Lajos még határozottabban foglal állást: "A magyar helységnevekről köztudomású, hogy a határozóragos toldalékolás során rendszerbe nem foglalható módon egyesek kül-, mások viszont belviszonyragot kapnak." (Balogh 1980:222) Ugyanakkor a probléma nehézségével nem áll összhangban sem az erre vonatkozó szakirodalom mennyisége, sem pedig a tárgyalás mélysége.

¹ Ez a tanulmány az OKTK VII B, 771/95 számú projektum támogatásával készült.

Majd minden szerző kiemeli, hogy a helyi használat eltérhet – és el is tér – az általánostól, főként a nem helybeliek által kevésbé ismert kisebb települések esetében. Minthogy azonban ilyenkor a helyi normák, a szolidaritás-relációk felülírhatnak egyéb szabályokat, azt vitatni, hogy melyik forma a helyes, szociolingvisztikai szempontból kevésbé értelmezhető kérdésfeltevés. Így tehát további magyarázatra szorulna Kiss Jenő alábbi okfejtése is:

"Magam például Győr-Sopron megyei és országos napilapban egyaránt találkoztam két Győr-Sopron megyei helység (Beled és Mihályi) nevének a helyi használatához képest **helytelen** [kiemelés tőlem] használatával, ti. a *Beleden* és *Mihályin* alakkal a helybeliek és környékbeliek *Beledben* és *Mihályiban* alakjával szemben. Csupán jellemző érdekességgként említem meg, hogy egyik hivatalos oklevelembe is ez került a "született" rubrikába: *Mihályin*. Számomra ez olyan, mintha azt látnám vagy hallanám: Budapestben." (Kiss 1985:89)

Érzelmileg talán indokolható a fenti okfejtés, azonban egy kívülállónak minősülő nem helybelitől nem várható el azonnal a helyi norma ismerete. Ezeket a problémákat a beszélők konkrét helyzetekben, mindennapi nyelvi érintkezéseik során kommunikatív kudarc nélkül képesek áthidalni, ahogy ezt a következő, 1991 őszén egy kolléganőm és egy buszsofőr között lezajlott párbeszéd illusztrálja:

Kolléganő: Ez a busz Noszvajba megy?

Buszsofőr: Hogy mondta, Noszvajra?

Kolléganő: Elnézést, nem idevaló vagyok.²

A vizsgálódást immár kiterjesztve a nem magyar helynevekre is, nem csak a helyi — nem helyi használat állhat egymással oppozícióban. Az is gyakran előfordul, hogy ugyanazon beszélő váltakozva használja az inessivusi és a superessivusi toldalékokat.

A Magyar Nemzet egyik 1990-es júliusi számában a délszláv helyzet elemzésében először ezt olvashatjuk:

"Az albánok által már régóta követelt jog, hogy *Kosзовóban* az eddigi autonóm tartományt nyilvánítsák Jugoszlávia hetedik köztársaságává, szintén nem mai keletű." (Matuska 1990:14)

Majd néhány bekezdéssel később:

² A diskurzus 1991-ben zajlott Egyed Emese és az említett buszvezető között.

"A főleg albánok lakta Koszovón eddig nem volt, vagy nem lett volna nehéz olyan politikát folytatni..." (u.o.)

Vagy a nemrégiben a Kalligram Kiadó gondozásában megjelent "Mit ér a nyelvünk, ha magyar?" című szlovákiai magyar sajtódokumentum-gyűjteményben található a következő, a helynévhasználat nyelvpolitikai aspektusait, valamint a nyelvhasználó bizonytalanságát is érintő gondolat:

"Eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy szomszédjával, házastársával pofozkodjon. Ha – hivatalos elnevezéssel élve – Dunajská Stredán vagy Dunajská Stredában (ki tudná végre megmondani ?!) él, a szlovák is Dunaszerdahelynek nevezi városát, ha magyarul beszél róla." (Fekete 1994/1995:193)

Nem szólva arról, hogy a Dunaszerdahelyen mellett a *-helyben*, valamint a locativusi *-helyt* is megjelenik a használatban.

Azt kell mondanunk, hogy a kérdőjelek ellenére a helynévragozás még ma sem tekinthető a nyelvészek kedvelt kutatási témájának: nyelvészeti folyóiratainkban jobbra a "Kisebb közlemények", a "Különfélék" stb. rovatban olvasható néhány idevonatkozó megállapítás; ezek is egy-egy helynévtípus vagy meghatározott régió helyi névhasználatára, az egyébként rendkívül fontos példák felsorakoztatására szorítkoznak. Még mindig időszerű tehát a Kontra Miklós monográfiájában, az amerikai magyarok helynévhasználatát bemutató részfejezet végén olvasható megjegyzés: "Ennek a kérdésnek a tisztázása további széles körű adatgyűjtést és komplex (szociálpszichológiai és fonológiai) elemzést igényel." (Kontra 1990:74)

Személyes érdeklődésem mellett az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán magam is Kontra Miklóstól kaptam további ösztönzést arra, hogy e kérdéssel behatóbban foglalkozzam, s próbáljak támpontokat találni egy olyan kérdőív összeállításához, amely beépíthető lesz az általa koordinált nagyszabású, a régió magyar kisebbségeinek kétnyelvű nyelvhasználatát, nyelvpolitikai helyzetét vizsgáló projektumba.

2. Egy kutatás körvonalai

Egy, a mai magyar raghasználatot ténylegesen tükröző, szisztematikusan gyűjtött és kvantifikálható adatokra épülő kutatáshoz a legmegfelelőbbnek a szociolingvisztika elméleti és módszertani apparátusa tűnik. A továbbiakban tehát egy olyan szociolingvisztikai vizsgálat első stációjáról, kezdeti lépéseiről szeretnék beszámolni, amely egyrészt regisztrálni szeretné: kik, hogyan, mikor és miért használják éppen a kül- vagy a belviszonyragokat; s amelynek

várható eredményei hosszútávon fogódzót jelenthetnek a magyar anyanyelvként, illetőleg idegen nyelvként való tanításában is.

Mivel a Nymkk I. kötetének "földrajzi nevek határozói rajjai" címszava foglalkozik a legátfogóbban e kérdéssel, legelőször az ott lefektetett használati szabályokat szükséges tesztelni. Mít is mond a kézikönyv? Mint ismeretes, a kivételek ellenére két fő szabályszerűség körvonalazódik:

1. A történelmi Magyarországon belül általában külviszonyragokat használunk, ezt azonban azonnal gyengítik a felsorolt kivételek, akár ugyanazon névcsoporton belül is. Pl.: "A településnevek közül rendesen így [ti. inessivusi toldalékkal] ragozzuk a *-falú* és *-szombat* utótagúakat: *Leányfaluban*, *Nagyfaluból*, *Nagyszombatban*; a *j* (*Tokajból*), *m* (*Komáromban*), *n* (*Debrecenben*), *ny* (*Tihanyból*) és *i* végűeket (*Orosziból*); több *r* (*Egerben*), *l* (*Válban*) és *ly* végűt (*Neszmélyből*)."

(Tompá 1980:675-6)

Majd a külviszonyragok tárgyalásakor ez olvasható: "(Ugyancsak van több *ny*, *r*, *j*, *ly* stb. végű név, amely ide tartozik: *Csányon*, *Móron*, *Monorról*, *Gelejre* és mások...)" (Tompá 1980:676)

Vagyis Egerben, de Móron; Tokajból Gelejre; Tihanyban, ugyanakkor Csányon.

2. Lényegesen egyszerűbb – legalábbis a magyarországi használattal sokkal inkább összhangban áll – a másik fő elv, miszerint a történelmi Magyarországon kívüli ország-, tájegység-, külföldi város- és községnevek belviszonyragot kapnak. Természetesen itt is találunk kivételeket. Nem szólva arról, hogy a Nymkk kevésbé vesz tudomást a mai Magyarország területén kívül élők nyelvhasználati szokásairól, noha ezekről a különbségekről többen szót ejtettek már. Például J. Soltész Katalin írja 1967-ben:

"A szomszéd országok magyarságának nyelvhasználatában újabban erősen terjed az idegen helyneveknek külviszonyragokkal való ellátása, elsősorban azokban az esetekben, amikor a szóban forgó helység magyar neve külviszonyragokkal használatos, de olyankor is, amikor az illető helységnek nincs is magyar neve. A szlovákiai Új Szó című napilapban olvasom: *Bartosovicén* és *Sedlicén*, *Zilinán* (tudniillik Zsolnán), *Prievidzán* (Privigyén); a romániai Előré-ben: *Ploiesti-en*, *Brazi-on*, *Cimpinan*, *Sinaian*; a jugoszláviai Magyar Szó-ban: *Borovón*, *Novi Sadon* (Újvidéken), *Slanhamenre*, *Smederevón* (Szendrőn) stb" (J. Soltész 1967:304)

Ugyanez az ingadozás figyelhető meg a szórványban élő magyar csoportok nyelvében is: 1994-es amerikai terepmunkám során egyetlen New Brunswick-i illetőségű magyarral vagy magyar származásával sem találkoztam, aki ne *Núbranszvikon* vagy *Nyúbrunszvikon* lakna. Olyan első

generációs, tehát magyarországi születésű adatközlőm is akadt, aki *Perth Amboyra* került dolgozni; sőt, noha a nagyvárosok esetében nem ez az általános, 1987-es detroiti adataim között még a *New Yorkon* és a *Clevelandon* alak is szerepel.

Kontra South Bend-i korpuszából hasonló példákat hoz: *Indiana Harboron*, *Misvakán*, *Elkhárton*, ugyanakkor *South Bend-ben* (Kontra 1990:74). Az iménti példák, valamint a New Brunswick-i adatközlőkkel végzett elicitációs tesztek tanúsága szerint ez esetben is sokkal bonyolultabb a helyzet, mint ahogy azt Kálmán Béla (1977:44) véli: "az amerikai városneveket úgy ragozzák, mintha belföldiek volnának", "...hiszen számukra Amerika belföld". Még akkor is óvakodnunk kell az általánosítástól, ha főként második generációs, vagyis már az Egyesült Államokban született beszélőknél – Kálmán megállapításaival látszólag összhangban – a *Magyarországon* mellett a *Magyarországban* alak is gyakran megjelenik³. Hasonló adatokról a más országokban élő magyarok vonatkozásában is be lehetne számolni.

Ahhoz tehát, hogy a helységnevek ragozásának társadalmi-területi disztribúcióját felmérjük, néhány fő szempontot mindenképpen figyelembe kell vennünk, nevezetesen a helynevekhez és a beszélőkhöz kapcsolódóakat a következők szerint:

2.1. A helynevekhez kapcsolódó vizsgálati szempontok

El kell különítenünk a magyar és nem magyar (idegen) helyneveket. A magyar helyneveken belül fontos különbséget tennünk a mai Magyarország területén és az azon kívül található települések nevei között. Az sem hanyagolható el az utóbbiaknál, hogy van-e a névnek idegen megfelelője vagy sem. A másik lényeges, immár nyelvészeti aspektus magukkal a nevekkal kapcsolatban, hogy milyen típust képviselnek névtani, grammatikai, valamint fonológiai szempontból: város-, falu-, tájegységnevek-e; egyszerűek vagy összetettek; tartalmaznak-e köznévi összetevőt (pl. *Szarvaskő*, *Felsőbotfalú*

³ A South Bend helynév szerepelt a már említett New Brunswick-i vizsgálatban is, mert kíváncsi voltam, az ottani használat mennyire egyezik a helyivel. A név két különböző tesztben is előfordult. Először direkt módon tudakoltam, ki melyik ragot toldja a felsorolt településnevekhez; másodszer pedig egy mondatkiegészítései tesztben jelent meg a szóban forgó helynév. Az eredmények a használat érdekes ingadozását mutatják: egyrészt különbség van az első és második generációs beszélők között (az előbbieket többször választották az inessivusi toldalékot); másrészt ugyanazon beszélő is váltakozva használhatja a bel-, illetőleg a külviszonyragos formát.

stb.); homonímok-e valamilyen egyéb köznyelvi elemmel (pl. *Beled, Bugyi, Vica, Szék, Csapod, Hidegség, Lövő* stb.); illetve milyen a hangtani felépítésük, magán- vagy mássalhangzóra végződnek stb.

2.2. A beszélőkhöz kapcsolódó vizsgálati szempontok

Noha ezt a kérdést rendszeresen eddig senki nem vizsgálta, mégis nyilvánvaló, hogy a beszélők közötti eltérések ugyancsak nagy mértékben befolyásolhatják a raghasználatot. Így a kutatásban egyaránt helyet kell kapniuk a magyar és a nem magyar anyanyelvű, de magyarul tudó/tanuló beszélőknek. Az előbbieket között különbség van a tekintetben is, hogy Magyarországon vagy azon kívül laknak; sőt egészen más mintákat követhetnek azok is, akik magyar, illetőleg akik más nyelvi környezetben élnek. A kétnyelvűség-kutatásból az is jól ismert tény, hogy generációként ugyancsak szignifikáns eltérések tapasztalhatók a kompetenciát, a normatudatot, mind pedig a közösségi elvárásokat tekintve. Egy szociolingvisztikai vizsgálatban természetesen az adatközlők kiválasztásában a fentiekben kívül az olyan szociológiai változók is nélkülözhetetlenek, mint a nem, az életkor, az iskolázottság s a lakóhely típusa.

2.3. A megválaszolandó kutatási kérdések

A felsorolt szempontokat érdemes együttesen érvényesíteni a vizsgálandó helynévanyag összeállításnál és az adatközlők kiválasztásakor. Az ezen megfontolások szerint gyűjtött korpusz feldolgozása lehetővé teszi majd, hogy az alábbi, munkahipotézisként megfogalmazott kérdésekre választ kapjunk:

2.3.1. Valóban azok a szabályok működnek-e, amelyeket a Nymkk felsorol? Netán más határozza meg a raghasználatot?

2.3.2. Vannak-e különbségek a nyelvhasználatban a történelmi és a mai Magyarország területén található helynevek ragozását illetően?

2.3.3. Hogyan tér el a helyi használat az általános köznyelvi használatától? Kijelölhető-e, meddig tart ennek hatóköre? Mutat-e ez valamiféle szabályszerűséget?

2.3.4. A ragválasztásban mi az, ami a nyelvi, illetőleg a kommunikatív kompetencia része? Milyen tényezők és milyen mértékben módosíthatják a választási szabályokat? (pl. analógia, a nevek ismertségének foka stb.)

2.3.5. Fel kell tételeznünk azt is, hogy a raghasználat területenként, régióként, társadalmi csoportonként, életkorok és nemek szerint eltérően oszlik meg. Ennek mikéntjét és mértékét mindenképpen meg kell vizsgálni. Feltevésem szerint a nem szociológiai változóján kívül mind az életkornak, iskolázottnak, mind pedig a lakóhelynek mérhető hatása lesz.

2.3.6. Az utolsó kérdéscsoport: Hogyan ingadozhatnak a helységnevek ragjai ugyanazon beszélők esetében? Mi lehet az ingadozás oka?

A dolgozatom első részében felsorakoztatott példák ugyanis nemcsak azt sugallják, hogy a helynévragozás rendkívül bonyolult, hanem azt is, hogy nem feltétlenül stabil rendszer. Nem zárható tehát ki, hogy egyes névtípusoknál az ingadozás egy folyamatban lévő nyelvi változás indikátora. Másrészt, minthogy a közismert szociolingvisztikai axióma szerint a beszélő a verbális repertoárból a partnernek, helynek, szituációnak stb. megfelelően állandóan választ, mutatis mutandis stílusok, regiszterek és nyelvváltozatok között vált, az ún. együtt-előfordulási szabályok értelmében a váltás minden nyelvi szintet érinthet, ily módon a raghasználatban is megjelenhet. Vagyis egyszer az egyik, máskor a másik rag tűnhet megfelelőbbnek. Azoknál a beszélőknél, akiknek a rendszerében ez a forma is szerepel, a locativusi *-t* használata pl. választékos vagy formális stílusokban, illetőleg kerülése informális helyzetekben jól illusztrálja ezt.

Ugyancsak ide tartozik a nyelvi akkommodáció kérdése, vagyis az a kommunikatív magatartás, amellyel a beszédpartnerek a diskurzus során nyelviileg is kifejezésre juttatják együttműködési (ritkábban távolságfenntartó) szándékukat. Ha tehát ezt a közeledő magatartást választom, s egyébként a *Noszvajban* alakot használnám, helybéli beszélgetőtársam azonban következetesen és magabiztosan *Noszvajon* formát, nagy az esélye annak, hogy – legalábbis a beszélgetés idejére – én is ezt részesítem előnyben.

A váltakozás harmadik nyilvánvaló esete, amikor a rag valamilyen csoporttal való szolidaritást szimbolizál olyankor, amikor a helyi használat a köznyelvivel nem esik egybe. Talán megfelelő példa erre a *Csikszeredán* magyarországi és a *Csikszeredában* erdélyi forma⁴ váltakozása magyarországi beszélőknél. A következőkben ismertetendő tesztben ehhez az itemhez több adatközlő is azt a megjegyzést fűzte, hogy erdélyiekkel vagy ha erdélyi is jelen van a társaságban, Magyarországon is az erdélyi változatot használja.

⁴ Természetesen az "erdélyi forma" nem jelenti azt, hogy Erdély egész területén az inessivusi rag használatos. Ott is elsősorban Csikszereda és a környék lakossága részesíti előnyben ezt a formát. Ahogy Péntek Jánostól erre felhívta a figyelmet, a belviszonyrag gyakori választásához nagy valószínűséggel az is hozzájárult, hogy a nyelvjárási *szeredán*-t (szerdán) elkülönítsék a tulajdonnévtől: "*Szeredán* voltam *Szeredában* a vásárban".

3. A próbavizsgálat eredményei

Természetesen az imént vázolt kérdések megválaszolása hosszabb időt és széles körű vizsgálatokat igényel. Ennek első lépéseként a szakirodalom és a problematika áttekintésén, valamint a hipotézisek megfogalmazásán túl az 1. és a 2. vizsgálati kérdést megválaszolando összeállítottam egy próbakérdőívet⁵, amelyet először 50 egyetemi hallgatóval tölttettem ki. Egyik csoportomat arra is megkértem, hogy ugyanezt oldassák meg családtagjaikkal a nagyszülőktől a testvérekig. A későbbiekben ezek az információk ugyanis a családnak a gyermekek nyelvelsajátításában játszott szerepével magyarázhatják, hogy valaki például budapesti létére miért a helyi, mondjuk somogyi normák szerint választ, ha regisztrálható, hogy a nagyszülők, szülők Somogyban laknak, illetőleg onnan származnak. Sándor Klára szegedi kolléganőm jóvoltából további 40 erdélyi adatközlő is kitöltötte a tesztlapot.

A kérdőív két részből áll. Az első az adatközlőkre, szüleikre és nagyszüleikre vonatkozó legfontosabb szociológiai háttérinformációkra kérdez rá, a második egység pedig a tulajdonképpeni teszt. Mivel a próbakérdőív elsődleges célja a tájékozódás és hipotézistesztelés, az ismertetett szempontok közül csak néhányat érvényesítettem az adatközlők kiválasztásánál és a helynevek listájának összeállításakor. A tesztben 112 helynév szerepel úgy, hogy a határokon túli magyarlakta területek mindegyikét a főbb névtípusok, vagyis az összetett nevek osztályai, valamint az egyes végződéstípusok képviseljék. Ennek köszönhetően főként a történelmi Magyarország területén elhelyezkedő települések kerültek a listára. (A neveket az 1990-ben megjelent Határokon túli magyar helységnevszótár anyagából válogattam.) A teszt utolsó modulja tartalmaz néhány magyarországi helynevet is ugyanezen elvek szerint, ezen kívül néhány véletlenszerűen kiválasztott külföldi település nevét.

A 113 kitöltött kérdőívből az első 50-et, Budapesten, az ELTE magyar szakán tanuló egyetemi hallgatók válaszlapjait értékeltem. Statisztikai próbát még nem végezve regisztráltam az előfordulásokat és az ennek megfelelő százalékos arányokat itemenként. (1. táblázat)

⁵ E konkrét vizsgálati kérdésnél a tereptechnikák közül – a szociolingvisztikában megszokott szóbeli vizsgálati módszerekkel szemben – az elicitációs tesztekkel kiegészített kérdőív bizonyult a leghatékonyabbnak, hiszen ezen a módon juthatunk viszonylag rövid idő alatt nagy mennyiségű, összemérhető korpuszhoz.

n=50

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Nagyszombat	37,5	62,5	-
Rimaszombat	17,5	80	2,5
Turócszentmárton	80	20	-
Igló	5	95	-
Nagymihályi	82,5	17,5	-
Ábrány	87,5	12,5	-
Csécsény	82,5	12,5	-
Csetnek	5	95	-
Deménfalva	70	30	-
Dunaszerdahely	0	100	-
Eperjes	2,5	97,5	-
Felsőbotfalva	57,5	42,5	-
Felsőtóti	77,5	22,5	-
Garamszentandrás	7,5	92,5	-
Gerencsér	15	82,5	2,5
Halács	0	100	-
Hetény	82,5	17,5	-
Homonna	15	85	-
Horvát	95	5	-
Lőcse	0	100	-
Léva	10	90	-
Lestyén	85	12,5	2,5
Nagytátrány	62,5	35	2,5
Nyitra	10	90	-
Pöstyén	85	15	-
Somorja	7,5	92,5	-
Szeleste	7,5	92,5	-
Trencsén	90	10	-
Vágújfalva	55	45	-
Érsekújvár	22,5	70	7,5

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Németújvár	5	82,5	12,5

Sopronkeresztúr	2,5	92,5	5
Fraknó	35	65	-
Felsőőr	17,5	75	7,5
Őriszentmárton	75	25	-
Zurány	90	10	-
Bécsújhely	7,5	90	2,5

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Zombor	75	25	-
Óbecse	2,5	97,5	-
Pozsega	35	62,5	2,5
Muraszombat	30	70	-
Alsólendva	2,5	97,5	-
Bezdan	87,5	12,5	-
Bácskertes	10	90	-
Bácsújfalú	55	45	-
Karlóca	7,5	92,5	-
Torontálvásárhely	2,5	97,5	-
Topolya	2,5	97,5	-
Kórógy	12,5	97,5	-
Drávaszentmihály	20	80	-
Zenta	10	90	-
Alsószelei	75	25	-
Fiume	92,5	7,5	-
Versec	12,5	87,5	-

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Nagyszalonta	7,5	92,5	-
Szatmárnémeti	95	5	-
Dicsőszentmárton	70	30	-
Gyulafehérvár	30	70	-
Beszterce	10	90	-
Nagyszeben	100	0	-
Csikszereda	15	85	-
Szilágysomlyó	15	85	-
Brassó	85	15	-

Bánffyhunyard	7,5	92,5	-
Bánffytótfalu	60	40	-
Biharpüspöki	72,5	27,5	-
Csikszentmihály	17,5	80	2,5
Déva	5	95	-
Farkaslaka	0	100	-
Gyergyóújfalu	55	45	-
Kézdivásárhely	0	100	-
Lippa	2,5	97,5	-
Oláhapáti	90	10	-
Petrozsény	87,5	12,5	-
Szék	0	100	-
Székudvar	20	77,5	2,5
Székelyudvarhely	2,5	97,5	-
Torockó	15	85	-
Zalatna	5	95	-

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Nagyberezna	7,5	92,5	-
Nagydobrony	90	10	-
Ilosva	2,5	97,5	-
Beregszász	7,5	87,5	5
Dercen	90	10	-
Técső	5	95	-
Huszt	2,5	97,5	-
Iszka	5	95	-
Katlanfalu	57,5	42,5	-
Munkács	0	100	-
Palágy	7,5	92,5	-
Sebesfalva	5	95	-
Szerednye	10	90	-
Tiszakeresztúr	2,5	97,5	-
Ungvár	5	92,5	2,5
Ungtarnóc	2,5	97,5	-
Verbőc	0	100	-
Visk	5	95	-
Benedeki	87,5	2,5	-

Szentmiklós	5	95	-
-------------	---	----	---

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Marcali	82,5	17,5	-
Leányfalu	17,5	82,5	-
Ormánság	90	10	-
Nagykálló	25	75	-
Balatonalmádi	87,5	12,5	-
Noszvaj	12,5	87,5	-
Szarvaskő	7,5	92,5	-
Fedémes	2,5	97,5	-

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %	-T/-TT %
Málta	5	95	-
New Brunswick	97,5	2,5	-
Winnipeg	77,5	22,5	-
South Bend	70	30	-
Trenton	95	5	-

1. táblázat

Azoknál a helyneveknél, amelyek helyhatározóragos alakja 80 % fölötti egyezést mutat, valószínűsíthető, hogy ez az arány egy nagyobb mintán is ugyanígy tükröződni fog. Azon elemeket, melyeknél a használat 40-60 %-os tartományban ingadozik, a későbbiekben érdemes lesz több szempontból is megvizsgálni, hogy a bizonytalan használat háttérét feltárhassuk. Az összesítés a következő képet mutatja:

Függetlenül attól, hogy az egyetemisták számára többségében ismeretlen magyar nevek mely régióból valók, névtípusonként ugyanazok a tendenciák: a nyelvérzék számára ezek a helynevek valóban magyarnak minősülnek. Következésképpen a vizsgálatban szereplő adatközlők ragválasztásában a magyarországi-nem magyarországi helynév különbségtétel nem érvényesül.

Hogy megállapíthassam, van-e eltérés a Nymkk-ben találhatóktól, az összetett neveket először utótagok szerint csoportosítottam: tulajdonnévi, -*hely*-, -*fal*-, -*vár*-, -*szombat* utótagú összetételek szerepeltek minden régióból. Ebben a csoportosításban a leglátványosabb eltérés a -*szombat* utótagú nevekénél, *Nagyszombat*, *Rimaszombat*, *Muraszombat* esetében mutatkozott. Noha a Nymkk az inessivusi rag használatát javasolja, s a *Nagyszombatban*

forma példaként is szerepel (vö. 675. o.), az átlagosnál nagyobb nyelvi tudatossággal rendelkező egyetemisták mégis a superessivusi ragot részesítették előnyben (2. táblázat)

n=50

TELEPÜLÉS	-BAN %	-N %
Nagyszombat	37,5	62,5
Rimaszombat	32,0	80,0
Muraszombat	30,0	70,0

2. táblázat

Hogy Nagyszombat esetében mégis enyhén emelkedik az inessivus százalékos aránya, a homonímia elkerülésére való törekvésnek köszönhető.

Kiemelendők a kézikönyv által szintén inessivussal járó *-falu* utótagú nevek. Ez az a névtípus, ahol legnagyobb az ingadozás, így itt valószínűsíthető a legjobban a változás. Alig választják többen a belviszonyragot, sőt, a Nymk *Leányfaluba* példájához képest az adatközlők 82,5 %-a már a *Leányfalun* formát használja. Az eredmények ugyanakkor alátámasztják, hogy a *-hely*, *-vár* utótagú nevekhez gyakrabban külviszonyragok járulnak.

Egy másik osztályozásnak megfelelően az *ó, i, a, e, c/cs, s, k, n/ny, j/ly*, valamint *r* hangra végződő nevek is szerepeltek a tesztben. Az *n/ny* végűek kivételével minden esetben a superessivusi rag a gyakoribb. Míg az *n/ny* mássalhangzókra végződő neveket a kézikönyv mindkét csoportba besorolja, addig a tesztben szereplő nevekhez az adatközlőknek legalább 80 %-a a *-ban/-ben* ragot toldotta. *Zurány, Lestyén, Trencsén, Bezdán, Petrozsény, Nagydobrony* és *Dercen* esetében ez az arány 90 % körüli volt, sőt Nagyszombennél egyetlen adatközlő sem választotta az *-n* ragot.

A *-márton, -andrás, -mihály, -miklós* típusú, tehát a tulajdonnévi utótagú nevek eltérő viselkedése (a *-márton* utótagúak inessivusi ragot kapnak) adta az ötletet, hogy a több tagból álló, köz- vagy tulajdonnévi utótagú neveket ne külön névtípusként kezeljem. Ha ugyanis ezeket is végződésük szerint osztályozzuk, pontosan úgy viselkednek, mint az adott csoport többi tagja: a *-vár* utótagúak úgy, mint az *r* végűek, a *-hely* utótagúak, mint a *j-re* vagy *ly-ra* végződők (és így tovább). Vagyis az adott név hangtani felépítése, azaz utolsó hangzója (hangzói) a ténylegesen meghatározó(k). Ez összhangban áll azzal a

változással, miszerint a raghasználat eltolódik az *u* magánhangzóra végződő -*falu* utótagú nevek esetében a superessivus felé.

Minthogy az adatközlők számára a feltüntetett nevek jó része ismeretlen volt, a választást elsődlegesen fonológiai szabályok irányíthaták, ahogyan – az elicitációs tesztek eredményei szerint – a második generációs New Brunswick-i magyarok raghasználatát is számukra ugyancsak ismeretlen magyar neveknél.

A belföld-külföld szabály pontos működésének feltárására a jelenlegi kérdőív természetesen nem alkalmas. A tesztben nem véletlenül szereplő New Brunswick ragozása, ahol 97,5 %-ban inessivusi rag jelent meg, mégis arra enged következtetni, hogy míg a *Csetnek, Szék, Visk* helynevek esetében feltehetően a szóvégi *k* határozza meg a superessivusi ragot, addig az amerikai (tehát idegen) településnél a választást egyértelműen a külföld-belföld elv irányítja. Azt is tudjuk, hogy New Brunswick-on (-ban?) ugyanennek az ellenkezője érvényesül. Mindez egy rendkívül érdekes, s e pillanatban számomra megoldhatatlan problémát vet fel. Nevezetesen: az a tény, hogy magyar helyneveink számszerűsíthető többségéhez superessivusi rag járul (a Magyarország országnévhez hasonlóan), mennyiben magyarázható fonológiai szabályokkal, és mennyiben tulajdonítható a kint és a bent fogalmának kognitív nyelvészeti és pszichológiai dilemmájának.

Az ehhez hasonló és a már korábban feltett kérdésekhez csak megfelelő mennyiségű és minőségű adatok birtokában juthatunk közelebb. Ahhoz is további vizsgálatokra van szükség, hogy a helyi használat szabályszerűségeit, hatókörét és a köznyelvi használattól való eltéréseit területenként meghatározhassuk. A meglévő adatokból az a tendencia körvonalazódik, mely szerint ott, ahol a köznyelvi és helyi használat eltér egymástól, a köznyelvi kívülviszonyraggal szemben szinte mindig belülviszonyrag szerepel: *Csikszeredában, Szarvaskőben, Somorjában, Érsekújvárbán, Muraszombatban, Torockóban, Palágyban, Tiszakeresztúrbán* stb. Itt azonban a külföld-belföld szabálytól eltérő kognitív magyarázatot kell keresnünk.

A bemutatott próbavizsgálat, amely a kül- és belülviszonyragok problematikájának csak egy szűk metszetét érinthette, s nem törekedett szociológia reprezentativitásra, arra mindenképpen alkalmasnak bizonyult, hogy az elkövetkezendő kutatási fázis főbb vizsgálati kérdéseit körvonalazza. Azt a tételt pedig messzemenően sikerült alátámasztani, hogy helységnévragozásunkat valóban bonyolult szabályrendszer jellemzi. Mindazonáltal a felmerült kérdések megválaszolása mégsem megoldhatatlan, sőt az alkalmazott nyelvészet számára is sürgető feladat.

Ahogy több ízben utaltam rá, rendkívül kevés élőnyelvi adattal rendelkezünk arról, hogyan alakul a szóban forgó ragok használata különböző magyar nyelvű közösségekben, illetőleg a magyart idegen nyelvként tanulók

nyelvhasználatában. Ezeknek az információknak a birtokában jóval közelebb kerülhetünk egy, a nyelvtanításban is alkalmazható szabályrendszer feltáráshoz. Ezért a külföldön magyar nyelvet oktató kollégák – bekapcsolódva a Nyelvtudományi Intézetben folyó kutatásba – a helyi viszonyoknak megfelelően átalakított, illetőleg az adott ország helyneveivel kiegészített kérdőíves vizsgálatokból nyert nyelvi adatokkal nagy mértékben hozzájárulhatnak a fentebb megfogalmazott kérdések megválaszolásához.

Hivatkozások:

- Balogh Lajos 1980. "A Magyar Nyelvjárások Atlaszának kiadásra nem kerülő térképlapjai". *MNy.* LXXVI. kötet. 222-23.
- Fekete Marian 1994/1995. "Haragban az igazmondással". Zalabai Zsigmond szerk., *"Mit ér a nyelvünk, ha magyar?"*, 193. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. (Korábban *Új Szó*, 1994. febr. 2.)
- Kálmán Béla 1970. "Amerikai magyar helynevek". Kázmér Miklós és Végh József, szerk., *Névtudományi előadások*, 42-45. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1985. "Helynevek határozói ragozása a rábaközi Mihályiban". *Nyr.* 109. évf. 1. sz. 88-91.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Matuska Mihály 1990. "Vajúdás Délszláviában". *Magyar Nemzet*, 1990. Július 14.:7.
- J. Soltész Katalin 1967. "Az idegen szavak helye a mai magyar nyelv rendszerében". *Nyelvtudományi Értekezések* 58. 300-4.
- Szabó Géza 1981. "A helységnevek ragozásának nyelvföldrajzi és nyelvészociológiai kérdéséhez". Hajdú Mihály és Rácz Endre szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Veszprém, 1980. szeptember 22-24.)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Tompa József 1980. "Földrajzi nevek helyhatározói ragjai". Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv* I:675-77. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Eőry Vilma

Verbalizálódik vagy nominalizálódik a magyar nyelv?

1. Előadásom a bulvársajtóra emlékeztető címe ellenére tartalmában nem kíván hasonlítani a szenzációt ígérő, de nem sok információt adó közleményekre. A címben álló kérdés jelentése azonban lehetetlenné teszi, hogy a választható válaszok közül akár az egyiket, akár a másikat egyértelműen bizonyítani lehessen. Folyamatban levő nyelvváltozási tendenciáról lesz ugyanis a következőkben szó, s a változási tendenciák megfigyelése, akár részleges bizonyítása nem jelentheti azt, hogy másfajta szemszögből, másfajta eszközökkel ne lehetne a jelenséget másképpen szemlélni.

Az előadásnak az tehát csupán a célja, hogy a lehetőségekhez képest elfogulatlanul vizsgálat alá vegyen egy olyan jelenséget, amely a nyelvoktatásban is gondot okoz, mert a grammatikák és a nyelvkönyvek egyoldalúan minősítik, a nyelvoktatási gyakorlatra nézve nem adnak eléggé differenciált képet róla. A tárgyalt jelenség a *befejezett melléknévi igenév* állítmányi használata, a *Péter elégedett* típusú mondatok mai nyelvhasználati és grammatikai státusa. A jelenséget itt természetesen csak részlegesen lehet leírni. Elsősorban arra törekszem, hogy nyelvünk rendszerében elfoglalt helyét vizsgáljam, s azt, hogy terjedése milyen hatással van a magyar nyelv egészének jellegére.

2. Ha arról beszélünk, hogy egy nyelv inkább verbális vagy inkább nominális jellegű, nem a benne előforduló nominális és verbális elemek abszolút arányára gondolunk. Sokkal inkább nyelvek, nyelvtípusok kontrasztív összevetéséből adódó eredményekre, amelyek szerint az egyes nyelvekben különböző arányt mutatnak a nominális vagy a verbális elemek. Bizonyára összevethető lenne ebből a szempontból az ige- és a névszóképzési lehetőségek aránya. De összevethető, hiszen a nyelveknek egy csoportjára jellemző, másik csoportjára nem, vagy kevésbé, az is, hogy állítmányként csak ige, vagy ige és névszó, vagy pusztán névszó is állhat.

Közismert tény, hogy a magyar – több finnugor nyelvvel együtt – abba a tipológiai csoportba tartozik, amelyben magában, létige vagy kopula nélkül is állhat névszó állítmányként (vö. RADICS Katalin: Tipológiai és grammatikai jegyzetek a nominális mondatokról. ÁNyT. XV[1984]:257–79; vö. továbbá: SAUVAGEOT, A.: A predikatív viszony kérdéséhez. MNy. LIV[1958]: 411–6; DÉCSY, Gyula: Nominalsatz und Existenzaussage im Ungarischen. Ural-Altaische Jahrbücher XXXIII[1961]: 42–2; SZÉPE György: Megjegyzések a magyar nominális mondatról. ÁNyT. V[1967]: 269–85; HETZRON, Robert: Nonverbal Sentences and degrees of definiteness in Hungarian. Language

46[1970]: 899–928). Ez – különösen a körülöttünk beszélt, vagy számunkra ismerősebb európai, elsősorban indoeurópai nyelvekhez képest – a magyar nyelv nominális jellegét erősíti. Kérdéses azonban, hogy ez a finnugor örökségként számon tartott jellegzetesség változott-e a magyar nyelv története folyamán, illetve nem változik-e napjainkban is?

3. Nyelvtörténeteink, történeti adattáraink szerint az ősmagyar kortól kezdve **bármelyik névszó** állhat állítmányként: főnév, melléknév, számnév, névmások, valamint igenevek. KLEMM Antal és BERRÁR Jolán történeti mondattanában és FARKAS Vilmos a BENKŐ Loránd főszerkesztésében megjelent történeti nyelvtan II/2. kötetében az őmagyar korból szép számmal idéz példákat a nominális, illetve a verbo-nominális mondatokra. A példák tanúsága szerint a régiségben a főnévi, melléknévi és névmási állítmány a legszokványosabb. Az igenévi ritkább, bár ekkor még a határozói igenévi is előfordul a főnévi és melléknévi mellett. A befejezett melléknévi igenévi állítmány az őmagyar korból származó példák tanúsága szerint inkább latin szerkezetek magyarra fordítására szolgál (KLEMM Antal: Magyar történeti mondattan. 1928–42. 44–5; BERRÁR Jolán: A magyar történeti mondattan. 1957. 75–6; A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. Főszerk.: BENKŐ Loránd. 1995. 227–8). Valószínű tehát, hogy a melléknévi igenévi állítmányi használatának elterjedésében kétségbevonhatatlan a latin nyelv hatása, s az is valószínű, hogy ez a forma inkább az írásbeliségben volt szokásos.

A szinkrón szakirodalom a múlt század végén, századunk elején kezdett el foglalkozni a jelenséggel. Mert míg a főnév, a melléknév, a névmások természetesen voltak állítmányi helyzetben, a határozói igenévnél pedig ez a szerepe nagyjából megszűnt, a melléknévi igenevet idegenesnek vélték nyelvészeink, a német participium perfectum szerkezetek tükörfordításnak tartották (pl. SIMONYI Zsigmond Nyr. XXXVI[1907]: 389, XLVI[1917]: 229–31, XLVIII[1919]: 87–8; SZINNYEI József: Magyarosan II. 58; DENGL János: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 1937. 190; TISZAMARTI Antal: Szeplőtelen magyarság 1943; HORVÁTH János: A »Nyugat« magyartalanságairól MNy. VII[1911]: 61; Magyarosan XVII. 3.). S a nyelvművelés azóta is, szinte a legutóbbi időkig ádáz hárcot vív ellene, mint a nyelvünk magyartalan vadhajtsa ellen (pl. Lőrincze Lajos: Meg vagyon írva. Élet és Irodalom 1978. 9. sz. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil: A nyelvészet és a nyelvtények. Kritika 1979. 4. sz.; KEMÉNY Gábor: Élet és Tudomány 1979. 33. sz.; ÉDER Zoltán: Édes Anyanyelvünk 1979. 2. sz.; SZEPESY Gyula: Nyelvi babonák 1986. 44–57).

Ezeket az előzményeket figyelembe véve A mai magyar nyelv című egyetemi tankönyv a többi, nála újabb grammatikákkal egybehangzóan a következőket írja a melléknévi igenévi állítmányi használatáról: "A **melléknévi igenévi** is lehet állítmány, elsősorban akkor, ha igenévi jellege

már elhomályosult: »A víz forró«; »Fáradt voltam« (Illyés: Jegyzőfüzet); *Az ember halandó*«. A valódi melléknévi igenevek állítmányi használata – bár nyelv művelőink régebben (s valljuk meg, nemcsak régebben) kifogásolták – szintén helyénvaló lehet, de nem minden esetben." (Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv 1971. 243). Alább apró betűs részben bővebben tárgyalja külön a folyamatos, külön a befejezett és külön a beálló történésű melléknévi igenév állítmányi használatának kritériumait.

Most mi azonban több okból is csak egyikkel, a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatával foglalkozunk tovább. Először is azért, mert a folyamatos melléknévi igenév ilyen használatát maga az idézett tankönyv is részletesebben tárgyalja, s Tompa József is kimerítő elemzést szentelt neki már 1953-ban (TOMPA József: Melléknévi igeneveink állítmányi használatáról. MNy. XLIX[1953]: 128–40), míg a befejezettet és a beállót éppen csak érintette. Másrészt mert az egyetemi tankönyv a már említett véleményekre is alapozva a befejezett melléknévi igenév használatát a beállóval együtt jóval korlátozottabbnak, szűkebb körűnek tartja, mint a folyamatosét, s ez a vélemény a kérdés átgondolására késztet. Harmadrészt pedig azért, mert az utóbbi évtizedek és napjaink nyelvhasználatának gyakorisága miatt a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatát állította előtérbe. A korábban is szokásos mondatok mellett ugyanis, hogy pl.: Az utasok *elégedettek*, Pista mindig jól *öltözött*, A ruha *gyűrött*, Beszéde *szaggatott* stb. egyre gyakrabban hallunk a rádióban, a televízióban és a mindennapi közvetlen társalgásban is ilyen mondatokat, pl. a televízióban: "Számottevő eső *kizárt*"; Mennyire *megkoreografált* egy ilyen mérkőzés? *Kiszolgáltattott*-e a társadalom a tudománynak? Nem akarja, hogy a jó és a rossz *összemosott* legyen, Senki sem *feljogosított* arra, hogy maga bíraskodjon. Mi *elhatározottak* vagyunk abban, hogy végigvisszük a programot." A beszélők között volt műsorvezető, lelkész, rendőr és miniszter. S a példákat nemcsak a nyilvános helyzetekből, hanem a mindennapokból is tovább lehetne sorolni. Kétségtelen tehát, és statisztikai adatok nélkül is nyilvánvaló, hogy ez a fajta mondatszerkesztés egyre gyakoribbá válik a magyarban. Szükséges, hogy mint nyelvi ténytet kezeljük a jelenséget, s mint ilyent vizsgáljuk, elemezzük.

4. A kérdés ezután az, milyen grammatikai szabályok érvényesülnek a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatában. Ahhoz, hogy erre akár csak részleges választ is adhassunk, meg kell néznünk az állítmányi helyzetű befejezett melléknévi igenév **szófaji** jellegét, **morfológiai**, **szemantikai** és **szintaktikai** viselkedését, a nyelvtörténeti tényeket is figyelembe véve.

A forma állítmányi használatának feltételeként történeti nyelvtanaink azt tartják, ha az igenév megindult a névszóvá, elsősorban melléknévvé válás útján (KLEMM, 48; BERRÁR, 76). A szófajváltás végbementen könnyen re-

gisztrálható a főnévvé vált igenevek esetében, pl.: *pörkölt, vádlott, jelölt, elítélt, múlt*. Ezek alakilag, jelentésükben és mondattani szerepükben – az alkalmi főnevekkel együtt – főnévként viselkednek, állítmányi használatuk természetes. Vannak olyan melléknévvé vált befejezett melléknévi igeneveink is, amelyek már egyértelműen melléknévként viselkednek; ilyenek pl.: *fáradt, rekedt, kopott, művelt, tapasztalt, korlátolt, elégedett*. Ezek fokozhatók: *fáradtabb, rekedtebb, kopottabb, műveltebb, tapasztaltabb, korlátozottabb, elégedettebb*. A fokozhatóság általában bizonyítéka a szófajváltásnak, hiszen a szófajváltáson még át nem esett befejezett melléknévi igenevek nem fokozhatók, pl.: *sózott van*, de **sózottabb* nincs, *töltött van*, de **töltöttebb* nincs, *zúzott van*, de **zúzottabb* nincs, *bukott van*, de **bukottabb* nincs. Igaz, ennek a kritériumnak az érvénye sem korlátlan, hiszen másfajta eredetű melléknéveink sem fokozhatók egytől egyig (pl. az *-i* és a *-ű/-ü* képzősek egy része), úgy látszik azonban, hogy éppen a kérdéses jelenségre alkalmazható. **A mondatban állítmányi helyzetben azok a befejezett melléknévi igenevek állhatnak tehát, amelyeknek (morfológiai) viselkedésére a fokozhatóság jellemző.**

Vannak-e jelentéstani kritériumok, amelyek meghatározzák a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatát? A *cselekvő* befejezett melléknévi igenév, ha tárgyatlan alapigéből jött létre, állítmányi helyzetben egybeesik az alapige múlt idejű alakjával: az eső *leesett*, az eset *megtörtént*, a jelenség *elterjedt*. Egybeesik az igenévi és az igei alak akkor is, ha tárgyas alapige tárgyatlan használatából jött létre az igenév: a barátom *olvasott*, a főnököm *tapasztalt*, az apám *tanult*. Ezeknek a példáknak egy részében nincs okunk igenevet föltételezni, jóindulattal fölfoghatók a cselekvő ige múlt idejű alakjának: az eső *leesett*, az eset *megtörtént*. A többiben azonban igenévi az állítmány, hiszen nagy a jelentéskülönbség aközött, hogy *a barátom (egyszer) olvasott* *vmi* és hogy *a barátom olvasott (ember)*; *a főnököm (már egyet s mást) tapasztalt* vagy hogy *tapasztalt (ember)*; hogy az *apám tanult (valamit)* vagy hogy *tanult (ember)*. De e jelentéskülönbségek biztos elhatárolása lehetetlen. Itt is egyértelműbben érvényesíthető a jelentésen kívüli, formai szempont, az, hogy a *t*, *-tt* végű szó fokozható-e.

A tárgyas igéből képzett *szenvedő* jelentésű melléknévi igenevek gyakoriak állítmányként a nyelvhasználatban: a pihenés *megérdemelt*, az *utca feldíszített*, a *könyv olvasott*, de ritkábbak az ilyenek: az *előny kialakult*, a *változás tapasztalt*, a *nyelv tanult*. Grammatikailag lehetségesek tehát ezek a formák is, annyira, hogy általában még a fokozhatóság szempontja is érvényes rájuk: *megérdemeltebb, feldíszítettebb, olvasottabb, tapasztaltabb, tanultabb*, talán csak **kialakultabb* nincs. Az is igaz, hogy az *olvasottabb, tapasztaltabb, tanultabb* esetében egybeesik az ige tárgyas és tárgyatlan használatából

képzett szenvedő és cselekvő jelentésű igenév: *olvasott könyv* – *olvasott ember*, *tapasztalt változás* – *tapasztalt ember*, *tanult nyelv* – *tanult ember*.

Nem annyira grammatikai, mint nyelvhasználati szabályként tehát az fogalmazható meg, hogy bár formailag általában lehetséges, az egyértelműsége törekvő nyelvhasználat a félreérthetőség miatt kerül állítmányként azokat az igenévi alakokat, amelyek akár ragozott igealakokkal, akár egymással (mint pl. a cselekvő és szenvedő jelentésű, homonim alakok) összekeverhetők.

A tartós-huzamos alapjelentésű igéből képzett, **megkülönböztető** jelenésű, sokszor **fajtajelölő** melléknévi igenevek általában melléznevesülés nélkül is állhatnak névszói állítmányi helyzetben, pl.: a terítő *himzett*, *horgolt*, a bútor *pácolt*, *festett*, *fényezett* stb.

A **mozzanatos** jelentésű alapigéből képzett, általában **állapotjelölő** befejezett melléknévi igenév napjainkban egyre gyakoribb állítmányi helyzetben, ám ezek használata tűnik a leginkább mesterkéltnek, s iskolázott ember beszédében nem is igen fordul elő. Ilyen a *bolt bezárt*, a *számla kifizetett*, vagy a korábban idézett példák közül: *mi elhatározottak vagyunk* (vö. BENCÉDY–FÁBIÁN–RÁCZ–VELCSOVNÉ 37–38).

TOMPA József már említett tanulmányában mellékesen ugyan, de kitér a befejezett melléknévi igenév állítmányi használatának elemzésére is. Egyebek mellett említ további szemantikai kritériumokat is, amelyek jellemzők a forma használatára. Az **átalakulást jelentő** igéből képzett befejezett melléknévi igenevet éppen igei jelentéstartalmánál fogva tartja alkalmasnak állítmányi szerepre; pl. *felingerrült*, *elvadult*, *megindult* (vö. Tompa, 137).

A jelentéssel függ össze Tompának az az érvelése is, amely a befejezett melléknévi igenév gyakoribbá váló állítmányi szerepét azzal is indokolja, hogy lényeges jelentéskülönbség van a szinonim szerkezetek között. Erre szépirodalmi példát hoz ugyan, s tudjuk, a szépirodalmi használat nem igazolhatja vagy magyarázhatja a nyelvhasználati jelenséget, de köznyelvi példákat is bőségesen találunk: nem egészen ugyanaz a *cserép törött* vagy *el van törve*, a *fű nyírott* vagy *le van nyírva*. Különösen egyértelmű a különbség akkor, ha az igenévi és melléknévi jelentés már élesen szétválik: *a hús rántott*, *de ki van rántva*, *a csirke töltött*, *de meg van töltve*, *a hús szózott*, *de meg van szóva*, *a bútor festett*, *de be van festve*, *a terület lakott*, *de laknak rajta*.

A befejezett melléknévi igenév **szintaktikailag** a melléknévhez hasonlóan viselkedik, így tölthet be mondatrészi szerepet, lehet jelző: *korlátozott lehetőségek*, lehet névszói állítmány: *lehetőségei korlátozottak*. Bővítményeket azonban az igékhez hasonlóan kaphat, határozót: *a boltba leküldött gyerek*, tárgyat ritkán, inkább csak határozói tárgyat: *a sokat szenvedett ember*. Az állítmányi helyzetű befejezett melléknévi igenév azonban fokozó

értelmű, intenzitást kifejező határozón kívül mást nem kaphat: *Lehetőségei nagyon (teljesen) korlátozottak.*

A szintaktikai jellemzők közt tartható számon többféle **analógiás** hatás, amely mind erősítheti a tárgyalt jelenség terjedését. Tompa ilyennek tartja a befejezett melléknévi igenév gyakori jelzői, még inkább értelmezői használatának hatását az állítmányi használatra: *alcázott* konokság → konokság, *alcázottabb* → a konokság *alcázott*. Ilyen hatásúnak tartja a tagadó igenévi állítmányt is: "Ez a hely *számozatlan*, de az *számozott*!". De idesorolja az olyan szerkezeteket is, amelyekben az igenév nem nominativusban áll: *keresettnek* érzik, *kedveltebbé* váltak, *szándékoltnak* vallja: hatásukra erősödhet az ilyenfajta mondatok terjedése: stílusa *keresett*, könyvei *kedveltek*, zavarossága *szándékoltnak* (Tompa: i. m. 136–7).

5. Látható, hogy grammatikai érvekkel nehezen lehet meghúzni a határt a nyelv művelés által elfogadhatónak és helytelennek tartott alakok között. A szélsőséges esetekre még találni ilyen ismérveket, ezek az elhatároláshoz azonban nem elégségesek. Az is látható volt, hogy a vizsgált jelenség elsősorban idegen nyelvi hatásra terjedt el nyelvünkben. De könnyen tehetette, hiszen a magyar nyelv jellege nem mond ellent az állítmányi helyzetben levő igenevek használatának. Annyira nem, hogy pl. BERRÁR Jolán véleménye szerint "A melléknévi igeneveket az ősmagyar nyelvben nyilván gyakran használták állítmányul, hiszen mind a folyamatos, mind a befejezett igenévből ragozott igealak fejlődött (*való* ~ *vala*; *volt*), ez az átértékelődés csak állítmányi helyzetben mehetett végbe" (BERRÁR, 77). Ez az ősi sajátosság tehetette lehetővé, hogy később, akkor idegen nyelvi hatásra ugyan, de elterjedjen, sőt napjainkban is egyre inkább terjedjen az igenévi eredetű névszó állítmányként.

6. Arra most nincs lehetőségünk, hogy számbavegyük azokat az egyéb, általában pragmatikai tényezőket, amelyek a grammatikaiakon kívül befolyásolhatják a jelenség elterjedését (pl. az angolos, inkább amerikai divat hatása vagy a nyelv művelés által germanizmusnak tartott és ezért tiltott határozói igeneves szerkezetnek minden áron való kerülése). Most az sem lehetséges, hogy megnézzük, milyen más szinonim formák mellett, illetve helyett szerepel ez a forma, s a hasonló funkciójú alakok közül az egyes kommunikációs helyzetekben, nyelvi műfajokban, stílusformákban, milyen beszélői attitűd kifejezésére melyik forma a gyakoribb.

Összefoglalásul azonban válaszolnom kell a címben feltett kérdésre. Tehát: a magyar nyelv az igenévi eredetű állítmányok fokozott térhódításával nominalizálódó tendenciát mutat. Az áttekintés tanúsága szerint azonban a változás nem érinti lényegesen nyelvünk grammatikai szerkezetét. Inkább arról van csak szó, hogy egy régóta meglevő lehetőség különböző, általában

idegen nyelvi hatásra gyakorlattá válik. De mivel a magyarban harmadik személyben puszta névszó is állhat állítmányként, ez a realizálódó lehetőség nyelvünk jellegét statikusabb irányba tolja el. Értékelni azonban nem szeretném ezt a tényt sem, ahogyan nem kívánom kétségbe vonni annak a jogosságát, hogy a művelt köznyelvi, illetve irodalmi nyelvi ízlés, különösen ha még népi gyökerű is, ma még idegenkedik tőle, s használatát legtöbb esetben nem tartja követésre méltónak.

Nemes Gábor

A média-jelenség : a sajtónyelv burjánzó szóösszetételei

1. A múlt század végétől kezdődően, az alapvető és rendszerező nyelvtanok megjelenése óta, nyelvészeink a szóalkotás legproduktívabb fajtájaként tartják számon a szóösszetételt. Szinte évtizedenként adtak jelt erről a folyamatról és mindannyiszor aggodalommal utaltak a jelenség egyre izmosodó és gyorsuló voltára.

A burjánzó szóösszetételek jelenségét már egy félvévszázaddal ezelőtt szóvá tette LOVÁNYI Gyula¹. „Korunk az új fogalmaknak soha nem képzelt tömegével bővíti ismereteinket. Az új fogalmak új kifejezött követelnek. Új elnevezéseket öt forrásból meríthetünk: az összetételből, a képzésből, a nyelvjárásokból, a régi nyelvből és a szófaragásból. De csak elméletben. Valójában a semmi képzetet nem kívánó, szinte számtanszerű összetételben meg képzésben merül ki, helyesebben satnyul el nyelvalkotó tehetségünk. ... A képzés és az összetétel egyedüli üdvöztőnek vélt módszere azt jelenti, hogy művelődésünknek az új elemek roppant tömegével bővülő fogalmi kincsét a szókincsnek alapszámban változatlan állományával akarjuk kifejezni.” És íme a drámai kérdés és előrejelzés, mely választ vár a mától: „Vajon milyen lesz nyelvünk arculata négy-öt évtized múlva, ha a fogalmak szaporodása a mostani ütemben folytatódik, mi pedig megmaradunk az összetétel meg a képzés rendszerénél? A meddővé váló nyelv elveszti erejét, színét-fényét. Elkarsztosodik!”

A mai magyar sajtót olvasva és tanítva az első pillanatra feltűnik az összetett szavak gyakorisága. Ezt természetesnek kell vennünk, hiszen a nyelv természetéből következik, hogy a gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyokat, továbbá az egyes tudományokat, szakmákat érintő változásokra a leggyorsabban a szó- és kifejezőkészlet reagál². Különösen szembeötlő az olyan összetételek sokasága, amelyekben két ragtalan-jeltelen szó kapcsolódik össze. E képződmények egyik fő inspirálója a napi politika. A politikai élet és az azt bemutató sajtó kölcsönösen gerjesztik egymást. Az aktuálpolitika eseményei, fontos döntései, fordulópontjai, megoldatlan problémái, visszavissza térő témái megjelennek a sajtóban sietős híradásként, egyéni hangú kommentárként vagy esetleg hatásvadászó szenzációként tálalva. Így a mindennapi politikai történet momentumai figyelemfelkeltő, szokatlan megfogalmazásban kerülnek az olvasó elé.

Az elmúlt éveknek, de főleg az utóbbinak, egyik központi kérdése volt a tömegkommunikációs eszközök demokratikus használatának és elosztásának törvényes szabályozása. Minthogy öt éve vajdó problémáról van szó, az újságoknak, melyek valóságos „szógyárakként” termelnek, nagy lehetőségük

adódott a *médiával* kapcsolatos legkülönbözőbb viszonylatok és körülmények gazdag kifejezésére. Így lett ez a szó sajtónyelvünk egyik rákszerűen burjánzó góca. Érdeemes tanulmányozni ezt a részletet, mert általános érvényű tanulságokat nyújthat az egész tendenciájára. SZATHMÁRI István³ ezt mondja: a sajtónyelv tükre és formálója nyelvhasználatunknak, sőt nyelvi viselkedésünknek. Jelzi új nyelvi és stílusesszközök feltűnését, elterjedését, vagy éppen kiszorulását.

2. Vizsgáljuk meg először e nagy karriert befutó szó múltját. Többszörösen hátrányos helyzetből indul: idegen szó, a kezdeti *médium* alak sokféle jelentést hordoz. A ma elterjedt értelemben a hetvenes évek közepétől találjuk az első nyomokat. Ekkor még csak a harmadik jelentése a „közeg, közvetítő eszköz, hírközlő eszköz”⁴. Még a nyolcvanas évek elején is elsősorban a hipnotizálható személy képzetét kelti az olvasóban⁵. A robbanásszerű áttöréshez a történelemnek kellett közbelépnie, több körülmény egybeesésére volt szükség. A rendszerváltozás az érdeklődés középpontjába helyezte a tömegkommunikációs eszközöket és ezzel, azon nyomban, hatalmas igény támadt e hosszú és nehézkes kifejezés egyszerűsítésére. Így született újjá a klasszikus csengésű *médium*. Nem tudatos képzzéssel jutottunk el a *média* ragozott alakhoz, hanem a szokásos szókölcsonzási úton: ebben a rövidített formában találtuk az amerikai és nyugat-európai nyelvhasználatban. A nyolcvanas évek végén könnyedén simult bele nyelvünkbe és derekasán szolgálta a nemzeti médiumok körül évek óta zajló heves és időnként botrányos politikai csatározásokat. Divatszóvá lett. A máig sem megoldott problémának köszönhetően 1991-től tartja első helyét az *Édes Anyanyelvünkben* BALÁZS Géza által vezetett sajtónyelvi szó-toplistán. Rövid, néhány éves története alatt rendkívüli életképességről és produktivitásról tett bizonyosságot. Nap mint nap találkozhattunk vele. Csupán az elmúlt évben, főleg a *Magyar Nemzet*-et véve alapul, közel 100 különféle *média*-összetételre akadtam. Ha nem is kimerítő az adatgyűjtés, a rendszerezési és felosztási arányok jelzésértékűek.

3. A vizsgált példaanyagban tehát két önálló alakú és jelentésű tömorféma kapcsolódik egybe: tömeg + média → *tömegmédia*, média + harc → *médiaharc*. Ezek semmiképpen sem az ősi módon, lassú fejlődés által, a két alkotórész mondatbeli kapcsolatából alakulnak ki. Pont ellenkezőleg: a már létező összetételek mintájára tudatosan és gyorsan hozzák létre azok, akiknek gyorsan és hatásosan kell írniuk.

3.1. Az első szembetűnő tapasztalat a *média*-utótagú szókapcsolat csekély száma. Ebben az alárendelő szó szerkezeti viszonyban az előtag mond valamit az utótagról, minősíti azt. Úgy látszik, napjaink valósága erre nem nyújtott nagy lehetőséget és itt a szóalkotó fantázia sem működött termékenyen.

A hat előfordulásból egy a tiszta eset: a minőségjelzős *kismédia* ~ *nagymédia*. A *közmédia*, *telemédia* olyan összetétel, amelynek előtagja abban az alakjában vagy jelentésében, ahogyan itt szerepel, önálló szóként nem él és így szófajilag - noha leginkább melléknévi jellegű - pontosan nem határozható meg. A *köz* létezik ugyan, de némiképpen eltérő jelentésben és más szófajként. A *tele*: képzőszerű előtag. A *csúcsmédia* előtagja főnévi jelző. E szófaji sokszínűség (bizonytalanság) a jelzős összetett szavakénál sűrítettebb jelentéstartalmat hordoz. Felbontásuk bővebb értelmezést kíván: „közösségi média” ~ „közszolgálati média” ~ „a közösség médiája”, „televíziós média” ~ „a médiumok közül a televízió”, illetve „a legfontosabb média”. A *tömegmédia* szintaktikailag nem elemezhető pontosan, bár mondatértékű tartalom sűrődik benne. KÁROLY Sándor⁶ transzformációs módszerével így vezethetjük le hipotetikusán a végső forma kialakulását:

kiinduló mondat: (a) tömegek tájékoztatását média szolgálja

szószerkezet: (a) tömegek tájékoztatását szolgáló média → *tömegmédia*

GÖSY Mária⁷ terminológiájával szerkezetkihagyó összetett szónak nevezhetjük ezt az alakot a szintagmaelőzmények tárgyias és melléknévi igeneves kiegészítéseinek elhagyása miatt. Végül pedig itt van a *multimédia*, mely nem a magyar nyelv terméke, ebben a formában vettük át más nyelvekből.

3.2. A *média*-előtag perspektívájából a valóság jóval gazdagabbnak, sokrétűbbnek és bonyolultabbnak tűnik. Ezek az összetételek teszik ki az anyag döntő többségét (95%). E ragtalan-jeltelen kapcsolatok egyharmadának tagjai között nyilvánvalóan felismerhető valamiféle egyértelmű viszony. A többségnél azonban a jelöletlenség bizonytalanná és lazábbá teszi a szó szerkezeti kapcsolat jellegét, következőképpen szintaktikailag nehezen elemezhetők.

3.2.1. Két fogalom összekapcsolásakor a legalapvetőbb szintaktikai viszony a birtokos jelzős: valami valamihez tartozik, valami valamié. Ez a szerkezet tisztán 27 esetben fordult elő. A *média* és a vele kapcsolatban álló személyek, tisztségek, intézmények, jelenségek és elvont fogalmak kapcsolódnak össze közvetlenül: *médiaelnök*, *médiafőtanács*, *médiaszabadság*, *médiaháború*, *médiabefolyás* stb.

3.2.2 Az előbbihez hasonló jelöletlen szókapcsolat - *média* + főnév - egyértelműen határozós összetételt is eredményezhet. Ha formális jegyek nem is irányítanak, nem zárhatjuk ki az utótag jelentéséhez tapadó határozói értelmet. Amikor a „(püspök gyakori) *médiaszerepléséről*” olvasunk, pontosan tudjuk, hogy a püspök gyakran szerepel a *médiában*, és a „(miniszter) *médiabarátait*” is ugyanott kell keresnünk. E két példa levezetésében találunk azért némi eltérést. Az elsőben az igei eredetű

szintagma kibontásakor a melléknévi igenév mellé főnévképzési mozzanatra is szükség van:

(a) médiában (valaki) szerepel

(valakinek a) médiában való szereplése → *médiaszereplés*

Míg a másodikban csak az összekötő szót kell megalkotni:

(a) médiában (valakinek) barátai vannak

(valakinek a) médiában lévő barátai → *médiabarátai*

A határozórag és az igenév elhagyásával ilyen szókihagyó összetételek jönnek létre: *médiahősködés, médiapozíció, médiasztár, médiaprofesszor, médiaértelmiség* stb.

3.2.2.1. E csoporton belül elkülöníthetünk egy alcsoportot, amelynek jelentése a személyes döntésre épül. Egy párt *médiapolitikusa* tapasztalataink szerint nem „a médiában szereplő politikus”, hanem „a médiához értő/médiával foglalkozó politikus”. Ugyanígy nem birtokos jelzős szerkezet a *médianyilatkozat*, sem a *médiatőke*, hanem „a médiában elhangzott nyilatkozat” és a „médiába befektetett tőke”.

3.2.3. A fenti két szerkezeti viszony nem válik azonban szét mindig ilyen világosan. Egy elvont dolog vagy egy személy lehet a médiáé (birtokos jelző) és ugyanakkor történhet vagy létezhet a médiában (határozó). A *médiamesterkedést* felbonthatom:

egyrészt: (a) médiának mesterkedései vannak

(a) média mesterkedései → *médiamesterkedés*

másrészt: (a) médiában mesterkedések folynak

(a) médiában folyó mesterkedések → *médiamesterkedés*

Látható: a birtokos jelzős felbontásban közvetlen alárendelésről van szó, a határozóban a már fentebb látott szókihagyós összetétellel van dolgunk. Ilyen kettős viszonyt találunk a *médiaszemélyiség, médiaértelmiség, médiaháború, médiaközlegény* stb. szavakban. Ez a csoport a példaanyag kb. 27 %-át teszi ki.

3.2.4. Különálló csoportot alkot az előbbi birtokos jelzős-határozós szerkezetű értelmezhetőség azzal az eltéréssel, hogy a határozós viszonyt valamilyen névutóval tudjuk felbontani.

3.2.4.1. Az *által* névutó közbeiktatásával értelmezhető a *médiahatalom, médiatotalitarizmus*-féle összetétel:

(a) média hatalmat gyakorol

(a) média által gyakorolt hatalom → *médiahatalom*

Két jellegzetesség határozza meg e típuson belül az első csoportot. Az egyik az, hogy a birtokos jelzős szerkezet kétértelmű jelentést ad. A *médiatámadás, médiafogadtatás, médiasztárolás*-félékben semmi sem jelzi a genetivus subiectivust (azaz : a média támad, fogad, sztárol). A másik meghatározó az,

hogy a pontos megértést, a körülmények ismeretére alapozva, a határozós elemzési lehetőség adja meg. Ebben a levezetésben a fenti névutó képzésével alakítjuk ki a névutó-mellékneves szintagmát:

(a) média támad (valamit)

(a) média általi támadás → *médiatámadás*

3.2.4.2. Egy másik csoportban a névutószerű valamire *vonatkozó*-val pontosíthatjuk a nem mindig egyértelmű birtokos jelzős kapcsolatot: *médiapéldatár, médiajog* stb.

3.2.4.2.1. Több esetben ugyanezt a viszonylatot értelmezhetjük a valaminek *ügyében hozott/folyó* közbeiktatásával: *médiaegyezség, médiatalálkozás, médiaösszejövétel*.

3.2.4.2.2. Külön csoportot képeznek azok az összetételek, ahol a fentebbi névutószerű kiegészítőket használhatjuk, de a másik értelmezhetőségi lehetőség főnévi jelzős szókapcsolat: *médiavállalkozás, médiapaktum, médiaterv(ek)*.

3.2.5. Az utolsó nagy csoportba a ritkán előforduló vagy különleges eseteket soroltam.

3.2.5.1. A *médiafigyelő, médiamegszálló-félék*: a tárgyas igéből képzett folyamatos melléknévi igenevek utótagként mindig tárgyas összetélt eredményeznek, - egyik lehetőségként. A másik a birtokos jelzős szerkezet.

3.2.5.2. Érdekes szóösszetélteli mód a szóvegyítés (kontamináció). A HVG különösen kedveli ezt a szellemes és sűrítő technikát: *médialektus, médiokrácia* (média + demokrácia), *médiakrácia* (média + technokrácia),

4. Milyen sajátosságokat olvashatunk ki az új keletű jelöletlen összetételekből? Megállapíthatjuk, hogy a *média* előtagú szókapcsolatokban az utótag mindenütt főnév vagy főnévként is használt folyamatos melléknévi igenév. A cselekvés képzetét legfeljebb a deverbális főnevek idézik fel. Így az összetett szó egésze is főnév. Az új szóalak általánosabb jelentést hordoz, mint az alkotóelemek önmagukban. Akkor válik érzékelhetővé ez az eltérés, amikor az egyszerű, kiegészítés nélküli szétválásra képes birtokos jelzős összetételek kétféle alakját hasonlítjuk össze. A *médiamesterkedés* általánosítás, a „média mesterkedése” egy konkrét tény megnevezése. Az esetek nagy többségében ez az a többlet, amit a részek együtteséhez ez a szóalkotási mód hozzá tud tenni. A *médiabefektetés, médiapiac, médiapozíció*-féle összetételek fogalmai úgy jelennek meg részleteikben tudatunkban, hogy érezzük szoros összetartozásukat.

A részek összegénél többlet adnak a metaforikus jelentésű összetételek. A *médiaharcos, médiakatona, médiaközlegény, médiahentes, médiaszéljárás, médiaszélárnyék* -félék szemléletesek és tömörek. Ezeket tekinthetjük a

legjobban sikerülteknek. A *médiapártpatvarba* szellemes szójáték sűrít széles tartalmat. Sok esetben azonban zsúfoltak a többszörös szóösszetételek: *médiahatalom-elemzés*, *médiaholding-tulajdonos*, *médiatörvény-konszenzus*. A *média-kettőslátást* viszont a kontextus nélkül nem értjük pontosan. A jeltelen-ragtalan szókapcsolásból adódó többféle értelmezhetőség igényli a döntést adó háttér ismeretét.

Mit felelhetünk tehát „négy-öt évtized” elteltével LOVÁNYI Gyula aggódó kérdésére? Az ötven évvel ezelőtti tendencia nem állt meg, ma már szinte beteges méretet ölt. Az újonnan alkotott szavaknak előélete nincs, egyik pillanatról a másikra jönnek létre. Nem új fogalmak megjelenése, nem társadalmi szükség, nem a természetes nyelvi fejlődés hozza őket létre. Egyedi, egyszeri alkotások⁸, a többnyire mesterségesen felajzott egyéni szóalkotási fantázia leleményei. Nagyon termékeny jelenségről van szó, mégsem tekinthetjük ezt a folyamatot igazi szókincsbővülésnek. E szavak többségének utóélete igen rövid, jól körülhatárolható feltételekhez kötődik. Vannak olyanok, amelyeket egyszeri megjelenésre szánnak, ezek egy bizonyos személy pillanatnyi kifejezési szükségletét fedezik már-már a költői nyelv igényességével: *médiakórus*, *médiacézár* (Berlusconi), *médiacsászár* (Rupert Murdoch), *médiamogul* (Leo Kirch). Másokat az aktualitás tart életben több-kevesebb ideig. A *médiaháború* csak addig mond valamit, amíg a nézeteltérések, viták meg nem oldódnak a *médiavilágban*, utána csak a *médiabékét* fogjuk érteni. A nyelvközösségben szociális érvényűvé, szókincsünk szerves részévé csak az a néhány összetétel válik, amely viszonylag állandó valóságelemre utal (*médiaelnök*, *médiatörvény*). Bármilyen parttalan is ez a szóalkotási mánia, ritkán lépi át a sajtónyelv kereteit. A beszélt nyelvben szinte egyáltalán nem találkozunk ezekkel az új szavakkal, de még a hangzó újságírói nyelvben (rádió, televízió) is elvétve. A sűrítésnek a leírt szövegben van stílusértéke, szóban a megértés kárára lehet. Rövid távon ezt a tapasztalatot vonhatjuk le.

Az újságnyelvnek ez a szóalkotási technikája szinte korlátlan asszociációs lehetőséget ad: minden mindennel összekapcsolódhat. A kiindulópontot a napi események, szenzációk szolgáltatják. Amint ezek a nagy nyilvánosság elé kerülnek, megnevezésük révén kiemelkednek a hírek szűrkeségéből, (vagyis: ügyekké fűjják fel őket), szervezőerővé válnak: vonzzák maguk mellé a körükbe tartozó fogalmakat. Bármilyen szó elnyerheti ezt a mágikus erőt: lehet idegen szó (ma ez egyáltalán nem hátrány, sőt inkább előny), összetett szó vagy mozaikszó. Néhány évvel ezelőtt az olajhamisítással kezdődött az *olaj-* előtagú sorozat (-ezredes, -szőkités, -maffia stb); az országos érdeklődés előterébe került a *tb-* (-járulék, -fizetés, -elmaradás, -mentesség stb); vagy napjainknak egy egészen különös szüleménye: a *pitbull-érzés/-tulajdonos/-*

gazda/-tartás. Ezeknek a szavaknak a születése és élettartama egy adott pillanathoz van kötve.

Századunkban az iparszerű újságelőállítás megnövelte és felgyorsította a napi történéseket tükröző szövegek „gyártását”. Ez a „gyártási technológia” nem hagy időt a körülményesebb - bár nyelvészi szempontból szebbnek tartott - szóalkotási módoknak: a nyelvjárási, régi nyelvi elemek új tartalommal való megtöltésének vagy a „szófaragásnak”. A tömorfémák sima összekapcsolása ehhez képest színtelenedést jelent, de satnyulást, meddővé válást nem. Az összetételek ragjainak és jeleinek lefaragása egyszerűsíti és gyorsítja a szóalkotás folyamatát. Bár ez az új módszer nem idegen nyelvünk szellemétől⁹, mégis olyan tendencia, mely méreteinél fogva az ősi szóalkotási módot háttérbe szorítja, végső soron kiöli. Hosszú távon tehát nyelvünk arculata változik: nem elkarsztosodik, hanem egy-egy ponton idegen nyelvi mintákhoz igazodik. Ehhez a fejlődéshez a parancsoló szükségességet a (sajtó)média diktálja, amely ma már nemcsak politikai befolyásolója, hanem a nyelv alakítója is.

1. LOVÁNYI Gyula: A szócsinálás, MNY (1953) 49:205
2. SZATHMÁRI István: Nyelvünk alakulása az utóbbi három évtizedben, MNY (1975) 71:275
3. SZATHMÁRI István: Néhány újabb jelenség mai sajtónyelvünkben, Édes Anyanyelvünk (1993) XV/3:4
4. GYÖRI György: Magyar és angol szójátékok a hazai ifjúsági sajtóban, MNY (1988) 112:33
5. KÁLMÁN Béla: Fordítók figyelmébe, 98. o. in: Új anyanyelvi kaleidoszkóp, Szerkesztette: Felde Györgyi, Grétsy László, Gondolat, 1980.
6. KÁROLY Sándor: A szóösszetételek és velük kapcsolatos lexikológiai egységek, 78-91.o., in: A mai magyar nyelv, Összeállította : Keszler Borbála), Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.
7. GÓSY Mária: A szintaktikailag pontosan nem elemezhető alárendelt összetett szavak rendszere, MNY (1975) 71:55
8. KEMÉNY Gábor: Milyen címen? Címzavakban a sajtónyelvi címadásról, 106.o., in: Szaknyelvi divatok, Gondolat, 1989.
9. B. LŐRINCZY Éva: Szintaktikailag nem elemezhető összetett szavainkról, MNY (1960) 56:69

Nyelvtan és civilizáció egy közészótár keretei között

A Párizsban folyó magyar-francia szótárírás tapasztalataiból

A hatvanas évek második felétől hangzott a párizsi egyetem tanára, Jean Perrot professzor, hogy új magyar-francia, illetve francia-magyar szótárra van szükség. Nem mintha ő maga és a többi szótárhasználó nem értékelte volna a nagy elődök, Aurélien Sauvageot és Eckhardt Sándor lexikográfiai munkásságát. Az első azonban a harmincas években készítette nagyszótárát, a másik a z ötvenes évek elején dolgozott, a kor szelleme szerint erősen elszigetelve az élő francia nyelvi közegtől. Minthogy a szókincs a nyelv legkönnyebben, leggyorsabban változó része, természetes, hogy mindkét mű számos, a mai használatból kiveszett, elavult elemet tartalmaz, s hiányoznak belőlük az elmúlt fél évszázad nyelvfejlődésének eredményei. A személyes és társadalmi kapcsolatok fokozatos újraépülése során mind nyilvánvalóbbá vált a különbség a szótárak anyaga és a napi igények között. Ezt csak fokozta, hogy az igények az élő, beszélt nyelv, illetve a rohamosan fejlődő szaknyelvek irányába tolódtak el.

A kilencvenes évek elejére vált annyira sürgetővé a szükség, hogy a Párizs III Egyetemnek és az MTA Nyelvtudományi Intézetének az együttműködési megállapodása alapján – kiszélesítve a közreműködők körét a JATE szakmai képviselőivel – párhuzamosan Párizsban és Szegeden elkezdődhettek a két szótár munkálatai. Ott a magyar-francia, itthon a francia-magyar kötet készül, vagyis a célnyelv és a közreműködőket körülvevő eleven nyelvi közeg mindkét esetben megegyezik. A munka mind Szegeden, mind Párizsban a francia Robert kiadótól javasolt Writer Station számítógépes programmal folyik. Az eredeti anyagot a budapesti Nyelvtudományi Intézet szótárírásban járatos informatikusai adaptálták, sőt adaptálják a két nyelv minőségéből és az egyre újabb gépi programokból fakadó követelményekhez. A számítógépes program szigorú szerkesztési fegyelmet követel a szócikkeken belül, de csak az van bennük, amit a használói belevisznek.

A továbbiakban csupán a párizsi munkájáról szólok. Ott a címszavakat és az egyes cikkeken belüli magyar elemeket (gyakran használatos, tipikus, más szókapcsolatok fordításához irányadó szó szerkezeteket, vonzatos struktúrákat, állandósult kifejezéseket) magyar anyanyelvű munkatársak állítják össze az ÉKSZ, más újabb szótárak és saját anyanyelvi élményeik, napi olvasmányaik alapján. Ezt követi a francia megfelelő hozzáadása magyarul is tudó francia anyanyelvűek által, ezek egyéni átolvasása,

módosítása papíron. Ezután – döntő szakasz! – két francia és két magyar anyanyelvű munkatárs együtt újraolvassa az anyagot, javít, betold, töröl, értelmezéseket tisztáz. Szem előtt tartják, hogy az EKSZ 70 ezer címszavát 40-50 ezerre kell csökkenteni, ugyanakkor fel is kell frissíteni, hiszen ez az alapmunka is több mint húsz esztendő, és a bekövetkezett társadalmi változások jelentős mennyiségű új fogalmat, következésképpen új szót, szó szerkezetet hoztak a magyar nyelvbe. (A franciák egyébként egynyelvű szótáraik megújításában sokkal jobban állnak, hiszen ezeket – Robert, Larousse – évente felfrissítik. Csak érdekességgént jegyzem meg, hogy a fordítóik egyesületének lapja külön cikkeiben ismerteti az utolsó kiadásoknak az előzőktől eltérő, illetve új szócikkeit.)

A munka jellegét erősen befolyásolja a megcélzott majdani használói kör. A párizsi munkacsoport mindkét nyelvből megközelíthető szótárát szeretne összcállítani. E tekintetben is igen jelentős szakasz az újraolvasás, ahol a magyar és a francia használók szempontjai érvényesíthetők, és reményeink szerint érvényesülnek is.

A szótárban mindkét nyelv oldalán megjelenik a grammatika vagy kötelezően, illetve szükségszerűen, vagy a szótárírók szándékától függően. A magyar nomenklatúrában például elkerülhetetlen, illetve szándékos az ige igék jelzése, hiszen az igéket a hagyománynak megfelelően az alanyi ragozás egyes szám harmadik személyű alakjukkal adjuk meg. Hasonlóan toldalékkolt alak néhány birtokos személyjeles névszó, amelyeket a nyelvileg kevésbé képzett használó sokszor már elválaszthatatlan, elemezhetetlen egységnek érez: *napnyugta*, *(vminek a) befejezte(-kor, után)*. A francia megfelelésekben kötelezően megjelenik az igék főnévi igeneve, a főnevek neme, a melléknévek nőnemű alakja. A szócikkeken belül nyilvánvalóan jelezni kell az igék tárgyatlan vagy tárgyas voltát még akkor is, ha visszaható képzőjük erre nézve már önmagában is eligazít (*mosakodik*, *építkeznek*), vagy éppen a kötelező visszaható névmási tárgy utal a tárgyasságra (*agyonzabálja magát*, *beleéli magát vmibe*). Sokszor ugyanannak az igének a tárgy-as-tárgyatlan használata kíván megkülönböztetést. Így *beleszámít*, tárgyatlanul: *a testnevelés nem számít bele az átlagba*, s tárgyasan: *a szállítási költségeket is beleszámítják a termék árába*. Egy-egy különleges esetben pedig csupán a ragozás utal az ige egykori tárgy-as voltára: *beéri vmivel* – *egy tányér levestel is beéri*.

Meg kell adni a vonzatokat, akár csak kizárólagosak (*félek a kutyától* – *félek*; *természeti kincsekben gazdag* – *gazdag*), akár ráadásul még kötelezőek is (*beszél vkivel*, *heveredik vhova*). Mindezek a francia használó számára nyújtanak értékes támpontokat.

A francia megfelelések körében a célnyelv igényei szerint szükséges grammatikai egységeket alkotni. Nem elég például a címszónál jelezni, hogy egy népnév lehet melléknév vagy főnév (*magyar narancs* – *a magyarok*),

hiszen franciául a melléknevet kis kezdőbetűvel, míg a népnevet, sőt a néphez tartozó egyén jelölését is nagy kezdőbetűvel írjuk (*orange hongroise – une Hongroise*). Így a szó csupán a kezdőbetűk eltérése miatt két grammatikai egységet alkot. Egyszerűen jelölhető azonban a kettős szófajúság más esetekben, például a *bajbajutott* mint melléknév és főnév, annak ellenére, hogy a fordítás a két esetben különböző – ez azonban már jelentéstani kérdés (*en détresse – sinistré*).

Az természetes, hogy a jelentési mezők különbségei miatt egy-egy magyar szónak több francia megfelelője van, így több szemantikai egységet kell létesíteni. A *vesz* ige alatt megjelenik majd többek között az *autót vesz* és a *gyerek tiszta zoknit vesz* mint két különböző fordítási egység. A tipikus, tehát termékeny mintaként szolgáló példák sorában azonban vannak bizonyos olyan szemléletbeli eltérések, amelyek nyelvtani következményekkel is járnak. Amíg a magyar elsősorban a cselekvésre, történésre irányítja a figyelmét, az elvontabban gondolkodó francia inkább az eredményt látja, fogalmazza meg: *az ablak bepárasodik – la fenetre est embuée*. Más példa: *benyúl a fiókba a pénzért – il prend l'argent dans le tiroir*. A pontosnak tetsző fordítás a francia szemében feleslegesen aprólékos. Ki lehetne agyalni a magyarhoz közelebb álló szerkezeteket a helyzet leírására (*il met la main dans le tiroir pour en sortir l'argent*), amelyek lehetnek ugyan nyelvtanilag helyesek, de a franciák az adott cselekvés leírására egyszerűen nem használják őket.

Az eredményre irányulás nyelvi vetülete sok esetben az alany és a tárgy felcserélése, tehát egy aktív-passzív transzformáció. Eddigi példáink közül idézhetők: *ezt beveszik a tervbe – ca figurera dans le projet*, vagy *behordták a gabonát – les blés sont rentrés*. A *behord* ige kapcsán más szemléletbeli eltérés is érzékelhető: amíg a magyar *behordja a sarat* (ti. a cipőjén a szobába), a tárgyat határozottnak feltételezve, addig a francia a *ramener de la boue* szerkezetet használja, ahol a sár rész-szemlélete érvényesül.

A szótár szerkesztése közben kialakulnak bizonyos kifejezéscsoportok, amelyeknek a jelentése szintén hordoz nyelvtani tanulságokat, éppen az aktív-passzív szembeállításban. Így a *becs* szó kapcsán egymás mellé került a *(nagy) becsben tart* és a *(nagy) becsben áll* szószerkezet. Együtt látva őket felismerhető, hogy az első aktív, a második passzív értékű: 'becsül valamit, valakit', illetve 'valami, valaki becsültetik'. Vannak tehát rejtett szenvedő értékű szerkezeteink a terpeszkedőnek ítélt *megoldásra kerül*-szerű alakokon kívül is.

A nyelvek szótárbeli találkozásakor a kényszerű grammatika-megjelenítésen kívül a szótárírók „önkénye” is előhoz nyelvtani kérdéseket. Az elkülönült íráskép miatt felveszi szótárunk a névutókat, példái között a személyjeles alakokkal. De mit tegyünk a velük azonos szerepet betöltő ragokkal? Ezeket önálló címszóként már nem jelentetjük meg. Terveink

szerint előjönnek azonban a címszót alkotó *ez, az* mutató névmásokkal. Már csak sokféle használatuk miatt is hiányt okozna mellőzésük; főnévi és melléknévi értékükön kívül határozószóként is megjelennek, önálló nyelvtani egységet alkotva: *Meddig futunk?* – *Addig a fág/Addig*; és *Hozd be a csomagokat, én addig befűtök*. Magyar-francia vonatkozásban külön gondot jelent a mellékmondatra mutató szerepük, mert sok esetben nem is fordíthatók.

Bár szeretnék tekintettel lenni a nem francia szakos kollégákra, akiknek a környezeti nyelv jellege miatt egyéb területeken vannak gondjaik, nem hagyhatom említés nélkül az alárendelt mondatok tudomásom szerint több nyelvben is előforduló nehézségét: a franciában sokszor más a megfelelő nyelvtani szerkezetük akkor, ha a főmondat és a mellékmondat alanya azonos, s ismét más, ha az alanyok különbözők. Az első esetben megjelenik a sokszor előjárós főnévi igeneves fordítás, a másodikban pedig a szükséges kötőszót ragozott igealak követi. Az így megkettőzött példák ugyan elég sok helyet foglalnak, de igen nagy az információs értékük a használók részére.

Külön gondot okoz az igekötők megjelenítésének a kérdése. A határozószói fogalomkörbe tartozóan rokonságot mutatnak a névutókkal, a ragokkal, ugyanakkor leginkább az igék vonzaskörében fordulnak elő, sokszor ugyanolyan helyesírási viszonyban, mint a névszó és névutója, tehát viszonylag önálló lexikai egységként. Szintén közös vonásuk, hogy néhány sajátos esetet leszámítva egyiknek sincs önálló hangsúlya.

Az igekötők jelentése különféle. Lehet egyszerűen az igekötős ige igenlése: *Odament?* – *Oda*. *Felirtad?* – *Fel*. (Itt az igekötők hangsúlyosak.) Más esetekben csak távolról körülhatárolt helymegjelölés: *Hová tegyem?* – *Valahova el/le/fel/ki*. *Hová esett?* – *Ide be*. Néhányuk kaphat exklamatív értéket: *Fel, fel, vitézek, a csatára!* S többük kiváltsága az igék kezdővé, illetve befejezetté tétele: *áll* – *megáll*, *alszik* – *elalszik*, vagy *tanul* – *megtanul*, *olvas* – *elolvas*. Minthogy egyrészt az egyes jelentések több igekötőt is végigkísérnek, másrészt a jelentésmódosító érték ígéről ígére más lehet, igen kérdéses, hogy mint lexikai egységnek, az igekötőnek lehet-e egyértelmű ekvivalenst találni. Ha pedig a jelentésre vonatkozó körülírással élünk, mint azt más esetekben is megteszük (*túrós csusza*), akkor a különböző igekötők mellett sokszor azonos értelmezéseket kellene adnunk. Ezzel pedig aligha segítjük az idegen anyanyelvű használót, hiszen nem tudja meg, hogy egyik vagy másik ige mellett melyik értelmezés is az érvényes.

Úgy látszik tehát, hogy az igekötők nem kapnak külön cikkeket a szótárban. Ebből következik, hogy az igéknek annyiszor kell megjelenniük, ahány igekötővel használatosak. Ezt a megoldást javallja az is, hogy a magyarban csupán igekötőt váltó igék francia megfelelői egészen más szavak lehetnek: *bemegy* – *kimegy* – *felmegy* – *lemegy*, franciául: *entrer* – *sortir* –

monter – descendre. Más oldalról viszont az eljárás nehézsége, hogy sokszor nem lehet az árnyalatokat kifejező megfelelőket találni. A magyarnál elvontabban gondolkodó francia számára nem lényeges a határozó jellegének az igeikötővel történő kiemelése. Így *a vízbe ugrik, beugrik a vízbe, beleugrik a vízbe* fordítása egyaránt *sauter dans l'eau* lesz. Ugyanígy közömbös neki, hogy mi *ununk valamit* vagy *beleununk valamibe* (*en avoir assez de qc/inf*). Mellesleg szólva: a *be-* és *bele-* igeikötők jelentéskülönbségei a mi számunkra sem mindig nyilvánvalók, mint például a *vmi beivódik, beleivódik vmibe* esetében. Kérdéses tehát, hogy a végső áttekintés során nem kell-e mellőzni egyes igeikötős fordulatokat, s a használati ajánlásban jelezni, hogy ha az igeikötős változat hiányzik, az alapigénél keressük a megfelelőt. Ez az eljárás természetesen feltételez egy igeikötőlistát. Ha azonban az igeikötő alapvető jelentésváltozást is hordoz, nem mellőzhető az igeikötős változat, például az *értékel – átértékel* esetében (*apprécier – reconsidérer*).

Nem mellőzheti a szótár a személyes névmások határozóragos alakjait (*tőle, nála* stb.), s a névutók toldalékolt formái (*alatta, előtte* stb.) a névutók szócikkeiben jelennek meg. Itt a szükséges példák is eligazítják a használót.

Sok középszótár s minden nagyszótár ad vagy magukban a szócikkekben ragozási utalásokat, vagy a szócikkektől független táblázatos, listás nyelvtani összefoglalót. E téren bizonyos hagyományok kötik a szótárkészítőket. Halász Előd Magyar-német nagyszótára például a német, tehát a célnyelvi alaktan vázlatát közli, s a cikkek belsejében utal ennek fejezeteire, a korábban említett Sauvageot- és Eckhardt-szótár az egyes címszók: igék, névszók bázisalakjait tünteti fel magukban a szócikkekben, vagyis a kiinduló nyelvről adnak eligazítást. Azt is mondhatnánk: Halász Előd inkább a németül tanuló magyarokra gondol, Sauvageot és Eckhardt a magyarul tanuló franciákra. Készülő szótárunk magyar morfológiai összefoglalót tervez, amelynek – valószínűleg egyszerűsítendő – alapja Elekfi László nemrég megjelent kitűnő ragozási szótára lesz. Gondolnunk kell természetesen a névszóragok listájára, valamint az említett igeikötő-listára is; ez utóbbira főleg akkor, ha későbbi megfontolások alapján vagy egyszerűen terjedelmi okból válogatnunk kell az igék között.

Csupán jelzem még, hogy a szócikkek programja módot ad egy eddig még fel nem használt fonetikai egység beiktatására. A tervek szerint ezt csak akkor vesszük igénybe, ha a magyar címszó kiolvasása külön nehézséget jelenthet az idegen ajkú használó számára (például *kisszerű*).

A civilizációról szólva először is említenem kell alapelvünket: a szótár nem lexikon, nem célja, hogy értelmezését adja egy-egy fogalomnak. Ehhez az eljáráshoz csak akkor folyamodunk, ha a célnyelvi civilizációban ismeretlen dologról van szó. Ilyen például az ételek jelentős része: *csusza, galuska, rétes, pörkölt* stb., amikor hegyes zárójelben kap a használó tájékoztatást a szó

takarta tárgyról. Ezzel a módszerrel élünk egyébként akkor is, ha egy adott beszédhelyzet valamely tipikus fordulatát nem fordítással, hanem a használatilag ekvivalens szerkezettel értelmezzük. Az *ügy be van fejezve* megfelelője így *l'affaire est classée*, ahol a magyar *befejez* igének nem megfelelője a francia *classer*.

Más oldalról nézve viszont itt-ott egyetlen magyar szónak több megfelelőt kell adnunk, mert a francia másként bontja fel a valóságot, mint mi. S hogy valóban kortársi példát hozzak: az autós *beáll* ige cselekvését célnyelvünkben másként fejezzük ki akkor, ha a járda mellett álló kocsik közé állunk be, s másként, ha a parkolóhelyen egymással párhuzamosan álló két autó között találunk helyet (*faire le crêneau – se garer*). Ugyancsak két megfelelőt kap a *befűt* ige aszerint, hogy valamilyen hagyományos kályhával akarunk meleget csinálni (*allumer le chauffage*), vagy csak bekapcsoljuk a modern fűtést, a gázt vagy a villanyt (*mettre le chauffage*). Francia kollégáink felszisszennének vagy éppen nevetésre fakadnának a két ige felcserélésének hallatára. Hasonló esetek természetesen az élet minden területén adódnak, egyrészt a használati mezők már említett eltérései következtében, másrészt bizonyos állandósult szószervezetek mintegy kötelező volta miatt.

A civilizációs gondolkörben kell szólni még arról is, hogy a szótár mindkét nyelvben jelöli a köznyelvitől eltérő használati szinteket, a választékos, régies, bizalmas, közönséges szavakat, fordulatokat. Természetesen akkor is megteszi ezt, ha a két nyelv szembeállított alakjai, fordulatai szintben eltérnek egymástól, tehát például egy bizalmasnak ítélt magyar szóra nincs hasonló stílusértékű francia megfelelő.

Szintén itt tárgyalandó kérdés a tulajdonnevek köre. Elgondolásunk szerint a szócikkek között ilyenek nem lesznek, de külön táblázat sorolja majd fel a földrajzi neveket, francia változatukat, valamint a belőlük képzett melléknveket. Itt található helyet a francia helynevekből képzett nem ritkán rendhagyó, korábbi, főleg latin alakra visszavezetett melléknévi származékok (*Saint Etienne – Stéphanois*).

Kérdésesnek látszik előttem a személynevek szerepeltetése. Aggályaimat fokozza, hogy a magyarban a hagyományos európai-keresztény nevek mellett egyre sűrűbben jelennek meg a magyar irodalomból, történelemből vagy egyéni leleményből merített nevek, s reménytelen vállalkozás volna ezek francia megfelelőit keresgélni.

* * *

Magam eddig egy évet töltöttem az oktatás mellett a szótár munkáival. De ez a rövid idő is meggyőzött arról, hogy ezt a munkát csak elkezdeni lehet, befejezni nem, csupán abbahagyni. Erre késztet a lemezes tárolás és a CD-

lemezen való megjelentetés technikai lehetősége is, ami a folyamatos fejlesztés távlatait hordozza. Nem érzem magam felhatalmazva arra, hogy hogy akár az első változat papíron, illetve informatikai alakban való megjelenésének időpontjáról beszéljek. Mégis, megelőzendő az erre vonatkozó kérdést, szeretném, ha az új évezredet már az első kiadás javításával kezdhethetnénk.

KAPCSOLATTÖRTÉNET

Juliane Brandt

Auslandsstudien ungarischer Protestanten im 19. Jahrhundert

Über ausländische Verbindungen der ungarischen Protestanten in der Reformationszeit und in den darauf folgenden Jahrhunderten ist bereits außerordentlich viel publiziert worden. Aufenthalte ungarischer Studenten in Wittenberg und an anderen deutschen Universitäten etwa sind akribisch rekonstruiert worden. Das Interesse an dieser Peregrination ist schon in dem Zeitraum, auf den ich näher eingehen will, sehr rege, und erst jüngst hat der III. Internationale Hungarologische Kongreß viele neue Einsichten dazu erbracht.

Auch in Berlin hat dieses Forschungsgebiet Tradition. Als Robert Gragger 1916 das Ungarische Institut in Berlin begründete, plante er u.a., sich mit der Geschichte des ungarischen Pietismus zu beschäftigen; nicht zuletzt auf der Grundlage der in Halle überlieferten Materialien. Béla Szent-Iványi hat sich später dieser Aufgabe angenommen.¹ Jüngst hat sich auch Andor Tarnai während seiner Gastprofessur in Berlin mit Aspekten der Peregrination im 17. und 18. Jh. beschäftigt.²

Weit weniger ist über das späte 19. Jahrhundert, besonders über die Beziehungen innerhalb des Protestantismus, gearbeitet worden. Auch bezüglich der Entwicklungen im Ungarn des Dualismus ist die Forschungslage unbefriedigend. So kann denn dieser Gegenstand hier auch keinesfalls erschöpfend behandelt werden - zumal das schon angesichts der Kürze der Zeit unmöglich wäre. Ein gewisser erster Überblick soll hier jedoch zu geben versucht werden.

Zum Gegenstand

Im Zentrum des Interesses steht hier die studentische Peregrination in Zeitalter des Dualismus bzw. die persönliche Auslandserfahrung der zwischen dem österreichisch-ungarischen Ausgleich und dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs beruflich aktiven Generation. In die Untersuchung einbezogen wurden zum einen diejenigen, die Theologie lehrten, also die Professoren an den Theologischen Akademien in Budapest, Debrecen, Eperjes, Kolozsvár, Nagyenyed, Pápa, Pozsony, Sárospatak und Sopron. Weiterhin als führende Persönlichkeiten der Amtskirchen die Bischöfe der Reformierten und der Evangelischen Kirche im Untersuchungszeitraum³. Als eine dritte Gruppe wurden die Autoren der „Protestáns Szemle“

[Protestantische Rundschau, im folgenden „PSz“], eines zentralen Forums theoretischer Auseinandersetzungen innerhalb des ungarischen Protestantismus dieser Jahre, untersucht. Diese Zeitschrift und ihre Diskussion geistiger Strömungen und institutioneller Entwicklungen im ausländischen Protestantismus lieferte ursprünglich den Anstoß zu den folgenden Beobachtungen.⁴ Auf diese Zeitschrift und ihre Autoren soll daher auch zunächst eingegangen werden.

Für die Geschichte des ungarischen Protestantismus, die Erforschung des 16. und 17. Jahrhunderts, nicht zuletzt für die ungarischen Peregrination bekunden auch die Beiträge der „PSz“ ausgeprägtes Interesse. Dieses Verhältnis zum Ausland und seine historische Entwicklung stellt dabei weit mehr als einen bloßen Gegenstand historischen Wissens dar. Durch „diese geistige Verbindung“, die „immer bestanden hat“, heißt es in einem Beitrag 1908, „wurden die Ideen, die den ausländischen Protestantismus bewegten, über hundert und aber hundert Kanäle in die Ideenwelt der ungarischen prot. Kirche geführt und lenkten deren vierhundertjährige Geschichte“.⁵

In der Gegenwart allerdings scheint dieses intensive und produktive Verhältnis zunehmend in Frage gestellt: Die Kontakte seien zunehmend schwächer geworden: Zum einen aufgrund der konfessionellen Situation der Protestanten in Ungarn, in der diese „ihre besten Kräfte zum Schutze ihres Rechtsstandes verwenden mußten“⁶, zum anderen aufgrund der gewandelten sprachlichen Situation des 19. Jahrhunderts, des Vordringens der Nationalsprachen in der Wissenschaft⁷. Heftige Vorwürfe gelten der Selbstisolation namentlich der reformierten Kirche, die „keinen Versuch unternommen“ habe, „die Verbindung mit dem Ausland auch unter den modifizierten Verhältnissen aufrechtzuerhalten und die Wirkung der ausländischen Ideen auf die ungarische prot. Kirche zu befördern.“⁸

Diese Einschätzung ist recht kritisch und, was die Zukunft angeht, eher pessimistisch. Freilich lassen sich bezüglich der Entwicklung der Kontakte in diesem Zeitraum durchaus auch gegenteilige Wertungen finden. In Bucsays Darstellung etwa ist von einem Aufschwung der Auslandsstudien in dieser Zeit die Rede.⁹ Es liegt auf der Hand zu fragen, wie sich diese Entwicklung im Falle der oben genannten Gruppen gestaltete.

Auslandsstudien der Autoren von „Protestáns Szemle“

Untersucht wurde zur Klärung dieser Frage die Gesamtheit der Autoren, sofern in biographischen Lexika einschlägige Angaben über sie zu finden waren.¹⁰ Als Ausland betrachtet wurden dabei die Länder außerhalb der Monarchie.

Diejenigen, deren Biographien vorhanden sind, wurden als Gesamtzahl der Autoren bzw. ehemaliger Studenten betrachtet und die Zusammensetzung dieser Menge nach Studienfach (Fakultät), Auslandsstudium und Studienorten im Ausland untersucht. Als Fach wurde das in Ungarn studierte Fach angesetzt. Daß an ausländischen Universitäten sicherlich auch außerhalb dieses fachlichen Rahmens Bildungserlebnisse gesammelt wurden, wurde also nicht problematisiert. Von ausschlaggebendem Interesse war, wer (wo) auch Auslandsstudien betrieben hatte. Weiterhin wurden bei der Auswertung der Auslandsstudien der Autoren jeder Studienaufenthalt an einer ausländischen Universität gezählt¹¹. Auf dieser Basis wurden Präferenzen und zeitliche Streuungen untersucht.

Betrachten wir die Gruppe von 112 wichtigeren Autoren der PSz.(Vgl. Tab. 1) 73,21% von ihnen sind reformiert, 26,78% evangelisch. (Das entspricht in etwa dem statistischen Verhältnis beider Konfessionen zueinander in der Gesamtbevölkerung.¹²) 88 oder 78,56% von ihnen sind Theologen. (Die anderen haben an der juristischen oder philosophischen Fakultät studiert.)(Das sind 78,04% der reformierten Autoren, 80% der evangelischen Autoren.)

Insgesamt 56,25% der Autoren haben an mindestens einer ausländischen Universität studiert. Von den Reformierten sind es 47,56%, von den Evangelischen 80%. Unter den Theologen haben sogar 87,3% auch ausländische Universitäten besucht. Unter den reformierten Theologen sind das 51,56, unter den evangelischen sogar 91,67%.

Dieser Unterschied zwischen Reformierten und Evangelischen ist signifikant, zumal ihr jeweiliger Anteil an der Gruppe insgesamt ja etwa ihrer statistischen Verteilung in der Bevölkerung entspricht. Zumindest was seine Bemerkungen über die vergleichsweise unentwickelteren Auslandkontakte der Reformierten Kirche angeht, trifft die oben zitierte Kritik also zu.

Insgesamt sind diese Zahlen jedoch beachtlich. Zumal wenn man bedenkt, daß sich etliche unter den statistisch Erfassten auf den Weg machten, bevor das Zeitalter der Eisenbahn in Westeuropa und auch in Ungarn recht begonnen hatte. Mit Bezug auf die eingangs zitierten kritischen Bemerkungen zur Gesamtentwicklung des Auslandsstudiums und der Auslandskontakte ist selbstverständlich anzumerken, daß diese Gruppe, sowohl mit Blick auf die Theologen als auch insgesamt auf die Autoren der Zeitschrift, eine Elite darstellt. Zur Verdeutlichung ein Blick in eine andere Statistik (Tab. 4): 52 der 112 erfaßten Autoren lehrten Theologie an einer der Theologischen Akademien (bzw. wurden später dorthin berufen). (Das sind 46,42% der Gesamtzahl, und von den 88 Theologen sogar 59,09%). 3 weitere lehrten an juristischen Akademien. 6 weitere lehrten an Universitäten bzw. erhielten

später einen Lehrstuhl, 10 der Professoren an Theologischen und Juristischen Akademien lehrten später auch an Universitäten. (Lehrer im höheren Bildungswesen waren also zusammen 61 der Autoren, =54,46%).

14 der Autoren waren bzw. wurden später Bischöfe (12,5% der Gesamtzahl und 15,9% der Theologen). Nur 9 waren bzw. blieben Pfarrer oder Gymnasiallehrer bzw. Lehrer an Lehrerbildungseinrichtungen (20,45%). Zu bedenken ist jedoch auch, daß diejenigen, die sich in früheren Jahrhunderten an entscheidenden Disputationen an westlichen Universitäten beteiligten¹³, ebenfalls Mitglieder einer vergleichsweise kleinen europäischen Elite waren.-

In welchen Ländern und an welchen Universitäten haben die Autoren der „Protestáns Szemle“ ihre Auslandsstudien betrieben? (Tab. 2) Betrachten wir die Häufigkeit der Besuche an einzelnen Universitäten, so wurde, bezogen auf alle Verfasser, die Universität Utrecht am häufigsten aufgesucht (12 Nennungen). Dort studierten ausschließlich Reformierte, und, mit Blick auf die Fakultät, ausschließlich Theologen.

Insgesamt, mit Blick auf alle Nennungen, wurden von den späteren Autoren der Zeitschrift am häufigsten Universitäten in Deutschland aufgesucht¹⁴. Bezüglich der Häufigkeit des Besuchs einzelner Universitäten folgen nach Utrecht an zweiter Stelle in der Gesamtrangfolge Halle und Berlin (je 11 Fälle). (An dritter Stelle steht dann u.a. Jena, und auf Rang vier Leipzig.)

Die meisten dieser ungarischen Studenten in Halle waren evangelisch (9 Fälle), nur zwei waren reformiert, alle Studierenden in Halle jedoch waren Theologen. Halle ist damit auch (bezogen auf die untersuchte Gruppe) der wichtigste ausländische Studienort für die Gruppe der evangelischen Studenten wie für die der evangelischen Theologen, was sich mit Bucsays Gesamtbild deckt¹⁵. (vgl. Tab. 5.4.)

Zusammen mit Halle an zweiter Stelle insgesamt und an erster in Deutschland folgt dann - Berlin (11 Fälle). 7 der Besucher waren reformiert, 4 evangelisch, ihrem Fach nach waren 8 Theologen (4 reformierte und 4 evangelische). Als Studienort reformierter Autoren nimmt Berlin damit den dritten Platz ein. Außerdem besuchten zwei reformierte Studenten der philosophischen und einer der juristischen Fakultät die Berliner Universität. (vgl. Tab. 5.3.)

An dritter Stelle in der Rangfolge insgesamt liegt (neben Jena) eine Universität in Großbritannien - Edinburgh. 10 Autoren haben dort studiert. Auch hier waren alle Besucher Theologen, hier jedoch ausschließlich reformierte. Als Studienort der Reformierten steht Utrecht somit an zweiter Stelle¹⁶.

An vierter Stelle in der Rangfolge insgesamt liegen dann Leipzig und Basel (5 Fälle; Leipzig besonders in den 80er und 90er Jahren, Basel breiter gestreut seit den sechziger Jahren). Auf Rang fünf folgen Heidelberg und Paris (je 4 Fälle, jeweils in breiter zeitlicher Streuung).

Bezogen auf die Auslandsstudien der reformierten Autoren, folgt auf Utrecht, Edinburgh und Berlin mit einigem Abstand Jena (4 Fälle), das auch in der Gesamtliste Rang drei einnahm, sowie Marburg (3 Fälle). Als favorisierter Auslandsstudienort der evangelischen Autoren folgen nach Halle, Jena und Berlin an vierter Stelle Leipzig und Basel (je 3 Fälle).

Betrachten wir die am häufigsten genannten Studienorte näher; Utrecht und Edinburgh als die am häufigsten von reformierten Studenten aufgesuchten Universitäten, Halle und Jena als hauptsächliche Ziele der Evangelischen. Was wurde aus denen, die dort studiert hatten? (Tab. 5.1. und 5.2.)

Durch Stipendien ermöglicht¹⁷, hielten sich die ungarischen Studenten in Utrecht und Edinburgh länger als an anderen Universitäten im Durchschnitt auf. Sie blieben mindestens 1 Jahr, oft aber auch mehrere Jahre. 9 der 12 ehemaligen Utrechter Studenten lehrten später Theologie an einer Theologischen Akademie. (4 von ihnen in Budapest, 2 in Sárospatak, je einer in Nagyenyed, Pápa, Debrecen und Kolozsvár; mit Doppelnennungen, vgl. Tab.5.1.) 3 wurden Bischöfe. {25% im Vergleich zu 12,5% bzw. 15,9% (der Theologen) in der gesamten Gruppe.} Einer von ihnen trat sein Amt noch im Untersuchungszeitraum an. (Béla Kenessey 1908 in Siebenbürgen; später gewählt wurden Elek Petri 1915 im Donaudistrikt und Géza Antal 1924 ebenda als sein Nachfolger.) Zwei in dieser Gruppe arbeiteten durchgängig als Pfarrer und/oder Lehrer.

6 der 10 (unter den Autoren), die in Edinburgh studiert hatten, wurden Professoren an den Theologischen Akademien, ein weiterer Professor an einer Universität. (Mit 60 bzw. 70% ist der Prozentsatz der Akademieprofessoren bzw. der Hochschullehrer insgesamt damit deutlich höher als im Durchschnitt der Gesamtgruppe, auch unter den Theologen.) Durchgängig als Pfarrer bzw. Lehrer arbeiteten 3 in dieser Gruppe. (vgl. Tab. 5.2.)

Von denen, die in Berlin studierten, wurden 3 (oder 27,27%) später Bischöfe. (Bezogen auf die Theologen sogar 37,5%.) An Theologischen Akademien und Universitäten lehrten 6 (54,54% der Gruppe). Zwei arbeiteten durchgängig als Pfarrer oder Lehrer, 2 weitere wurden Politiker. (vgl. Tab. 5.3.)

Von den 11, die in Halle studierten, wurden 6 Professoren an Theologischen Akademien. Betrachten wir im folgenden nur die

evangelischen: Von ihnen schlugen 5 diese Laufbahn ein (55,55%). Einer wurde Bischof (1916, Transdanubien), einer Politiker, 2 (22,22%; in der gesamten Hallenser Gruppe 3 bzw. 27,27%) arbeiteten durchgängig als Pfarrer oder Lehrer. (vgl. Tab. 5.4.)

An zweiter Stelle unter den Studienorten evangelischer Studenten stand Jena. Von den 6 Autoren evangelischer Konfession, die dort studierten, lehrten 4 später an theologischen Akademien, einer wurde Bischof (1918, Montanbezirk), zwei arbeiteten als Pfarrer bzw. Lehrer. (Aus der gesamten Gruppe der Jenenser wurden 5 Professoren an Theologischen Akademien, 2 Bischöfe (ein weiterer 1914 im Distrikt diesseits der Theiß), insgesamt 5 waren durchgängig als Pfarrer oder Lehrer tätig.) (vgl. Tab. 5.5.)

Unter den Studenten dieser exponierten Studienorte war also der Anteil derer, die später Theologie lehrten, überdurchschnittlich hoch. Unter den Utrechter Studenten fällt nicht nur die Zahl späterer Professoren, sondern auch die späterer Bischöfe auf. Es liegt nahe zu fragen, wie sich umgekehrt die Bildungswege der Bischöfe respektive der Professoren an den Theologischen Akademien der Reformierten und Evangelischen Kirche des Untersuchungszeitraums (teológiai tanárok¹⁸) gestaltet hatten.

10 der 18 reformierten Bischöfe des Untersuchungszeitraums haben im Ausland studiert: einer in den Niederlanden, 2 in der Schweiz, 7 in Deutschland. (Tab.6.A.) Die am häufigsten aufgesuchte ausländische Universität ist (in dieser Gruppe) Berlin (3x, in den 60er, 80er und 90er Jahren), danach folgt Heidelberg (2x). Je eine Nennung fällt auf Tübingen, Göttingen und Jena. Die herausragende Stellung Utrechts ist in dieser Gruppe unter den Amtsinhabern des fraglichen Zeitraums also noch nicht gegeben.

Die anderen 8, die nicht im Ausland studierten, sind in der Mehrzahl deutlich älter. Verkehrsverhältnisse und politische Situation der Studienzeit mögen zumindest auch dazu beigetragen haben, daß nicht außerhalb des Landes studiert wurde: bei einem der Aufgeführten lag die Studienzeit in den 1810er Jahren, bei zweien in den 1830er Jahren. (Von ihnen hat einer aber in Wien studiert.) Ende der vierziger bzw. In den fünfziger Jahren hat praktisch niemand aus dieser Gruppe im Ausland studiert (4 Fälle, vgl. Tab. 6.A.1.).

Berücksichtigt man auch diejenigen, die zwar im Untersuchungszeitraum studiert, den Höhepunkt ihrer Laufbahn aber erst in der Folgezeit erreicht haben, erhält Utrecht einen wichtigeren Rang. Betrachtet man diejenigen, die ihr Amt 1914 noch nicht angetreten hatten, in der eben erwähnten Aufstellung also noch nicht enthalten sind, so haben 3 u.a. in Utrecht, 3 u.a. in Berlin, 2 in Marburg, 2 in Edinburgh und je einer u.a. in Jena, Genf, Basel bzw. Montauban studiert.¹⁹

3 der 13 evangelischen Bischöfe des Untersuchungszeitraums sind bei Zoványi nicht dokumentiert. Von den belegbaren 10 haben 6 im Ausland

studiert. Der Prozentsatz unterscheidet sich also, betrachten wir die dokumentierbaren Fälle, nicht wesentlich von dem bei den Reformierten. (vgl. Tab. 6.B.)

Im Unterschied zu den Reformierten ist bei dieser Gruppe, ähnlich wie schon bei der Untersuchung der Autoren von „Protestáns Szemle“ insgesamt, bezüglich der Auslandsaufenthalte der Unterschied zwischen den einzelnen Jahrzehnten nicht so gravierend. 3 der 6 der im Ausland Studierenden haben dies bereits in den dreißiger und vierziger Jahren getan. Nicht im Ausland studiert haben zwei aus dieser Gruppe in den dreißiger, einer in den sechziger und einer in den achtziger Jahren. 3 der 4, die die nicht außerhalb der Monarchie studiert haben, haben jedoch in Wien studiert. (Bei den Reformierten war es einer von 9. Das ist natürlich auch in Beziehung zu sehen zur konfessionellen Situation in Österreich.)

Die von den evangelischen Bischöfen des Untersuchungszeitraums am häufigsten aufgesuchte Universität war die in Jena (3 Fälle). Danach folgen Berlin und Halle mit je 2 Besuchen - ein Bild, das sich in großen Zügen mit den Ergebnissen in der Gruppe der Autoren von „PSz“ deckt. (Dort hatte Halle an erster vor Jena an zweiter Stelle gestanden.)

Von den neu eingesetzten evangelischen Bischöfen der Zwischenkriegszeit haben 2 u.a. in Berlin studiert, andere besuchten die Universitäten von Jena, Leipzig, Rostock und Basel (je 1 Fall). Alle der neu eingeführten (und auch anhand der genannten Quellen dokumentierbar sind), haben auch im Ausland studiert.

Insgesamt betrachtet ist die von den Bischöfen des Untersuchungszeitraums während ihrer Studienzeiten im Ausland am häufigsten aufgesuchte Universität die in Berlin (5x, 3/2). Danach folgt Jena (3x, 0/3). Rang drei teilen sich mit je 2 Fällen Heidelberg (2/0), Halle (0/2) und Basel (1/1). (vgl. Tab. 7)

Von den 57 der 65 belegten reformierten Theologieprofessoren an den Theologischen Akademien in Budapest, Pápa, Sárospatak, Debrecen, Nagynyed und Kolozsvár, die dort im Untersuchungszeitraum unterrichteten, haben 45 (= 78,95%) auch im Ausland studiert. (Vgl. Tab. 8.A.) Bezogen auf den Zeitraum ihrer Studien, haben seit den 80er Jahren alle auch eine ausländische Universität aufgesucht. In den sechziger und siebziger Jahren ist dieser Anteil geringer (88,88%), besonders niedrig ist er in den 80er Jahren (61,9%).

Häufigster ausländischer Studienort ist hier eindeutig Utrecht (16x). Es folgen Edinburgh mit 9 und Berlin mit ebenfalls 9 Nennungen. An dritter Stelle mit 6 Nennungen steht Marburg. Es folgen an vierter Stelle Göttingen, Zürich und Basel (5 Nennungen.) (Tab. 9.A.)

Von den 29 biographisch belegbaren evangelischen Theologieprofessoren an den Theologischen Akademien in Pozsony, Eperjes und Sopron haben 26 (=89,65%) auch an ausländischen Universitäten studiert. Die zeitliche Verteilung ist dabei sehr ausgeglichen. (Tab. 8.B.) (Jeweils einer hat in den vierziger, 70er und 90er Jahren nicht im Ausland studiert). Die am häufigsten aufgesuchte ausländische Universität ist auch hier wieder die in Halle (7x). (vgl. Tab. 9.B.) Es folgen Jena und Berlin (je 5 Nennungen). An dritter Stelle steht hier Tübingen (4 Nennungen). Es folgen Göttingen und Basel (3 Nennungen). (In drei weiteren Fällen waren die genauen ausländischen Studienorte nicht ersichtlich.)

Zumindest die Eliten der reformierten und der evangelischen Kirche des dualistischen Ungarn, ihre Publizisten - hier repräsentiert durch die Autoren der „Protestáns Szemle“ -, ihre Professoren und Bischöfe, haben also rege Auslandsstudien betrieben. Die oben diskutierten statistischen Angaben geben darüber einen ersten, in seiner Datenbasis noch zu erweiternden Überblick. Die weite Streuung der Studienorte im Ausland verweist auf vielfältige geistige Einflüsse. In der Zeitschrift „Protestáns Szemle“, die den Ausgangspunkt dieser Überlegungen bildete, wurden denn auch für den Leserkreis relevante Bereiche des geistigen Lebens im Ausland, besonders theologische und organisatorische Entwicklungen in den protestantischen Kirchen, kontinuierlich verfolgt.

Trotz dieses breiten Spektrums persönlicher Auslandserfahrungen und -kontakte, über das die Autoren verfügen, konzentrieren sich einschlägige Berichte in „PSz“ sehr stark auf Deutschland. In der Literaturreihe ist dies besonders augenfällig, eine deutliche Tendenz in diese Richtung weisen aber auch die Einzelbeiträge zu ausländischen Themen auf. Dies ist - selbst angesichts der aktiven Rezensionstätigkeit z.B. Sziláviks und dessen Publikationen über die deutschen Verhältnisse - keineswegs auf eine Überrepräsentiertheit der durch ihre Hallenser oder Jenenser Studienerfahrungen geprägten evangelischen Autoren zurückzuführen. (Ihr Anteil an den Autoren entsprach, wie schon erwähnt, in etwa dem statistischen Proporz in der Gesamtbevölkerung.) Während vor allem die verschiedenen Zweige der reformierten Erweckungsbewegung der Zeit stark durch schottische Vorbilder beeinflusst sind und sich auch die Wegbereiter der Inneren Mission in Ungarn insgesamt auf eine Vielzahl von ausländischen Vorbildern, neben deutschen und angelsächsischen u.a. auf schweizerische und französische, berufen²⁰, ist in den Darstellungen dieses Konzepts in „PSz“ in erster Linie die Wirkung deutscher Einflüsse nachzuvollziehen. So sind Csiky, Márk, Szabó, Balogh und Baráth inhaltlich durch ihre Edinburger Studien geprägt, in der Ausführung ihrer Gedanken berufen sie sich jedoch

explizit eher auf das Flidnersche und Wichernsche Vorbild, ähnlich wie Szóts, der seine Studien in Utrecht betrieben hatte. Namentlich die Utrechter Schule, die eine hohe Zahl der reformierten Theologieprofessoren des Untersuchungszeitraums durchlaufen hatte, entfaltete ihre Wirkung deutlicher erst in der Zwischenkriegszeit. Unter den „veränderten historischen Bedingungen“ nach dem Ersten Weltkrieg erhielten im ungarischen Calvinismus „neben der früheren deutschen Einseitigkeit die holländischen, französischen und in geringerem Maße die angelsächsischen theologischen Richtungen eine zunehmend bedeutendere Rolle.“²¹

Die Ursachen dieser Orientierung können an dieser Stelle nicht abschließend diskutiert werden. Auf weitere Fragen ausländischer Einflüsse, besonders auf die Auseinandersetzung mit Entwicklungen im westeuropäischen Ausland in „PSz“, soll an anderer Stelle ausführlicher eingegangen werden.

Anmerkungen

- 1 Szent-Iványi, Béla: A pietizmus Magyarországon. [Der Pietismus in Ungarn].- In: Századok 69(1935).- I.-IV. 1-38, 157-180. 273-332, 414-427.- Zu Graggers Forschungsvorhaben vgl. S. 3
- 2 vgl. ds.: Vorarbeiten und Neuansätze zur Erforschung der deutsch-ungarischen kulturgeschichtlichen Korrelationen im 17. und 18. Jahrhundert.- In: Berliner Beiträge zur Hungarologie.6 (1993) 49-56.
- 3 Die Distriktskuratoren als weltlichen Persönlichkeiten in der Führung der reformierten Kirche wurden aus pragmatischen Gründen in diesen Überblick nicht einbezogen. Zum einen sind sie biographisch weniger gut dokumentiert, zum anderen sollten hier Inhaber vergleichbarer Positionen in der Reformierten bzw.Evangelischen Kirche betrachtet werden.
- 4 „Protestáns Szemle“ erschien ab 1889 als Zeitschrift der Ungarischen Protestantischen Literarischen Gesellschaft [Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, zunächst vierteljährlich, dann monatlich. Sie gibt einen guten Überblick über geistige Entwicklungen bei den beiden zahlenmäßig stärksten protestantischen Konfessionen, im Calvinismus und Luthertum - die Unitarier waren in der Literarischen Gesellschaft nicht vertreten und daher auch in dieser Zeitschrift nicht präsent./ Vgl. Pokoly, József, in: Zsilinszky, Mihály /Hrsg./: A Magyarhoni Protestáns egyház története [Die Geschichte der ungarischen protestantischen Kirche].- Budapest, 1907, 756; Bucsay, Mihály: Der Protestantismus in

- Ungarn 1521-1978. I.-II. Wien-Köln-Graz I. 1977, II. 1979; II. 1979, 113.] Diese Zusammensetzung der „Literarischen Gesellschaft“ wie die zahlenmäßige Stärke der Unitarier ließ es naheliegen, die folgenden Untersuchungen zunächst auf die beiden größten protestantischen Kirchen in Ungarn, also auf die Reformierte und die Evangelische Kirche zu konzentrieren.
- 5 Antal, Géza: A magyar protestáns egyház külföldi érintkezései [Die Auslandskontakte der ungarischen protestantischen Kirche].- In: PSz 1908, S. 65
 - 6 ebd., S. 69
 - 7 ebd., S. 73 ff.
 - 8 ebd., S. 73
 - 9 „In dieser Periode erreichte das Auslandstudium wieder hohe Ziffern. Die Entwicklung, die in den vierziger Jahren ihren Höhepunkt erreichte, erlitt in den zwei darauffolgenden Jahrzehnten eine Unterbrechung, ging aber nach 1867 weiter aufwärts und erreichte 1913 den höchsten Stand.” (ebd., II. 121/22)
 - 10 Alle Angaben basieren auf Zoványis Biographien (Zoványi, Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon [Ungarisches protestantisches Kirchengeschichtliches Lexikon] (Red. Sándor Ladányi).- Budapest 1977) sowie dem Magyar Életrajzi Lexikon [Ungarisches Biographisches Lexikon], Budapest I. 1967, II. 1969, III. 1985. Zoványis Lexikon ist die einzige derartige Quelle, die durchgängig Angaben über die Konfession macht.
 - 11 Wenn nicht gerade angemerkt wird, daß es sich nur um kurze Visiten handelte. Ohne weitere biographische Untersuchungen war es leider auch nicht möglich, die zeitliche Dauer einzelner Aufenthalte (bzw. der Aufenthalte ungarischer Studenten an bestimmten Universitäten) durchgängig zu erfassen und statistisch zu berücksichtigen.

- 12 Zahlenmäßige Stärke der einzelnen Konfessionen in Ungarn Ende des 19. Jh.:

7 239 212	47,8%	röm. Kath.
1 658 295	11,0%	Griech.- Kath. (Unierte)
2 064 744	13,6%	Griech.- Orth.
1 180 489	7,8%	Luth.
2 212 663	14,6%	Kalv.
61 617	0,4%	Unit.
707 472	4,7%	Isr.
9 002	0,1%	Andersgl.

(Pallas Nagy Lexikon, Bd.12, 1896; Angaben ohne Kroatien-Slawonien)

- 13 Vgl. Antal, a.a.O. S. 73
- 14 Zu den Auslandsstudien wird auch ein halbjähriger Aufenthalt in Elberfeld, das wegen seines Systems der Armenpflege, des sg. Elberfelder Systems, berühmt war, gerechnet.
- 15 Bucsay, ebd., II. 122
- 16 Auch dies in Übereinstimmung mit Bucsay, vgl. ebd.
- 17 vgl. Antal ebd., 74; Baráth, Ferencz: A skót társadalomról [Über die schottische Gesellschaft].- In: PSz 1897, 390-407
- 18 Angaben wiederum auf der Grundlage der Zusammenstellung („Teológiai tanárok“) bei Zoványi.
- 19 Drei der 1914 noch nicht tätigen reformierten Bischöfe haben nicht im Ausland studiert. Ihre Studienzeiten liegen in den 1900er Jahren (2x) und im Jahrzehnt nach 1910 (1x).
- 20 vgl. Márkus Mihály: Teológiai irányzatok [Theologische Richtungen].- In: Bartha/ Makkai, a.a.O., 179-186.
- 21 ebd., 186

Anhang

TABELLE 1

Autoren von „Protestáns Szemle“ -

Auslandsstudien nach Konfession und Fachrichtung

nachweisbar sind	zus.	112	(= Gesamtzahl)
davon sind	ref.	82	73,21% der Gesamtzahl
	ev.	30	26,78% der Gesamtzahl
Theologen sind	zus.	88	78,57% der Gesamtzahl
	ref.	64	78,04% der Gesamtzahl der ref. Autoren
	ev.	24	80 % der Gesamtzahl der ev. Autoren
an der phil. Fak. haben studiert	zus.	12	10,71% der Gesamtzahl
	ref.	10	12,19% der Gesamtzahl der ref. Autoren
	ev.	2	6,67% der Gesamtzahl der ev. Autoren
an der jur. Fak. haben studiert	zus.	11	9,28% der Gesamtzahl
	ref.	8	9,75% der Gesamtzahl der ref. Autoren
	ev.	3	10 % der Gesamtzahl der ev. Autoren
Fak. nicht geklärt		1	3,33% der Gesamtzahl der ev. Autoren
Auch im Ausland haben studiert:			
	zus.	63	56,25% der Gesamtzahl
	ref.	39	47,56% der Gesamtzahl der ref. Autoren
	ev.	24	80 % der Gesamtzahl der ev. Autoren
Von den Theologen haben im Ausland studiert			
	zus.	55	87,3% der Auslandsstudenten
	ref.	33	84,6% der ref. Auslandsstudenten, bzw. 51,56% der ref. Theologiestudenten
	ev.	22	91,67% der ev. Auslandsstudenten, bzw. 91,67% der ev. Theologiestudenten
Nicht im Ausland studiert haben			
	zus.	49	43,75% der Gesamtzahl
	ref.	43	52,43% der Gesamtzahl der ref. Autoren
	ev.	6	20 % der Gesamtzahl der ev. Autoren
Von den Theologen haben nicht im Ausland studiert			
	zus.	33	37,5% der Theologen
	ref.	31	48,43% der ref. Theologen
	ev.	2	8,33% der ev. Theologen
Von den Studenten der phil. Fak. haben im Ausland studiert			
	zus.	4	
	ref.	4	
	ev.	0	
Von den Juristen haben im Ausland studiert			
	zus.	3	
	ref.	2	
	ev.	1	

Von den Juristen haben nicht im Ausland studiert

zus. 8
ref. 6
ev. 2

Von den Studenten der phil. Fak. haben nicht im Ausland studiert

zus. 8
ref. 6
ev. 2

TABELLE 2
Autoren von „Protestáns Szemle“ -
Frequenz und Rangfolge einzelner Studienorte

Land Stadt		Anzahl	ref./ev	Rang	gesamt	ref.	ev.
D	Heidelberg	4	(4/0)		5		4
	Tübingen	2	(1/1)				
	Marburg	3	(3/0)				5
	Erlangen	1	(0/1)				
	Göttingen	2	(0/2)				
	Jena	10	(4/6)	3		4	2
	Halle	11	(2/9)	2			1
	Berlin	11	(7/4)	2		3	3
	Leipzig	5	(2/3)	4			4
	Greifswald	1	(0/1)				
NL	(Elberfeld)	1	(1/0)				
	Rostock	2	(0/2)				
	Utrecht	12	(12/0)		1		1
CH	Basel	5	(2/3)		4		4
	Zürich		3	(3/0)			5
	Genf	3	(2/1)				
UK	Edinbg.	10	(10/0)	3		2	
	London		1	(1/0)			
F	Paris	4	(1/3)	5			
	Straßbourg	1	(0/1)				
	Montauban	1	(1/0)				
	o.O.	1	(1/0)				

TABELLE 3

Autoren von „Protestáns Szemle“ -

Nicht im Ausland haben studiert:

(Fakultät, Konfession (ref./ev.) und Jahrzehnt)

	40er/50er	60er	70er	80er	90er	später
Th.	(5/0)	(4/0)	(4/1)	(7/1)	(5/0)	(5/0)
Phil.	(0/0)	(0/0)	(0/0)	(0/1)	(5/0)	(1/0)
Jura	(1/0)	(2/0)	(2/2)	(1/0)	(0/0)	(0/0)

TABELLE 4

Autoren von „Protestáns Szemle“ - Spätere Berufe und Ämter der Erfaßten

Bischöfe	14	(12 ref., 2 ev.)	=12,5% der Autoren, =15,9% der Theologen
Professoren an Theol. Akademien	52		=46,42% =59,09%
Professoren an Jur. Akademien	3		
Professoren an Universitäten (außer den eben erw.)	6		
mit den zuvor erw.	16		
an HS zusammen	61		= 54,46%
Lehrer (Gym., Institute für Lehrerbildg.)	16		=14,28%
unter den 12 in <u>Utrecht</u> studierenden:			
Bischöfe	3		=25%
Professoren/Ak.	9		=75%
Pfarrer, Lehrer	2		=16,6%
unter den 10 in <u>Edinburgh</u> studierenden:			
Bischöfe	-		
Professoren/ Ak.	6		=60%
incl. Univ.	7		=70%
Pfarrer, Lehrer	3		=30%
unter den 11 in <u>Berlin</u> studierenden:			
Bischöfe	3		=27,27%
Professoren/ Ak. (davon 2 auch Univ.)	6		=54,54%
Pfarrer, Lehrer	2		=18,18%
Politiker	2		=18,18%

TABELLE 5

Autoren von „Protestáns Szemle“ -

Studien in Utrecht, Edinburgh, Berlin, Halle und Jena

/Name (Konfession)

Biograph. Eckdaten, (Stud.fach), -ort in Ungarn/ -ort , -zeit im Ausland
späterer Beruf/ Rang/

5.1. Studien in Utrecht

(in zeitlicher Folge:)

Petri, Elek (ref.)

1852-1921, (Theol.) Pest (-1874)/ Marburg, Utrecht (je 1 J.)
Pfarrer, Bischof (1915) (Donaudistrikt)

Szöts Farkas (ref.)

1851-1918, (Theol.), Budapest/ Marburg, Utrecht 1874-76 (je 1 J.)
Prof. Theol. Akademie Budapest

Kenessey, Béla (ref.)

1858-1918, (Theol.) Budapest/ Utrecht (1881-82) Prof. Theol. Akad. Budapest, Kolozsvár,
1908 Bischof Siebenbg.

Nagy, Zsigmond (ref.)

1860-1922, (Theol.) Budapest, Nagyenyed -1883/ Utrecht 1881/82, 1883/84
Pfarrer, Gym.lehrer

Antal, Géza (ref.)

1866-1934, (Theol.) Pápa/ Utrecht (1885-88) Wien (Dr. phil. 1893)
1888 Gymn.lehrer, 1899 Prof. Theol. Akad.
(Dogmatik, Phil.) Pápa, 1924 Bischof (Donaudistrikt)

Józsa, Zsigmond (ref.)

1863-1893, (Theol.) Nagyenyed -1886/ Utrecht (2J.), Marburg
Prof. Theol. Akademie Nagyenyed

Zoványi, Jenő (ref.)

1865-1958, urspr. kath., (Theol.) Sárospatak -1888/ Utrecht 1888/89
Pfarrer, Prof. Theol. Akademie Sárospatak,
Kolozsvár 1889-90, Prof. Univ. Debrecen

Marton, Lajos (ref.)

1870-1935, (Theol.) Budapest-1892/ Utrecht 2 J., Marburg (kurz)
Gym.lehrer, Prof.Theol.Akademie Budapest

Lencz, Géza (ref.)

1870-1932, (Theol.) Debrecen -1894, Wien 1895-96,/Utrecht 1896-97
Lehrer Debrecen, Prof. (Theol. Akad., Univ.) Debr.

Rohoska, József (ref.)

1871-1938, (Theol.) Debrecen, Sárospatak -1895/ Utrecht 1896

Pfarrer, Prof. Theol. Akademie Sárospatak

Sebestyén, Jenő (ref.)

1884-1950, (Theol.) Budapest/ Utrecht, Genf (kurz) 1907-10

Rel.lehrer (Budapest),Theologieprof.

Veress, Jenő (ref.)

1882-1968, (Theol.) Budapest -1906/ Utrecht 1909/10

Pfarrer, Rel. lehrer in Budapest

5.2. Studien in Edinburgh

(in zeitlicher Folge:)

Balogh, Ferencz (ref.)

1836-1913, (Theol.) Debrecen -1858/ Paris, London, Edinburgh 1863-65 (zus. 2 J.)
Prof. (Kirchengeschichte) Theol. Akad. Debrecen

Baráth, Ferencz (ref.)

1844-1904, (Theol.) Debrecen, Budapest/ Jena (66 kurz), Edinburgh 1867-69
Lehrer am ref. Gym. Pest

Márk, Ferenc (ref.)

1848-1931, (Theol.) Debrecen -1870/ Basel, Edinbg., Halle, Jena (dort 1873-76; 76 Dr. phil. Jena)
Pfarrer

Csikó, Lajos (ref.)

1852-1925, (Theol.) Debrecen/ Edinbg. (1,5 J.), Basel (1 J.) (zus. 1875-78)
Prof. Theol. Akademie Debrecen

Szabó, Aladár (ref.)

1860-1944, (Theol.) Budapest/ Edinburgh (80er Jahre)
Pfarrer, Prof. Theol. Akad. Budapest

B. Pap, István (ref.)

1865-1943, (Theol.) Budapest -1886/ Edinburgh (2 J.)
Pfarrer, Prof. Theol. Akademie Budapest

Hamar, István (ref.)

1867-1933, (Theol.) Budapest/ Edinburgh 1890-91)
Prof. Theol. Akademie Budapest

Tankó, Béla (ref.)

1876-1946, (Theol.) Nagyenyed, Kolozsvár/ Edinburgh 1898 (1 J.)
Gym.lehrer, Prof. Univ. Debrecen

Forgács, Gyula (ref.)

1879-1941, (Theol.) Budapest/Edinburgh 1901/02
Pfarrer (Schottische Mission und Gemeinden)

Kováts, (Sándor) István (ref.)

1880-1965, (Jura, dann Theol.) Budapest /Edinburgh 1906/07
Pfarrer, Prof. Theol. Akademie Budapest

5.3. Studien in Berlin

Zsilinszky, Mihály (ev.)

1838-1925, (Theol.) Pest/ Halle, Berlin 1860-61 (je 1 Sem.)

Lehrer, Politiker (Obergespan 1889-95 Min. 1895, MP
1896-04), Inspektor auf Bez.-u. Distriktsbene

Antal, Gábor

1843-1914, (Theol.) Pápa -1865/ 1867 Berlin 1 J., Zürich 1 Sem.

Pfarrer, Prof. Theol. Akad. Pápa, Bischof
(Transdanub. Distrikt) 1896-1914

Schneller, István (ev.)

1847-1939, (Theol.) Sopron/ Halle, Berlin 1868-70 (je 1 J.), Halle 1871-73

Prof. Theol. Akad. Eperjes, Pozsony, Univ.Kolozsv.

Tisza, István (ref.)

1861-1918, (Jura), Berlin, Heidelberg/ Budapest

Politiker, Ministerpräsident, Distriktskurator

Hörk, József: (ev.)

1848-1910, (Theol.) Eperjes -1865/ Berlin 1876

Prof. Theol.. Akademie Eperjes, Pozsony

Krupecz, István (ev.)

1858-1926, (Theol.) Pozsony -1878/ Halle, Berlin, Paris (zus.5 Sem.)

Pfarrer

Pukánszky, Béla (ev.)

1859-1899, Budapest, Pozsony/ Göttingen, Berlin -1884

Prof. Theol. Akademie Pozsony, Debrecen,
Prof. Univ. Debrecen

Révész, Kálmán (ref.)

1860-1931, (Theol.) Debrecen -1883/ Berlin 1885 (1 J.)

Pfarrer, 1918 Bischof (Distrikt diess. der Theiß)

Mitrovics, Gyula (ifj.) (ref.)

1871-1965, (Phil.) Budapest, Wien, / Berlin 1891 (1 Sem.)

Gym.lehrer, Prof. Theol. Sárospatak

Barcsa, János (ref.)

1871-1910 (Phil.) Bp., Berlin (97-98)

Lehrer (Gym., Lehrerbildg.) Hajdúnánás,
Debrecen

Ravasz, László (ref.)

1882-1975, (Theol.) Kolozsv./Berlin 1905 (1 J.)

Prof. Theol.Akademie Kolozsvár,
1921 Bischof (Siebenbürgen)

5.4. Studien in Halle

(in zeitlicher Folge)

Linberger, István (ev.)

1825-1902, (Theol.) Sopron/ Jena 1 J., Halle -1849

Gym.lehrer, Pfarrer

(1852-59 auch Theologieprof. Eperjes)

Farkas, József (ref.)

1833-1908, (Theol.) Kecskemét, Wien/Halle (186/57, Zürich 1857 (je 1 Sem.)

Prof. Theol. Akademie Budapest

Zsilinszky, Mihály (ev.)

1838-1925, (Theol.) Pest/ Halle, Berlin 1860-61 (je 1 Sem.)

Lehrer, Politiker (Obergespan 1889-95 Min. 1895, MP 1896-04), Inspektor auf Bez.-u. Distriktsebene

Schneller, István (ev.)

1847-1939, (Theol.) Sopron/ Halle, Berlin 1868-70 (je 1 J.), Halle 1871-73

Prof. Theol. Akad. Eperjes, Pozsony, Univ.Kolozsvár

Márk, Ferenc (ref.)

1848-1931, (Theol.) Debrecen -1870/ Basel, Edinbg., Halle, Jena (dort 1873-76; 76 Dr. phil. Jena)

Pfarrer

Bancsó, Antal (ev.)

1851-1937, (Theol.) Sopron/ Jena 1873-74, Halle 1876-78

Prof. Theol. Akad. Eperjes, Sopron, Budapest

Krupecz, István (ev.)

1858-1926, (Theol.) Pozsony -1878/ Halle, Berlin, Paris (zus.5 Se.)

Pfarrer

Szlávik, Mátyás (ev.)

1860-1937, (Theol.) Eperjes,/Halle 1884, Dr. phil.

Prof. Theol. Akademie Eperjes

Stromp, László (ev.)

1860-1907, (Jura, Phil., dann Theol.) Pozsony/ Halle 1885-86

Prof. Theol. Akademie Pozsony

Kovács, Sándor (ev.)

1869-1942, (Theol.) Sopron, Pozsony -1893/ Halle 1893/94

Prof..Theol. Akademie Pozsony

Kapi, Béla (ev.)

1879-1957, (Theol.) Sopron -1900/ Rostock, Halle (je 1 J.)

Pfarrer, 1916 Bischof (Transdanubien)

5.5. Studien in Jena

Linberger, István (ev.)

1825-1908, (Theol.) Sopron/ Jena 1 J., Halle -1849

Gym.lehrer, Pfarrer

(1852-59 auch Theologieprof. Eperjes)

Weber, Samu (ev.)

1835-1908, (Theol.) -1857 Eperjes/ Jena 1859f. 1 J. Pfarrer, Senior

Poszvék, Sándor (ev.)

1839-1914, Sopron/ Jena 1860/61

Pfarrer, Prof. Theol. Akademie Sopron

Csengey, Gusztáv (ev.)

1842-1925, (Theol.) Pest/Jena 1866/67

Prof.Theol. Akademie Eperjes

Baráth, Ferencz (ref.)

1844-1904, (Theol.) Debrecen, Budapest/ Jena 1866 (kurz), Edinburgh 1867-69

Lehrer am ref. Gym. Pest

Márk, Ferenc (ref.)

1848-1931, (Theol.) Debrecen -1870/ Basel, Edinbg., Halle, Jena (dort 1873-76; 76 Dr. phil. Jena)

Pfarrer

Bancsó, Antal (ev.)

1851-1937, (Theol.) Sopron/ Jena 1873-74, Halle 1876-78

Prof. Theol. Akad. Eperjes, Sopron, Budapest

Mokos, Gyula (ref.)

1857-1931, (Theol.) Budapest -1879/Heidelberg, Jena je 1 Sem.

Gym.lehrer

Raffay, Sándor (ev.)

1866-1947, (Theol.) Pozsony -1887/ Jena, Leipzig, Basel (1890-92, je 1 J.)

Lehrer, Pfarrer, Prof. Theol. Akademie Pozsony,

1918 Bischof (Montandistrikt)

Tüdös, István (ref.)

1866-1918, (Theol.) Sárospatak -1890/Jena 1890/91 Pfarrer, Prof. Theol. Akad. Sárospatak,

Bischof (1914, Distrikt diess. der Theiß)

TABELLE 6. A.**Ausländischen Studienorte der reformierten Bischöfe des Untersuchungszeitraumes**

Ort	Anzahl pro Jahrzehnt	
D Tübingen	1x	70er Jahre
Marburg	1x	80er Jahre
Heidelberg	1x	90er Jahre
	1x	60er Jahre
Göttingen	1x	frühe 40er Jahre
Berlin	1x	60er Jahre
	1x	80er Jahre
	1x	90er Jahre
Jena	1x	90er Jahre
o.O.(D.)	1x	30er Jahre
CHZürich	1x	60er Jahre
Basel	1x	80er Jahre

TABELLE 6.A./1.**Von den reformierten Bischöfen haben nicht im Ausland studiert:**

(Fälle pro Jahrzehnt)

1x	1810er Jahre
3x	30erJahre (1x aber in Wien)
2x	40/50er Jahre
2x	50er Jahre

TABELLE 6.B.**Ausländische Studienorte der evangelischen Bischöfe
im Untersuchungszeitraum**

Ort	Anzahl pro Jahrzehnt	
D Berlin	1x	30er Jahre
	1x	40er Jahre
Jena	1x	30er Jahre
	1x	40er Jahre
	1x	80er Jahre
Halle	1x	50er Jahre
	1x	60er Jahre
Greifswald	1x	40er Jahre
CHBasel	1x	50er Jahre

TABELLE 6.B./2.**Von den evangelischen Bischöfen des Untersuchungszeitraums haben
nicht im Ausland studiert**

2x	30er Jahre (beide aber in Wien)
1x	80er Jahre

TABELLE 7

Ausländische Studienorte der reformierten und evangelischen Bischöfe des Untersuchungszeitraums insgesamt in zeitlicher Verteilung

	Ort	Jahrzehnt								Rang
		1810	20	30	40	50	60	70	80	90
NL	Utrecht							ref.		
D	Heidelberg						ref.			ref. 3.
	Tübingen							ref.		
	Marburg									ref.
	Göttingen				ref.					
	Jena			ev.	ev.				ev.	2.
	Halle					ev.	ev.			3.
	Berlin			ev.	ev.		ref.		ref.	ref. 1.
	Greifswald				ev.					
	o.O.(D.)		ref.							
CH	Zürich					ref.				
	Basel					ev.			ref.	3.

TABELLE 8.A.

Reformierte Theologieprofessoren des Untersuchungszeitraums

- Anteil der im Ausland studierenden (absolut und im zeitlichen Verlauf)

Gesamtzahl	65							
davon nachweisbar	57							
im Ausland studiert haben	45	(78,95% der Gesamtzahl)						
nicht im Ausland studiert haben	12	(21,05% der Gesamtzahl)						
im Jahrzehnt	40er	50er	60er	70er	80er	90er	1900er	1910er
haben studiert zus.	2	4	9	9	21	6	5	1
im Ausland studiert	1	4	8	8	13	6	5	1
%, bezogen auf	50	100	88,8	88,8	61,9	100	100	100
das Jahrzehnt								
nicht im Ausland	1	0	1	1	8	0	0	0
%, bezogen auf	50	0	11,1	11,1	38,09	0	0	0
das Jahrzehnt								

TABELLE 9.A.

**Ausländische Studienorte der reformierten Theologieprofessoren
des Untersuchungszeitraums**

	Ort	Anzahl pro	Jahrzehnt	
NL	Utrecht	3x	60er Jahre	
		3x	70er Jahre	
		4x	80er Jahre	
		4x	90er Jahre	
		2x	1900er Jahre	(insgesamt 16 Fälle)
D	Leyden	1x	60er Jahre	(1 Fall)
	Halle	1x	50er Jahre	(1 Fall)
	Jena	2x	60er Jahre	
		1x	90er Jahre	(insgesamt 3 Fälle)
		1x	50er Jahre	
	Marburg	2x	70er Jahre	
		1x	80er Jahre	
		2x	90er Jahre	(insgesamt 6 Fälle)
	Tübingen	2x	70er Jahre	(insgesamt 2 Fälle)
		1x	50er Jahre	(1 Fall)
	Giessen	1x	50er Jahre	
	Berlin	1x	frühe 40er Jahre	
		2x	50er Jahre	
		2x	60er Jahre	
		3x	80er Jahre	
		1x	1900er Jahre	(insgesamt 9 Fälle)
	Göttingen	3x	60er Jahre	
		2x	50er Jahre	(insgesamt 5 Fälle)
CH	Heidelberg	1x	50er Jahre	
		2x	60er Jahre	(insgesamt 2 Fälle)
		2x	70er Jahre	
	Leipzig	1x	80er Jahre	(insgesamt 3 Fälle)
		1x	70er Jahre	(1 Fall)
	(Elberfeld)			
	Zürich	1x	50er Jahre	
		4x	60er Jahre	(insgesamt 5 Fälle)
F	Basel	1x	50er Jahre	
		2x	70er Jahre	
		2x	80er Jahre	(insgesamt 5 Fälle)
	Genf	1x	70er Jahre	(1 Fall)
	Paris	2x	60er Jahre	(insgesamt 2 Fälle)
	Montauban	1x	1910er Jahre	(1 Fall)
UK	Edinbg.	1x	60er Jahre	
		2x	70er Jahre	
		3x	80er Jahre	
		7x	90er Jahre	
		2x	1900er Jahre	(insgesamt 9 Fälle)
	London			
		1x	60er	(1 Fall)

TABELLE 8.B.

Evangelische Theologieprofessoren des Untersuchungszeitraums

- Anteil der im Ausland studierenden (absolut und im zeitlichen Verlauf)

Gesamtzahl	36								
davon nachweisbar	29								
im Ausland studiert haben	26	(89,65% der Gesamtzahl)							
nicht im Ausland studiert haben	3	(10,34% der Gesamtzahl)							
im Jahrzehnt	10er*	40er	50er	60er	70er	80er	90er	1900er	1910er
haben studiert zus.	1	3	1	2	5	7	6	3	1
im Ausland studiert	1	2	1	2	4	7	5	3	1
%, bezogen auf das Jahrzehnt	100	66,6	100	100	80	100	83,33	100	100
nicht im Ausland	0	1	0	0	1	0	1	0	0
%, bezogen auf das Jahrzehnt		33,3			20		16,66		

* In den folgenden Jahrzehnten (20er und 30er) hat niemand aus dieser Gruppe studiert.

TABELLE 9.B.**Ausländische Studienorte der evangelischen Theologieprofessoren
des Untersuchungszeitraums**

Ort	Anzahl pro Jahrzehnt		
Halle	1x	50er Jahre	
	2x	70er Jahre	
	2x	80er Jahre	
	1x	90er Jahre	
	1x	1900er Jahre	(insgesamt 7 Fälle)
Jena	1x	40er Jahre	
	2x	60er Jahre	
	1x	70er Jahre	
	1x	90er Jahre	(insgesamt 5 Fälle)
Tübingen	1x	1810er Jahre	
	2x	80er Jahre	
	1x	1900er Jahre	(insgesamt 4 Fälle)
Erlangen	1x	90er Jahre	(1 Fall)
Berlin	1x	40er Jahre	
	2x	70er Jahre	
	2x	80er Jahre	(insgesamt 5 Fälle)
Göttingen	1x	50er Jahre	
	1x	80er Jahre	
	1x	90er Jahre	(insgesamt 3 Fälle)
Heidelberg	1x	80er Jahre	(1 Fall)
Leipzig	2x	90er Jahre	(insgesamt 2 Fälle)
Greifswald	1x	70er Jahre	
	1x	1900er Jahre	(insgesamt 2 Fälle)
Basel	2x	80er Jahre	
	1x	90er Jahre	(insgesamt 3 Fälle)
o.O.	1x	80er Jahre	
	1x	1900er Jahre	
	1x	1910er Jahre	(insgesamt 3 Fälle)

TABELLE 10

Studienorte der Theologieprofessoren insgesamt

		Anzahl			Rang		
		ref.	ev.	zus.	zus.	ref.	ev.
D	Halle	1	7	8	4		1
	Jena	2	5	7	5		2
	Marburg	6	-	6		3	
	Tübingen	2	4	6			3
	Giessen	1	-	1			
	Erlangen	-	1	1			
	Göttingen	5	3	8	4		4
	Heidelberg	3	1	4			
	Berlin	9	5	14	2	2	2
	Leipzig	3	2	5			
	Greifswald	-	2	2			
	(Elberfeld)	1	-	1			
CH	Zürich	5	-	5		4	
	Basel	5	3	8	4	4	
	Genf	1	-	1			
F	Paris	2	-	2			
	Montauban	1	-	1			
UK	Edinburgh		9	-		3	2
	London	1	-	1			
NL	Utrecht	16	-	16	1	1	-
	Leyden	1	-	1			

Bernáth Viktória

Magyarok Bulgáriában

I.

A Balkán Kolumbusza

A múlt század második felében, amikor a Balkánon még a török volt az úr, útnak indult egy -az utazás izgalmától, az ismeretlen világ felfedezésének vágyától fűtött fiatalember, hogy a művelt Európa elé tárja, és bemutassa, kik élnek, hogyan élnek a stratégiaiilag még ma is fontos félszigeten, a Balkánon.

A nagy kalandra vállalkozó ifjú, Kanitz Félix Fülöp 1829. augusztus 2-án született Pesten jómódú kereskedő családban. Az izraelita rendes főtanodában befejezte a nyolc osztályt, majd beiratkozott Grün Vince litográfiai intézetébe, ahol kitanulta a réz- és acélmetszés mesterségét. A tehetséges fiatalember 19 éves korában már a Leipziger Illustrierte Zeitung munkatársa lett, s e lap munkatársaként indult el első balkáni útjára 1859-ben. Bejárta Boszniát, Hercegovinát és Montenegrót: az utazásai során készített rajzai, amelyek a török ellen lázadó népek életét ábrázolták, sorra jelentek meg a lipcsei lapban.

A Balkán nyugati részének bejárása után Kanitz érdeklődése a Balkán keleti részére irányult. Igazi, másfél évtizedig tartó felfedező útja kisebb megszakításokkal 1860-tól 1875-ig tartott, melynek most már egyetlen célpontja Bulgária volt. Legtöbbet Észak-Bulgáriában és a Balkán hegység tájain időzött (ez utóbbi helyen harmincszor (!) fordult meg), s háromkötetes monográfiájában – a Donau-Bulgarien und Balkán, Leipzig, 1875-1879 – adott átfogó képet tapasztalatairól. Kanitz "trilógiája" nagy érdeklődést váltott ki a nemzetközi tudományos életben. Ez a tény a szerzőt művének bővítésére, átdolgozására inspirálta, s ez az immár újabb adatokkal kiegészített munka már 1880-1882-ben ismét kiadásra került. Ne feledjük, ez az első minden tekintetben szerteágazó munka abban az időben az oszmán iga alatt szenvedő Bulgáriáról. A mű fogadtatásának sikerét az is jelzi, hogy az első lipcsei kiadást gyorsan követte 1876-ban Szentpétervárott az orosz nyelvű és 1881-ben Párizsban a francia nyelvű kiadás is. Ez az alkotás nem egyszerűen csak útleírás. A mű minden egyes megállapítása tükrözi alkotójának magas szintű felkészültségét: a földrajz- és történettudomány területén éppoly szakszerűek megfogalmazásai, mint a néprajz vagy a régészet témakörében. Kanitznál a földrajzi táj a benne élő ember a tudós és művész szemével kerül bemutatásra.

Ez az együttes szemlélet teszi hallatlanul értékessé Kanitz művét: amit leír, illusztrációival teszi még hitelesebbé, még meggyőzőbbé. A szöveg és kép egysége felbecsülhetetlen értékű, hiszen ezek az illusztrációk őrizték meg híven a még ember nem rombolta táj múlt századi szépségét, a bolgár nép kultúrtörténeti emlékeit (népviselet, egyes tanyák, épületek udvara, a harcosok öltözeke stb.). Egy-egy oszlop, kőbe vésett antik felirat, amit Kanitz keze megörökített, biztos támpontot jelent az egyes tudományágak mai művelői számára is.

Pedig a tudós utazó vállalkozása egyáltalán nem mondható sem könnyűnek, sem veszélytelennek. Amikor először útnak indult saját gazdagságára – elsősorban szellemi tőkéjére –, küldetésébe vetett hitére és a lipcei laptól kapott honoráriumára támaszkodhatott t. Igaz, másodszori bulgáriai útjára (1864) – az addig produkált tevékenysége elismeréseképpén – már Ferenc József 1000 koronás támogatásával indult. Munkájához – kortársával, Orbán Balázzsal ellentétben – feltehetően az állandóan leselkedő veszélyek miatt nem használt fényképezőgépet. Kevésbé volt feltűnő egy rajzolgató fiatalember, mint egy "csodamasinát" kattogtató ifjú.

Sikeres vállalkozását jó kapcsolatainak is köszönhette. Nemcsak az egyszerű emberekkel – bolgárokkal, törökökkel tudott közeli kontaktust teremteni. Kitűnő viszonyt tartott fenn a Monarchia külügyminiszterével, Andrássy Gyula gróffal, aki több esetben sietett Kanitz segítségére, ha bolgár elítéltek megmentéséről volt szó: közbenjárására menekült meg a biztos haláltól az 1876-os áprilisi felkelésben részt vevő plovdivi Hriszto G. Danov, a későbbi könyvkiadó. Kanitz közvetítésének köszönhető az is, hogy Andrássy soron kívül fogadta a Bécsbe érkező bolgár delegátusokat. Bizonyára a bolgárok iránt érzett szeretete következményének az eredménye, hogy a Keleti Múzeum igazgatótanácsának tagjaként közreműködött bolgár fiatalok taníttatásában-képzésében. Részben a Monarchia, részben saját költségén több bolgár fiatal végzett a bécsi alsó-ausztriai tanítóképző intézetben, ahol lehetőségük volt a modern európai ismeretek elsajátítására. A legtehetségesebbek – négy évi intézeti képzés után – még egy évig maradhattak Bécsben a Pedagogicum és az egyetem pedagógiai kurzusain.¹ A bécsi felkészítés befejeztével hazatértük után ezek a bolgárok lettek szellemi élcsőzói a hazai tudományos és kulturális életnek. Közülük is kiemelkedik Ivan Sismanov és Ivan Georgov.

Kanitz összefoglaló háromkötetes művén túl számos cikket, tanulmányt közölt a bulgáriai eseményekről. Az Allgemeine Zeitung-ban megjelent írásában mélyszélesen elítélte az 1876-os áprilisi felkelés részt vevőivel szemben fogatosított kegyetlenkedéseket. Ekkor a törökök azért, hogy példát statuáljanak, több mint 30000 férfit, nőt és gyermeket mészároltak le

vadállati kegyetlenséggel, több várost és falut felégettek és földig romboltak. Az 1877-78-as orosz-török háborúról a Nationalzeitung és az Österreichische Zeitung közölte cikkeiket.

Kanitz elévülhetetlen érdemeket szerzett a kartográfia területén is. Miután bejárta Bulgáriát, 1870-74 között elkészítette térképét, amely a Bulgáriát felszabadító orosz csapatok számára nyújtott fontos tájékozódást az útvonalak kiválasztásánál (hágók, szorosok, a közlekedés szempontjából életveszélyes helyek feltüntetésével). Később ezt a térképet – Artimov orosz ezredes korrekciója alapján – Bécsben kiadták, s ez a térkép volt a legrészletesebb, legteljesebb térkép az országról Bulgária felszabadulása idején.

Kanitznak megadatott, hogy tudományos kutatómunkáját, közéleti tevékenységét még életében elismerjék. 1879. március 24-én az első bolgár nemzetgyűlés Kanitzot a bolgár népet segítő, a bolgárok érdekében sok jóttevő személyiségek közé sorolta, s ebből az alkalmából táviratban fejezte ki köszönetét a híres tudósnek. 1881-ben a mai Bolgár Tudományos Akadémia elődje tiszteletbeli tagjává választotta. A bolgárok kitüntető figyelme mellett a nemzetközi tudományos életben való elismertsége sem maradt el. Számos tudományos társaság tiszteletbeli és rendes tagjává választotta (Berlin, Bécs, Drezda, Párizs, Szentpétervár). E sok elismerés mellett mégis az a pillanat volt számára a legboldogabb, amikor Bulgária végre felszabadult a török rabság alól. Battenberg Sándor, a szabad Bulgária első fejedelme (1879-től 86-ig) nem felejtkezett meg Kanitz másfél évtizedes bulgáriai tevékenységéről: meghívta őt az 1879. szeptember 11-én tartott szófiai ünnepségre, amelyről Bulgária ügycinek szószólója, a bolgár föld szerelmese így emlékezett meg: "Amikor pedig az I. Druzsina fiatal katonái az ünneplő közönség előtt feszes léptekkel elvonultak, éreztem, hogy könny ül a szememben: megértem, amiért szerény erőmtől telően, hosszú éveken át annyi igyekezettel voltam, valóra vált, Bulgária felszabadult."²

Kanitz Félix Fülöp 75 éves korában 1904. január 5-én hunyt el Bécsben. Halálával azonban nem ért véget a tudós és Bulgária kapcsolata. Családjá nem lévén, Kanitz hagyatéka utóéletének folytatásában az akkor Bernben élő Jacques Kanitz, a tudós unokaöccse játszotta a főszerepet.³ Első jeles tetteire 1929-ben került sor, amikor Kanitz 100. születésnapja alkalmából ünnepi megemlékezést rendeztek Szófiába, Jacques Kanitz 20000 levát ajándékozott az esemény megtartására. Ezzel a gesztussal vette kezdetét a hagyaték átadásának konkrét folyamata. Jacques Kanitz az első világháború után kinyilvánította akaratát, mely szerint elhunyt nagybátyja dokumentumait kész átadni a bolgároknak. Hosszú levelezés után 1930. november 12-én Ivan Peev, a bolgár akadémia (BTA) titkára jelentette Todor Nedkov Bécsben akkreditált meghatalmazott miniszternek, hogy a Jacques Kanitz által feladott négy ládát, amely Kanitz Félix könyvtárát, fényképeket, antik tárgyakat és közeteket

tartalmaz, megkapták és Jacques Kanitzhoz köszönőlevelet juttattak el a küldeményért. A felbecsülhetetlen értékű hagyaték átadásáért Jacques Kanitzot a külügyminiszter a "Haza szolgálatáért" érdemrend II. fokozatával tüntette ki. A hagyaték második részének átadása – Kanitz akvarelljei – az 1933-ban újjáéledő levelezéssel vette kezdetét. 1936. március 7-én a Bécsben székelő cári bolgár legáció már arról tájékoztatta az akadémiát, hogy Kanitz akvarelljei az Intercontinentál úticsomagjaként "elindultak", és a szükséges költségek kifizetése után a BTA egy – a XIX. századi bolgár történelemmel kapcsolatos – nagyon ritka és értékes akvarell-gyűjtemény tulajdonosává válik.

A hagyaték bulgáriai életéről a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az akadémiának ajándékozott dokumentumokról nem készült leltár, így ma azt bizonyossággal megállapítani, mi tűnt el a dokumentumokból, nem lehet.
2. Az antik tárgyakat és kőzeteket a BTA átadta az Etnográfiai és Archeológiai Múzeumnak, azokat ma is ott őrzik.
3. Kanitz könyvtára a BTA könyvtárában található.
4. Az 1936-ban kapott akvarellek ugyancsak a BTA tulajdonában vannak teljes épségben, 1944-ben szerencsésen elkerülték a fővárosi bombatámadásokat.
5. A hagyaték részét képező levéldokumentumok legnagyobb része megsemmisült. Számukra csak közvetett úton következtethetünk. E páratlan értékű levelezés sorsáról külön meg kell emlékeznünk.

Univerzális tudósunk, Fehér Géza 1922-től folytatott kutatásokat Bulgáriában, eközben Kanitz munkásságáról készült könyvet írni. A könyv 1936-ban meg is jelent Szófiában.⁴ Fehér e könyvében számos, Jacques Kanitz által ajándékozott levélről tett említést, könyvében azonban mindössze 7 levelet idéz. Fehér Géza a háború előtt eltávozott Bulgáriából, a nála lévő Kanitz-leveleket és saját iratait átadta a szófiai Bolgár-Magyar Társaságnak megőrzésre. A társaság könyvtárát nyilván politikai okokból 1944-ben zúzdába adták, minden valószínűség szerint ekkor megsemmisültek Fehér Géza iratai és a Kanitz-dokumentumok is. Mindössze néhány mű "kimentéséről" van tudomásunk, pl. a *Das Fürstenthum Bulgarien in Vergangenheit und Gegenwart* című munkáról.

A felszabadulás előtti időből (1877-78) származó, bolgárokhoz intézett Kanitz-levelekről Romanovszki művéből van tudomásunk.⁵ Ezek között a levelek között is a legérdekesebbek az Ivan Georgovhoz, valamint Nedelka Cankovához és néhány olyan bolgárhoz írt Kanitz-levél, akik az ő pártfogása folytán ösztöndíjasként a bécsi Keleti Múzeumban szereztek képezést.

A fentiekén kívül öt Kanitz-levélről és két képeslapról tudunk, amelyek a BTA archívumában találhatóak.⁶ Leveleik 1874-1884 közötti időben íródtak és címzettjük Konstantin Jiraček, Bulgária akkori kultuszminisztere. E megleghangú baráti levelezés alaptémája a bulgáriai átalakulás, azon belül is a Bécsben tanuló bolgárok sorsa, jövőbeni feladatai állnak.

1995. március 22-23-24-én Szófiában nemzetközi konferencián emlékeztek meg a tudósról, közéleti személyiségről. A konferencia idején látott napvilágot fő műve első kötetének első bolgár nyelvű kiadása, amelyet a további két kötet követ majd.

Az idő lassan érleli az eredményeket. Egyszer talán még azt is megélhetjük, hogy a bolgárok – hálájuk jeléül – emlékművet állítanak a Balkán Kolumbuszának.

Irodalom

- 1, Kanitz Félix levele Konstantin Jiracekhez. Bécs, 1880. július 17. A levelet Бошко Сувайджий (Београд): Переписка на Ф. Каниц с К. Иречек (Из архива на К. Иречек) című munkájából idéztem. Kézirat, Szófia, 1995.
- 2, Idézi Bécsi Gyula: Bulgária, Panoráma 1972.
- 3, A Kanitz-hagyatékra vonatkozó adatokat Цветана Величкова: Документално наследство на Ф. Каниц, съхранено в научния архив на БАН című kéziratból idéztem. Szófia, 1939.
- 4, Фехер, Геза: Феликс Каниц. Живот, пътувания и научно дело. С., БАН, 1936.
- 5, Романски, Ст.: България в образите на Феликс Каниц. С., 1939.
- 6, Бошко Сувайджич kéziratából (Ld. 1.)

II.

Egy elfelejtett magyar tanár

Élt egy lelkes magyar a 19. század második felében, akinek nevét és munkásságát a magyarok alig ismerik, még lexikoníróink sem tartották fontosnak neve feltüntetését. Ez a magyar – Rongé Kálmán – pedig többszörösen beírta nevét a bolgár neveléstörténet aranykönyvébe.

Írásunkat azzal a megállapítással kell kezdenünk, hogy Rongé Kálmán életéről keveset tudunk. Ami róla írásos dokumentum formájában fennmaradt, egy sajátkezűleg írt kérvény – 1887. március 13-i keltezéssel –,¹ egy kis könyv,² amelyben pedagógiai nézeteit, törekvéseit, elképzeléseit vetette papírra. Fennmaradt még róla néhány feljegyzés, visszaemlékezés, amely egyaránt tükrözi a vele kapcsolatos szimpátiát és az ellenséges, néha kegyetlen rosszindulatot, elutasítást is. Ezeknek a dokumentumoknak az ismeretében rajzolhatjuk meg Rongé Kálmánnak, az elfelejtett magyar tanárnak a portréját.

Rongé Kálmán 1844-ben vagy 1845-ben született³ Nagybecskerekben. A fent idézett kérvény adatai alapján 1861-ben fejezte be a gimnáziumot. A szabadságeszmékért rajongó Rongé ezt követően megfordult Lengyelországban, majd Ausztriában, az utóbbi helyen valószínű nem nézték jó szemmel a liberalizmus híveként nyilvántartott Rongét, ezért onnan távoznia kellett.⁴ Majdnem bizonyosra vehető, hogy Rongé az Oszmán Birodalomba a Rusze-Várna vasútvonal megépítésére érkező Hirsch társaságában érkezett bolgár földre, s kezdte el tanári pályafutását 1869-ben Sumenben, ahol rajzot, mértant és testnevelést tanított. Sumeni tartózkodása több szempontból is említést érdemel. E városban ő vezette be elsőként Bulgáriában az addig teljesen ismeretlen szertornát a maga készítette tornaszereken. A szertorna mellé még az úszást is beiktatta testnevelési programjába. Tanítványaival ünnepnapokon versenyeket szervezett, e versenyeket úgy tartják számon, mint az első nyilvános sportbemutatókat a múlt század Bulgáriájában. Az ünnepnapokon a templomból hazaigyekvő sumeniek ámulva nézték a tornaversenyeket, és a szereken ügyes mutatványokat bemutató gyerekeket. Rongé bevezetett újításait tanítványai nagy lelkesedéssel fogadták, s maga Rongé is nem kis büszkeséggel vallott

ekkori tevékenységéről: "Én voltam az első, aki a felsőbbség kívánsága ellenére megszerveztem az első sportintézményt Sumenben, ahonnan különböző híres személyek kerültek ki."⁵ A kezdeti sikerek és elismerések ellenére már Sumenben megkezdődött folyamatos és állhatatos küzdelme a bolgár és török elit ellen. Mivel szenvedélyesen kereste az újat, sok üldöztetést és szenvedést kellett elviselnie. Pedig szándékai tiszták és nemesek voltak. Tanítványai emlékezete szerint Rongé férfias, fürgé, makkegészséges férfi volt, télen-nyáron hideg vízben fürdött, széleskörű kultúrával rendelkezett, több idegen nyelvet ismert (francia, latin, német) és gyorsan elsajátította a bolgár nyelvet is. Távol tartotta magát a helyi hatalmasságoktól, de a tanulókhöz barátként viszonyult, és igen gyorsan felkeltette érdeklődésüket a torna, az úszás és a turizmus iránt. Bár iskolaigazgatója bizalmát elnyerte Sumenbe,⁶ mégis négy évi tartózkodás után odahagyta a várost s elindult Magyarországra, hogy előbb a pesti, majd a bécsi egyetemen felsőfokú tanulmányokat folytasson. (Abban az időben Bulgáriában nem volt egyetlen egy felsőfokú végzettségű tanár sem.) Öt szemesztert hallgatott végig a két egyetemen, vizsgáit nem tette le, mert a tanári működéshez Bulgáriában ez nem volt követelmény.

Az egyetemi kurzus utáni néhány évről nincsenek megbízható adataink Rongé tevékenységéről. A már idézett könyvében (VARDA...) is csak egy rövid utalással találkozunk, miszerint Bulgáriába való visszatéréseig (1879) utazgatott, de itt sem idézett konkrét országokat és dátumokat.

Rongé újból – az immár felszabadult Bulgáriában – 1879. június 28-tól 1880. szeptember 1-ig működött a gabrovói gimnáziumban mint a latin nyelv és a testnevelés kinevezett tanára.⁷ Gabrovóban a testnevelés tanításának megalapozásához már külföldről szerezte be a tornaszereket, és pedig lovat, korlátot, gyűrűt és a rúdugráshoz szükséges kellékeket.⁸ Tanítványait itt is magával ragadta lelkesedésével, személyes példájával és – ekkor még mindig – halhatatlan életkedvével, hisz ő a legfelkészültebb testnevelő tanár egész Bulgáriában.⁹

1880. szeptember elsején Rongét Provadija városába nevezték ki tanárnak, ahol 1882 közepéig maradt. Ebben az időben – tapasztalatai birtokában – élesen kritizálta az elmaradott iskolarendszert, s elítélő véleménye mellett – erre gyakorlati ténykedése a bizonyíték – folyamatosan a változtatásokért, a felemelkedésért tevékenykedett. Kritikus hangja még a fővárosig is eljutott, nem véletlenül látogatta meg és ellenőrizte őt az akkori cseh származású kulturális miniszter, Konstantin Jiracek.¹⁰ E miniszteri látogatás után, 1881. június 29-én írta meg Rongé a már említett VARDA... című könyvecskéjét, amelyet a „Bulgária, drága Anyám! Meddig fogsz még aludni?” – gondolattal vezetett be. A szerző élesen kritizálta a Kulturális Minisztérium vakságát

egyes tantárgyak tantervi beiktatása miatt, mert ez a tanterv – Rongé szerint – teljesen figyelmen kívül hagyja a bolgár valóságot.¹¹

A VARDA-ban leírt pedagógiai gondolatai az iskola társadalomban betöltendő szerepéről ma is aktuálisak és példaértékűek. "Az iskolának – írta Rongé – a szellemi és anyagi jólét forrásává kell válnia. Az iskolában a tanulóknak olyan tudást kell elsajátítaniuk, amely hasznosítható a termelésben, felhasználható a termelőerők fejlesztésében."¹² E munkájában nagy jelentőséget tulajdonított az iskolai oktatásban a kémiai, az agronómiai és a technológiai, mert az ipari és mezőgazdasági termelés fejlesztését ezen ismeretek hiányában nem lehet megvalósítani. Annak érdekében, hogy Bulgáriában az iskolaügy felemelkedjen és a tanárok tekintélye növekedjen, Rongé szorgalmazta a tanárok továbbképzésének megszervezését is.

Rongé elemző művét a bolgár társadalom érdeklődéssel fogadta, s könyve tartalma, szakmai avatottsága miatt komoly visszhangot váltott ki. "...üdvözljük ezt a könyvet..., kritikusan keresi és meg is találja a fejedelemség iskoláiban uralkodó, és a fejlődést akadályozó negatív jelenségeket..."¹³ A könyv a pozitív fogadtatás ellenére sok kellemetlenséget és szenvedést okozott a szerzőnek. A megkritizált Kulturális Minisztérium vezetője – Konstantin Jiracek – Rongét állásából eltávolíttatta, aki ezután arra kényszerült, hogy az országban városról-városra vándoroljon, és új tanári állást keressen magának.

Az állástalan Rongét Szvistov polgármestere alkalmazta. Felvételével szinte egy időben Konstantin Jiracek a következőket jegyezte fel naplójában: „Szvistov polgármestere felvette Rongét tanárnak, akinek tolvaj képe van.”¹⁴ E rövid miniszteri összegzésben érzékelhető a nyílt gyűlölet Rongé iránt. Lehet, hogy a miniszter keze gyorsan elért Szvistovba...

Ez akár igaz, akár nem, tény, hogy Rongé szvistovi helyzete egyáltalán nem volt megnyugtató, ezért még a tanév közepén otthagyta a várost, visszament régi tündöklése és sikerei színhelyére, Sumenbe. Szeretett városa azonban már nem a régi, a fogadtatás sem tölti el örömmel. A csorbadszik és a papok nyíltan megvádolták, örültek nyilvánították és az ördög küldöttének bélyegezték. Rongé – tapasztalva az ellenséges atmoszférát – elhagyta a várost.

1883. februárjában az eszki dzsumajai (ma Targoviste) gimnáziumban helyezkedett el, ahol 1883 végéig működött. Rongé eszki dzsumajai tartózkodása alatt reagál a kultuszminisztérium VARDA... című írására. Ezt az elemző munkát a tárca „nyomorult pamflet”-nek minősíti, és szerzőjét „mihaszna ember”-nek titulálja. Maga a miniszter ez alkalomból a következőket jegyezte fel naplójába: "A feljegyzés Alekszander (Battenberg Sándor) fejedelemtől van szó. B.V.) fejedelemnek átadandó. A magyar,

Sumenben megkeresztelkedett zsidó, Cirill Kálmán Rongé. A fenti írása (VARDA...) az iskolaügyről egy nyomorult pamflet, Simeon, Balaskov és a város vezetése, valamint a papok és tanárok ellen szól, a nyelve virágos, a la pesti zsidó. Ez a léhűtő most tanár Eszki Dzsumájában.¹⁵ E minősítés igazságtalansága és valótlanlansága ellen szól Rongé egyik eszki dzsumajai kollégájának, Brasovszkinak a visszaemlékezése, amely szerint Rongé szerette a bolgárokat: látta rabságos életüket és segítette küzdelmeiket a szabadságért. Brasovszki véleménye szerint a kultuszminisztérium és a nép két különböző és ellentétes nézőpontból értékeli Rongé működését és tevékenységét. Eszki Dzsumájában kollégája számos mulatságot rendezett, még sárkányt is épített, amelyet – a helyiek nem kis csodálkozására – fel is bocsátottak a levegőbe. A felnőttek részére beszélgetéseket szervezett az egészségvédelemről, az általa előadott ismeretek megértéséhez illusztrációként az állatok belső szervét használta fel. A tüdőbaj megelőzésére sétákat javasolt, s az egészséges életmód kialakításához maga szolgáltatott példát: minden reggel elment a balkáni hegyszoroshoz, a Derventhez, a Vrana folyóban fürdött, bot segítségével átugrotta a nagyobb árkokat és szakadékokat.¹⁶

Hogy hol tartózkodott Rongé 1884-től 1886-ig, kapott-e valahol tanári állást? – erre vonatkozóan nincsenek értékelhető adataink. Az bizonyos, hogy az 1886-87-es tanévben a konstantinápolyi bolgár exarcha ajánlása alapján kinevezték őt a szaloniki bolgár gimnáziumba tanárnak, működése azonban nem volt hosszú életű: a gimnáziumon kívüli viselkedése (?) kiváltotta a török hatóságok ellenszenvét, ezért a tanév második felében leváltották.¹⁷

Szalonikiből eltávozva az 1886-87-es tanév második felében ismét a sumeni pedagógiai iskolában kezdte meg működését, de 1887. október elsején már a gabrovói iskolában találjuk, ahol 1888. szeptemberéig maradt. Gabrovóban is folytatta egészségügyi felvilágosító munkáját, s példát mutatott az őt követni szándékozóknak: mezei sétáit futással kapcsolta össze, s jeleskedett a meredek partoldalak megmászásában.

Anyagi körülményeinek rosszabbodásával 1887. május 13-án írta meg a bevezetőben említett kérvényét a kultuszminisztériumba, amelyben részletezi tevékenységét és fizetésemelésért folyamodik. Rongé kérvénye válasz nélkül maradt. A mélységesen megsebzett és megalázott magyar hosszú vándorútra indult. Hosszabb-rövidebb időre feltűnt Várnában, Ruszében, Plovdivban. Várnában a tenger közelsége újból arra inspirálja, hogy előadásokat tartson. A tengeri fürdőzés hasznosságáról, egészségügyi jelentőségéről próbálta hallgatóit meggyőzni. Ez a néhány várnai előadás a záróakkordja Rongé bulgáriai tevékenységének. A sok nélkülözés és a megszegyenítő visszautasítások sora erősen megviselte Rongé fizikai és lelkiállapotát. 1890 után elhagyta Bulgáriát és Boszniaiba ment, ahol rövid

ideig ugyancsak tanárként működött. Bulgáriából való távozása után, – miután minden reményét elveszítette – nemsokára öngyilkos lett.¹⁸

Rongé Kálmán életpályájának vázlatos áttekintése után bizony állapíthatjuk meg, hogy a teljes kiábrándulás és talajt vesztettség kergette őt a megváltó halálba. Tevékeny élete, jobbító szándéka, kiáltó sürgetései olyan korban és társadalmi közegben fogalmazódtak meg, amely még éretlen volt azok befogadására, megvalósítására.

Irodalom

- 1, Ронже, К. Молба до Монистерството на народното просвещение. Здраве и сила, 1906. № 7-8.
- 2, Варда или Критически разбор върху училищните работи в България. Русе, 1882.
- 3, Петров, Вю Един забравен предгеча на спорта в България. Спорт, № 1782, 11 авг. 1940.
- 4, Вж т.3.
- 5, Вж т.1.
- 6, Цонков, В. Шумен - люлка на физическото възпитание в България през XIX век. Коларовградска борба, № 73, 25 юни 1957 и № 74, 27 юни 1957.
- 7, Първи годишен отчет на Държавната мъжка Априловска гимназия в Габрово за учебната 1896/97г., Казагльк, 1897.
- 8, Уста - Генчов, Д. Габрово през първите години На освобождението ни. В Юб. сб. по отпразнуването на 50-годишнината от нървия випуск на Априловската гимназия. Габрово, 1925.
- 9, Цонков, В. Историческите заслуги на Габрово за училищното физическо възпитание в България, Балканско знаме (Габрово), № 56, 17 май 1957.
- 10, Иречек, К. Български дневник т. I, С. , 1930.
- 11, Вж т.2.
- 12, Вж т.2.
- 13, Вж т.1.
- 14, Дячкович, К. Български дневник Т. 2. С., 1935.

- 15, Бшовски, Г. Спомени за Калман Ронже. Здравс и сила, 1907. № 3-4.
- 16, Кандиларов, Г. С. Българските гимназии и основни училища в Солун, С., 1930.
- 17, Кърджиев, В. За учителя Калман Ронже, Мир (София), 1934. № 10362.

Czellérné Farkas Mária

Adalékok Aurélien Sauvageot magyarságképéhez

Aurélien Sauvageot azon kevés külföldi hungarológus közé tartozik, aki tanári és tudósi tevékenységét a magyar nyelv és kultúra javára kamatoztatta. Méltán állíthatjuk róla, hogy nyelvünknek, nyelvünk történetének, a magyar nyelvtudománynak és kultúrának egyik legnagyobb ismerője volt.

1923. és 1931. között francia lektorként tanított az Eötvös Collégiumban, ez idő alatt megtanulta nyelvünket és a magyar nyelv közvetítésével megismerte a magyar életet és kultúrát. Már magyarországi tartózkodása idején tagja lett a Magyar Nyelv-, tudományi Társaságnak, valamint a Krúzsoknak nevezett nyelvészeti csoportnak. Miután visszatért Franciaországba elkezdte tanári munkáját az akkor létesített finnugor tanszéken a Keleti Nyelvek Főiskoláján (ma INALCO). Ez a tanszék továbbra is Magyarországhoz kötötte, mivel feladatának tekintette, hogy megismertesse nyelvünket és -mindazt amit nyelvünk tükröz - kultúránkat. Tanári tevékenységével párhuzamosan jelentős nyelvészeti munkát is végzett. Csak utalásszerűen említeném, hogy három könyvet írt a magyar nyelvről (*Esquisse de la langue hongroise*, Paris, 1951.; *Premier livre de hongrois*, Paris, 1965.; *L'édification de la langue hongroise*, Paris, 1971.) és összcállított egy francia-magyar (Bp. 1932.) és egy magyar-francia (Bp. 1937.) szótárt. 1967-ben mondott búcsút a tanári pályának, de Aix-en-Provence-i nyugdíjas éveiben is nyomon követte, hogy mi történik a magyar nyelv és kultúra életében. Rendszeresen jelentek meg cikkei az *Études finno-ougriennes*-ben és a *Travaux du Cercle linguistique d'Aix-en-Provence*-ban, de számos magyarországi folyóiratban is. Volt tanítványai gyakran keresték fel Aix-en-Provence-i otthonában személyesen vagy levélben, hogy kikérjék véleményét munkájukról. Egy ilyen levelet adott át nekem az egykori tanítvány, Georges Cerbelaud Salagnac, mikor Párizsi ösztöndíjasként - Gergely János és Jean Perrot professzoroknak köszönhetően - lehetőségem volt bekapcsolódni a Finnugor Társaság munkájába, és részt vehettem azon a megemlékezésen, amit a nyelvész halálának ötödik évfordulója alkalmából tartottak, és ahol a tanárunk emlékét idézték fel a régi diákok. Georges Cerbelaud Salagnac-aki ismert nyelvész, történész és író Franciaországban - 1934 és 1938 között volt A. Sauvageot finn szakos hallgatója. Ahogy az író maga mondta, Sauvageot a tanára volt, és az is maradt mindig. Amikor 1982-ben megjelent a *Ces gens qu'on appelle français* (Ezek az emberek, akiket franciáknak hívnak) című könyve, elküldte azt mesterének, aki egy öt oldalas levélben írta le észrevételeit, amiben sok

érdekes magyarvonatkozású adalékot olvashatunk Aurélien Sauvageot magyarságképéről. Így kezdi levelét:

Aix-en Provence, le 22 mai 1982.

Cher Monsieur, merci pour votre beau livre que tous les Français devraient lire.

Je vous ai lu toutes affaires cessantes et si vous le permettez, je vais vous faire part de quelques unes des remarques suggérées par quelques interprétations au sujet desquelles j'ai une autre conception. Pour plus de clarté, je vais les numéroter.

(Kedves Uram! Köszönöm ezt a kiváló könyvet, amit minden franciának el kellene olvasnia.

Minden mást félretéve, elolvastam könyvét, és ha megengedi tennék néhány megjegyzést azokra a dolgokra vonatkozóan, amelyeket illetően más véleményen vagyok. A világosság kedvéért megszámozom reagálásaimat.)

Georges Cerbelaud Salagnac könyvében arra keresi a választ, hogy kik is valójában a franciák. Nyomon követi annak a közel ötven népnek a történetét, amely az idők folyamán hosszabb vagy rövidebb ideig Franciaország területén élt és valamilyen formában hozzájárult a francia etnikum kialakulásához. Ez a 300 oldalas mű 40 és egy kiegészítő fejezetből áll, amit egy konklúzió zár le. Figyelemet érdemlő, hogy az író a rómaiak, a gallok, a vizigótók, a hunok stb. mellett a magyaroknak is szentel egy fejezetet, a XXXIV-et, a 214. oldaltól a 219. oldalig. A magyarokról szóló rész így kezdődik: „Vers 833 une peuplade asiatique, dont on n'avait pas encore entendu parler, était installée aux abords de la mer d'Azov, entre le Don et le Kouban. C'étaient des Ouraliens arrivés de fort loin, probablement de la vallée de l'Ob, en Sibérie Occidentale, a une date qu'il est impossible de préciser. Ce qui est sur, c'est qu'ils étaient proches parents des Vogouls et des Ostiaks, qui habitent encore aujourd'hui la région de l'Ob, par conséquent cousins des Finnois d'une part, des Samoyedes d'autre part.”

...

(833 körül egy ázsiai nép-amelyről még korábban nem hallottak - élt az Azov tenger partján, a Don és a Kouban között. Ezek az uráliak voltak, akik messziről jöttek, valószínűleg az Ob völgyéből, Nyugat Szibériából, egy olyan időpontban, amit lehetetlen pontosan meghatározni. Ami biztos, hogy közeli rokonaik a voguloknak és az osztjákoknak, akik még mindig az Ob környékén laknak, következésképpen rokonaik egyrészt a finneknek, másrészt a szamojédoknak.) A. Sauvageot 11 pontban összefoglalt megjegyzései közül egy erre a részre vonatkozik. Ismeretes, hogy nyelvészeti munkáiban mindig jelentős helyet kapott a magyar nyelv és a magyar nép eredete. A már említett

könyveiben is , de önálló cikkekben is foglalkozik ezzel a kérdéssel. Pl. *L'origine du peuple hongrois* (Revue des Etudes Hongroises et Finno-ougriennes, Paris 1924.), *A propos de la parenté ouralienne* (Uralaltaische Jahrbücher, tome 28, 1956), *La langue hongroise* (Europe, juillet-août 1963.), *Le problème de la parenté ougrienne* (Etudes Finno-ougriennes, vol. XIII, 1976.) stb. Ezúttal a következőket jegyzi meg: „L' origine des Hongrois est toujours encore très discutée. On sait pourtant qu'ils sont partis du territoire de l'actuelle Bachkirie. Ils y avaient laissé d'ailleurs une partie de leur peuple puisque des témoignages dignes de foi les situent dans ces parages appelés Magna Hungaria par les chroniqueurs hongrois. Des légendes qui se sont conservées presque jusqu'à nos jours les lient aux Huns. Les premiers souverains de Hongrie se targuaient de descendre en droite ligne d'Attila. Vous savez qu'aujourd'hui même, le nom Attila sert de prénom pour un Hongrois sur 8. On aime se souvenir du glorieux ancêtre qui a fait trembler tout l'Occident. En tout cas, partis de Bachkirie, ils ne sont pas à considérer comme des Asiates. Pas plus que les autres Finno-ougriens. Les fouilles archéologiques, qui se sont multipliées ces dernières années, ont confirmé que les Hongrois de la Conquête étaient anthropologiquement très mélangés. Le type mongoloïde y était à peine représenté.” (A magyarok eredete még mindig nagyon vitatott. Tudjuk ugyan, hogy a mai Baskíria területéről jöttek. Egy részük, egyébként, ott maradt, a magyar krónikáírók hiteles bizonyítékok alapján Magna Hungariának nevezik ezt a vidéket. Szinte a mai napig élnek azok a legendák, amelyek a hunokhoz kötik ezt a népet. Magyarország első fejedelmei Attila egyenes leszármazottjainak vallották magukat. Tudja, még a mai napig is minden nyolcadik magyar az Attila nevet viseli. Szeretettel emlékeznek a dicsőséges ősré, akitől az egész nyugat rettegett. Jóllehet, Baskíriából jöttek, mégsem tartják őket ázsiaiaknak, mint ahogy a többi finnugort sem. Az egyre szaporodó régészeti kutatások megerősítik, hogy a hódító magyarok antropológiai szempontból nagyon keverték voltak. Alig volt köztük mongoloid típus.) Georges Cerbelaud Salagnac a továbbiakban leírja a magyarok hosszú vándorútját az Uraltól a Duna-medencéig, bemutatja a magyar fejedelmeket; Álmost, Árpádot, Zoltánt, Taksonyt, Gézát , beszél az uralkodásuk alatt történt fontosabb eseményekről. Nyomon követi a kalandozásokat, amelyek egészen Franciaországig elvezettek. A 920-as évektől kezdődően ötven éven át rettegtek a franciák a magyarok támadásaitól, -írja-akik pusztító szélviharként söpörtek végig ezen a vidéken, de egyes csoportok hosszabb vagy rövidebb ideig ott maradtak, mint például 951 nyarán a Loire, a Garonne és a Francia Középhegység közötti területen. Feltételezi, hogy a hunokhoz és a szaracénokhoz hasonlóan egyének vagy elszigetelt kis csoportok letelepedtek és keveredtek az őslakókkal. A könyv központi kérdése az identitás keresése. Figyelmet érdemlő, hogy Sauvageot az

ehhez fűzött megjegyzésében nemcsak a nemzeti identitást veti fel általában, ha - nem utal a magyar szellemi életet is foglalkoztató,, Mi a magyar ?”problematikára is.” Votre ouvrage pose un autre problème. Puisqu'il n'y a pas d' unité anthropologique dans l'Hexagone, pas plus que dans la plupart des pays, en quoi l'identité d'une nation consiste-t-elle? En d'autres termes, qu'est-ce qu'une civilisation? Je me garde avec soin d'employer le mot „culture” qui n'est qu'un allémanism mal venu. Certes, on trouvera bien des définitions mais , comme souvent ce genre d'explications, elles ne servent de rien quand on essaie de discerner ce qui est le propre de chacune d'elles. Autant il est facile de constater comment les gens mangent , boivent, s'habillent, travaillent et s'amuseent , autant il devient laborieux de dégager les traits qui les distinguent dans leurs activités et leurs réactions individuelles et sociales. Souvent, il me revient a l'esprit la fameuse formule de St. Augustin concernant la notion de temps. On croit savoir ce que c'est tant qu'on ne vous questionne pas mais des qu'on vous questionne, on s'aperçoit qu'on ne le sait pas. Ce qui importe pour une nation , ce n'est pas tant de savoir de quelles molécules sont constitués les individus qui la constituent mais de saisir quel ensemble de relations les unit plus ou moins intimement. Quel rôle joue le facteur génétique. Dans quelle mesure sommes -nous façonnés par le milieu, par l'histoire et par ces „affinités électives” dont parlait Goethe (die Wahlverwandtschaften) ? A la demande de mes amis hongrois, j'essaie d'écrire mon expérience de la vie hongroise et je hute précisément sur cet obstacle: découvrir ce qui est proprement hongrois. Et en quoi c'est hongrois. Pour reprendre votre titre, chercher en quoi ces gens qu'on appelle hongrois sont autres que nous, autres que tous les autres etres humains. Seulement , a la différence de ce qui se passe avec les Français, les Hongrois se posent eux-mêmes la question. Il ne se passe pas de mois ou ne soit posée la triple interrogation „Qui sommes - nous? D'ou venons -nous? Où allons-nous ? Et d'autres vont plus loin, jusqu'a se demander „Que vaut-on quand on est Hongrois ?,, comme l'a fait le poète Endre ADY au début de ce siècle.

(Könyve felvet egy másik problémát. Mivel nincs antropológiai egység a Hatszögben -más országok sem egységesebbek ilyen szempontból - miben áll akkor egy nemzet identitása? Más szóval,mi a civilizáció? Óvatosan bánok a „kultúra” szóval, ami nem más, mint egy helytelen germanizmus. Természetesen, az ember talál meghatározásokat, de mint ezek a fajta magyarázatok sok esetben, nem jók semmire, amikor megpróbáljuk felismerni, hogy mi a sajátos bennük. Amennyire könnyű megállapítani, hogy hogyan esznek, isznak, öltözködnek , dolgoznak és szórakoznak az emberek, annyira nehéz felismerni azokat a vonásokat, amelyek megkülönböztetik őket egyéni és társadalmi cselekedeteikben és reakciójukban. Gyakran jut eszemben Szent Augustin híres mondása az idő fogalmát illetően. Az ember

azt hiszi, hogy tudja, hogy mi az, amikor nem kérdezik, de mihelyst megkérdezik, rájön, hogy nem tudja. Ami fontos egy népet illetően, nem annyira az, hogy tudjuk, hogy milyen molekulák építik fel az egyént, hanem az, hogy felismerjük azt, hogy milyen kapcsolatok egyesítik többé-kevésbé szorosan az embereket. Milyen szerepet játszik a genetikai tényező. Milyen mértékben formál minket a környezet, a történelem, a „vonzások és taszítások”, amiről Goethe beszélt „(die Wahlverwandtschaften) Magyar barátaim kérésére megpróbálom leírni magyarországi tapasztalataimat és pontosan ebbe az akadályba ütközöm; mi az ami tisztán magyar? Miben áll a magyarság? Azt keresem, hogy - az Ön által használt címet idézve - ezek az emberek, akiket magyaroknak hívnak miben mások, mint mi és a többi ember. Csak az a különbség a franciákkal szemben, hogy a magyarok maguknak is felteszik a kérdést. Nem telik el hónap, hogy ne hangzana el ez a hármas kérdés: Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Hová megyünk? Mások még tovább mennek, egészen addig, hogy megkérdezzék, hogy „Mit ér az ember, ha magyar?”, mint ahogy a költő Ady Endre tette a század elején.) Sauvageot a trianoni szerződést követő években volt Magyarországon. Láta, hogy a veszített háború és minden vele járó nyomorúság arra készítette az embereket, hogy a múltban keressenek vigaszt és bátorítást. Ez a hármas kérdés napirenden volt. Mint sok más, a magyarságot érintő problémával, ezzel is tudott azonosulni. Képes volt magyar szemmel nézni és magyar szívvel átérezni a magyarok gondjait. Akik Aurélien Sauvageot munkásságát ismerik, tudják, hogy milyen szoros szálak fűzték Magyarországhoz, a magyar kultúrához. Az itt idézett levélrészletek csak megerősítik ezt a tényt és egybecsengenek azzal a néhány sorral, amit *Magyarországi életutam* című könyvében magáról írt:

„Róma, Bizánc meg a kelet minduntalan ezen a vidéken találkozott össze. Hogy megvívjanak, hogy kölcsönösen elpusztítsák egymást, de azért is, hogy keveredjenek egymással. És a kultúra, amelyet meg akartam ismerni és körül akartam határolni, ezekből az eseményekből született meg. A népnek, melyben megtestesült, sikerült összevegyítenie magában ezt a sokféle elemet, és egységbe foglalnia őket. És miközben megpróbáltam beilleszkedni ennek a népnek az életébe, én is része lettem e nagy műnek.”

Török tükörben (József Attila török fordítója, Kemal Özer)

A török irodalom barátai tavasszal köszöntötték Kemal Özert 60. születésnapja alkalmából. A költő, szerkesztő, műfordító annak idején tanulmányait félbehagyta az isztambuli egyetem bölcsészkarán, 1960-tól a legnívósabb török újság, a **Cumhuriyet** munkatársa, majd sokáig a legrangosabb török irodalmi folyóirat, a **Varlik** főszerkesztője. 1952-től jelennek meg versei, közben néhány évig novellákkal is kísérletezik. Egyike az "a" c. folyóirat megalapítóinak, 1965 és 1967 között **Şiir Sanati** címmel költészeti folyóiratot jelentetett meg. Néhány éve **Yordam** névvel egyszemélyes kiadót alapított.

Az *Ikinci Yeni* (második új) nevű költőnemzedék egyik legjelesebb tagja. Költészete eleinte mintha távoli hangok hívását követné, a hetvenes évektől azonban a társadalmi mozgások felé fordul, utóbb újra elvontabb hangokat üt meg.

E lexikális bevezető után tegyük személyesebbé vonásait egy régi interjú segítségével:

"A török költő újságíró, műfordító a legrégebbi és legrangosabb irodalmi lap, a **Varlik** főszerkesztője. A PEN Club vendégeként tartózkodott Budapesten.

- 1982-ben már járt nálunk, ennek az utazásnak az emlékeit *Budapesti tanulmányok* c. versciklusa őrzi. *Keresvén* c. versében (melyet a Kerepesi úti temetőbéli bolyongása ihletett: József Attila sírját kereste) a találkozás eleven élményéről ír. Ez az élmény készítette József Attila fordítására?

- A nélkülözés és meg nem értés között elmúló élete, betegsége és halála, vagyis tragikus élete legalább olyan hatást tett rám, mint csodálatos költészete. Végtelenül érzékenynek, rendkívül átfogónak, korokon, ország- és nyelvi határokon átívelőnek érzem. Már összeállt egy kötetre való versfordítás, amikor megállapodtam egy kiadóval. Egy nemrégiben indult sorozatban fog megjelenni, még 1986-ban, Walt Whitman és Jevgenyij Jevtusenko után József Attila, a versek előtt a *Curriculum vitae*-vel, az életrajz fontosabb éveivel és fényképekkel. Nagy öröm, hogy Fodor András elvállalta a mi olvasóinkat eligazító bevezető tanulmány megírását. Biztos vagyok abban, hogy a török olvasó, azon túl, hogy századunk egyik költőóriásával találkozók, s esztétikai élményben részesül, e verseket olvasván a maga világát is másképpen fogja látni.

- Mind a mai napig Petőfi az egyetlen magyar költő, akinek kötete van Törökországban. Hol, s hogyan találkozott József Attilával, ismerik-e, ismerhetik-e a török olvasók a magyar költészetet?

- Amióta az eszemet tudom, versolvasó vagyok, s mint szerkesztőnek is rengeteg vers ment át a kezemen. Így elmondhatom, hogy azzal, ami az elmúlt 30-35 év alatt folyóiratok, újságok, antológiák hasábjain megjelent, én legalábbis találkoztam. Körülbelül tíz esztendeje a **Militán** c. folyóiratnak volt egy József Attila különszáma, Szabolcsi Miklós értékes tanulmányával. Illyés Gyula nevét például Párizsban járt barátom lelkes beszámolója nyomán jegyeztem meg. A magyar költészettel, igencsak hézagos ismeretek birtokában, mégis nagy határozottsággal lelki rokonságot érzek. Épp ezért engedtem egy másik kiadó unszolásának, s most egy 20. századi magyar költői antológia munkálataiba fogunk."

(Tasnádi Edit, *Élet és Irodalom*, 1986, I. 24.)

Kemal Özer az utóbbi években megkezdte folyóiratokban megjelent írásainak kötetbe rendezését, így most az olvasó egy csokorban veheti kézbe például utazásainak élményeit megelevenítő írásait. Ebben a kötetben két írás őrzi magyarországi útjainak benyomásait, sőt az egyik címe lett a kötet címe is: *Testvért az ellenségből* (Úti jegyzetek. Yordam Kiadó, 1994)

1. Budapesti tanúságok

A Baross utca: Budapest egyik patinás utcája. A második világháborúban és 1956-ban ágyukkal lőtték. Szemtől szemben, házról házra harcoltak benne a katonák. Most meglehetősen csendes. Kék buszok járnak benne.

Egy ház a Baross utcában: A kapun egy szögletes udvarba lépünk. Mind a négy oldalon ablakok keretezik. Ablakok, ablakok. Két lépcsőház egymással szemben. Az emeletekre menet széles lépcsőfordulókon lehet megpihenni. Fönt egy újabb négyszög: borongós őszi ég. Talán a kapubejárat alatt sorakozó kukák és postaládák teszik, mintha mindezt ismernéd már egy filmből...

Tasnádiék a legfőbb emeleten laknak. Ajtajuk zárját jókora kulcs nyitja. Belépve a hűvös előszobába minden ismerős: ezek a magas mennyezetek, ez az aranyozott keretes tükör, az üveges ajtó, a közepén álló asztal, a diványok és ez a félhomály mintha azt sugallná, hogy az idő megállt. S mintha nem is egy filmből, a gyerekkorodból volna ismerős. Azokból a régmúlt napokból, amelyekben egyre fogyatkozó számú idős rokonaid éltek.

Az a kicsiny szoba, ahol aludtam, modern gépekkel felszerelt, kőpadlós konyhából nyílik. Csipkefüggönyös ablaka az udvarra és a szemközti ablakokra néz. Ha az ember becsukja maga mögött az ajtót, kívül marad a mai világ, s megmozdulnak a falakban rejtőző árnyak. A cselédek kerges ujjai. A gázlámpákkal világított utcák. Vaskályhák, áttetsző ajtajuk mögött táncot járnak a lángok.

Tasnádiék: Edit, a férje, András, két fia és az édesanyja. Mintha távoli rokon lennének, akinek létre csak évek múltán, felbukkanásakor derül fény. Asztalukra még egy tányért tesznek valaki számára, akire évek óta nem is gondoltak, s ha elmegy, talán majd emlegetik a nevét, egy-egy szavát.

Editről két képem van. Az egyik akkor kezdődött formálódni, amikor az első levelét megkaptam. A kézírása, az, ahogy csodálkozott, amiért egy ismeretlenről segítséget kapott: egy igen elfoglalt kortárs. Megismerkedésünk után persze újabb vonások: az arc és a hang. A második kép már a valóságos: Egy hasznos és tevékeny értelmiségi, aki tudja a munkája értékét, mégis minden felhajtás nélkül teszi a dolgát.

Basar Sabuncutól a *Megtiszteltetés* c. színdarabot, Ümit Kaftancioglutól a *Testvérvisszályt*, Fakir Baykurt *Tarkatollú* c. meseregényét, Yasar Kemal *Ördögszekerek* útján c. regényét fordította magyarra. A közeljövőben jelenik meg egy Bekir Yıldız novellaválogatása. Eközben ő írja a Világirodalmi Lexikon számára a török vonatkozású szócikkeket.

Azért iratkozott be a bölcsészkarra, hogy magyar nyelvészetet és irodalmat tanuljon. Minthogy két szak volt kötelező, a rokon finnt szerette volna választani, de mert nem volt külön finn szak, mondván, hogy a török is rokon, a törökök választotta. Híres turkológusok, Németh, Fekete, Ligeti, Kakuk voltak a tanárai.

Egy utazás: Olyan, amelynek során azt mondja az ember: Hát itt vagyok. Budapesten, amelyet mindenki olyan szépnek talált. Bárkivel beszéltem is róla, azt mondta: Budapest az más! Meg ezt: Bár mehetnék én is! És most itt vagyok.

Pesten sétálok. Az utcák egyenesek. Egy kilométer hosszúságú sugárút, s látjuk a végén a híres teret. A Hősök tere kapocs múlt és jelen között, utak és emberi szívek találkozási pontja.

Amikor odaérünk, meglevenednek a múlt lapjai. Középen egy magas oszlop, körülötte az Ázsiából útnak induló s a mai hazába érkező hét magyar törzs vezérei. Lovon, sisakosan, lándzsásan. Mögöttük két félkör. A magyar történelem kiemelkedő alakjai sorakoznak ott. Bár mind hősök, nem néznek fölülről az utca emberére, nem akarnak megközelíthetetlennek látszani. A közelre jövő fölemeli homlokát, aki pedig messziről nézi őket, vállá magasságában látja vállukat.

A tér két oldalán két oszlopos, lépcsős szentély: múzeumok a múlt és a jelen alkotóinak bemutatására. De ami számomra még érdekesebb: valamivel távolabb egy szabadtéri múzeum. Egy vizesárok fölé eresztett függőhídon s egy középkori kastély boltíves kapuján lépünk be a tágas udvarra. Különböző korok stílusát tükröző épületek együttese.

Egy szobor: Fölkelti a figyelmemet. Enyhén hátradülő kámzsás alak, arca rejtve marad a széles csuklya mögött. Lábánál felirat: Anonymus. Ki ez? - kérdezem. Ő írta a magyarokról az első történelmi munkát, latin nyelven a 13. században. Nem tudni biztosan ki volt, önmagát csak egy P betűvel jelezte. Évszázadok múltán szobrot állítottak neki. Sok-sok névtelenül munkálkodóra kell gondolnom, s egy születő vers rezgései futnak át rajtam:

Anonymus

Egy férfi ül
a Liget bokrai közt
Egy férfi kőből
hallgat s az arcát eltakarja
magába mélyedő tekintetében
ködös messzeség
fejfedője ráncai
tengeröböl-hullámok

Egy P betű - ezt közölte csak magáról
s nevétől a fényt évszázadokra megtagadta
a fényt amit ő lobbantott
s mely a történelem szakadékaiban
találkozik egy másik fényforrással
és nem lesz hiába
sem ma sem holnap
a névtelenek önfeláldozása

A Kerepesi úti temető: Még ha olyan is, mint egy park, nem gondoltam, hogy olyan gyorsan odaérünk. Tudtam, hogy olyan országban vagyok, amely híres turkológusokat nevelt, s azt is, hogy Vámbéry kezdte meg a turkológiai kutatásokat. De miképp gondolhattam volna arra, hogy születése 150. évfordulóján Budapesten leszek, s a sírjánál fogok tisztelegni? Mint régi turkológus hallgató, akit ideküldtek Törökországból erre az alkalomra.

József Attila: Amikor először olvastam egy csokorra való versét, mintha szikra gyulladt volna bennem. Szikra, amely az olvasó húsába hatol, s amely úgy érinti az ember homlokát, mint egy égető lehelet. Míg a sírját kerestük, újra csak rendhagyó sorsán töprengtem. Akárkit kérdeztünk, más irányba küldött. Sírjáról sohasem hiányzik a virág.

Ha már temetőről van szó: Még valakiről kell szólnom. A budai várban talállok rá, egy út mentén. Tisztelettel teli gonddal rendezett környék, Abdurrahman Arnávut Abdi pasa, az utolsó budai basa sírja. A magyaroknak nemcsak az

évszázadokkal korábbi, hanem a mai megközelítést is kifejezi. A sírkövön két nyelven ugyanaz a mondat: Hős ellenség volt.

Beney Zsuzsánál: Négy hónappal ezelőtt ismerkedtünk meg Rotterdamban. Egyike volt a világ minden tájáról összesereglett többtucatnyi költőnek. Öltözké, viselkedése nem árulkodott költőről. Barna mosolygás futott át időnként az arcán. Haját kontyba fogta össze, hangja egy rejtőzködő emberé, mégis érzelmekkel teli. Jókora táskával, lapos sarkú cipőben járt, ez a szakmája velejárója, gondoltam, mikor megtudtam, hogy orvos. Azonnal el tudtam képzelni fehér köpenyben. Mértéktartó és kiegyensúlyozott volt, de amikor a versfesztivál végén elérkezett a búcsúzás órája, feltűnt, hogy csak az ő szemét láttam elpárasodni.

Amikor meghallja, hogy Budapesten vagyok, meghív vacsorára. Edittel megyünk. Napjaink jeles költője, Fodor András is meg van hívva. Mielőtt megérkezik, a barackpálinkával ismerkedem. Beney Zsuzsa Nazim Hikmetről kérdez. Hozott-e újat a török irodalomba? Mi a mai olvasó véleménye róla? Lehet-e újat hozni egy olyan nagy múltú költészetbe, mint a török? Közben megérkezik Fodor. Ötvenes éveiben jár, kerek arcú, nevetős, kissé ferde metszésű szemű ember. Az első kérdése az, hogy milyennek találom a magyar nyelvet. Bársonypuhaságú és áradó, mondom.

A kérdések egymást követik. Mi volt a titka az oszmán hódításnak? Hogyan viszonyulnak a törökök a saját történelmükhöz? Tanítanak-e valamit Magyarországról az iskoláinkban? A török írók helyzete, folyóirataink, kiadóink iránt érdeklődnek. Beszélék a *Yazkóról*, a *Varlikról* és a többi folyóiratról.

Eközben a kortárs magyar költészetről tájékozodom. A mértékes, rímes klasszikus formájú magyar vers annyira tökéletesedett, hogy lehetetlenné vált új dolgot csinálni. Így a szabad vers egyre nagyobb teret hódított. Aztán ezen a téren is annyira előre jutottak, hogy nem lehet elválasztani, hogy mi a vers és mi nem. Most újra visszatérnek a mértékes, rímes formákhoz. A realizmussal kapcsolatban azt hangsúlyozzák, hogy a mai összetett világunkban semmit se lehet fekete-fehérré leegyszerűsíteni.

Juhász Péterrel Bulgáriában találkoztunk egyszer, és eljött Isztambulba is. Kitűnő kutató-író. Vele egy ebéden találkozunk. Azon melegében rákérdezek az előző nap hallottakra. A magyar költészetben a klasszikus formákról a szabad versre való áttérést, majd a visszatérést a kötött formákhoz divatnak minősíti, és azt mondja, hogy az igazi költő ezekkel mit sem törődik, mindenkor a maga útját járja.

Szentendrén: Még egyszer együtt vagyunk, Beney Zsuzsa, Péter és Edit. Budától húsz kilométernyire egy kisváros. Sorsteremtette város. Évszázadokkal ezelőtt a törökök elől menekülő szerbek alapították. A sorsukat nem tudták megváltoztatni, de szokásaikat, hagyományaikat, vallásukat megőrizték. A tetőktől az utcakövekig, a függönyöktől a tornyokig mintha mindennek valami Földközi-tengeri levegője, szláv vagy balkáni levegője volna. A szűk, lépcsős utcáskák, igaz, nem a dalmát tengerparthoz, hanem a Dunához ereszkednek le, ugyanakkor egy pillanat alatt

fölmérhető, hol ki lakik. Mondjuk, egy hatalmas kulcs lóg egy kapu fölött, tehát egy lakatos él ott.

Október elején járunk, bizony vége a nyárnak. A téren, ahol a nyár folyamán színházi előadásokat, hangversenyeket tartottak, most csak az emlékek visszhangoznak. Időnként gyöngye fuvalat fut végig a turisták által már elhagyott utcákon, a cukrászdák előtt a színes ernyők meg-megborzonganak a hűvösben.

Keresve a titkot, hogy oly sok festő miért nem tud elszakadni ettől a sorsteremtette várostól, egyik múzeumból a másikba megyünk, végül beülünk egy cukrászdába. Péter, Edit és Beney Zsuzsa évek óta ugyanabban a városban élnek, de nem ismerték egymást. Én, aki sok-sok kilométernyi távolságból jöttem, összehoztam őket. Annak a tudata, hogy valaminek a kezdete, első láncszeme lehetek, jobban melegít, mint az ital, amit kortyolgatunk.

"A Nostalgia kávéházban

Ültünk a Nostalgia kávéházban
Szentendrén estefelé
Juhász Péter és Tasnádi Edit
s Beney Zsuzsa asszony
Nyárról maradt napsugarak
táncoltak asztalunkon
kezünkben nektárserleg
összezsengő szavakat kerestünk
a barátság költeményéhez

Ők ugyanabban a városban laknak
és ugyanazt a nyelvet beszélik
de még nem látták egymást
Miattam jöttek össze
hogy én Budapestre utaztam
Szavakat összekapcsoló kapocs voltam
sorsokat összeforrasztó fényív
akkor este a Nostalgia kávéházban"

Mikor kezdődik egy utazás, ki tudja, mikor nyit ki egy kaput az ember előtt. Talán akkor indultam útnak, mikor Nazim Hikmet sorait először olvastam: "Évek óta nem láttalak, magyar föld, testvéri földem, akár hiszed, akár nem, visszajársz álmaimban..." - talán még előbb. Edittel, Péterrel, Beney Zsuzsával vagyok együtt, egy érdeket nem ismerő barátság születésénél.

Egy hét dombon épült városból egy nyolc hidú városba érkezésem idővel létrehozza-e a nyolcadik dombot és a kilencedik hidat? Hogy az egyiket magammal vigyem, s itt hagyjam a másikat?

(Gösteri, 1983)

Hallok egy hangot

A hétdombú városba ahová indultam
- hallok egy hangot - úgy készülj
hogy egy nyolcadik dombot is emelj
mire visszatérsz Budapestről.

Ha emlékezeted ködösül
gondolj a Dunára
ahogy a Halászbástyáról látni
a hegyes tornyok éreztessék
a följük boruló égbolt csöndjét

Csillogjon mikor a nap rásüt
az a nyolc híd amely nemcsak két partot
de két embert két emléket két álmot
két világot köt össze
és forgatagával a Hősök tere
továbbra is gyűjtse óriási szívébe
a körutakon és folyókon átkelve
találkozó embereket

És amikor szedelődzködik a nyár
rezegjen mint a száraz levelek
az a Földközi-tengeri lélegzet is
amely Szentendre utcáin szállt feléd.

Ha majd eljössz a nyolchidú városból
- hallom a hangot - úgy készülj
hogy hagyj ott még egy hidat
mikor hazajössz Budapestről

(Bede Anna és Tasnádi Edit fordítása)

2. Testvért az ellenségből

Gondoljanak el egy költőt, aki a kis népeknek szenteli az életét. Elsősorban Ázsia kis népeinek, olyanoknak, amelyekből már csak egy maroknyi maradt, vagy már el is tűntek a föld színéről. Minden erejét arra fordítja, hogy ezeknek a népeknek az irodalmi alkotásait a maga nyelvére fordítsa, s így lélegzethez juttassa őket! Milyen önfeláldozó, milyen tiszteletre méltó munka!

Ez a harmadik utam, és most megismerkedtem egy ilyen költővel. Bede Anna napjaink magyar költői közül való. Saját versei mellett vagy talán ezeknél jobban is kis népek irodalmi alkotásaiból készített fordításai révén ismert. Részt vett a közelmúltban megjelent, a régi török népek alkotásaiból összeállított *Örök köbe* véssve c. antológia fordítói munkálataiban. Meghív bennünket. Egy ilyen költővel való megismerkedés találkozást jelent az értékek tiszteletével. Bede Anna szelíd és lelkes ember, viselkedése és beszédmódja szeretettel teli. Mint minden önfeláldozó ember, szerény. Lakásának tárgyaiban is a kis népek lélegeznek.

Kovács úr és barátai

Kovács úr igazi könyvmoly. Sokezer könyve van. Lakását és egész életét a könyveknek szentelte. Először a könyveivel, aztán a barátaival ismertet meg bennünket.

Két hosszú asztalra kiállított könyvekkel vár. Az egyik ünnepi asztalon a törökországi török irodalomból magyarra fordított könyvek sorakoznak, a másikon a többi törökségi népek irodalmaiból fordítások.

Nem is így együtt látni, csak a létüket kinyomozni. Ha valaki ezzel próbálkozna, talán napok vagy épp hónapok kellenének hozzá. És most itt vannak mind, kézzel foghatóan Kovács úr asztalán. Csak a könyvek? Nem, a csodálkozásunk is.

Én is turkológiát tanultam. Azt is elmondhatom, hogy nagyjából tisztában vagyok a magyar turkológia jelentőségével. De nem gondoltam volna, hogy ennyi minden jelent meg magyarul.

Érdeklődés a törökök iránt

Tudásom korlátozott volta nem csak a kiadásokra vonatkozik. Tulajdonképpen arra nem gondoltam magyarországi utazásom előtt, hogy ekkora az érdeklődés a törökök iránt. Már első utazásomtól fogva gyakran találkoztam a testvéri érdeklődés jeleivel. Hadd tegyem rögtön hozzá, nem hivatalos, nem protokolláris érdeklődés ez, s messze meghaladja a vendég iránti kötelező figyelmet. Egyrésztől természetes ez, minden kortárs módján gondolkodó magyar tudásvágya, törekvése a tanulásra, informálódásra. Másrésztől realista, annak a szemléletnek a terméke, amely a történelem igaz és objektív megítélésére, saját múltjának helyes értékelésére irányul.

Ebből a szempontból valóságos ünnep volt Kovács úr aznap este összegyűlt barátaival a találkozás. Amit itt átéltem, új és mély tanúsága volt annak az érdeklődésnek, amelyet első utam óta tapasztalok. Úgy éreztem magam, mint egy filmben. Egy vendég érkezik, s köréje sereglenek, akik egy asztalnál ülve várták.

Színes, témáról témára váltó, késő estig tartó beszélgetés. Hol ők vannak reflektorfényben, hol én. Amikor ők vannak a központban, fényt kap a Kovács úr barátait összefűző régi, sokszálú barátság megannyi részlete. Francia professzor, etnológus, történész, a birkózás elméleti szakembere, különböző területeken eredményesen dolgozó szakemberek, akiket sokminden érdekel a szakterületükön kívül is.

De bármerre csapongjon is a társalgás, vissza-visszatérnek Törökországhoz és a törökökhöz. Vannak közöttük, akik részt vettek Törökországban tartott kongresszusokon, s most felelevenítik élményeiket, vannak, akik apró részletek iránt érdeklődnek. Amikor én vagyok a központban, érzékelem, hogy képviselő szerepet kapok. Úgy tekintenek rám, mint egy országra. A dologban az az érdekes, hogy én is úgy tekintek magamra. Külföldön lehetetlen nem érezni ezt az érzést. A másik, amit érzékelek, hogy ebben a rám irányuló figyelemben megbúvik valami, ami túlmutat rajtam is. Ha meg kellene határozni, azt mondanám, egy viszonzást nem váró szeretet és egy érzelmekkel teli érdeklődés keveréke.

Apró részletektől egy megállapításig

Biztos, hogy nem Kovács úrnál tapasztaltam először. Sok- sok apró részlet halmozódott föl az első két utam során is.

A moziban zene szólt, mielőtt megkezdődött a film. Többször is kihallottam belőle az Isztambul szót. Így van, egy népszerű táncdalban a Hungária együttes Isztambul iránti vonzalma szólal meg.

Több cégtáblán is láttam a tulajdonos nevéként a Török szót. Először azt hittem, török eredetűek. Később megtudtam, hogy ez itt régóta gyakori vezetéknév.

Amikor turkológiai végzettségű emberekkel beszélgetek, elmondják, hogy a magyarok ázsiai eredetének ténye közrejátszott választásukban.

Budán jártamban egy síremlékre bukkantam. Bár az út közepére esik, nem változtatták meg a helyét. A sírkő oldalain arab és latin írással törökül, valamint magyarul is olvasható, hogy az utolsó budai basa, Arnavut Abdurrahman Avni pasa nyugszik ott.

A Gellért-hegy lábánál ma is működik a Szokollu Musztafa pasa által építtetett fürdő. A híres Gül Baba türbére és más történelmi emlékekre ma is gondot viselnek.

Ezek és más hasonló benyomások talán elégtelennek tűnnek az ítéletalkotáshoz. De ha a szemmel látottakhoz hozzátesszük azt a belső megfigyelést, amely mindezek érzelmi megközelítéséből fakad, elmondhatjuk, hogy míg mi meglehetősen elnagyolt tudással rendelkezünk a kapcsolatokra vonatkozólag, a

magyarok sokkal komolyabban veszik a Közép-Ázsiából való közös elszármazást (legyen az bár rokonság vagy szomszédság), s sokkal objektívabban s hidegvérűbben közelítenek az oszmán hódoltság korához is.

Abban, hogy ez a vélemény alakult ki bennem, része volt mindennapi tapasztalataimnak is. Kezdve attól, hogy a határon minden korlátozás és gond nélkül lehetett pénzt váltani, s hogy hivatalosan is elismerik, hogy a magyar pénz minden évben romlik a dollárhoz képest, az utcán látott emberek arcáig és a bolti eladók viselkedéséig, a műemlékek értékének tudatától a modern művészeti alkotások nyelvéig.

Ez a harmadik utam Budapestre. Hol én vagyok a központban, hol az emberek, helyek, érzelmek, magatartások, aki, ami elem kerül. Amikor én vagyok a központ, tudom, hogy bizonyos dolgok megértésében segít, hogy török vagyok. Ha a 150 éves török hódoltságról van szó, és a rám tekintő szemek nem felhősödnek el, az azt jelenti, hogy azoknak a szemeknek a tulajdonosai számára a történelem már csak múlt, s az azóta eltelt évszázadok során leszűrt tapasztalataik alapján értékelik.

Azt jelenti, hogy olyan sík terület áll előttük, amelyen (beleértve a saját történelmüket is) tabuk és indulatok nélkül tudnak végigtekinteni. Amikor én vagyok a középpontban, Eluard soraiban új, konkrét tartalmat vélek fölfedezni:

"Az emberek egyetlen szép törvénye, hogy a vízből fényt teremtenek, az álomból valót, testvért az ellenségből."

(Varlik, 1986. április)

Kemal Özer újabb műve, két vaskos kötet segítségével léphetünk be a költő legbelsőbb világába: amelyekben közzétette harminc év naplójegyzeteit. Az elsőben a kronológiai sorrenden bontva témakörök szerinti csoportosításban osztja meg velünk kulturális élményeit. Ebben a kötetben két magyar filmmel kapcsolatos reflexióira bukkanhatunk:

Napló a naplóban: Mozi

1971. ápr. 23. Szegénylegények. 1860-ban az Ausztriával szembeszegülő magyar parasztok egy csoportját egy síkság közepén álló várba zárják. Van, akit láncra vernek. A szegénylegényeket és vezetőjüket, Sándort akarják elkapni. Minthogy a rabság és a kihallgatások nem hozzák meg a kívánt eredményt, besúgót választanak közülük. A reménytelenség egyre nő, addig a hamis ígéretig, hogy kegyelmet kapnak azok, akik hajlandók belépni a császári hadseregbe.

A film olyan forgatási technikával készült, amelyet még soha se láttam. Az objektívtól alul és fölül egy kicsit szűkebbre vették, és ezzel kifejezőbb képalkotást értek el. Ezt azonban nem esztétikai, hanem gyakorlati megfontolásból tették. A lenti és a fenti felesleget levágva hatásosabban jelenik meg az, amit hangsúlyozni akarnak. A fekvő téglalap, mint ahogy ez várható, ugyanakkor el is szegényíti a látványt. Más formákat is ki lehetne próbálni.

Olvasottak, látottak

1987. febr. 25. Egy magyar film a tévében (Jób lázadása). A második világháború éveiben egy magyar faluban egy gyermek nélkül maradt zsidó házaspár az árvaházból magához vesz egy keresztény gyermeket. Két borjúért. Jób egyetlen vágya, hogy fölneveljen egy embert, aki majd a helyükre áll, ha ők már nem lesznek. Ebben az álomban nevelik a gyermeket. A fajgyűlölet egyre erősödik. A háború a háttérből minduntalan hallat magáról. Katonaszökevényeket keresnek, a kisváros utcáin, a vásárokon gyakran tűnnek föl katonák. A gyerekek "piszkos zsidó" kiabálása, viták, melyek végén követeket dobnak az ablakokba, mind-mind a közelgő vég hírnökei. A házaspár elküldi a gyermeket egy mellettük dolgozó fiatal párhoz, többé nem nyitnak neki ajtót, kerülik, hogy mutatkozzanak előtte. Egy nap a falu összes zsidóját szekerekre ültetik s elviszik. A gyermek rendkívül érzékeny jelenlétében taszigálják a sárga csillagot viselő embereket. Viszik az idős házaspárt az ismeretlen felé, majd végképp eltűnnek a kisfiú szeme elől. A gyermek, akinck emlékezete őrzi a legendát, amelyet nevelőapja tanított neki, szem elől veszítve az utolsó szekeret is, futásnak ered a mező felé, s közben kiabál: "Meváltó! Meváltó!" Emlékezetünkben úgy marad meg a gyermek látványa, mint egy eleven kérdőjel.

(Napok tanúsága I. kötet, 1963-1993 (napló), Yordam Kiadó, 1993)

A második kötet napló a naplóban, vagyis az igazi, személyes napló. Tudatában vagyunk annak, hogy amikor innen idézzük a magyarországi napok (hogy a költő sokat használt szavával fejezzük ki) tanúságait, bizonyos ismétlésekkel szembesítjük az olvasót. Úgy hisszük azonban, hogy ezzel bepillantást nyújtunk egy alkotóműhelybe, összevethetjük, hogy a török költő számára kedves Magyarországon töltött napok élményei miképpen jelennek meg a folyóirat-olvasók számára összefogottan, illetve az eredetileg nem kiadásra szánt naplóban, az általam zárójelesen beillesztett versek, pontosabban versfordítások pedig arról tanúskodnak, mi szűrődik át ebből verssé.

Az utazások napjai c. ciklusból

1982. okt. II. (Budapest) Egy régi házban, amelyet csak filmekben láttunk, ablakai körbevesznek egy udvart, egy kis szobában, ahol valamikor cselédek éltek,

írom ezeket a sorokat. Két hete jöttem el Isztambulból. Tíz napot Várnában és Szófiában töltöttem. A füzet a kezem ügyében volt, de sehogy se tudtam magam rávenni az írásra. Szófiában is és Várnában is újra járva a régen nem látott helyeket, olyan érzés fogott el, mintha álmodt volna. És most itt is, három napja valami hasonló érzék. A gyógyszerek teszik, talán, nem tudom, de egyre azt érzem, hogy vissza kell jönnöm. Újra el kell jönnöm, és itt kell élnem. Ezt ismételve, kivéve azokat a röpké pillanatokat, amikor a nap a felhők mögé rejtőzik.

Ugyanígy tekintek az Edittel (Tasnádi) folytatott József Attila, Ady Endre és Radnóti Miklós fordításokra. Eljön majd a nap, amikor a jegyzeteim hamvából föllelevenedik a három magyar költő, és megszólalnak törökül. Ha mindez régebben történt volna, már most, jó előre érezném annak a napnak a lelkesültségét.

Attól a naptól kezdve, hogy a magyarországi utazást a fejembe vettem, gyakran álmodoztam róla, néha reggel arra gondoltam, milyen jó volna a Balaton partján ébredni. Hát most itt vagyok Budapesten, mondogatom magamnak. Bárkivel beszéltem is róla, mind azt mondta, hogy nagyon szép, hogy Budapest az más... Ó, bárcsak mehetnének mi is... - mondogatták.

Hát itt vagyok ezen az ó, bárcsak mi is helyen...

Október 8-án péntek este, sötétedés után érkeztem ide. Irányok, amelyeket sehogy sem értek, autóbuszok és villamosok, végül egy véget nem érő lépcső, egy finom arcú hölgy, s az udvarra néző kis szoba. Amilyem beszédes Edit Ákos fia (régii török név!), olyan kevésbeszédű András, a férje.

Nem érzem magam idegenben, nem kérdezem, miért jöttem ide. Ha mindez régebben történt volna, ezt így, amazt úgy csináltam volna, gondolom időnként. Mintha tapogatóznék.

Szombat reggel először egy kicsit fordítunk, aztán kimegyünk. Először láttam nappali világosságban Budapest utcáit. Vajon az ég sötétsége teszi, hogy mindent régeinek, sápadtnak, elhasználtnak látok? Vagy csak mert a város egy régi negyedében járunk?

Délután még egy séta, átmegyünk a város másik részébe, Budára. Amikor fölérünk a Halászbástyára, szemerkélni kezd az eső, de olyan finoman, mintha épp csak érinteni akarná a vállunkat. Kezemben fényképezőgép, a túlsó partot fotózom. A Halászbástya mögött egy templom, közvetlen mellé építették a Hilton. Edit azt mondja, a pestiek nagyon haragudtak érte. A Hilton azonban csupa üveg, oldalról a templom, előlről a Halászbástya tükröződik benne. Úgy tükrözi vissza a látványt, mintha függőlegesen megdermedt, vagy a földtől az ég felé folyó víz volna. Lehet, hogy engem is megmutatott tükrében, s amikor elkészül a papírkép, ott fogom magam is látni. Az a sürgető érzés, amit valaha éreztem, hogy elmondhassam, hogy ott voltam, most csak mint emlék fut át rajtam. A versek helyett, amelyek elmondanák, hogy ott voltam, ujjaim most a fényképezőgépet szorongatják.

Odaadom Editnek, hogy az egyik toronynál fényképezzen le. Ha a képre nézek, azt mondhasam, ott voltam. Tudom persze, hogy semmilyen kép nem tudja visszaadni azt, amikor valóságosan ott voltam. Másféle tanúságra van szükség. Bent valahol mélyen egy levél rezdülése, valami, ami csak ott, abban a pillanatban létezik. Pedig mennyire szerettem volna versebe önteni ezt a tanúságot. Hónapokon át, időről időre lestem, vártam az új és új versek útjait.

Este egy telefon, amely Isztambullal köt össze. A feleségem hangja itt van a szobában, Budapesten. Miközben beszélek, arra gondolok, hogy van, amikor az ember maga nem is, a hangja messzire jut.

Tegnap reggel megint fordítás. Utána elmegyünk a Hősök terére. Nem akarok szegyenben maradni a fordításokkal, nincs jogom bárkit is becsapni, még magamat se. Hogyan meséljem el a Hősök terét? Mindenre úgy nézek, hogy emlékezzem rá, ha újra eljövök, úgy figyelek Edit szavára, hogy majd el tudjam ismételni. Igyekszem megjegyezni az utakat is, ahogy idejöttünk. Majd ha másodszor is eljövök, folyni kezdenek majd belőlem a szavak, amelyek most behatoltak az emlékezetembe. Mint ahogy a víz alatt maradt összetöri maga fölött a jeget.

A Hősök tere mögötti parkban múzeumként épített várakkal találkozunk. Anonymus, olvasom egy szobor lábánál. A magyar történelmet írta meg évszázadokkal ezelőtt, de művét nem írta alá. Abban a korban csakis az Istent szolgálták. Neve helyére csak egy P betűt jegyzett. Évszázadok múlva jött egy művész, és szobrot állított neki. Az arca nem látszik a kámzsája mögött. Ez juttatta először eszembe a versírást. Anonymusról írni kellene, erről az értékeremtésről és erről az értéktudatról.

Délután folytatódik a versfordítás. Vacsorára egy költőhöz vagyunk hivatalosak, Beney Zsuzsához, akit Rotterdamban ismertem meg. Keressem meg, mondta júniusban. Megírtam Editnek, megbeszélték, s ma estére vár. Ott lesz egy másik költő is, Fodor András.

Kezünkben rózsával pontosan hétkor ott vagyunk, Beney Zsuzsa pontosan olyan, amilyennek Rotterdamban láttam. Barna haja kontyban, mosolygása, hangja is ugyanolyan. Kissé tartózkodó, de érzékeny, melegszívű. Talán a blúz és szoknya is ugyanaz rajta. Azok közé a nők közé tartozik, akik bármit vesznek is föl, mindig ugyanolyannak látszanak. Amikor megtudtam, hogy orvos, ezt igen hozzáillőnek találtam.

Az Isztambulból hozott hímzett táskát mindenkori mosolygásával köszöni meg, majd barackpálinkával kínál. Ezzel az itallal először találkozom. Kellemes illatú, de erős.

Az idősebb férfi, akiről azt gondoljuk, hogy a férje, Nazim Hikmetről kérdez. Minthogy csak fordításban olvasta a verseit, nem tudja, hozott-e újat a török nyelvbe, s kíváncsi, hogyan fogadták. Elmondom, hogy a nagypolgárok szerint áruló, a modernisták szerint túlhaladott, holott egyike a török költészet

legnagyobbjainak, aki a beszélt nyelv közvetlenségét megőrizve teremtett vadonatúj költői nyelvet.

A férfi örül ennek. Találkozott Nazimmal, s van is tőle egy aláírt verse.

Közben Beney Zsuzsa is kérdez. Az oly régi múlttal rendelkező török költészetben lehet még újítani? Elmondom, hogy a szeldzsuk kor után az oszmán irodalom hatszáz esztendeje következett, s ez szakadást jelentett a török költészetben, s csak az utolsó nyolcvan-száz évben tértek át a török költői nyelv fejlesztésére, stb.

Eközben megérkezett Fodor András. Kerek arcú, nevetős. A szeme ferdevágású. Fémkeretes szemüvegét le-föl teszi. Először is azt kérdezi, milyennek találok a magyar nyelvet. A kemény szláv nyelvek után, melyeken mintha folyton veszekednének, a magyar bársonypuhaságú, gördülékeny. Örülnek.

Mikor a szocialista realizmusról csik szó, Beney Zsuzsa megjegyzi, hogy napjaink bonyolult világában nem lehet semmit se fekete-fehérré leegyszerűsíteni.

Erdekes dolgokról hallok: az 1956-os eseményekért az írókat tették felelőssé. Többeket bebörtönöztek, az Írószövetséget bezárták. Aztán néhány év múlva az írókat kiengedték, de az Írószövetség nem lett olyan mint a régi, sem anyagi, sem más értelemben nem lett olyan erős, mint a Bulgár vagy a Szovjet Írószövetség.

Általános képek kapok a kortárs magyar költészetéről. A rímes-mértékes klasszikus magyar vers fejlődésének olyan magas pontjára érkezett, hogy már képtelenség volt tovább lépni. Elterjedt a szabad vers, de aztán az annyira előrehaladt, hogy egymásba keveredett a vers és a nem vers. Most megint visszatérnek a mértékes rímes klasszikus formákhoz.

Az Írószövetségnek kb. 500 tagja van, de kétszáznál nem több azoknak a száma, akik az írásból élnek meg. Vannak olyan írók is, akik nem akarnak a szövetségbe belépni. Az írói honoráriumok az utóbbi időkből nem nőttek, s elmaradtak az áremelkedésektől. Ugyanúgy, mint Bulgáriában, itt is sokan a kiadóknál vagy a rádióban dolgoznak.

Fodor a törökországi írók és a folyóiratok helyzete iránt érdeklődik. Beszélek a Yazkóról, a Varlikról és a többi folyóiratról. Kérdezi, mennyi idő alatt jelenik meg egy elfogadott kézirat. Náluk elég hosszú az átfutás, nálunk a kiadók nem várakoztatják sokáig az írókat, s ha szükséges, gyorsan jöhet az utánnnyomás is.

Fodor papírt húz elő a zsebéből, hogy írjuk föl a két legnagyobb élő török költő nevét. Daglarca és Ahmet Arif neve kerül a papírra. Már korábban az általa ismert török költőkre terelte a szót, és Daglarcát is említette, de nem emlékszik, hol találkoztak. Lehet, hogy Strugában, mondom.

Végül a történelemre terelődik a szó. Azt kérdezi Beney Zsuzsa férje, hogy mi a titka az oszmán hódításoknak. (A magyarokat hozza fel példának. Az első időkben az európaiak előtt ismeretlen harcmodorukkal érték el sikereiket.) Mondom, hogy nem vagyok szakembere a témának, de az biztos, hogy a vallás meg a zsákmány nagy szerepet játszott. Új földek meghódítása és az iszlám terjesztése szent célnak

számított. Jogosan kérdez tehát vissza: Ha így van, miért nem térítették át az iszlámra a meghódított területek lakosságát?

Erre én a janicsárnak összeszedett gyerekeket említem.

Fodor azt kérdezi, hogy tanítanak-e valamit nálunk az iskolában Magyarországról. Utána azt, hogy mit jelent az oszmán történelem a mai török ember számára. Szégyelli-e vagy büszke rá? Elmondom, hogy a birodalmat a vallás tartotta össze, a török nép, épp úgy, mint a többi, talán még jobban is ki volt zsákmányolva. A legtöbb felkelésre Anatóliában került sor. A törököket az oszmán források nehéz felfogású, nehezen kezelhető embereknek írják le.

Fodor azt mondja a végén, elfogadjuk, amit mondott, sokat tanultunk.

1982. okt. 12. Budapest. Tegnap délelőtt vettem először tollat a kezembe. Délben Edittel elmentünk egy étterembe, hogy ott találkozzunk Juhász Péterrel. Körülbelül egy órát beszélgettünk, s azzal váltunk el, hogy újra találkozunk. Mondom, hogy előző este emlegettük az ő korábbi szavait is. A kortárs költészetnek a klasszikusról a szabad versre, majd megint a kötött formákra való áttérését divatnak nevezi. Szerinte az igazi költők ezzel a kérdéssel mit sem törődnek.

Miután Pétertől elváltunk, vásárolgattunk, majd a PEN Club képviselőjével találkoztunk. Ott volt az Írószövetség műfordító szakosztályának képviselője is. Elmondom, hogy mi Edittel miképpen dolgozunk a három magyar költő fordításán. A választásunkkal egyetértenek, mégis azt tanácsolják, hogy Ady helyett válasszunk mást. Ady túl sok helyi vonatkozású, ill. a kereszténység fogalomköréhez csatlakozó kifejezést használ, igazán jó fordítást még senkinek sem sikerült csinálnia. Helyette Nagy Lászlót javasolják.

A PEN Club képviselője említi, hogy ismeri Güven Turant, aki szintén szeretne magyarból fordítani. Közben az is kiderül, hogy Tahsin Sarac magyar versantológiát készít.

A Yazkóról beszéltem, s arról, hogy számomra a kiadó nem probléma. A PEN Club képviselője azt mondja, hogy meg tud hívni két hétre.

Este moziba megyünk Edittel és a férjével, Makk Károly legújabb filmjére, amely a magyar film történetében először egy homoszexuális kapcsolatot mutat be. 1958-ban játszódik, egy fiatal újságíró nő igyekszik megalkuvás nélkül feltárni a valóságot, ezért többnyire nem is kerülnek be az írásai a lapba.

1983. szept. 16. Budapest. Két napja Budapesten vagyunk. Boldog vagyok, hogy megmutathatom a feleségemnek azokat a helyeket, ahol már jártam. Azzal, hogy együtt vagyunk, kevesebb a holt idő, ha elfáradunk, támaszt jelentünk egymásnak. Nem is fordul meg a fejemben a kérdés, hogy miért vagyok itt. Ha egyedül vagyok, talán jobban magambazárkózom, s lehet, hogy akkor jobban

megmarad, amit átélek, s lehet, hogy akkor a jövőben többet tudok profitálni belőle. Ha viszont ketten vagyunk, más a dolog mélysége.

Ma először vettem tollat a kezembe, Hüseyin (Haydar)nak, Atilla (Birkiyé)nek és Faruk (Süyun)nak lapot írtam. Hüseyinnek ezt:

Költő testvér! Egy év után újra Budapesten vagyok. A Duna, mint egy himzőráma, én a hidakon járok a partok között. A himzés, amelyet készítek, színes, kedves, a jövő felé nyíló, amelyet képzelni se tudtam. A jövő szemével nézek mindenre, vagyis egy kicsit a ti szemetekkel.

Atillának ezt írtam: Csengve hull megint valami az emlékek perselyébe. Mikor lesz ebből a csengésből megint látvány, gondolat, mikor lesz vers? Most mindent a Duna-partról nézek. Az aszályos nyár után a szárazra került partok között a folyó óránként csak 5 kilométerre tudja vinni az embereket új álmok felé.

(Napok tanúsága 2.kötet, 1963-1993, Yordam Kiadó, 1994)

Végezetül a Kemal Özer kiadta József Attila kötet előszavának tükrében

lássuk, mi ösztönözte a magyarul nem tudó török költőt József Attila fordítására!

Néhány szó József Attiláról

Már nem emlékszem, mikor találkoztam először József Attilával, ezzel a modern magyar költővel. Mint ahogy el sem tudok képzelni a 20. század második felében egy versbarátot vagy költőt, aki ne ismerné, én is szembetalálkoztam személyiségével és költészetével. De ha arról van szó, hogy mikor ismertem meg őt, akkor pontos dátumot tudok mondani: 1975. márciusában a Militan c. folyóirat József Attila a kortárs magyar költészetben címmel 43 oldalas összeállítást szentelt neki, versei, illetve a róla szóló írások csokrát nyújtva át az olvasónak.

Keserű lelkesedés

Nem lehet nem lelkesedni, ha az ember a társadalom nagy kérdéseivel foglalkozó költővel ismerkedik meg, mert amikor ezek a költők a mindennapi emberek életével rokon s ugyanakkor sajátos életútjukról egy tőlünk már távoli korból szólnak hozzánk, érezhetjük, hogy a gyökereik ugyanabba a talajba nyúlnak, amelyen mi járunk.

Amikor József Attila verseit a Militanban összegyűjtve olvastam, azt a lelkesedést éreztem, amelyet csak egy ilyen költő ébreszthet. Az életéből versebe szűrődő elemek, képei, amelyekhez foghatókkal korábban nem találkoztam, költői világának atmoszférája nem is annyira meglepetést, inkább fájdalmat okoztak. Ha lehet ilyet mondani, keserű lelkesedést. Valami belső rokonságot, érzelmi azonosulást. Mintha egy sebesült ember lehelete csapott volna az arcomba. A magárahagyatottságnak, a nincstelenségnek és a homlokán lévő fénynak.

felragyogtatásáért vívott küzdelmének hangtalan sikolyával lánggá hevülő lehelete. A körülményei állandóan akadályozták, a mélybe húzták. A küzdelem, hogy másokra találva kitörjön magányából s megteremtse a tömeg erejét, az, hogy a társadalmi struktúrából fakadó akadályokhoz politikaiak és művészetiiek is járultak, s hogy a megélhetési gondok fölmozsolta ereje a pszichikai összeomlás révén végképp semmivé vált, küzdelmeit tragikussá tette. Mintha egy ember sorsában megtestesült bánattal kerültem volna szemtől szembe, egy olyan szomorúsággal, amely mindezek ellenére nem adja meg magát. Ez lelkesedést ébresztett bennem, de keserű lelkesedést.

Azok az érzelmek, amelyek bennem ébredtek, úgy látszik, elaltatták a kutatás, a megoldás vágyát, nem emlékszem, hogy törtem volna fejem, mi teszi József Attilát azzá, ami. Valószínűleg elég volt számomra az eredménnyel szembesülni, kapcsolatba kerülni költészetével. Néhány hónap múlva azonban megláttam Metin Demirtas versét a Militan újabb számában, s megértettem, hogy egy kortárssal való azonosulás élményére benne ugyanazok a húrok szólaltak meg:

Metin Demirtas: Találkozás József Attilával

Isztambulban
A Militan nyomdájában
Találkoztam a költővel
Korunk viharsodrású poétája
József Attila
Lelkéből csurranó soraival
Ott feküdt
Ólomba öntve

Szívem elszorult úgy szerettem
Versei olvastán
Halála belémmart
Éppúgy mint mikor
Titokban és forrón
Elsirattam Vapcarovot.

Gyűlölet a Kínába a népbe
Golyót eresztő tábornokkal szemben
Szeretet hazája, népe, a Mama iránt
Nyomor, fasiszmus, skrizofénia
Szerelem bánat fájdalom
Minden ami a mi életünk itt
Oly finoman és fájón

Szól verseiben
Szívembe zártam József Attilát
Átélttem szívének árapályait.

Mindig elevenen

E megismerkedés után mindig elevenen éreztem a vágyat, hogy József Attilával megismerkedjem. Újra és újra olvastam a Militanban megjelenteket, de a 80-as évek elejéig másutt nem találkoztam vele.

Egy véletlen azonban kimozdított olvasó-pozícióból. Megismerkedtem Tasnádi Edittel, aki törökből fordít magyarra. Levelezni kezdtünk. Láttam, hogy külföldi levelezőpartnereim közül egyike azoknak, aki jól használják nyelvünket. Azokban az években (míg korábban az eszembe se jutott volna) voltak már nyersből készített versfordításaim, így azt javasoltam neki, hogy készítsünk közös fordításokat a 20. századi magyar irodalomból, legelsősorban József Attilától. Néhány (jogos) aggályra hivatkozott, többek között arra, hogy levelezés útján ezt a munkát nem lehet végezni. Ezt a nehézséget részben a szerencse, részben a magunk igyekezete révén le tudtuk győzni és dolgozni kezdtünk. 1982-től mostanáig szinte minden évben egyszer vagy kétszer Isztambulban vagy Budapesten folytattuk a munkát, melynek eredménye ez a könyv.

Már nem csak olvasója voltam József Attilának, már kevésnek tűntek a benyomások és az addig érzett lelkesültség, ismerni akartam a személyiségét és a költészetét, s ehhez a fordítómunka hozzásegített. Anélkül, hogy szisztematikus programnak szükségét éreztem volna, vissza-visszatérem a sírjához, az Irodalmi múzeumban lévő kiállításhoz, Duna-parti szobrához, s az utcába, amely a nevét viseli. Beszéltem róla költővel, muzeológussal, kritikussal, megismertem utóéletének sajtóságos vargabetűit is.

Mindezekkel együtt nem tekintem magam kutatónak, s nem is tekintem a munkámat befejezettnek. József Attila elég későn, s még mindig elég kevés verssel lép a török olvasó elé, pedig legalább annyira közzismertnek kellene nálunk is lennie, mint Majakovszkijnak, Nerudának, Aragonnak, vagy Brechtnek.

Nagyságának alapjai és forrásai

József Attila élete súlyos történelmi korszakra esett, olyan időszakra, amikor valami véget ért, s még nem tudni pontosan mi, valami új kezdődött.

József Attila szélsőségekben bővelkedő, ugyanakkor határozott vonalvezetésű pályát futott be. Az átlagos vagy a közepes hiányzik ebből az életútból. Árvaság, magány, nincstelenség, betegség - végletes minden.

Érzékenység és szintézis - ezzel a két szóval szinte összegezni lehet József Attila költészetét. Érezte a közelítő újat, és a már létezővel szintézisbe hozta. Érzékeny

volt, mert élet-halál harcot kellett vívnia az érzékenységet szülő körülményekkel. Szintézist teremtett, mert az életből leszűrt tudást folyamatosan vessé szűrte.

A becsületesség mindig központi kérdés volt számára. Ahogy a társadalmi ellentmondásokat, az egyén ellentmondásosságát is feltárta. S amit megélt, abból a verseiben semmit se titkolt el. Ez teszi őt egyedülállóvá, senkihez hasonlíthatóvá. Ha a dolgok új szint kapnak azáltal, hogy József Attila rájuk tekintett, ez azért történik, mert ő egészen sajátos módon tekintett a világra, s tekintete fényében a legkomplikáltabb jelenségek is áttetszően világossá váltak.

A mai József Attila

A nagy költők nem a tegnap részei, ők benne élnek a mában. Úgy teszi őket napról napra nyilvánvalóbbá és áttetszőbbé, mint a víz teszi egyre fémesebbé a mederben fekvő kavicsokat. Alföldy Jenő, Magyarország egyik jelentős lapjának, az Élet és Irodalomnak kritikusa ezt mondta: "1937 óta az egész magyar költészet József Attila köpönyegéből bújik ki". Alföldy beszélt arról is, hogy a költő halála után költészetét időről időre átértékelték, volt, amikor csak a személyes élményanyagot közvetítő szerelmes és más érzelmekkel teli verseit értékelték, s a harcos költeményeket, amelyekben erősebb hangot ütött meg, szinte észre sem vették, s volt, amikor ennek épp az ellenkezője történt. Nem olyan régen látják a költőt a maga teljességében.

A pártból való kizárásával végződő eseményekről szólván Alföldy így zárja szavait: "A költők és a politikusok nemigen értik meg egymást."

E megállapítások után egy megfigyelés: amikor 1982-ben először jártam Budapesten, elkerültem a végtelen Kerepesi úti temetőbe, s meg akartam nézni József Attila sírját. A hosszas keresés során bárkit kérdeztünk is, ismerte József Attilát, s érdeklődésünkre útba is igazított. A jelzett helyen azonban nem találtuk a sírt. Ez többször is megismétlődött. Végül ez az élmény versbe kívánczolt

Keresvén

Egy vége-hossza nincs temetőben
József Attila sírját keresem
forró lehelet éri homlokom
sok éve történt de nem felejttem
kortársorssal kerültem szembe
amikor verseivel találkoztam
sebes szikra volt
olvasója húsába hasító

Egy vége-hossza nincs temetőben
József Attila sírját keresem

bárkit kérdezek másfelé mutat
friss rajta mindig a virág
más és más József Attilája
van mindegyiküknek
egyazon névvel él minden szívben
a kortársors keltette remegés

Egy másik élmény. Épp, ahogy híres versében, ül József Attila ma is a rakpart közelében, egy parkban. A Duna felé néz, és az előtte elfutó hullámokban látja, ahogy egyik nagy álmában, az ország különböző gyökerű lakóinak összebékülését.

Elgondolkozom, mi lenne, ha ma megvalósulnának a költő egykori álmai? Megszűnnének álmok lenni? Nem, hiszen maradnak más országok, ahol ez más népek számára is csak álom. És ha ott is, mindenütt megvalósulna? A költő álmai akkor is folytatódnak. Mert az emberi agyvelő, amely olyan új álmokat fog szőni, amilyenre most még a költő sem gondolhat, a korábbi álmok alapján fejlődik. Mert a ma soha nem lesz minden álmok megvalósulása.

És amikor a mai József Attiláról beszélünk, nem kell azt is szem előtt tartanunk, hogy milyen ez a ma egy olyan országban, mint a miénk? Mit jelent ma a mi számunkra József Attila? Mit jelent leginkább? A magánélet és a társadalmi lét elválaszthatatlanságát? Azt, hogy költészetében a tartalmat lelkiállapottá teszi? Azt, hogy képeiben a kézzel fogható valóság ízeit, lelkét és formai tökéletességét tükrözi, hogy a tárgyakkal és a fogalmakkal lelkét, személyiséget kölcsönöz, vagyis a megismerés képessége? A szavak megválasztásában mutatkozó végtelen gondossága, az, hogy soha nem használ elkapott kliséket, vagy üresen kongó nagy szavakat? Hogy akkor se emeli föl szavát, ha figyelmeztetni akar, csak okosan szól hozzánk? Hogy következetesen, hittel végezte a dolgát?

Ezek és más hasonló vonások jelentik a számunkra a mai József Attilát? Szerintem azonban az igazi mai József Attila az, akiben a legnehezebb körülmények között is az összes önmaga és társadalom szülte akadály ellenére sem válik el egymástól a tett és a költő, aki legvégéig ellenállt, hogy ne essék bele ebbe a művészeti skizoféniába, aki az egyre növekvő magány, félelem és elidegenedés uralta nyugati költészetet példának tekintette, de ha elfogadta is a magányt és a bánatot, gyönyörű példáját adta a legyőzésükért vívott küzdelemnek.

Az e kötetben található költemények egy része a minden antológiába bevalogatott, legtöbbet fordított versei közül való. Találhattunk volna legalább még egyszer ennyi fontos verset. De amikor ennyire el vagyunk késve ennek a nagy költőnek a bemutatásával, nem akartuk a török olvasót tovább várakoztatni. Különbösen sem képzeljük azt, hogy munkánk végére értünk. Amikor úgy érezzük, hogy elértük a kívánt eredményt, jelentkezzünk majd a folytatással.

Munkafolyamatunk háromfázisú volt. Az első két fázisként Tasnádi Edit nekem szóban fordította a magyar eredetű, ezeket a hozzáfűzött magyarázatokkal együtt

lejegyeztem, majd a nyers fordítást formába öntöttem. Utolsó állomásként az így született fordításokat az eredetivel ismét összevetve nyilvánítottuk a fordítást késznek.

Eközben megszilárdult bennem az a meggyőződés, hogy amennyiben a fordításban a szépet és a helyeset is keressük, akkor a legszerencsésebb, ha az átadó és az átvető nyelvet anyanyelvként beszélő két ember működik együtt. Hisz láttam például, hogy a Militanban megjelent, közvetítő nyelvből készült fordítások közül néhány, még ha szép volt is, helyenként meglehetősen távolra került az eredeti jelentéstől.

A magyar, mint köztudott, ázsiai eredetű nyelv, s eltérően a többi európai nyelvtől, ragozó nyelv. Ebből a szempontból rokon a törökkel. Ugyanakkor, például az igék az igekötőkkel és képzőkkel igen sok jelentésárnyalatot képesek kifejezni, s igen gazdag a rímelési lehetőség is. Ez a két tulajdonság nehézséget jelentett a fordításban. Míg egyes rövid, akár csak egy szavas sorok igen gazdag jelentéstartalmúak, fordításban ugyanazt csak hosszás körülírással lehet kifejezni. Így szembetaláltuk magunkat azzal a veszéllyel, hogy tömör kifejezést bőbeszédűen adunk vissza. Másrészt, ha meg akartuk őrizni a gazdag rímelést, vigyáznunk kellett, hogy ez ne vezessen a törökben avitt hangzáshoz. Mindig arra törekedtünk, hogy hívek maradjunk az eredetihez, ugyanakkor a török szöveg is magas színvonalon szóljon.

A könyv összeállításánál, figyelembe véve, hogy a költőt nem ismerik nálunk eléggé, igyekeztünk a személyiségét és költészetének sajátosságait bemutató írásoknak is helyet adni. Így életének kronológiája, ill. önéletrajzi írása, a Curriculum vitae mellett nagy büszkeséggel nyújthatjuk át az olvasónak a kiváló magyar költő, Fodor Adrás versválogatásunkhoz készített tanulmányát, ugyanakkor átvettük a Militanból Szabolcsi Miklós ill. Eugen Guillevic írását, abban a reményben, hogy ezzel is hozzájárulunk a költő megismertetéséhez. Ezúttal is köszönetemet fejezem ki Fodor Andrásnak, valamint a PEN Club vezetőinek, akik segítségemre voltak a tájékozódásban és a fényképanyag beszerzésében.

Abban, hogy e válogatással József Attila a török olvasó elé lép, Tasnádi Editnek, e munkában társamnak volt a legfontosabb szerepe. Mint a könyv összeállítója, a török olvasók nevében is kedves kötelességemnek érzem, hogy önfeláldozó munkájáért itt is köszönetet mondjak.

(Temiz Yürekle /Tiszta szívvel/ Broy Kiadó, Isztambul, 1986)

Péntek János

A hungarológia dilemmái kisebbségben - különös tekintettel a magyar nyelvtudományi kutatásokra -

1. A tudomány olyan szeretne lenni, mint a formalizált nyelvek: független a kontextustól, a körülményektől. Vannak tudósok, akik a tárgyilagosság, a függetlenség pózában tetszelegve meg vannak győződve arról, hogy ők ezt el is érték. Ezt az ideált bizonyára a természettudósok közelítik meg leginkább, bár - mint századunk sok példája mutatja - a fizikusok vagy a biológusok sem mindig maradhattak "tiszták".

A humán tudományok művelői mindig fertőzékenyebbek az ideológiáktól, mindig ki vannak téve a csábításnak vagy a kényszernek, hogy ilyen vagy olyan szolgálatot vállaljanak. Még fokozottabb ez a kihívás a nemzeti tudományok esetében, amelyek képviselői többféle csapda és terelőfal veszélyeit kénytelenek megélni, ki-ki a maga emberi módján. Vannak persze szerencsésebb nemzetek, amelyeknek nemzettudata lehiggadt, és ennek megfelelően a nemzeti tudományokban megnyilatkozó reflexeik is kellő mértéktartásról, de határozottságról is tanúskodnak.

Nálunk ez távolról sincs így. Jól emlékezhetnek a jelenlevők a két évvel ezelőtti kissé provokatív vitára a magyar nemzetkaraktertológiáról, amelyet a HONT közgyűlésén már csak néhai kedves kollégánk, Fülei-Szántó Endre kezdeményezett. A tanulság, mint bizonyára emlékeznek rá, az volt, hogy hovatovább a nemzet és a nemzettudat is a véleményeket megosztó és provokatív téma, hát még a nemzetkarakterológia.

A pillanat, a mostani történelmi helyzet, amelyről nem tudjuk, hosszú lesz-e vagy rövid, azt sem, milyen irányba fordul, mégis szerencsésnek mondható, hogy legalább beszélhet, írhat, elemezhet ebben a tárgykörben is az érdekelt szakember, nem kell hamis tilalomfákhoz igazodnia.

A hungarológiai tudományok művelését befolyásoló, meghatározó körülmények még kiélezettebbek kisebbségi helyzetben. Az előny talán csak annyi, hogy bár szokás kettős identitásról beszélni, ez inkább a polgári identitás kettős kötődésére vonatkozik, a nemzettudat zavarai kevésbé érzékelhetők, mint az anyaországban. Bár az sem föltétlenül megnyugtató, hogy a nemzettudat a veszélyeztetettség miatt fölértékelődik, túl érzékennyé, görcsössé, védekezővé válik. Mindez a magyarságtudomány művelésében is érezteti hatását.

2. Az objektív, tiszta, kortól, helyzettől és hatalomtól független tudományművelés hiú ábránd tehát ebben a helyzetben, mint ahogy illúzió a tudományok nemzetközisége, az, hogy a tudomány a nemzetek fölött áll. Az

előítéletek és az elfogultságok állandóan jelen vannak és működnek, akár személyről, akár művekről, iskolákról, vagy intézményekről legyen szó. Ez nyilvánul meg a mítoszokban és tabukban egyaránt, a hittételként kezelt szakmai hipotézisekben, a hatalommal argumentált elméletekben, az elvtelen, maffiaszerű szakmai csoportosulásokban, a gőgben és az alattvalói alázatban, a konformizmusban és a szervilizmusban.

A nemzetiségi kultúra és annak részeként a tudomány már kiterjedésében, keresztmetszetében is szűk, belterjes. Függő helyzete és veszélyeztetettsége miatt pedig - úgy tűnik - örök védekezésre, önigazolásra, adatmentésre, szolgálatra kényszerül. Ez az oka, a magyarázata annak, hogy nem képes kellőképpen tagolódni, nem képes az egyes szaktudományok területét átfogni, amit pedig eredményekben realizál, abból kevés jut el a tudomány egyetememes vérkeringésébe.

Mi egyáltalán a kisebbségi tudomány? Általánosabban az anyanyelvű tudományművelés, amely elhatárolódik az illető ország hivatalos, államnyelvi tudományművelésétől, esetenként pedig a nemzetközileg preferált nyelvektől is. Pontosabban azoknak a szakembereknek a tudományos működése tartoznék ide, akik kisebbségi helyzetben élnek, és nem mondanak le az anyanyelvű publikálásról, de más nyelvektől sem zárkoznak el. Szűkebb, immár harmadik értelmezésben, a kisebbségi hagyomány, kultúra és társadalom kutatását jelenti, nyelvtől függetlenül. Esetünkben a magyarságtudományt és a hungarológiát, amennyiben a magyarságtudományban a nemzeti jelleget érezzük relevánsnak, a hungarológiában pedig az egyetemességet, az egyetemességbe való bekapcsolódás igényét. A kisebbség-tudomány pedig ennél is szűkebb körű szociológiai és politológiai diszciplína.

A nyelvvel kapcsolatban nem érdemtelen arra utalni, hogy az anyanyelvi képzés korlátozottsága és hiányosságai miatt a kutatók anyanyelvi szaknyelvi tudása hézagos, esetenként regionális, gyakran terminológiájában és szerkezetében is az államnyelvi minta (szerencsésebb esetben valamely, a nemzetközi érintkezésben használt idegen nyelvi minta) szolgai fordítása, követése. Másrészt a kultúra szűk volta miatt a szerzők stílárius kompromisszumra kényszerülnek. Mivel közvetlenül hatni, használni szeretnénk, rendszerint tudatosan arra törekednek, hogy publikációik szövege a nem szakmabeliek számára is olvasható, vonzó legyen. Nem vagy csak ritkán válik el stíláriusan egymástól a szaknyelv és a tudományközvetítés, tudománynépszerűsítés nyelve. Ez is magyarázza egyebek mellett az elmúlt évtizedek Kritérium-kiadványainak közönségsikerét. Ebben a törekvésben is kísérthet persze a regionalizálódás vagy éppen a provincializálódás veszélye, amelyet nem is képesek teljesen elkerülni a kisebbségi kiadványok.

Általánosabb dilemmája a vázolt helyzetnek a professzionalitás igénye, a polihisztorkodás gyakori kényszere és a dilettantizmus veszélye. Mitizált személyé vált az erdélyi polihisztor, az olyan személyiségek, mint Benkő József vagy Brassai Sámuel, akik több tudományban alkottak jelentőset. Bár ez anakronizmus, századunkban sem szűnt meg a polihisztorkodás, sőt a helyzet olyanokat is rákényszerít a mindenes szerepre, akik jól látják ennek korlátait és veszélyeit. A magyarságtudományban pedig, olyan területeken különösen, mint a helytörténet, a folklorisztika, a néprajz vagy a dialektológia (vagy akár az onomasztika), az önkéntes gyűjtők, közreműködők jó szándékú és többnyire eredményes tevékenysége növeli a dilettantizmus és provincializmus kísértését. A nyelvtudományban is kísért ez a veszély az említettek kivül olyan alkalmazott nyelvészeti területeken is, mint a nyelvművelés, a szociolingvisztika, a nyelvtervezés vagy a nyelvpolitika. A nyelvhez mindenki ért, és ezen az alapon néha elképesztően dilettáns szövegekkel találkozunk a sajtóban, néha pedig még önálló kiadványokban is.

3. A polihisztorkodáshoz viszonyítva más fajta végletet képvisel az egyszemélyes intézmény vagy az intézménnyel fölerő tudományos személyiség mítosza. A magány heroizálása nem indokolatlan ugyan, ám ez is a helyzet kényszerűségéből fakad, a valódi intézmények hiányából. Tény, hogy Erdélyből is több olyan ismert személyiséget említhetünk, akinek szakmai önéletrajza egyben az illető szaktudomány története jó néhány évtizeden át. Nem véletlen, hogy a néprajzot és a folklorisztikát, amelynek csak 1940 és 1950 között volt egyetemi kerete, két olyan személyiség képviseli, mint Kós Károly és Faragó József, a történelemtudományban, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület megszűnte után szintén önálló intézmény nélkül maradt, Jakó Zsigmond tekinthető ilyen egyszemélyes intézménynek. A magyar nyelvészetben a két háború közötti szinte teljes hiány után a negyvenes évektől szerencsés körülménynek tekinthető, hogy egyszerre volt jelen a kiemelkedő személyiség Szabó T. Attilában és az iskolának tekinthető tanszék és akadémiai intézmény, amelynek szervezésében és irányításában Márton Gyulának voltak kiemelkedő érdemei.

Könnyű belátni, hogy az eredményeiben egy intézménnyel fölerő személyiség kiemelkedő fontosságú a nemzetiségi kultúrában. Ám az igazi kutató és oktató intézmény hiánya hosszú távon tanítványok hiányát jelenti, munkatársak hiányát és a jövő hiányát. Sőt az igazán nagy művek, mint az egyéni munkaként megtervezett és elindított *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, maguk hozzák létre nem hivatalos intézetüket, maguk toborozzák a munkatársakat, egyszerűen azért, mert egy ember munkabírása, élete véges.

Mindezt azért mondom el, mert a végső tanulság az, hogy noha minden tiszteletünk és elismerésünk a nagy személyiségeké, és egyáltalán személyiségek, egyéniségek nélkül nincs tudomány, de az intézmények

hiányát ők nem pótolhatják. Csűrynek már Kolozsváron is jelentős volt a tudományos produkciója, de mi ez ahhoz képest, amit csupán egy évtized alatt a debreceni egyetemi tanszéken megvalósított publikációkban is és még inkább tanítványai révén, akik mind a dialektológiában, mind a néprajzban meghatározó személyiségei lettek a következő évtizedeknek. Vagy mennyire meghatározó, ösztönző intézménynek bizonyult igazi tudományos intézetek hiányában a Kriterion Könyvkiadó a hetvenes-nyolcvanas években. Emberi és szakmai méltóságát, egzisztenciális biztonságát adta vissza elhallgatott vagy éppen üldözött kutatóknak, a magyarságtudomány kiválóságainak.

Nem véletlen tehát, hogy a viszonylag szabadabb világban, 1990 után a legfőbb cél az intézményépítés volt: leromlott intézmények megerősítése, évtizedekkel korábban betiltottak újraindítása, újak szervezése. Ezek jórészt olyan szövetségek, egyesületek, amelyek szinte mindennel rendelkeznek, ami működésükhöz szükséges, kivéve a legfontosabbat: az önálló és biztos költségvetési keretet. Tudományos intézetnem létesült, de öntevékenyen, többféle támogatást élvezve újjáéledt az Erdélyi Múzeum-Egyesület, kiadványaival együtt, működni kezdtek olyan munkacsoportok, mint Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, olyan társaságok, mint a Kriza János Néprajzi Társaság, olyan szövetségek, mint az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

A fájó hiányok is az intézményekhez kapcsolódnak: az önálló egyetemhez, amelynek pótlására sokféle elképzelés született, valamint egy önálló erdélyi tudományos intézethez, amelyet Faragó József szorgalmaz évek óta. Mindenféle pótlás csak kompromisszum lehet a Bolyai Egyetem esetében. Erről talán nem érdektelen szólni éppen most, az ötvenéves évfordulón. Az önálló egyetemre nem annyira a magyarságtudomány miatt van szükség, hiszen annak megvan a helye a jelenlegi egyetemi keretben is, hanem az anyanyelvű szakemberképzés elengedhetetlen szükségessége miatt, a tudomány és az oktatás anyanyelvi kereteinek biztosítása miatt, a kisebbségi kultúra jövője miatt. Az semmiképpen nem állítható, hogy nincsenek meg a feltételei, sőt éppen a hiány az, amely elapasztja az erőket, törést okoz a generációs váltásban, kint marasztalja az anyaországban és a nagyvilágban tanuló, leendő tudós-nemzedéket.

4. Változatos képet mutat és másféle dilemmát képvisel a kutatás és a képzés viszonya az elmúlt évtizedekben. A képzéshez elengedhetetlen az intézményes keret, bár a két háború között volt olyan kísérlet, hogy (György Lajos, Csűry Bálint, Szabó T. Attila és mások révén) öntevékenyen pótolják az egyetemi keretből akkor hiányzó magyarságtudományt, mint ahogy ma is van hasonló törekvés az elitképzésben. A máshol is ismert "láthatatlan kollégium" rendszer tölt be ilyen szerepet, egészében pedig a Collegium Transsylvanicum vállalta föl ilyen értelemben Vencel József örökségét.

Legföltűnőbb a képzés hiánya, amely több nemzedék kiesését eredményezte, a néprajzban és folklorisztikában, amelynek csak a negyvenes években volt egyetemi intézete. Az 1990-ben újraindított egyetemi képzéssel talán sikerül elkerülni a teljes törést. Az irodalomtudománynak szűk keretek között végig megvoltak a képzési feltételei, de éppen a keretek szűkösége miatt egyoldalú maradt. Érezhető, sőt aggasztó a forrásfeltárás, a szöveg gondozás, a szövegkritika szakmai hiánya a közép- és fiatalabb nemzedékben. A levéltári feltárássra, kutatásra való felkészítés nincs megoldva sem a nyelvészeti, sem a történelemtudományi, sem a néprajzi képzésben. Így éppen azokon a területeken várható törés a következő időszakban, amelyeken az erdélyi magyarságtudomány hagyományosan mindig jeleskedett, és ahol még bőven volna tennivaló. (Ezt a hiányt csak fölerősíti, hogy e területeken járatos román hungarológusok sincsenek, hiszen sajnos egyáltalán nincsenek román hungarológusok.)

Az egyetemi nyelvészeti képzés gondjai abból adódtak, hogy nem minden diszciplínának volt meg a szakmai háttere. Külső munkatársakat évtizedekig nem lehetett foglalkoztatni, de nem is igen lett volna kiket, a vendégtanári státust is a bukaresti egyetemen hozták létre még a hetvenes években. Így az oktatásban, a tanárképzésben alapvető leíró nyelvészeti, grammatikai, szintaktikai stúdiumoknak alig volt önálló kutatási alapozása, mint ahogy az elméleti tájékozódás sem volt kellő mértékű és korszerű. Noha ezt nem a teóriától való idegenkedés magyarázza elsősorban, hanem a kapcsolatok hiánya és a szakirodalom hiánya. Mindez azzal a megállapítással summázható, hogy a kutatás és képzés elszakadt egymástól, és ez az egyes szakmai pályákon is törést okozott néha, egyfajta szakmai szkizofréniát.

A jelzett egyoldalúság, az egyes szakterületek szűk képviselete elengedhetetlenné teszi a kapcsolatok kiépítését elsősorban az anyaországgal, de a hungarológia nemzetközi intézményrendszerével is. Ez ma nagyon sokat és sok mindent jelent. Hallgatóink részképzését, cseréjét esetenként az államközi szerződés keretében és az egyes intézményekkel megkötött megállapodások keretében (Eötvös Collegium, Bécsi Finnugor Tanszék); a posztgraduális és a doktori képzésben, a disszertációk megvédésében való közreműködést. Fontos továbbá az állandó vendégtanári jelenlét (egy-egy erre biztosított státusa van a két magyar tanszéknek), a külön meghívások rendszere rövidebb időszakra. Mindebben szerettük volna elkerülni, bár nem mindig sikerült, az esetlegességet, a rendszertelenséget és a tisztán protokolljellegű szerepléseket. Számunkra elsősorban a nálunk hiányzó témák, szakterületek pótlása a fontos, az ami közvetlenül beilleszthető az oktatási programba.

A kapcsolatok nem lényegtelen területe a kölcsönös publikálás és a szakmai tanácskozásokon való részvétel. A publikációkban mindenképpen el

kellene kerülni a regionális leszűkítést akár a témákban, akár a szerzők tekintetében. Az erdélyi kiadványokban is nagyon fontos az anyaországi és a távolabb élő szerzők jelenléte minél változatosabb témakörökben, és az erdélyi szerzőknek is előnyös szakmai szempontból, ha nem csak a helyi kiadványokban publikálnak. Nem is lehet okuk panaszra, dolgozataikat mindenütt szívesen fogadják, bár ez a produkció egyenlőre nem túlságosan látványos.

A továbbiakban még utalni fogok rá, hogy ebben az átmeneti időszakban, amelyet korszakváltás, nemzedékváltás és bizonyára szemléletváltás határoz meg, úgy érezzük néha magunkat, mint az úszó két part között, amikor azt sem tudja biztosan, van-e túlsó part. A hagyomány és a megújulás jelenti a két partot. A hagyomány az előző nemzedéktől ránk maradt örökség, amelyben a jól ismert eredmények mellett adósságok is vannak, olyan adósságok, mint a folyamatosan készülő és megjelenő *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, valamint a tájnyelvi atlaszok, amelyek közül *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* két kötete a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaként jelent meg, akárcsak egészen frissen *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* első kötete. Ebben és más kiadványok megjelentetésében továbbra is szükségünk van a központi hungarológiai intézmények támogatására.

Az már a megújuláshoz tartozik, hogy közös kutatási programokban is részt veszünk anyaországi és távolabbi intézményekkel többek között az előnyelv és a népi kultúra vizsgálatában.

6. A hagyományokhoz, az örökséghez visszatérve: a politikai változás idején, 1989 és 1990 fordulóján az előző nyelvész-nemzedék kiemelkedő személyiségei (Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gállfy Mózes, Teiszler Pál) már nem éltek, a korábbi intézmények pedig (az egyetemi tanszék, az akadémiai intézet, az intézet kiadványa) már szinte csak kövületek voltak, publikálási lehetőség nem volt, sőt rejtegetni, menteni kellett a meglévő kéziratokat.

Ezeket a kövületeket kellett és kell életre keltetni, úgy megújítani, hogy a hagyományoktól se szakadjanak el teljesen, és főképpen, hogy megőrizték szakmai presztízstűket, színvonalukat. A kolozsvári iskola egyik fő kutatási területe a nyelvtörténet volt. Kelemen Lajosnak, majd tanítványának, Szabó T. Attilának elévülhetetlen érdemei és eredményei vannak a levéltári források nyelvi anyagának feltárásában, amelynek legjelentősebb eredménye az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Ehhez kapcsolódik a nyelvjárások történeti vizsgálata és a történeti hely- és személynévtan. A folytonosságot ezen a területen maga az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* képviseli, amelynek munkálatai tovább folynak Vámszer Márta és Nagy Jenő irányításával. Egyenlőre megoldatlan a helynévtörténeti és a történeti személynév-anyag

összegző feldolgozása, és - mint jeleztem - a legújabb nemzedék szakmai felkészítése s levéltári munkára.

A dialektológiai kutatás, amely szintén meghatározó volt 1976-ig, Márton Gyula haláláig, látszólag keveset valósított meg a nagy tervekben, elképzelésekből. Sőt éppen a kolozsváriak munkájára számítva a nagy szintézisből is éppen Erdély maradt ki: alig van reprezentálva a *Magyar Nyelvjárási Atlaszában*, teljesen kimaradt Imre Samu nagy szintéziséből (*A mai magyar nyelvjárások rendszere*) és Szabó Józsefnek a magyar nyelvjárászigeteket tárgyaló monográfiájából. Mindez a körülmények szerencsétlen összejárása miatt alakult így (Márton Gyula korai halála, a tájnyelvi atlasz-munkálatok befejezetlensége, ill. a kész kéziratok publikálásának lehetetlensége, a tanszék hirtelen megcsappant létszáma stb.). A változás után, mint az előbbieken utaltam rá, sikerült valamennyit törleszteni ebből a nyomasztó adósságból, és remény van rá, hogy a *Székely Nyelvjárási Atlaszában* kötetei is megjelennek. Remélhetőleg sor kerül a névtani kutatások kiegészítésére és összegzésére is.

Az a szerencsésnek tekinthető helyzet, hogy a nyelvészetnek és néprajznak közös tanszéke van, már önmagában is tovább élteti a Csűry-iskola egyfajta etnolingvisztikai szemléletét, amely néhány modern irányzat törekvéseivel is összehangolható (pl. folklórszövegek szövegsemiotikai és szövegtani vizsgálata, beszélesi szokások kutatása stb.).

A szűkebb értelemben vett dialektológiában már jelzett alapvető kéziratok megjelenése mellett legsürgetőbb az elméleti és módszertani tájékozódás, valamint a szemléletváltás olyan témák tekintetében, mint a nyelvjárások szemantikája, szintaktikája és szövegtana, annál is inkább, mivel az erdélyi nyelvjárások karakterisztikus jegyei és hagyományos értékei is inkább e részrendszerekben rejlenek. A nyelvi kölcsönhatás korábbi leltározó, etimologizáló vizsgálatát az élőnyelvi szociolingvisztikai jelenségek és folyamatok (kétnyelvűség, nyelvi erózió, nyelvcseré) módszeres feltárásával és rögzítésével kívánatos folytatni, hiszen ennek tanulságai közvetlenül befolyásolhatják a nyelvtervezést (kisebbségi nyelvpolitikát, nyelvművelést, nyelvapolást) és az anyanyelvi oktatást. Szintén e témakörbe tartozik a névtan művelése: a földrajzi és a személynévgyűjtés eddig elhanyagolt régiókban, hogy mihamarabb lehetővé váljék szintetikus adattárak és elemzések publikálása.

A modern nyelvészeti irányzatok elsősorban a stilisztika és az irodalmi nyelv története művelésében jelentettek termékeny ösztönzést. Az erdélyi nyelvészeti iskoláknak ez a modern szárnya indulásában Szabédi László nevéhez fűződik, majd - immár három és fél évtizede - Szabó Zoltánéhoz. Szintén ezt a teoretikusabb orientáltságot képviselik Szilágyi N. Sándor már korábban elkezdett és részben publikált fonológiai vizsgálatait, amely az

oktatásban évek óta jelen van, és fokozatosan kutatócsoporttá tömöríti az érdeklődő hallgatókat.

7. Kisebbségi körülmények között az anyanyelv sorsa iránt senki nem közömbös. Emiatt a nyelvészek tevékenysége is gyakran szinte közeletivé, már-már politikai jellegűvé válik. Legalábbis tőlük (azaz tőlünk) várják a nyelvpolitikával, az anyanyelvoktatással, az anyanyelvápolással, a nyelvmentéssel, a nyelvésztséssel kapcsolatos szakmai, módszertani tanácsokat. Az anyanyelvi oktatással kapcsolatos nyelvi korlátozások és diszkriminatív előírások, amelyeket az új oktatási törvényi megerősített és kiterjesztett, mindenki számára ismertek, ezekről nem szükséges részletesen szólnom. Talán csak azt jelezném mint megoldatlan és kevésbé evidens nyelvtervezési problémát, hogy sem a tankönyvekben, sem az oktatásban, még kevésbé a mindennapi nyelvhasználatban nem sikerült ellensúlyozni a szaknyelvek regionalizálódását, provincializálódását a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között.

A nyelvtervezésben fontos elvileg megállapodni abban, hogy a nyelvmege tartás szempontjából mi az előnyösebb: 1. a régiók nyelvi változatainak önállósítása, kodifikálása? 2. a régióknak az egyoldalú és határozott igazodása, alkalmazkodása a meglévő, anyaország-központú sztenderdhez? 3. a nyelvi sztenderd közösként való értelmezése alapján a normák rugalmasabb kezelésével az anyaországnak és a régióknak egymáshoz való igazodását szorgalmazni? 4. Ez utóbbit egészítené ki a szélső régiók határozottabb diglossziás elrendeződése, amelyben a helyi változatokat a közös sztenderd általános ismerete és használata ellensúlyozná. A szakmabeliek tudják, hogy a vélemények megoszlanak, gyakran élesen ütköznek e kérdések megítélésében. Mi a harmadik és a negyedik alternatívát tartjuk célravezetőnek, amely a régiók nyelvi hagyományait és értékeit sem mellőzi, és nem sérti a relatív nyelvi egységet, egyfajta közös nyelvi eszmény elvét sem. Ezt szolgálná az Értelmező Kéziszótár anyagának tervezett kiegészítése olyan, korábban mellőzött nyelvi elemekkel, amelyek a régiók nyelvhasználatában általánosak, és a közmagyar szempontjából sem idegenek.

8. Befejezőként talán arról sem fölösleges szólni, hogy végre a tudománytörténet is helyet kaphat a szakmai tájékozódásban. Ebben a kegyelet és az emlékezés is megnyilvánul olyan elődeink iránt, akiket elhallgatott az utókor, esetleg a saját koruk is mellőzött, akiknek iskolateremtő szerepük volt, vagy akik éppen egy-egy szaktudomány megalapozói voltak. A tisztelgő és a tisztázó emlékezések sorában említhetem az Oláh Miklós születésének 500. évfordulóján rendezett tanácskozást, az Aranka Györgyre és az Erdélyi Nyelv művelő Társaságra való emlékeztetést Marosvásárhelyen a kétszázadik évfordulón (1993. dec.), a méltatlanul elfeledett Bálint Gábor ünneplését Szentkatolnán születésének 150.

évfordulóján (1994. ápr.), Csűry Bálint emlékének és iskolateremtő működésének idézésével Szatmárnémetiben és Egriben (1998. ápr.). Ez év (1995) őszén Gyarmathi Sámuelre emlékezünk, elsősorban Nyelvmasterének tudománytörténeti helyét tisztázandó, hogy majd négy év múlva nyelvhasznító munkássága legyen a fő téma.

OKTATÓ ÉS KUTATÓHELYEK

Maticsák Sándor

Hungarológia Jyväskyläben

Finn nyelvoktatás Magyarországon – magyar nyelvoktatás Finnországban

Magyarországon a finn, Finnországban pedig a magyar nyelv sokkal fontosabb szerepet kap az egyetemi oktatásban, mint azt a nyelvek „rangsorában” elfoglalt helye indokolná. Ennek okát a nyelvrokonság megítélésében kereshetjük. A magyar középiskolai nyelvtankönyvek jelentős fejezetet szentelnek a nyelvrokonságnak, a hang- és alaktani megfeleléseknek, finnugor nyelvekből vett példákkal megtűzdelve. Az egyetemek magyar szakos hallgatói a nyelvtörténeti tantárgycsoport részeként finnugor nyelvészetet tanulnak, s egy féléven át ismerkedhetnek valamelyik választott finnugor nyelv – az esetek nagy többségében: a finn – szerkezetével, rendszerével. Magyarországon több egyetemen lehet mellékszakként finn nyelvet és irodalmat, ill. finnugor nyelvészetet választani. Sőt, jelenleg két fővárosi és egy debreceni középiskolában lehet finn nyelvet tanulni, ill. e tantárgyból érettségizni.

Finnországban a középiskolai könyvek szintén említést tesznek a nyelvrokonságról. Az egyetemi képzésben több intézményben kötelező a féléves magyar nyelv és kultúra kurzus, melynek keretében képet kapnak a magyar nyelv szerkezetéről, történetéről, megtehetik az első lépéseket a magyar nyelv gyakorlati elsajátítása terén, ill. országismereti alapinformációkat szerezhetnek. Több egyetemen lehet fő- és mellékszakként hungarológiát tanulni. Sajnos, a finnországi középiskolákban még nem tanítják a magyar nyelvet, bár az egyik jyväskyläi gimnáziummal már előrehaladott tárgyalások folynak ez ügyben.

Az egyetemi finn-, ill. magyaroktatás több évtizedes múltra tekint vissza. Közös – és egyben legmeghatározóbb – jellemvonása mindkét országban az, hogy a rokon nyelvek tanítása a finnugor nyelvtudomány keretein belül kezdődött (ill. részben azokon belül folyik ma is).

Magyarországon ma a nagy tudományegyetemek mindegyikén folyik finn (és finnugor) oktatás. Magyarországon az első finnugor tanszék Budapesten létesült: Budenz József 1872-ben kapott katedrát. Az első finn lektor – Viljo Tervonen – 1943-ban érkezett rövid időre, egy évre fővárosunkba. Őt Santeri Ankeria követte (1945–46), de aztán hosszabb szünet következett. Az 1959-ben megújított magyar–finn kultúregyezmény lehetővé tette a lektori tevékenység felélesztését is, azóta folyamatosan dolgozik finn lektor a budapesti egyetem finnugor tanszékén: Ingrid Schellbach (1959–60), Minne

Noronen (1961–64), Ulla Hauhia (1965–80), Marketta Huitu (1980–81), Outi Karanko (1981–).

Debrecenben 1914-től oktatnak finn nyelvet. E munkát kezdetben Pápay József, Csűry Bálint, Bárczi Géza professzorok végezték. 1952-ben jött létre a magyar nyelvészeti tanszéktől függetlenül működő finnugor tanszék. Az első finn lektor csak 1971-ben kezdte meg működését (az 1981-ben Budapestre távozott, s azóta is ott oktató Outi Karanko személyében). Őt követően hat lektor tanított Debrecenben: Marketta Huitu (1981–86), Harri Mantila (1986–87), Irene Wichmann (1987–88), Pirkko Lehto (1988–90), Heidi Vaarala (1990–92), Tuula Jäppinen (1992–).

Szegeden az egyetem megalapítása óta folyik finn oktatás. Az önálló finnugor tanszék 1959-ben jött létre. Az első finn lektor, Maria Vilkkuna 1975-ben kezdte meg működését. Őt Markku Raivio (1977–79), Irmeli Kniivilä (1979–88), Kaija Markus (1988–1992) és Jaana Nykänen (1992–) követte.

Pécsen hivatalosan 1988-ban alapítottak uralisztikai tanszéket, de már a 70-es években oktattak finnt a pécsi egyetem elődintézményében, a főiskolán. Néhány éve itt is működik finn lektor, Anja Haaparanta személyében. Az ötödik intézmény Szombathely. Itt a Pusztay János vezette tanszéken folyik finnugor, ill. finn oktatás. Ezeken a kutatóhelyeken kívül az újonnan alapított egyetemeken (pl. Pázmány Péter Katolikus Egyetem) is folyik finnugor, ill. finn oktatás. Finn nyelvet és irodalmat mellékszakként a budapesti és a debreceni egyetemen lehet tanulni, míg a többi intézményben specializációra nyílik lehetőség. (Forrás: Hajdú Péter, Suomen kielen tutkimus ja opetus Unkarissa. Specimina Fennica I. Szombathely, 1989. 89–100.)

Összességében elmondható tehát, hogy a magyarországi felsőoktatási intézményekben folyó finn tanítás mindenütt a finnugor (ill. magyar) nyelvészeti tanszék keretein belül zajlik, ill. abból nőtt ki, s ebből adódóan nyelvészetközpontú.

Finnországban jelenleg három egyetemen lehet hungarológiát tanulni: Helsinkiben, Turkuban és Jyväskyläben. (Más egyetemeken – Oulu, Tampere, Joensuu – is folyik magyartanítás, de csak bizonyos kurzusok keretei között.) Ezek közül az első kettő „hagyományos” módon vált a magyarságtudományok műhelyévé, míg a harmadik egyetemen újfajta alapokon jött létre e szak. Helsinkiben már a múlt század végén elkezdődött a magyar nyelv rendszeres tanítása. Magyar lektori státust 1925-ben létesítettek, 1928-ban létrejött a magyar intézet, de utána több mint fél évszázadig kellett várni a következő jelentős lépésre. Döntő fordulatot jelentett, hogy 1983-ban magyar vendégprofesszori állást hoztak létre, 1985-ben pedig megindult a magyar szakos képzés, akkor még mellékszakon, majd 1990-től immáron főszakon is. A magyaroktatás a főváros egyetemén mindig is a finnugor képzés szerves

részeként funkcionált, strukturálisan a finnugor tanszékhez tartozik, s az oktatás is nyelvészeti középpontú. Az utóbbi évtized irodalmár vendégprofesszorainak munkássága jelzi a szak választékának bővülését.

A turkui egyetemen az 1920-as évektől kezdve beszélhetünk magyartanításról. E délnyugat-finnországi város egyetemén nem működik magyar vendégprofesszor, s nem létezik külön magyar szak sem. A magyarságtudományi képzés a finnugor szak keretein belül folyik. Az intézmény 1960-ban kapott magyar lektori státust, a lektor feladata a magyar nyelvi képzésen túl a magyar irodalom és kultúrtörténet oktatása is.

Egészen más a helyzet az ország harmadik hungarológiai műhelyében, Jyväskyläben. E város is igen komoly „magyaros” múlttal büszkélkedhet. Már a II. világháború előtt és után több magyar nyelvész (Papp István, Kálmán Béla) tanított az itt rendezett nyári egyetemi kurzusokon. Az egyetem elődintézményében, a főiskolán 1966-ig rendszeres magyar tanfolyamokat tartottak, majd 1968-tól – immáron egyetemi keretek között – rendszeres magyaroktatás folyik. 1975-ben lektori státust hoztak létre. A lektor a finn nyelvészeti tanszék munkatársa, Jyväskyläben ugyanis nincs finnugor szakos képzés. A magyaroktatás történetében a fordulópontot 1989 jelentette, ekkor jött létre a hungarológia program, amely 1990-ben mellékszak, s 1994-ben főszak lett. (Forrás: Tuomo Lahdelma, *Hungarológia Finnországban*. A paradigmaváltás ideje. *Hungarologische Beiträge* 4. Jyväskylä, 1995. 47–54.)

A magyarság iránti érdeklődés a nyelvészeti tanszék mellett más intézetek részéről is megnyilvánult: elsősorban a Matti Vainio vezette zenetudományi tanszékét kell itt említeni: itt alakult meg az 1980-as években a magyar zene kutatásának centruma, a Kodály-központ. Emellett az irodalom és az etnológia tanszéknek is számos magyar vonatkozású kapcsolata volt.

A jyväskyläi hungarológiai képzés sajátosságai

Így tehát nem minden előzmény nélküli akcióról volt szó, amikor 1989-ben hat tanszék – finn nyelvészet, történelem, művészettörténet, etnológia, zenetudomány és irodalom – közös szándékának eredményeképp létrejött a hungarológia program, melynek célja a magyarságra vonatkozó kutató- és oktatómunka fejlesztése volt. Döntő jelentőségű, hogy e szak nem a finnugor (vagy finn nyelvészeti) tanszék keretein belül szerveződött, hanem kezdettől fogva több intézet együttműködésével széles körű kultúrszak, ahol a nyelvoktatás, ill. a nyelvészeti stúdiumok mellett a többi humán tudományterület is komoly szerephez jut. Meghatározó az is, hogy nem valamiféle „felülről jövő intézkedés” eredménye ez az együttműködés, hanem az egyetem bölcsészkarának önálló kezdeményezése – bürokratikus

akadályok, nehézkes döntési mechanizmusok nélkül. E programtípus sikerét bizonyítja, hogy a bölcsészkar ma már hasonló intézetek létrehozásán fáradozik, ilyen módon épülne például a russzisztikai intézet is.

A hungarológiai szak felépítéséből adódóan a tanulás elején minden diáknak széleskörűen meg kell ismerkednie a magyarságtudománnyal, de már az első év végén elkezdődhet a specializáció. A harmadik év után két szűkebb specializációban folytatható a hungarológiai szak: a nyelvészeti és az irodalomtudományi vonalon. Ezek azonban nem merev, megváltoztathatatlan kategóriák, ugyanis bármelyik résztvevő tanszék is indíthat fővonalú specializációt.

A széles körű oktatási tevékenység természetesen nagy feladatot ró az oktatógárdára is. A tudomány jellegétől idegennek tűnne, ha a több szakterületet felölelő feladatot egy-két állandó státusú tanár végezné el. Manapság már nincsenek polihistorok, így nem minden területen valamit mondani tudó oktatókra van szükség, hanem a saját szakterületükön kitűnően képzett tudósokra. Az egyes tantárgyakat egyrészt a programban résztvevő tanszékek munkatársai, másrészt pedig külföldről (nem csak Magyarországról!) meghívott vendégelőadók tanítják.

Ekkora feladatot önerőből nehéz lenne megoldani, elkerülhetetlen a külső erők bevonása. E feladat természetesen kettős, mert nemcsak ide kell meghívni az adott tudományterület jeles képviselőit, hanem itt is lehetőséget kell teremteni arra, hogy a diákok minél nagyobb számban mehessenek külföldre (elsősorban persze Magyarországra) nyelvet és kultúrát tanulni. Mindezekből adódóan úgyszólván természetes a szak nemzetközi jellege: az intézetben szinte állandóan vannak külföldi vendégtanárok, ill. – a jól működő diákcsera-programok eredményeként – magyarországi ösztöndíjasok. (Aminék ellentételezéseként a jyvaskyläi hallgatók sok esetben több szemeszt is külföldi egyetemeken végeznek. Itt jegyzem meg, hogy a külföldi képzéssel szemben a szak vezetése semmilyen bürokratikus akadályt nem támaszt, a külhoni egyetemeken teljesített szemináriumokat és vizsgákat – a képzési struktúránk rugalmasságából is adódóan – minden probléma nélkül elfogadjuk.) A magyarországi ösztöndíjak, tanulmányutak mellett igen fontos a más európai egyetemekkel való együttműködés is. Ez az együttműködés döntően az ún. Erasmus-program keretében valósul meg. Jyvaskylä 1993 óta e csereprogram résztvevője, s ennek eredményeként számost vendégtanárt és diákot fogadhattunk már, ill. kb. húsz diákunk tanulhatott egy-egy szemeszt a hamburgi, berlini és párizsi egyetemen. A program főkoordinátora a hamburgi egyetem hungarológiai központjának vezetője, Holger Fischer, s a projektumban Hamburgon és Jyvaskylän kívül részt vesz a berlini Humboldt Egyetem, a Sorbonne, valamint a firenzei egyetem is.

A hungarológia oktatásának személyi és tárgyi feltételei

A hungarológiai intézet állandó létszáma kicsi, s a hat tanszék alkotta program sajátosságából adódóan az intézet vezetője és a lektor egyszerre két helyen is tevékenykedik. A program irányítója, Tuomo Lahdelma – aki „főállásban” a finn irodalomtudományi tanszék docense – koordinálja az intézet munkáját, ill. ő tartja a magyar irodalmi előadásokat. A lektor (a program létrejöttékor Varga Pál, jelenleg Maticsák Sándor) tartja a középhaladó, haladó és felsőfokú nyelvórákat, ill. a magyar nyelvtörténeti és finnugor nyelvészeti előadásokat, szemináriumokat, valamint az országismereti órákat. A lektor „főállása” a finn nyelvészeti tanszéken van, ahol ezek mellett magyar nyelv és kultúrtörténet előadássorozatot tart a finn szakos hallgatóknak. Mellettük az intézetben óraadó tanár is tevékenykedik, ami megkönnyíti az oktatás megosztását, specializálását: az óraadó tanár (jelenleg Báthory Ágnes) a kezdő szintű nyelvórákat, ill. a fonetikai gyakorlatokat tartja. A három állandó oktatón kívül – mint már szó volt róla – az intézet munkájában aktívan részt vesznek a társtanszékek munkatársai (pl. Jorma Ahvenainen történész, Kalevi Pöykkö művészettörténész, Maija Fredriksson zenetudományi professzor), valamint a meghívott vendégelőadók, akik minden félévben rendszeresen tartanak előadásokat (munkájukról részletesebben a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó fejezetben lesz szó).

A tanszék munkáját nagymértékben segítik az ún. „hivatali gyakornokok”. Ők általában a felsőbb évfolyamos hallgatók közül kerülnek ki, s feladatuk sokrétű, a mindenkori igényekhez igazodik. Segítik például az intézeti titkár munkáját, megszervezik a vendégelőadók programját, előadásokon tolmácsolnak, részt vesznek a konferenciák szervezésében, a kiadványok szerkesztésében stb. A bölcsészkarral való szoros együttműködés eredményeképpen évente nyolc hónapot tölthetnek gyakornokok az intézetben.

Az intézetnek 1990-ben tíz hallgatója volt, jelenleg mintegy negyvenen vannak. Külön örömdetes, hogy a „régí gárda” tagjai közül néhányan már maguk is tanítanak: ez év tavaszán egyik volt hallgatónk már kezdő szintű nyelvórákat tartott, nemrég pedig politológus-hungarológus exdiákunk előadássorozata zajlott a politológia tanszéken a magyar politikai rendszerekről.

A tanítási körülményekkel meg lehetünk elégedve. A finn nyelvészeti tanszék épületében külön szoba áll a magyaroktatás rendelkezésére. Ez a tanterem csak a magyar oktatás céljaira vehető igénybe, a tanteremhiány itt ismeretlen jelenség. A könyvtár felszereltsége jónak mondható: a nyelvészeti szakkönyvek többé-kevésbé megtalálhatók, az 1980 előtti és a legújabb magyar irodalom úgyszintén. Sajnos, az 1980-as években a lektor az illetékes

magyar szervektől igen-igen kevés szakkönyvet, ill. szépirodalmat kapott, s ez a hiány meglátszik a könyvtár szerkezetén is. A lektori szobában található könyvgyűjteményen kívül a finn irodalmi tanszéken van jelentősebb magyar szépirodalmi könyvvállomány, ill. az egyetemi könyvtárban több száz könyv, különböző témákban.

A hungarológiai oktatás rendszere: tantervek, specializációk

A jyvaskyläi hungarológiai oktatás 1994 őszén jelentős változáson ment keresztül: immáron főszakként is tanulható a magyarságtudomány. Ennek megfelelően a képzés rendszere és a követelmények is megváltoztak, s így új tanterv megalkotása vált szükségessé. Az új tantervet 1994 tavaszán készítette el Keresztes László, Tuomo Lahdelma és Maticsák Sándor.

Az oktatás három képzési szakaszra oszlik (approbatur, cum laude, laudatur), s már a második képzési szakaszban lehetőség nyílik az elmélyültebb kutatásokra, a hat tanszék profiljának megfelelően. A harmadik szakaszban tovább lehet specializálódni: irodalmi és nyelvészeti irányban. A hallgatóknak a finn egyetemi képzésben megkövetelt mennyiségű tanegységet kell teljesíteni az egyes képzési szakaszokban, s ezek megszerzése után léphetnek a következő fázisba.

A tanterv egyik fő sajátossága, hogy bizonyos „modulokat” (pl. a különböző szintű nyelvoktatás, országismeret, történelem, néprajzi, irodalmi alapfogalmak stb.) mindkét fő specializáció hallgatóinak egyaránt el kell végezni. A gyakorlati nyelvoktatás a képzés első szakaszában heti négy óra, a későbbiekben heti két óra beszédgyakorlat órát jelent, ezekhez járulnak a fakultatív nyelvtani gyakorlatok, ill. társalgási órák. (Ezek száma heti négyhat.) A legfelsőbb szintű képzési szakaszban ezek mellett tolmács- és fordítási gyakorlatok, ill. szakszövegolvasási órák vannak. Ezen túlmenően a nyelvészeti vonalon három egyéb oktatási egység található: leíró nyelvészet, nyelvtörténet és az ún. kutatási blokk. A leíró nyelvészet a nyelv hagyományos szintjeit – hangtan, alaktan, mondattan – követi végig, majd a laudatur szakaszban ezekhez járulnak a specializáció egyéb területei (szövegnyelvészet, lexikológia, névtan, stilisztika és nyelvművelés, jelentés- és szociolingvisztika, nyelvjárástan és szlengkutatás). A nyelvtörténeti blokk a nyelvemlékek elemzése, ill. a történeti hang- és alaktan mellett finnugor nyelvészeti stúdiumokat is magában foglal (az összehasonlító finnugrisztika mellett az érdeklődőknek módja nyílik egy-egy finnugor nyelv kezdő szintű megismerésére is). Az ún. kutatási blokk elsősorban az intézet egyik nyelvészeti projektumához, a kontrasztív nyelvészeti kutatásokhoz igazodik,

valamint itt kapott helyet a tudománytörténeti tanegységcsoport is. Az irodalmi specializáció hallgatói a magyar irodalom különböző korszakai, s az irodalomelmélet különböző áramlatainak megismerése után specializálódhatnak egy-egy korra vagy alkotóra. A laudatur szakaszban kap helyet a kutatástörténet és a fordítási gyakorlat.

Nemzetközi kapcsolatok: vendégtanárok, diákcserék

Az intézet tevékenységének jellegéből adódóan számos nemzetközi kapcsolatot tart fenn. 1990–94 között neves vendégek tartottak hosszabb-rövidebb kurzusokat, 1994-től pedig (egyelőre ideiglenes jelleggel, 1996-tól remélhetőleg minisztériumközi cserével) vendégprofesszor működik az intézetben. Az elmúlt két évben – a teljesség igénye nélkül – meghívott vendégelőadóként kurzust tartott az intézetben: Pusztay János (Szombathely, nyelvészet), Bakró-Nagy Marianne (Budapest, nyelvészet), Keresztes László (Oslo/Debrecen, nyelvészet), Hoffmann István (Debrecen, nyelvészet), Korompay Klára (Párizs/Budapest) nyelvészet, Imre László (Helsinki/Debrecen, irodalom), Labádi Gizella (Turku, irodalom), Holger Fischer (Hamburg, történelem), Szakály Sándor (Bécs/Budapest, történelem), Voigt Vilmos (Budapest, néprajz), Küllös Imola (Budapest, néprajz), ill. előadást tartott Gulya János (Göttingen, nyelvészet), Benedek Gergely Piroska (Miskolc, nyelvészet), Kabdebó Lóránt (Miskolc, irodalom), Hannu Launonen (Helsinki, irodalom), Szopori Nagy Lajos (Helsinki, irodalom), Radnóti Zsuzsanna (Budapest, irodalom), Litván György (Budapest, történelem), valamint látogatást tett Honti László (Groningen), Jean Perrot (Párizs), Paul Kárpáti (Berlin), Csúcs Sándor (Helsinki).

1994 tavaszán a debreceni finnugor tanszék vezetője, Keresztes László négy hónapig oktatott a hungarológiai intézetben (leíró magyar nyelvészeti és kontrasztív nyelvészeti előadásokat tartott), majd ősszel őt követte a debreceni magyar nyelvészeti tanszék vezetője, Hoffmann István (magyar névtani és magyar hangtörténeti előadásokat tartott). 1995 tavaszán az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, Bakró-Nagy Marianne volt az intézet vendégtanára (jelentéstani és hangtörténeti előadásokkal).

A felsorolásból is kitűnik, hogy a jyvaskyläi egyetemnek a legerősebb kapcsolatai a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemmel vannak. Ez a kapcsolat immáron négy-öt évtizedre tekint vissza (Papp István, Kálmán Béla professzorok neve fémjelzi a „hőskort”), a jyvaskyläi egyetem magyar lektorai eddig kivétel nélkül a debreceni egyetem oktatói voltak, s a vendégelőadók egy része szintén debreceni. A kapcsolattartás nem egyoldalú: a csereegyezmény keretében 1994 őszén Tuomo Lahdelma négy hónapig a

debreceni egyetem finnugor tanszékének vendégtanára volt, s ugyanabban az évben Kalevi Pöykkö professzor tartott művészettörténeti kurzust a KLTE-n. Öröndetes tény, hogy a tanárok együttműködése mellett a diákcseré is egyre intenzívebbé válik: a jyvaskyläi hungarológus hallgatók közül évente öten vesznek részt a Debreceni Nyári Egyetem nyári kurzusán, 1994–95-ben két-két diák vendégeskedett a januári intenzív tanfolyamon, s ugyancsak ketten a májusi szuperintenzív kurzuson. 1994 őszén új ösztöndíjas csereegyezményt kötött a két egyetem: szemeszterenként két-két hallgató cseréjére nyílt lehetőség, elsősorban a szakdolgozat elkészítése céljából. Ez a kapcsolat kezdettől fogva olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1995 őszétől három-három diák cseréjére kerül sor félévenként. A debreceni kapcsolatok mellett igen jónak mondható a szombathelyi főiskolával kialakított együttműködés is, melynek keretében eddig két ízben kapott jyvaskyläi ösztöndíjat szombathelyi hallgató. Emellett emlékeztetni kell arra is, hogy a jyvaskyläi intézet – Erasmus-tagságából adódóan – évente több diákot tud küldeni Németországba és Franciaországba, ill. fogad onnan érkező hallgatókat.

Tudományos tevékenység: konferenciák, projektumok, kiadványok

A jyvaskyläi egyetem hungarológiai intézete – kihasználva a vendégtanárok aktivitását – az elmúlt években több konferenciát szervezett. 1995 legjelentősebb eseménye a finnugor tudósvilág ötévenként megrendezésre kerülő találkozójához, a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszushoz kapcsolódott, melynek Jyvaskylä városa adott otthont augusztus 10–15. között. A kongresszus mintegy ezer vendége négy fő tudományterületen – nyelvészet, irodalom, néprajz, történelem-régészet – adott számot tudásáról. A több mint négyszáz szekcióelőadás mellett 14 szimpózium megrendezésére is sor került. Ezek egyike az egyetem hungarológiai intézete által szervezett **„Hungarológia Magyarországon kívül”** címet viselő rendezvény volt. A szimpózium felkért előadói bemutatták az európai és Európán kívüli hungarológiai kutatóhelyek működését, számot adtak az elmúlt évtized eredményeiről, szóltak a tanítás és kutatás módszereiről, ill. azok nehézségeiről. A szimpózium anyaga a kongresszus előtt az intézet kiadványsorozatában megjelent (Hungarologische Beiträge 4. Hungarológia Magyarországon kívül. Szerk. Tuomo Lahdelma–Maticsák Sándor. Jyvaskylä 1995), így az érdeklődők száraz előadások helyett vitaindító expozék, s valós véleménynyilvánítások tanúi lehettek.

Az utóbbi néhány évben – elsősorban a politikai változások utáni kedvező légkörben – Magyarország és a magyarságtudomány – s ezekkel együtt a

magyar nyelv – iránti érdeklődés rohamosan növekszik. A „Hungarológia Magyarországon kívül” szimpózium feladata tehát kettős volt: egyrészt számot adott a külföldi magyarságkutató műhelyek működéséről, másrészt pedig a megváltozott körülmények között megpróbált útbaigazításokat adni. A szimpózium kötetében tíz ország kutatói jelentették meg írásaikat: Csehország, Észtország, Finnország, Hollandia, Japán, Magyarország, Németország, Olaszország, Svédország és Törökország magyar vendégtanárai vagy a fogadó ország hungarológus oktatói-kutatói fejtették ki nézeteiket, de a szimpóziumon Ausztria, Belgium, Franciaország és Lengyelország képviselői is szót kaptak.

1994-ben indult meg a jyvaskyläi egyetem hungarológiai intézetének **magyar–finn–észt kontrasztív nyelvészeti** kutatási programja. A projektum vezetője Keresztes László. A kutatás öt fő téma köré szerveződik: fonotaxis, lexikológia, frazeológia, esztragonok használata és ágens nélküli kifejezések. Az egyes témákat egyetemi oktatók irányítják, a kutatócsoportokban hallgatók is részt vesznek, s a lehetőségek szerint magyar–finn és magyar–észt kutatópárok működnek. E program első állomása az 1994 áprilisában tartott konferencia volt, melynek anyaga a Hungarologische Beiträge 3. kötetében jelent meg (Hungarologische Beiträge 3. Finnisch-ugrische kontrastive Untersuchungen. Hrsg. László Keresztes, Juha Leskinen, Sándor Maticsák. Jyväskylä, 1995). A kötetben tizenöt cikk kapott helyet, magyar, finn, észt és bolgár szerzőktől. 1995 tavaszán rendeztük meg a program következő találkozóját, a második kontrasztív nyelvészeti konferenciát. Örömdetes, hogy a témakörök – ill. az előadások – száma emelkedő tendenciát mutat. E konferencia anyaga a tervek szerint 1995 végén kerül nyomdába. A kontrasztív nyelvészeti projektum végső célja kontrasztív nyelvtan, ill. a kutatás eredményeit felhasználó nyelvkönyvek elkészítése.

1994 tavaszán még egy nyelvészeti konferenciát szerveztünk a **magyar nyelv tanulásának nehézségeiről**. A konferencián finn, észt, német és olasz kutatók fejtették ki, miért nehéz a magyar nyelv elsajátítása, milyen problémák merülnek fel a hangtan, alaktan és a mondattan szintjén, valamint milyen kultúrabefogadási problémákkal kell megbirkózni a magyar nyelvet (meg)tanulni vágyóknak. A konferencia másik fő iránya a nyelvtanulás általános nyelvészeti aspektusaival foglalkozott. E konferencia anyaga az intézet kiadványsorozatának második számaként látott napvilágot (Hungarologische Beiträge 2. Probleme des Spracherwerbs. Hrsg. László Keresztes, Tuomo Lahdelma, Sándor Maticsák, Christoph Parry. Jyväskylä, 1994), s tizenegy szerző előadásait tartalmazza.

1994 őszén került sor a „**Magyarország és Finnország a II. világháború idején**” elnevezésű konferenciára, melyen magyar, finn és német történészek

vettek részt, többek között Gunst Péter, Szakály Sándor, Jorma Ahvenainen, Holger Fischer. A konferencia anyaga várhatóan 1996 elején jelenik meg.

1995 novemberében – a tudományos konferenciák után újabb területet bemutatva – **magyar filmfesztivált** szervezünk. A fesztivál három napja alatt húsz magyar filmet mutatnak be, többek között Szabó István, Tarr Béla, Erdőss Pál, Szomjas György alkotásait. A fesztivál meghívott vendége Enyedi Ildikó rendezőnő.

Jelenleg az intézetben két nyelvészeti projektum működik: az egyik a már említett kontrasztív nyelvészeti irány, a másik pedig a **nyelvelsajátítás pragmatikai aspektusait vizsgáló kutatás**. E programban tíz ország egyetemei vesznek részt, koordinátora Bakró-Nagy Marianne, ill. a jyvaskylä egyetem angol tanszékének vezetője, Kari Sajavaara. Már elkészült a több nyelvre lefordított kérdőív, melynek segítségével képet szeretnénk kapni a magyar nyelv elsajátításának nehézségeiről, nem hagyományos nyelvészeti, hanem elsősorban szociokulturális aspektusból. A kérdőívek feldolgozásába számítógépes nyelvészt is be szándékozunk vonni.

Kiadványainkról már az eddigiek során is részben szóltam. Az intézet 1991-ben jelentette meg első kiadványát, Kulttuurin Unkari (A kultúra Magyarországa. Szerk. Jaana Janhila. Jyväskylä, 1991) címmel. A kötetben tíz szerző Magyarországgal foglalkozó munkái kaptak helyet, a zenetudomány, az irodalom, társadalom, film, színház és matematika tárgyköréből. 1993-ban indítottuk el a Hungarologische Beiträge nevet viselő kiadványsorozatunkat. A sorozatban eddig négy kötet látott napvilágot. Az első kötet húsz magyar, ill. külföldi kutató magyarságtudományi előadásait tartalmazza (Hungarologische Beiträge 1. Hrsg. Tuomo Lahdelma, Sándor Maticsák, Vesa Niinikangas, Christoph Parry. Jyväskylä, 1993), az irodalom, nyelvészet, történelem, ill. a hungarológia területéről. A sorozat második kötete a korábban említett nyelvelsajátítási konferencia, a harmadik a kontrasztív nyelvészeti konferencia, a negyedik pedig a hungarológiai szimpózium előadásait foglalja magában.

1995-ben jelent meg a Debreceni Nyári Egyetemmel együttműködve Magyar hangképzési gyakorlatok finneknek – Unkarin ääntämysharjoituksia suomalaisille címmel Báthory Ágnes és Varga Pál közös munkája. A háromszáz perces hanganyag (szöveggel) a magyar hangképzés nehézségein szeretné segíteni a tanulókat.

Rövidtávú terveink között három további kötet megjelentetése szerepel. Sorozatunk ötödik kötete az első számhoz hasonló felépítésű, a Jyväskylában előadásokat tartó kollégák cikkeinek gyűjteménye lesz. A hatodik kötet a tavaszi kontrasztív konferencia anyagát tartalmazza, a hetedik pedig a tavaly őszi történetnyelvi konferencia előadásait adja közre. Ezek mellett szeretnénk egyéb, a gyakorlati nyelvtanulást megkönnyítő munkafüzeteket is kiadni.

RECENZIO

N. Goller Ágota

Szerűség és metaforikus jelentés egy magyar regényben⁺

Az 50-es években uralkodó „szocialista üdvtörténeti illusztrációk” után - bár korlátok között - útkeresés indul, hogy a hagyományait tekintve ábrázoláscentrikus magyar prózát ezen a hagyományon belül újítsák meg.¹ Ennek egyik reprezentáns műve Ottlik Géza 1959-ben megjelent, ám a szöveg nagy részét tekintve jóval korábban írt regénye, az „Iskola a határon”.

Ottlik műve önéletrajzi elemekkel átszőtt fejlődésregény. Alapötletével szorosan kapcsolódik olyan modern mintához, mint Musil „Törless iskolaévei”.² A cselekmény fő helyszíne mindkét regényben egy katonaiskola az Osztrák-magyar Monarchiában, ill. Magyarországon. A katonatiszti növendékek nevelődésének/idejének végletes szituációjában fogalmazódik meg a regények alapötlete. Az 1906-ban keletkezett Musil mű a modern individuum-felfogás első valóságjegyeit tükrözi, mivel kérdésessé válik benne, hogy mi a tényleges érték az individuumban. Ottlik regénye az individuum létrejöttének lehetőségeivel, illetve annak akadályaival foglalkozik, tehát nem kérdőjelezi meg, hogy az értékek hordozója a szabad személyiség, sőt az ad lehetőséget a világ értelmezésére.

Ottlik regényében a személyiségek kialakulása a műfaj hagyományainak megfelelően történetekben megy végre, amelynek során a hősnek a szabadságot korlátozó világgal kell szembeszállnia, hogy megőrizze egyéniségét. Fontos tehát maga a történet, amelyben két antagonisztikus világszemlélet ütközik meg. Hasonlóan fontos a funkciója azoknak a leírásoknak is, amelyek a cselekmény helyszínét ábrázolják. Ezek közül a katonaiskola mint épület és környezet, földrajzi elhelyezkedésének megjelölésével, a regény címében is szerepel. Ez az a helyszín, ahol az egyéniséget korlátozó szemlélet uralkodik.

Ezek a tisztképző intézmények a Monarchia minden helyén a katonai előírásoknak megfelelően egyformák voltak és nagyjából ilyenek maradtak az utódállamokban is. Ilyen épületben tanul Törless a Monarchia Oroszországhoz közeli, galíciai határán. Ilyen iskolába járt Miroslav Krleža is Péccsett, majd a Ludovikára Budapesten. Ide járt Ottlik is 1926 és 1929 között, ezt megelőzően pedig Kőszegen, regényének a helyszínén, a nyugati határon tanult. Ám említhetjük Rainer Maria Rilket is, aki St. Pöltenben, majd egy

⁺ Az írás orosz nyelven előadásként hangzott el 1995. ápr.-ban Zágrábban. Megjelenik Zagrebački pojovnik, 1996. Zagreb.

csehországi katonaiskolába került és ezekről az évekről regényt is akart írni. Nem véletlen, hogy Ottlik a regényét René Rilke növendék emlékének ajánlotta, mely ajánlás a könyv német kiadásában meg is található.³

Így Ottlik művének iskola-leírása ráillik mindazokra az épületekre, amelyekben említett íróársai is megfordultak vagy hőüket elhelyezték. A kívül sárgára festett kétemeletes főépület a kisváros szélén sarkosan helyezkedett el. A fal színe a Monarchia fekete-sárga zászlajából átvett, úgynevezett császár-sárga árnyalathoz igazodott. A főbejárat előtti sétányon szökőkút volt. A főépülethez és a parkhoz tartozott még egy nagy gyakorlótér, egy kis kórházépület és a melléképületek sora. Mindezt - katonai kifejezéssel élve - az egész objektumot magas kilométer hosszú kőkerítés vette körül, amelynek több kapuja volt. A főbejáratot azonban mindig leláncolva tartották. A belső terek az 1867-es kiegyezés utáni jellemtelen „kincstári akadémizmus” szellemét tükrözték. Kápolna, óriási bolthajtásos étterem, faburkolatú hosszú folyosók és lépcsőház, a falakon beüvegezett színes olajnyomatokkal. Az étteremben I. Ferenc József császár és király fiatalkori, életnagyságú képe függött. A tágas lépcsőházban a sok használattól megkopott lépcsőfokok arra emlékeztették az elbeszélőt, hogy hány ezerszer tette meg rajtuk az utat.

A fentiekhez hasonló vizuális pontosság uralkodik azokban a leírásokban is, amelyeket az elbeszélő a növendékek többi jellegzetes tartózkodási helyéről ad. A hálótermek puritán berendezése: a szalmazsákos fehér vaságyak és a katonai pokrócok arra a közvélemény által is ismert tényre utalnak, ahogyan a császár hálószobája volt berendezve. Míg az épület jellegtelen monumentalitásában a távoli hatalom kisugárzása érződik, a hálótermi és a tantermi rend leírása már azt a dríllt szemlélteti, amely ezekben az intézményekben uralkodott. „... reggel is, este is folyton az ágyakat és az éjjeliszekrényeket kellett igazgatnunk úgy, hogy az ágytámlák és a szekrények élei zsinórszerű, egyenes vonalba essenek.”⁴

A hierarchiához igazodás készségének kialakításában lényeges volt a növendékek szakaszonkénti beosztása. Ez akkor vált igazán fontossá, amikor az új növendékeket a régiek közé besorolták. Az elbeszélő hangsúlyozza, hogy helye a jobbszárnyon az első tagpár második sorában a legkonkrétabb hely volt, amit életében elfoglalt. E valóságosnak és konkrétan érzékelt hely azonban éppen azáltal nyer szimbolikus jelentést, hogy az elbeszélő azt az egész életében elfoglalt helyével hasonlítja össze. Ilyen jelentésváltozásokon megy át a katonaiskola fontos helyének, a fogdának a leírása is. Az elbeszélő azért tud olyan részletes képet rajzolni róla, mert többször is „lakója” volt. A dupla zár, a lakat, a rács és a sodrony az ablakon, a ketrecszerű kis cellák külön rácsos lelakatolt ajtókkal súlyos bűnözők börtönének a képét mutatják, holott csupán zendülő fiúk fegyelmetlenségeit kívánták itt büntetni.

Ezekben a konkrétan és pontosan, világszerűen ábrázolt helyiségekben kezdődik el a növendékek idomítása, egyformává gyúrása a „porosz drill” eszközeivel. Bár a regény kerettörténetbe állítva ábrázolja a múltbeli helyszíneket és néhány kulcsfontosságú jelenetet két elbeszélői interpretálásban is olvashatunk, a leírásokkal kapcsolatban nem merülhet fel kétely az olvasóban aziránt, hogy ezeket „valóságosnak” kell tekintenünk, szimbolikus jelentésük mintegy mellettük, velük párhuzamosan keletkezik. A helyszínek leírásának szimbolikus jelentése a történés előrehaladtával felerősödik. Ez következik be az országhatár jelentésével is, amit az elbeszélő véletlenül lép át szökése közben. Meggondolja azonban magát és nem megy tovább, sőt ez a krízis ébreszti rá arra, hogy nem szökhet meg, mert nem ez a megoldás. A határ jelképpé változott a számára: egyrészt erkölcsivé, mert csak bizonyos határig lehet elmenni a megaláztatásban; másrészt a személyiség határává, amin belül önmagát kell megőriznie.

A két világszemlélet harcában Ottlik két csoportra osztja a szereplőket. A személyiségükért küzdők világáról főleg azon keresztül értesülünk, hogy az elbeszélő bemutatja az elhagyott családi otthont, a civil élet iskoláját és Budapestet. A pesti lakás tárgyainak meghittsége, személyessége éles ellentétet képez a katonaiskola személytelen uniformizáltságával. A személyes tárgyak birtoklása, a jól ismert helyek, de még a lakás árnyékainak állandósága is a világban való otthonosság érzését dokumentálja.

A katonaiskola uniformizált környezetével a regény szövegében szembenállnak azok a leírások is, amelyeket a két elbeszélő Budapestről, a város különböző részeiről ad. Mindketten a város egy-egy részét mint a városábrázolást írják le. Egyikük például felidézi emlékezetében a Kálvin-teret, ahol az iskolába menet vagy onnan jövet, keresztül ment. Ezt azzal a reflexióval köti össze, hogy régen minden „valamilyen volt”, vagyis jellegzetes, most pedig semmilyen az a környezet, ami körülveszi. Emlékezik a Haris-köze, a budapesti Belvárosnak egy szűk kis utcájára, ahova édesanyjával fogorvoshoz mentek. „A Haris-köz éppen a barátságtalan semmilyeniségével tűnt fel élesen. Kopár kis nagyvárosi síkator. Se üzletek, se eleven kirakatok; szűk, kanyarodik, esős, vizes járda; nagy sűrű házak, irodák, rácsok, vasredőnyök; félemeleti raktárak, hátsó irodahelyiségek.”⁵ Mégis úgy emlékszik erre a szűk utcára és az összehajló bérpalotákra, esős balkonokra, mint ami a boldogságot jelentette a számára.

E képek emlékeztetnek azokra a régi múlt századi és még régebbi litográfiákra, ill. rézkarcokra, amelyeket egy-egy város részeiről készítettek és amelyek szinte a fényképet pótolva ábrázolták a városokat. Ilyen pontos vonalakkal megrajzolt részlet az is, amit az elbeszélő a budapesti Ferenciek-teréről, a templomról és a templom előtt jövő-menő emberekről ír le. Ugyanitt

említi meg a régi Városi Színháznak az épületét és a Belvárosnak egy keskeny utcáját.

A növendékek visszaemlékezése régi, tágabb és szűkebb környezetükre azáltal tesz szert különös jelentőségre, hogy szinte az az egyetlen lehetőségük, hogy vizuális emlékeiken keresztül kapaszkodhassanak az elhagyott értékekbe.

A másik város, ami jelentős szerepet játszik a növendékek életében, Kőszeg. Ebben a városcában volt a katonaiskola, ahol a történet játszódik. A várost 1532-ben a királykapitánya, Jurisich Miklós védte a török had ellen. A növendékek számára a város a várral együtt ezt a történelmi múltat is jelentette. Az iskola mögötti régi tornatéren táboroztak hat évvel a mohácsi vereség után a törökök. Az egyik elbeszélő, aki mindezt 1957-ben mondja el, így összegzi, mit is jelentett és jelent ma is neki ez a történelmi hely: a védők tudták „... hogy hazájukon kívül még egy sokkal kisebb és egy nagyobb hazájuk is van, s ezt mind a kettőt megvédték. A városukat, ahol születtek és a világrészüket, ahol senki sem borotválta a koponyáját.”⁶

A katonaiskola helyszínének és a növendékek emlékeinek leírásával párhuzamosan szerzünk tudomást az eseményekről, így a leírások és az emlékek egy dinamikus folyamatba beállítva léteznek. Az egyes leírások lehetnek ugyan állóképek, azáltal azonban, hogy a történelem folyamatának összetevőivé válnak, dinamikát, szinte mozgókép jelleget nyernek.⁷

A leírások másik lényeges tulajdonsága, hogy az elbeszélő reflexiókkal kíséri, éppen úgy mint az eseményeket. Az egész történet ugyanis nem az elbeszélés idejében játszódik le, hanem egy megtalált kéziratnak a közreadásával múltbeli eseményeket, múltbeli leírásokat idéz fel. Ez a közlési mód jó ürügyül szolgál ahhoz, hogy kéziratot közlő elbeszélő kommentálhassa volt növendéktársa világát.

Fontos szerephez jutnak a regényben az elhagyott világ leírásain túl a vizuális fantázia képei. Az egyik növendék, akiből a későbbi kézirat szerzője, író lett, egy elképzelt hely képéhez menekült, amikor a katonaiskola sivár környezete olyan nyomasztóan hatott rá, hogy valamilyen módon, fantáziája foglalkoztatásával, lelki megkönnyebbüléshez akart jutni. Az általa sohasem látott Trieszti öblöt képzelte maga elé már a katonaiskolába való bevonulásának első napjaitól kezdve. Tulajdonképpen a Trieszti Öböl elnevezés is feltételes volt, csak saját „használatra” nevezte el így, valójában egy kikötőváros tengerparti terét képzelte el, minden bizonnyal metszetek és olvasmányok alapján. Ezt a fantáziaképet oly pontosan dolgozta ki, hogy méltán hasonlíthatjuk a „valóban” látott városképeknek a „hiteles” ábrázolásához. A teret három oldalról palotaszerű, árkádos házak szegélyezték. A kövezett tér közepén, egy talapzaton, szobor állt s a helyet a tengertől és a mélyebben fekvő rakparttól egy kőkorlát választotta el. A

barokk épületek francia ablakokkal, földig érő függönyökkel jelentek meg előtte, úgy hogy egy ismeretlen valaki állt az egyik ablakban. Talán egy futár érkezését várta a tenger felől egy narancsszín vitorlás hajóval... Valószínűsíthető, hősünk magát helyezte a képbe és az öbölről „készült” metszet romantikus felhangja a kamasz fiú pszichológiájának felel meg.

A másik elbeszélő, akiből festő lett, nem egy elképzelt hely fantáziaképet alkotott meg a maga számára, hanem az iskola melletti parkban rajzolgatva, a park lombjain keresztül szűrődő fénysugarakat és az opálos szintőrést írta le. Ez a színvilág a sajátja lett, ugyanazt a lehetőséget tartalmazta, mint társa számára a Trieszti Öböl. Bár ekkor még felkészületlennek látta magát, hogy fényeknek és színeknek a játékát visszaadja rajzain, arról ábrándozott, hogy olajfestékkel majd jobban tudja érzékeltetni, amit „látott”. A fények lombon keresztül törő végtelen útját követve ugyanis homályosan alakult benne az érzés, hogy olyan világba jutott, ami csak az övé és később, ebben a világban élve, alkotásra lesz képes.

A katonaiskola helyszínleírásainak szimbolikus jelentése és az elhagyott világ helyszínrajzait követő reflexiók, valamint a fantáziaképek és a vizuális alkotás lehetősége egy általános szimbolikus jelentőségű képen összegződnek. A növendékek hosszú, sáros őszben vívják meg harcukat a katonaiskolában a dríllt vezénylő elöljáróikkal. A feloldódás akkor következik be, amikor decemberben leesik az első hó „... a kopasz ágakra fehér prém simult, a vaslámpák tányérjaira fehér süveg nőtt. Fehérség borult a parkra. Véget ért a sár korszaka. tiszta puha szőnyeget terített lábunk elé az égi kegyelem.”⁸

A sár a növendékek mindennapi életében is rendkívül sok nehézséget okozott, hiszen minden nap súlyos küzdelmet vívtak a saras bakancsokkal, míg meg tudták tisztítani azokat. Rengeteget szenvedtek a tócsákban végrehajtott feküdj! föl! parancsszavakra végrehajtott csuklógyakorlatoktól. De ez a sár azt is jelentette, hogy sorozatos megaláztatásoknak voltak kitéve és szinte beleragadtak a földi sárba, az „ellenséges” világba. A hó megkönnyítette a növendékek életét, mivel a mindennapos nehézségek megszűntek és jelezte a Karácsony, az első hazautazás közeledtét is. Ugyanakkor a fehér táj csendessége és nyugalma a görcsös lelkek oldódását is elősegítette.⁹

A növendékek portyája, külsejük elég pontos leírása szintén nyomon követi az eseményeket és a helyszínrajzokat. Már rögtön bevonulásuk után át kellett öltöznüik civil ruhájukból egyenruhába. Ez az egyenruha is arra hivatott, hogy egyformaságukat és az ezzel együttjáró, mindenkire egyformán kötelező fegyelmet dokumentálja. Kezdetben még nem tudják úgy viselni ezt az egyenruhát, hogy „katonásan”¹⁰ hasonlóak legyenek egymáshoz, a civilségük, „lazaságuk” köti őket össze. A későbbiekben, az állandó fegyelmezés során,

kénytelenek igazodni a katonai egyformasághoz. Csak a konfliktusok lejátszódása után, amikor a történet elbeszélői-hősei megtanulták, hogyan tudják megőrizni saját belső világukat, alakul ki az a mód, ahogyan külsejükben is jelezni tudják a kötelező egyformaság mellett bizonyos egyéni vonások megőrzését. Ebből a szempontból a legjellegzetesebb a kézirat-regény főhősének arcképe, amely bizonyos mértékig a regény szerzőjének önarcképeként is felfogható. Ő az, aki külsejében leginkább egyéni tud maradni, és ezt a visszaemlékező szerint főleg a sapkaviseletével érte el. A kis kék egyensapkát úgy tette fel fél kézzel a fejére, hogy tenyérrel meghúzta a tarkóján. Ezzel a mozdulattal adott bizonyos sajátos vonást sapkaviseletének. Ha ehhez még hozzátesszük a leírásban szereplő hős figyelő, komoly, barna szemét, nyurga testét és a sportokban való ügyességét, ahogyan átlendül egy korláton vagy deszkapalánkon, felidéződnek bennünk az íróról ismert különböző fényképek.

A regény helyszínrajzai, városképei és portréi a maguk konkrét vizuális ábrázolásával létre akarták hozni a történeti környezet világát. Ugyanakkor, főleg reflexiókkal, mindennek szimbolikus jelentést is kölcsönöztek. Egyértelműen megtaláljuk e kettős jelentést és funkciót, az ábrázolót és a metaforikusát a hősök emlék- és fantáziaképeiben.¹⁰ A sár motívuma pl. kezdetben még szoros kapcsolatban áll a vizuális rajz nyomán keletkezett konkrét jelentéssel, de a hó motívumával szembeállítva kezd ettől eltávolodni. A hó már kezdettől megelőlegezi puhaságával és mindent elborító fehérségével a második jelentést. A fehér szín, ami az európai köztudatban általában és művészeti szinten különösen a tisztasággal és az ártatlansággal kapcsolódik össze, a regényben a növendékek megaláztatástól való megváltását és valamilyen lelki tisztaság megmaradását vagy elnyerését jelentheti.

Egy „absztrakt” vizualitás jelenik meg a regényben, amikor az íróvá lett elbeszélő a barátaihoz és általában az emberekhez való kapcsolatáról beszél. Ebben a rövid monológjában matematikai hasonlatokhoz folyamodik, hiszen alapvető érdeklődése ebben az időben a matematikához kapcsolja őt. Éppen ezért tudja mesterien összekötni az időnek és annak az elvont térnek a problémáját, amiben az emberi kapcsolatokat elképzei. Úgy gondolja, hogy egy érzékelésen és időn túli nagyobb valóság terében folytonosan összefüggünk egymással. Indáink metszik a világot, amelyek aztán tovább nyúlnak ki, egy ismeretlen dimenzióba, mint elszakíthatatlan köldökzsinór, és ott vagyunk egybekapcsolva egyetlen egészként abban a teljesebb kontinuumban. A kiinduló pontot, ahonnan az indák elindulnak, egy szűkebb vagy tágabb gömbfelülethez hasonlíthatja, amelyből a sugárnyaláb tagjai, vagyis mi magunk, kiindulunk. Ezzel a gondolatsorral elérkezett ugyanúgy a végtelenség gondolatához, mint növendék társa, a festő. Míg azonban a

festőtárs egy földibb, érzékletesebb, vitalista végtelenségnek látja a tágra nyílt égbolt minden káprázatát, író-elbeszélőnk a matematika elvont jelképrendszerében próbálja társai tudomására hozni, hogyan értékeli az emberi kapcsolatokat.¹¹ A lényeg a regény értékvilágát illetően azonban hasonló: a maguk módján mindketten meg tudták őrizni lelki függetlenségüket és erkölcsi tartásukat, valamint különbségüket a másiktól.

Jegyzetek

1. L. Kulcsár-Szabó Ernő: A magyar irodalom története. 1945-1991. Bp., 1994. 88-93. p. p.
2. L. Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik géza. Pozsony, 1994.
3. L. Szegedy-Maszák M.: i.m.
4. Ottlik Géza: Iskola a határon. Bp., 1988. 81.p. (A továbbiakban: Ottlik és lapszám.)
5. Ottlik, 224.p.
6. Ottlik, 347-348.p.p.
7. Itt kívánok köszönetet mondani Hetényi Zsuzsának az előadáshoz fűzött megjegyzéseiért, amiket jelen írásban hasznosítottam.
8. Ottlik, 231.p.
9. L. Balassa Péter: Ottlik és a hó. Egy motívum története. In: U.ő. Észjárások és formák. Bp., 1990.
10. L. Kulcsár-Szabó Ernő: A regényfikció három modellje. In: U.ő. Műalkotás-szöveg-hatás. bp., 1987.
11. Ottlik, 347.p.

INFORMÁCIÓ

Hungarológiai kiadványok külföldön

I. Hungarológiai folyóiratok, évkönyvek:

Bibliográfiánk tartalmazza a nem csak kimondottan hungarológiai témákat feldolgozó rendszeresen megjelenő periodikákat, hanem olyan más, a közép-kelet-európai régióval foglalkozó kiadványokat is, amelyekben előfordulnak hungarika vonatkozású közlemények.

1. *Acta hungarica*: az ungvári Hungarológiai Központ folyóirata - Zsurnal centri Hungarologii pri Uzsdy. Ungvár. Kétévenként.
2. *Acta Transsilvaniae*. Közread.: Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca. Kétévenként.
3. *Burgenländische Heimatblätter*. Közread.: Amt der burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, Landesbibliothek und Landesmuseum. Eisenstadt. Negyedévenként.
4. *Canadian ethnic studies - Études ethniques du Canada*. Calgary, Alberta. Negyedévenként.
5. *Canadian review of studies in nationalism - Revue canadienne des Études sur le nationalisme*. Charlottentown, P.E.I. Évenként.
6. *Canadian slavonic papers - Revue Canadienne des slaves*: an interdisciplinary journal devoted to Central and Eastern Europe. Winnipeg, Alberta. Negyedévenként.
7. *Demos*: internationale ethnographische und folkloristische Informationen. Dresden. Negyedévenként.
8. *East central Europe - L'Europe du centre - est*. Közrend.: School of Arts and Sciences, California State University. Bakersfield, California. Félévenként.
9. *East European constitutional review*. Közread.: Central European University by the Center for the Study of Constitutionalism in Eastern Europe. The University of Chicago. Law School. Chicago, Illinois. Negyedévenként.
10. *East European quarterly*. Kiad.: The University of Colorado. Boulder, Colorado. Negyedévenként.
11. *Eeps East European politics and societies*. Berkeley, Connecticut. Évenként háromszor.
12. *Eesti Hungaroloogia komitee bulletään*. Tartu. Évenként.
13. *Erdélyi Múzeum* : az Erdélyi Múzeum Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi-, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi szakosztályainak közlönye. Kolozsvár. Negyedévenként.

14. *Ethnologia Europaea*: journal of European ethnology. Stocklund, Bjarne Lyngby. Félévenként.
15. *Études Danubiennes*. Közread. : Groupe d' Études de la Monarchie des Habsbourg, Centre d' Études Germaniques. Strasbourg. Félévenként.
16. *Études finno-ougriennes*. Közread.: Association pour le Développement des Études Finno- Ougriennes. Paris. Évenként.
17. *Europa Ethnica*: Nationalitätenfragen- Questions ethniques- Problems of Nationalism. Wien. Negyedévenként.
18. *Finnisch- Ugrische Forschungen*: Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. Helsinki. Évenként.
19. *Halbasien*: Zeitschrift für deutsche Literatur und Kultur Südosteuropas. Frankfurt/München. Félévenként.
20. *Halbjahresschrift für Südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik*. Közread: Geschäftsstelle des Arbeitskreises für Geschichte und Kultur der deutschen Siedlungsgebiete im Südosten Europas. Ippesheim. Félévenként.
21. *Hid*: irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. Novi Sad. Havonként.
22. *Hungarian Studies Review*. Közread.: Hungarian Studies Review Association- National Széchényi Library. Toronto- Budapest. Félévenként.
23. *Irodalmi Szemle*: irodalom, kritika, társadalomtudomány. Bratislava. Havonként.
24. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Közread.: Osteuropa Institut, München. Stuttgart. Negyedévenként.
25. *Journal of american ethnic history*. Közread.: Rutgers University, New Brunswick. New Brunswick, N.J. Negyedévenként.
26. *Kalligramm*: Művészet és gondolat. Pozsony. Havonként.
27. *Korunk*: Kultúra, haza, nagyvilág. Kolozsvár. Havonként.
28. *Magyarok Szlovákiában*: adatok, dokumentumok, tanulmányok. Bratislava. Évenként.
29. *Münchener Zeitschrift für Balkankunde*. München. Kétévenként.
30. *Nyelv- és irodalomtudományi közlemények*. Bukarest. Félévenként.
31. *Nyitlapok*. Nyelv- irodalom- tanítás: szakmai folyóirat. Közread.: Nyelv- Irodalom- Tanítás Társulás Csíkszereda. Félévenként.
32. *Open society news*. Közread.: Soros Foundation. New York, N.Y.- Praha. Havonként.
33. *Osteuropa*: Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens. Stuttgart. Havonként.

34. *Osteuropaforschung*. Közread.: Informationszentrum Sozialwissenschaften der Arbeitsgemeinschaft, Sozialwissenschaftliches Institut. Bonn. Félévenként.
35. *Österreichische Osthefte*. Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung Wien. Negyedévenként.
36. *Rivista di studi ungheresi*. Roma. Évenként.
37. *Slavic and east european journal*. Közread.: American Association of Teachers of Slavic and East European Languages and Department of Russian and Slavic Languages, University of Arizona. Tucson, Ariz. Negyedévenként.
38. *Slavic Review*: American quarterly of Russian, Eurasian and East European studies. Közread.: American Association for the Advancement of Slavic Studies. Urbana, Illinois. Negyedévenként.
39. *The Slavonic and East European Review*. Kiad.: School of Slavonic and East European Studies, University of London. London. Negyedévenként.
40. *Studia universitatis Babeş-Bolyai*. Philologia. Cluj. Félévenként.
41. *Suomi-unkari*. Helsinki. Negyedévenként.
42. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*: Zeitschrift für Literatur und Kunst, Geschichte und Zeitgeschichte. Kiad.: Südostdeutsches Kulturwerk. München. Negyedévenként.
43. *Südostdeutsches Archiv*. Közread.: Südost-Institut. München. Kétévenként.
44. *Südosteuropa Mitteilungen*: Vierteljahresschrift der Südost-Europa-Gesellschaft. Közread.: Südosteuropa-Gesellschaft. München. Negyedévenként.
45. *Südost-Europa*: Zeitschrift für Gegenwartsforschung. Monatsschrift der Abteilung Gegenwartsforschung des Südost-Instituts. Közread., Kiad.: Südost-Institut, Abteilung Gegenwartsforschung. München. Havonként.
46. *Südost-Forschungen*: Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südost-Europas. Közread.: Südost-Institut. München. Évenként.
47. *Szlovákiai Magyar Néprajzi Bibliográfia-Národopisna Bibliográfia Maďarov na Slovensku-Volkskundliche Bibliographie der Ungarischen Minderheit*. Kiad.: Dunamenti Múzeum. Komárno-Komárom. Évenként.
48. *Transylvanian Review*. Közread.: The Romanian Cultural Foundation, Center for Transylvanian Studies. Cluj-Napoca. Negyedévenként.
49. *Új Symposion*. Társadalmi, művészeti és kulturális folyóirat. Novi Sad. Évenként tizszer.
50. *Ungarn-Jahrbuch*: Zeitschrift für die Kunde Ungarns und Verwandte Gebiete. Közread.: Ungarisches Institut. München. Évenként.

51. *Ural- altaische Jahrbücher*: internationale Zeitschrift für Nord- Eurasien- Ural- Altaic yearbook: international journal of Northern Eurasia. - Meždunarodnyj zurnal severnoj Euraizi. Közread.: Indiana University. Berlin- Bloomington etc. Évenként.
52. *Ural- Altaische Jahrbücher*: internationale Zeitschrift für Uralische und Altaische Forschung- International Journal of Uralic and Altaic studies- Journal international des études ouraliennes et altaïques- Meždunarodnyj zurnal' urali altajovedenia. Közread.: Finnisch- ugrisches Seminar der Georg- August- Universität. Göttingen. Évenként.
53. *Üzenet*: irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat. Subotica. Havonként.
54. *Zeitschrift für Ostforschung*: Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa. Közread., kiad.: Herder Institut. Marburg/Lahn. Negyedévenként.

II. Rendszertelenül megjelenő sorozatok:

- Berliner Beiträge zur Hungarologie. Berlin.
- Bibliográfiai füzetek. A jugoszláviai magyar irodalom ... évi bibliográfiája. Összeáll.: Csapó Julianna. Újvidék.
- Bibliografie československé hungaristiky. Brno.
- Bibliotheque Finno-ougrienne. Paris.
- Cahiers d' Études Hongroises. Paris
- Értekezések, monográfiák, Újvidék.
- Fenno-ugrica Suecana. Stockholm.
- Folia Hungarica. Helsinki.
- Hungarologische Beiträge. Jyväskylä.
- Irodalomtudományi dolgozatok. Újvidék.
- A jugoszláviai magyar nyelv rétegei. Újvidék.
- Lendvai füzetek - Lendavski zveski. Lendva- Lendava.
- Opuscula Fenno- ugrica Gottingensia. Göttingen.
- Studia Hungarica. München.
- Südosteuropäische Arbeiten. München.
- Tanulmányok - Studije. Újvidék.
- Tartui magyar füzetek.- Tartu hungarologia vihkud. Tartu.
- Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B. Wissenschaftliche Arbeiten. München.
- Veröffentlichungen des Instituts für Finnougristik der Universität München
- Voprosy finnougorskoj filologii. Szt. Pétervár.

III. 1991 és 1994 között megjelent monografikus művek

(szépirodalom, szótárak és nyelvkönyvek kivételével)

- Bence Lajos: Irott szóval a megmaradásért. (A szlovéniai magyarság hetven éve). Lendva- Lendava 1994. (+bibl.)
- Bibliografie Československé hungaristiky 1981-1985. (Szerk. R. Pražák, M. Romportlová). Brno 1991.
- Bosnyák István: Jugoszláviai magyar népköltészeti kalauz. Újvidék 1991 (Értekezések, monográfiák).
- Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and seventeenth Centuries. Szerk.: R. J. W. Evans T. W. Thomas. London 1991.
- Csányi Erzsébet: Szövegvilágok: A fikció fölénye. Újvidék 1992. (Irodalom-tudományi dolgozatok 3).
- Dávid András: Egyazon égtájon: fejezetek a magyar- délszláv és délszláv-magyar kapcsolattörténet köréből. Újvidék 1993.
- Dējiny Madarska. (Red. koll. R. Pražák). Brno 1993.
- Fónod Zoltán: A csehszlovákiai magyar irodalom története. Bratislava 1990.
- Fónod Zoltán: Perben a történelemmel. (Fábry Zoltán élete és munkássága). Bratislava 1993.
- Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Budapest-Bratislava 1993.
- Görbei András: A magyar irodalom rövid története. Helsinki 1992. (Folia Hungarica 6).
- Gulya, János - Lossau, Norbert: Anthologie und interkulturelle Rezeption. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-NewYork-Paris-Wien 1994. (Opuscula Fenno-unrica Gottingensia 6)
- Historians and the History of Transylvania. Szerk.: László Péter. Boulder (Colorado, USA) 1992 [1993].
- Jaukkuri, Mari: Kort om litteraturen i Ungern. Uppsala 1993.
- Kurucz György: A Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. London 1992.
- Lossau, Norbert: Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbeziehungen im sprachlich-kulturellen Vergleich. Frankfurt am Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien 1993. (Opuscula Fenno-ugrica Gottingensia 3)

- Magyar irodalmi szöveggyűjtemény. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Jonka Najdenova és Takács Győző. Szófia 1991.
- Markovič, Radmila: A kishegyesi földművelés és állattartás szókincse. Újvidék 1991. (A jugoszláviai magyar nyelv rétegei 1)
- Mészáros András: A marginalizáció szelíd bája? Bratislava 1994.
- Molnár Zoltán Miklós: Nyelv és nemzetiség. Maribor-Szombathely 1993.
- Nonaneries. A Aurélien Sauvageot pour son 90éme anniversaire Bibliographie de l'oeuvre d'Aueélien Sauvageot. Paris 1990.
- Pašaiková, Jaroslava - Gardj, Lúdivit: Úvod do dejín madarskoj kultúry a literatúry. Bratislava 1992.
- Pomozi, Andrea - Hütt, Anne: Ungari maatundmise lugemik. Tartu 1994.
- Pražák, Richard: Česko-maderské kulturní vzťahy ad osvícenstív do roku 1848. Brno 1994.
- Pražák, Richárd: Lajos Kossuth. Brno 1994.
- Tanulmányok, cikkek a szlovéniai magyar irodalomról. Lendva 1991.
- Tőzsér Árpád: Escorial Közép-Európában. Tanulmányok és kritikák a szlovákiai magyar irodalom köréből. Bratislava 1992.
- Tőzsér Árpád: Pozsonyi Páholy. Bratislava 1994.
- Tri studie - Három tanulmány, Lendva - Lendva 1991. (Lendvaski zvezki - Lendvai füzetek)
- Turi Márta: A Kanizsa környéki tanyavilág földművelésének szakszókincse. Újvidék 1991. (A jugoszláviai magyar nyelv rétegei 2)
- Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Ungvár-Budapest 1993.
- Väike valimik ungari kirjandusest - kis magyar irodalmi antológia. Szerk. Pomozi Péter. Tartu 1994.

Lezárva: 1994
Összeállította *Rózsa Mária*

Tartalom

HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALMI EMLÉKHELYEK VEZETŐINEK
TALÁLKOZÓJA. PETŐFI IRODALMI MÚZEUM 1995. OKTÓBER 3-5.
[1]

Bada István: A Jugoszláviai Gyűjtők Egyesületének irodalomszervező
munkájáról [3]

Dr. Bodó Sándor: Közgyűjtemények az ezredforduló küszöbén [4]

Csáky Károly: Irodalmi emlékhelyek, emléktáblák az Ipoly mentén
[11]

Keresztyén Balázs (Nagyszőlös): Kárpátalja irodalmi emlékei [16]

Lábadi Károly: Irodalmi emlékhelyek, értékőrzés és pusztulás a
horvátországi magyarságnál [22]

Ökrész Károly : Szirmai Károly emlékének ápolása [26]

Varga Domokos: A magyar irodalmi társaságokról [31]

Varga Lakatos Gizella: Szabadkai irodalmi hagyományápolás,
emlékhelyek és a Kosztolányi-emlékszoba [36]

OKTATÁSMÓDSZERTAN [41]

Korompay Klára: Magyartanítás külföldön: kérdések, szempontok és
elméleti lehetőségek a magyar nyelvtudomány szempontjából [43]

Artowicz Elzbieta: Magyarul látni a világot és magyarul beszélni - a
magyar mint idegen nyelv tanításának előzményei és feltételei a kognitív
lingvisztika felfogásában [54]

Fábián Pál: A magyar nyelvtudomány és néhány gyakorlati vetülete az
idegen ajkúak magyarra tanításában [65]

Kontra Miklós: Szociolingvisztikai lehetőségek a magyar vendégoktatók
munkájában [73]

Vincze Mária - Liljana Lesznickova: A Magyar mint idegennyelv egy
tanítási módszeréről és annak alapjául szolgáló grammatikai vázról
[85]

Gaál Gergely: A Magyar mint idegen nyelv tanítása és módszertani
sajátosságai a Pekingi Idegen Nyelvek Egyetemén [109]

Máté József: A magyarul tanuló finnek nyelvtani-stilisztikai típusbáiról [119]

NYELVTUDOMÁNY [131]

Maticsák Sándor: Magyar–finn kontrasztív nyelvészeti kutatások [133]

Lesznickova Liljana: Nyelvi érintkezések az első magyar-bolgár szótár tükrében [143]

Kolláth Anna: Magyar nyelvészeti kutatások a Maribori Egyetemen [148]

Peter Sherwood: Alakmazott nyelvészet a tanulói szótár felépítésében (Igeközös igék a londoni magyar tanulói szótárban) [154]

Hegedűs Rita: Kötő- és módosítóelemek grammatikája és szemantikája [161]

Bartha Csilla: Helységneveink ragozása határainkon innen és túl [179]

Eöry Vilma: Verbalizálódik vagy nominalizálódik a magyar nyelv? [194]

Nemes Gábor: A *média*-jelenség : a sajtónyelv burjánzó szóösszetételei [201]

Ginter Károly: Nyelvtan és civilizáció egy középszótár keretei között [208]

KAPCSOLATTÖRTÉNET [215]

Juliane Brandt: Auslandsstudien ungarischer Protestanten im 19. Jahrhundert [217]

Bernáth Viktória: Magyarok Bulgáriában [244]

Czellérné Farkas Mária: Adalékok Aurélien Sauvageot magyarságképehez [255]

Tasnádi Edit: Török tükörben (József Attila török fordítója, Kemal Özer) [260]

Péntek János: A hungarológia dilemmái kisebbségben - különös tekintettel a magyar nyelvtudományi kutatásokra - [281]

OKTATÓ ÉS KUTATÓHELYEK [291]

Maticsák Sándor: Hungarológia Jyväskyläben [293]

RECENZIO [303]

N. Goller Ágota: Szerűség és metaforikus jelentés egy magyar regényben
[305]

INFORMACIO [313]

Rózsa Mária Szerkesztette: Hungarológiai kiadványok külföldön
[315]

